KAS IR ZINĀŠANU SABIEDRĪBA?

"Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā"
pētījumu rezultātu apkopojums

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

KAS IR ZINĀŠANU SABIEDRĪBA?

Latvijas Zinātnes padomes finansētās sadarbības programmas Nr.06.0041 **„Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā”** pētījumu rezultātu apkopojums.

Rīgā, 2007

UDK 33:316+316(474.3)
Ka 710

KAS IR ZINĀŠANU SABIEDRĪBA?. — RĪGA : LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS EKONOMIKAS INSTITŪTS, 2007. — 183 LPP.

Zinātniskā redaktore: Akad., Dr.oec. Raita Karnīte

Tehniskā redaktore: Mg.oec. Irīna Čurkina

Datorsalicēja: Anita Rašmane

Recenzenti:

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta Zinātnes padome;

Latvijas Kultūras Akadēmijas asociētā profesore, LU Filosofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Dr.soc. Ritma Rungule;

LU Filosofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Dr.soc. Baiba Bela-Krūmiņa.

Grāmatā analizēts zināšanu sabiedrības jēdziens no ekonomiskā, politiskā un filozofiskā skatu punkta. Autori analizē pretrunīgo un vienoto zināšanu sabiedrības definējumā pasaulē, Eiropā un Latvijā, zināšanu sabiedrības lomu ekonomikas attīstībā, situāciju zināšanu sabiedrības veidošanā Latvijā.

ISBN 9984–774–06–6

Saturs

Ievads

Šī grāmata ir Latvijas Zinātnes padomes finansētā zinātniskā sadarbības projekta Nr.06.0041 „Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā" pirmā pētījumu gada rezultātu apkopojums.

Sadarbības projekta mērķis ir pētīt norises un mijiedarbības zināšanu sabiedrības veidošanā Latvijā un zinātniski pamatot ekonomikas un kultūras politiskos aspektus, lai veicinātu sekmīgu Latvijas iekļaušanos Eiropas Savienības ekonomiskajā un kultūras telpā, kur atbilstoši spēkā esošajai pārliecībai, kas materializēta Lisabonas stratēģijā, zināšanu sabiedrībai piešķirta nozīmīga loma.

Sadarbības projektā pētījumus veic trīs zinātniskajās institūcijās:

1) **Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtā** (vad. akad., Dr.oec.Raita Karnīte);
2) **Latvijas Universitātes Filozofijas un Socioloģijas institūtā** (vad. akad., prof., Dr.hab.philos. Maija Kūle);
3) **Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes Starptautisko ekonomisko attiecību katedrā** (vad. prof., Dr.oec. Ērika Šumilo).

Pēc Lisabonas stratēģijas pieņemšanas 2000. gadā Eiropas Savienības un valstu stratēģiskajos dokumentos, zinātniskajos pētījumos un masu sabiedriskajos līdzekļos zināšanu sabiedrības jēdzienu min arvien biežāk. Lisabonas stratēģijas gaismā zināšanu sabiedrība ir nozīmīgs nosacījums globālās konkurētspējas uzturēšanai. Ir skaidrs — lai veidotos zināšanu sabiedrība, ir nepieciešami to sekmējoši nosacījumi, un tie meklējami gan ekonomikā, gan kultūras jomā. Neveiksme Lisabonas stratēģijas sākotnējo mērķu sasniegšanā liecina, ka zināšanu sabiedrības veidošanās ir sarežģīts process.

Tādās valstīs kā Latvija, ar tās salīdzinoši zemo ekonomiskās un sociālās attīstības līmeni un daudzšķautņaino sabiedrības attīstības modeli, zināšanu sabiedrības veidošanās ir vēl sarežģītāks process. Tieksme pēc zināšanām, izpratne par jauninājumu nozīmi, augsts radošais potenciāls un tieksme pēc attīstības sadzīvo ar pasivitāti demokrātijas veidošanā, nepilnīgi attīstītām demokrātijas iemaņām, etniskajām problēmām. Kā šādā ekonomiskā un kultūras vidē notiek zināšanu sabiedrības veidošanās un kas jādara, lai Latvija spētu sasniegt Lisabonas stratēģijā noteiktos mērķus — tas ir nopietns izpētes jautājums, uz kuru atbildes jāatrod iespējami ātrāk.

Bet vispirms jānoskaidro, kas ir zināšanu sabiedrība. Šīs grāmatas autori meklē atbildi uz jautājumu: „Kas ir zināšanu sabiedrība?" no ekonomiskā, politiskā un filozofiskā skatu punkta, cenšoties iegūt vienotu izpratni par zināšanu sabiedrības būtību, definīcijām, zināšanu sabiedrības koncepcijas rašanās cēloņiem un ietekmi uz sabiedrību un ekonomiku. Grāmata iepazīstina lasītāju ar pasaulē un Latvijā popularizētajiem uzskatiem par zināšanu sabiedrību, tās lomu ekonomikas attīstībā, analizē zināšanu sabiedrības pozitīvo un negatīvo ietekmi uz sabiedrības attīstību.

Pateicoties projekta starpdisciplinārajai pieejai, grāmatā zināšanu sabiedrības atklāsme izgaismota dažādos leņķos. Filosofi cenšas atklāt zināšanu sabiedrības kā parādības būtību, neizbēgamību un iestāšanās sekas. Diskusijas pamatā ir nepārprotama terminu un nosacījumu izpratne, piemēram, noskaidrojot, ko filosofijas valodā nozīmē

termins „zināšanu sabiedrība". Citiem vārdiem, kas ir „zināšanas" un kāpēc tieši šī parādība tiek likta jaunās ekonomiskās attīstības virzības koncepcijas pamatā. Vērtējot zināšanu sabiedrības veidošanos un ietekmi, filozofi atgriežas pie jautājuma — kāda ir universitāšu vieta zināšanu sabiedrības veidošanā. Analizējot zināšanu fenomena izpratni un zināšanu sabiedrības sniegtās priekšrocības un bīstamību, akad., prof., Dr.hab.philos. Maija Kūle meklē atbildi uz jautājumu — kam pieder vara pār zināšanām. Savukārt Mg.philos. Rinalds Zembahs jautā, vai zināšanu sabiedrības pamatā ir dabiskā cilvēka zinātkāre, vai nepieciešamība zināt, ko uzspiež mūsdienu laikmets? Filosofi analizē zināšanu sabiedrības aspektus atsevišķi un kopumā — zināšanu sabiedrība: ietvari, ekspozīcija, saskarne un pārnese (prof., Dr.hab.philos. Māra Rubene), zināšanu sabiedrība un zināšanu kultūras (Mg.philos. Velga Vēvere).

Zinātniskajā literatūrā sastopamajos ekonomistu, sociologu un politisko zinātņu speciālistu darbos zināšanu sabiedrība uztverta kā nenovēršamība, vienīgā pareizā virzība, kas sabiedrībai var atnest labumu. Arī šajā grāmatā ekonomisti un politisko zinātņu speciālisti analizē zināšanu sabiedrības ieviešanas nosacījumus un sekas, bet neapspriež tās nenovēršamību. Tomēr šo speciālistu skatam nav paslīdējis garām, ka, no vienas puses, jēdziena „zināšanu sabiedrība" lietojums ir ļoti paviršs, no otras puses, tā ieviešanas nosacījumi nav radīti un ietekme ir vāji apzināta. To uzsver akad., Dr.oec. Raita Karnīte, analizējot zināšanu sabiedrības traktējumu Eiropas Savienības un Latvijas stratēģiskajos dokumentos, un Dr.philos. Ilze Ostrovska, analizējot Latvijas vadošo politisko partiju izpratni par zināšanu sabiedrību, izmantojot partiju priekšvēlēšanu programmas. Mg.oec. Irina Čurkina analizē krīžu un zināšanu ekonomikas saistību.

Grāmatā sniegtā analīze parāda, cik savdabīgs un daudzšķautņains un grūti definējams ir zināšanu sabiedrības jēdziens, cik dažāda, dažkārt pretrunīga vai izplūdusi ir izpratne par tā būtību. Arī autoru — Latvijā pazīstamu zinātnieku un jauno zinātnieku domas par un ap zināšanu sabiedrību gan vienojas, gan dalās. Piemēram, doktorants Mg.sc.pol. Andrejs Berdņikovs, sniedzot sīku zināšanu sabiedrības definējumu analīzi, uzsver zināšanu vadības nozīmi, turpretī Maija Kūle pauž bažas par zināšanu vadīšanas tendencionalitāti.

Grāmatā sniegts plašs apskats par sociālā kapitāla koncepciju, īpatnībām un ietekmi uz ekonomisko izaugsmi (Dr.oec. Inna Dovladbekova, Dr. oec. Ērika Šumilo, Mg.oec. Ilona Baumane).

Pētījums vedina domāt, ka zināšanu sabiedrības jēdziens gan Eiropas Savienības, gan Latvijas stratēģiskajos dokumentos ir nepamatoti vienkāršots. Dokumentos galvenokārt uzsvērtas zināšanu sabiedrības priekšrocības. Zināšanu sabiedrības veidošanās nosacījumi un iespējamā negatīvā ietekme ir mazāk izprasti un, kas ir galvenais, dokumentos paredzētais pasākumu loks zināšanu sabiedrības veidošanā ir šauri orientēts uz informācijas sabiedrības attīstību. Atbilstoši valdošajiem priekšstatiem par zināšanu sabiedrību, arī izglītības un zinātnes attīstība tiek virzīta tehnokrātijas, industrializācijas virzienā. Nepamatoti tiek mazināta sociālo un humanitāro zinātņu loma.

Iespējams, tieši vienpusīgā pieeja ir iemesls, kāpēc plānotos mērķus gan Eiropas Savienības līmenī, gan Latvijā izdodas sasniegt tikai daļēji. Iespējams, šis novērojums ir vedinājis Mg.philos. Rinaldu Zembahu izteikt retorisku jautājumu — *„vai tiešām*

„zināšanu sabiedrības" politiskais, Eiropas vispārējo stratēģiju iezīmējošais diskurss liecina par zinātgribas „eksploziju" mūsdienu sabiedrībā? Vai tiešām visas sociālās mijiedarbības tiek tvertas un virzītas caur zināšanu prizmu? Vai „zināšanu sabiedrības" jēdzienā lielā mērā nesaplūst kopā aktuālais stāvoklis un vēlamais situācijas redzējums un nākotnes programma, jeb, filosofiskāk izsakoties, esamība un jābūtība?"

Pētījuma turpinājumā plānots, pamatojoties uz pilnīgāku un vispusīgāku zināšanu sabiedrības jēdziena izpratni, sīki izanalizēt zināšanu sabiedrības veidošanās apstākļus Latvijā.

Grāmatā publicētie raksti atspoguļo autoru viedokli konkrētajos jautājumos, un nav saistāmi ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta kopējo viedokli. Par faktu un datu precizitāti atbild rakstu autori.

Grāmata būs noderīga ikvienam, kas vēlas labāk izprast zināšanu sabiedrības būtību un nozīmi sabiedrības un ekonomikas attīstībā.

Programmas vadītāja
Akad., Dr. oec. **Raita Karnīte**

Dr. philos. **Maija Kūle**,
LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Zināšanu fenomena izpratne zināšanu sabiedrības veidošanā

Koncepts „zināšanu sabiedrība", „uz zināšanām balstīta sabiedrība" (*knowledge based society)* Eiropas Savienības (ES) nostādnēs ir ieguvis aktuāla ideoloģiska koncepta nozīmi. Tā izcelsmi saista ar Eiropas Komisijas (EK) teorētiskajiem meklējumiem definēt pētījumu sfēru, kas atainotu mūsdienu eiropeiskās civilizācijas ietekmēto reģionu savdabību.[1] Koncepts „zināšanu sabiedrība" ieguva aktualitāti, EK risinot sarunas ar Āzijas valstīm. Pamazām šis koncepts ienāk visu ES valstu politiskajā un ekonomiskajā leksikā, raksturojot sabiedrības attīstības stratēģiju 21. gadsimtā.

Eiropeiskās civilizācijas pamati gadu tūkstošu gaitā parādās skaidri: tos veido *racionālisms* kā dzīves tvēruma pamats. Racionālisms nozīmē uz prātu balstītu izziņu, zināšanu radīšanu un uzkrāšanu, uz saprātu balstītu mērķtiecīgu rīcību un darbību. Prāts, kas sniedz zināšanas, tiek uzskatīts par visefektīgāko „darbarīku", kas vien pieder cilvēkam. Tas kļūst par zināšanu, politikas un ētikas vienotāju, realizējot ideju, ka sabiedrībai jātiek racionāli organizētai un vadītai. Zināšanu sabiedrībā viena no augstākajām vērtībām ir zināšanas, kas balsta ekonomiku, izmantojot cilvēku intelektuālo potenciālu.

Taču lielākoties mūsdienās „zināšanu sabiedrības" konceptam netiek meklēts filosofiski antropoloģisks pamatojums. Tas tiek izmantots sociālajās zinātnēs bez atsaucēm, kā filosofiski izprast izziņu, zināšanas, ētiku, cilvēka un sabiedrības iedabu. Nostādnes atšķiras īpatnējā veidā: tad, kad pasaules vadošie filosofi no jauna uzdod jautājumu: „Kā mums jāsaprot zināšanas?"[2] Sociālās zinātnes izmanto jau radušos pārliecību, kas un kādas ir zināšanas.

„Zināšanu sabiedrība" nereti tiek identificēta ar konceptu „informācijas sabiedrība", „postindustriālā sabiedrība", „globālā sabiedrība", „mūžizglītība", „globālā izglītības sabiedrība" (*global learning society*)[3], tādējādi vairojot jēdziena izpratnes daudzveidību un definējošo pazīmju trūkumu.

---

1 Skat. Internets: www.cordis.com. Detalizēti stāsti par zināšanu sabiedrības ideju atrodami daudzās EK mājaslapās, kas aplūko 6. un 7. ietvara programmu ievirzes un pārskatus.

2 *Charles Taylor: in philosophy we should first solve questions concerning nature of knowledge…* Plašāk par šo jautājumu: *Wallgren Th.* Weak Philosophy, Great Hope. — Acta Philosophica Fennica. Vol. 7, Perspectives on the Philosophy of Charles Taylor. — Helsinki, 2002. — pp. 45–65.

3 *Antikainen A., Houtsonen J.* Living in a Learning Society. — The Palmer Press, 1996. — pp. 90–102.

Jāatzīst, ka visās cilvēku sabiedrībās pastāv sava veida tehniska, loģiska un empīriska domāšana, kas ļauj stratēģiski virzīt darbību un lietot ar prātu un loģiku iegūtās zināšanas, lai panāktu veiksmīgu darbību. E. Gelners (*E. Gellner*) attīstības ceļu no kopienas uz sabiedrību aplūko kā *kognitīvo evolūciju*, tas ir, pieaugošo prasmi rīkoties ar zināšanām. Patiesi izšķirīgais solis cilvēces kognitīvajā attīstībā bija rakstības ieviešana, dokumentējot zināšanas un varas lēmumus. Rakstība, kā uzsver E. Gelners, padara iespējamu doktrīnu kodificēšanu un loģisko centralizāciju.[4]

Taču, ja sabiedrībā dominē mitoloģiskas un iracionālas noskaņas, racionālā darbība, kas sniedz zināšanas, nevar iznākt priekšplānā. Tad racionālisms ir nenoteikts, izplūdis, pielāgots ikreizējai situācijai. Eiropas civilizācija savā tūkstošgadīgajā attīstības gaitā allaž ir cīnījusies par plaša mēroga, fundamentāli ievirzīta racionālisma dominanti, neraugoties uz romantiski mitoloģiskajām un misticisma pilnajām atkāpēm.[5]

Mūsdienās no jauna tiek uzdots jautājums par racionalitātes klātbūtni Eiropas kultūrā, politikā, ekonomikā, sociālajās un starptautiskajās attiecībās. Politiskās varas baudīšanas totalitārie ekscesi, 20. gadsimta divi pasaules kari Eiropas teritorijā, konflikti starp reliģijām, ekonomiskās krīzes, cīņa par naftas laukiem, naudu un iespaida sfērām neliecina par pozitīvi orientētas racionalitātes klātbūtni, drīzāk tas atspoguļo prāta lietojumu militāru, šauri ekonomisku interešu virzītu ambiciozu mērķu labad. Vācu dzejnieks Šillers 19. gadsimtā uzdeva jautājumu: *„Vai mēs joprojām esam barbari?"*, domājot par morāli nemotivētas rīcības un zināšanu vairošanu pragmatisku un utilitāru mērķu dēļ.

Daudzi mūsdienu teorētiķi atzīst, ka šis fundamentālais jautājums, kas saista tieksmi vairot zināšanas ar nepieciešamību uzturēt spēkā morāli un humānismu, ir aktuāls. Mūsdienu nostādnēs par zināšanu sabiedrības tapšanu galvenais akcents tiek likts uz to, ka zināšanas, tajā skaitā ar informācijas tehnoloģijām iegūstamās zināšanas, dod pieaugošu ekonomisku labumu. Tas jāvērtē ne tik daudz IKP rādītājos, cik saistībā ar sociālā kapitāla vairošanu, panākumiem ekonomiskajā konkurencē, inovāciju daudzveidību, izglītības sistēmas kvalitāti un apmācības *(training)* tīklu izvērsumu sabiedrībā, lai nodrošinātu izglītību mūža garumā. Priekšplānā izvirzās lietišķās, starpdisciplinārās zināšanas, informācijas tīkli, datu bāzu veidošana, komandas darbs projektos. ES Lisabonas stratēģija paredz lielas investīcijas izglītībā un zinātnē (2010. gadā 3% no iekšzemes kopprodukta (IKP) zinātnei, sadalot šos procentus: 1% no valsts budžeta, 2% no privātā kapitāla, kā arī 2% no IKP augstākai izglītībai. Latvijai šie rādītāji jāsasniedz, balstoties uz zinātnes un augstākās izglītības vadlīnijās noteiktajiem attīstības tempiem). Pastāv pārliecība, ka tieši uz produktīvām, inovatīvām zināšanām balstīta ekonomika būs pasaules vadošā ekonomika 21. gadsimtā. Zināšanas tādējādi tiek izprastas kā ļoti būtiska ekonomisko norišu daļa, resurss, kas palīdz valstīm uzplaukt. Zināšanu ekonomikas (mēdz lietot arī plašāku apzīmējumu: „zināšanu sabiedrība") attīstības līmenis nosaka valsts ekonomisko konkurētspēju.

---

4 *Gelners E.* Arkls, zobens un grāmata. — Rīga : Madrid, 2000. — 61. lpp.

5 *Kūle M.* Eirodzīve: formas, principi, izjūtas. — Rīga : FSI, 2006; nodaļa „Dzīves formas".

Ja agrāk teorijās par sabiedrības attīstību pastāvēja ideja, ka ekonomikai piemīt pašattīstošs raksturs un ka tirgus darbojas kā ekonomiku regulējošs mehānisms, tad mūsdienās sāk dominēt pārliecība, ka galvenais resurss ir cilvēka intelektuālais kapitāls. Cilvēkfaktors plus inovācijas veido attīstītu zināšanu sabiedrību. Zināšanu sabiedrība tik daudz vairs netiek saistīta ar valsts regulējošajiem mehānismiem un tirgu, cik ar cilvēka jaunradošo ekonomisko darbību. Patriarhālajās sabiedrībās ekonomiskais produkts ir saistīts ar lauksaimniecības produkciju, kuras avots ir zeme. Industriālajās sabiedrībās dominē rūpnīcas strādnieks, masu ražošana, kas pirmām kārtām dod rūpniecisko produkciju. Industriālā revolūcija radīja standartizāciju. Līdz ar to mēs zaudējām kultūru dažādību. Informācijas revolūcija vairs negrib standartizāciju, bet vienlaicību — sinhronizāciju. P. Viriljo (*P. Virillio*) domā, ka tas ir vēl sliktāk. Vienlaicība vēl dziļāk panāk vienādošanu nekā standarta lietas.[6]

Zināšanu sabiedrībā priekšplānā iznāk zināšanu veidotājs, zināšanu avots, pārmantošanas un attīstīšanas sekmētājs: zinātnieks (-ce), skolotājs (-a), IT programmētājs (-a) u. c. Zināšanām kā garīgajai vērtībai ir specifiska funkcija, par kuru jau rakstīja vācu filosofs Makss Šēlers 20. gadsimta sākumā: dodot citiem, tās vairojas, nevis zūd. Ja materiālo priekšmetu iegādājas, izlieto un tas jāražo atkal no jauna, tad „iegādājoties zināšanas", to lietošana zināšanas tikai pavairo. Garīgo vērtību atšķirība no materiālajām ir tieši šajā apstāklī: izmantojot, tās pieaudzē, nevis iznīcina. Zināšanas rada jaunas zināšanas.

Zināšanu sabiedrībā dominē intelektuālais darbinieks (*knowledge worker*), kura darbības pamats ir (būtu jābūt) daudzpusīga izglītība un inovatīvas domāšanas spēja. Zināšanas, kas tiek prasītas šāda veida darbībā, nevar iegūt praktiski „uz vietas", kā tas ir, piemēram, rūpnīcā pie konveijera, kur vienu vienmuļu darbību, kas jāveic strādniekam, var apgūt praktiskā treniņā. Intelektuālajam darbiniekam nākas risināt daudz sarežģītākus uzdevumus, kas nebalstās uz monotonu darbību, bet prasa inovatīvus risinājumus.

Taču nostādnei par zināšanu sabiedrības efektivitāti ir arī otra puse. Ideja par „zināšanu sabiedrību" bieži vien vairāk apkalpo biznesa intereses, nekā sabiedrības kopējās vajadzības un vēlmi pēc indivīdu pašpilnveidošanos. K. Rabanus (*Ch. Rabanus*) raksta: *„Racionalitāte tagad nozīmē tikai instrumentālo prātu, domāšanas un darbošanās tehniku, kas ignorē senos filosofiskos pamatjautājumus un pamatvērtības un akceptē tikai to noderīgumu, kas der kā mēraukla plānu un darbības novērtēšanai (patvaļīgi) noteikto mērķu sasniegšanā."*[7]

Kā sabalansēt vēlmi sasniegt modernu, plaukstošu ekonomiku ar nepieciešamību pasargāt cilvēci no šādas zināšanu ekonomikas izmantošanas militārisma, politiski apšaubāmu mērķu, nehumānu vērtību labā? Mēdz uzskatīt, ka politiskais garants, lai tā nenotiktu, ir demokrātiskā iekārta. Taču, kā liecina E. Mansfīlda (*E. Mansfield*),

---

6 Conflicts. Interview with Paul Virilio. — Ars Electronica 2004 : Hatje Cantz (hrsg.), 2004. — p. 74.

7 *Rabanus Ch.* Rationalität — Heil oder Verderbnis Europas? Überlegungen von Edmund Husserl and Jan Patočka. — Daedalus, Europäische Denken in deutscher Philosophie. Band 16, 2003

Dž. Snidera (*J. Snyder*) pētījums „*Ievēlēt, lai cīnītos: kāpēc apvienotās demokrātijas sāk karu?*", kopš 1815. gada demokratizētajām valstīm ir bijusi tendence vairāk uzsākt karus nekā autoritārām iekārtām.[8] Autori piebilst, ka liberālās demokrātijas gan parasti neuzsāk karus, taču tās nav vienīgais demokrātijas paveids pasaulē (drīzāk gan jāatzīst, ka tas ir īpašs paveids, kas balstās uz attīstītu pilsonisko sabiedrību, morāli ievirzītu politisko eliti un izglītotu tautu). Daudz plašāk izplatītas ir populistiskās demokrātijas, kurās ir vāja pilsoniskā sabiedrība un tehnoloģiski, militāri, pragmatiski ievirzīta politiskā elite, kura nebalstās uz morālām vērtībām. Elektorāta demokrātijas, kurās ir vāji nostiprināta konstitucionālā bāze, arī pieder pie riska sabiedrībām, kas zināšanas, varu, ekonomiku var izmantot apšaubāmu populistisku mērķu sasniegšanai. Tāpēc nav viennozīmīgas garantijas, ka zināšanu pakļaušana ekonomikas attīstībai un politisko interešu nostiprināšanai var dot pozitīvus rezultātus sabiedrībām kopumā, kas balstās uz virspusējām demokrātiskām vērtībām.

Zināšanas ir spēks, taču Eiropas kultūrā šis spēks sākotnēji netiek reducēts uz praktiski lietišķu efektivitāti. Sengrieķu kultūra, kas izveidoja eiropeisko garu, radīja nostādni, ka jāpastāv autonomai racionālai sfērai, kas domāta nevis praktiskiem mērķiem vai sociālās dzīves uzlabošanai, bet tieši *teorētiskajai domai*. Teorētiskā doma ir tā vieta, kas nodrošina zināšanu fundamentālo raksturu. Tieši uz šīs teorētiskās (arī filosofiskās) domas nodalīšanas pamata (nevis uz tehnoloģiskā vai militārā pārākuma) veidojās eiropeiskā racionālisma spēks. Franču sociologs E. Morēns (*E. Moren*) atzīst: „*Zinātne ir reizē eiropeiska un universāla. Tā ir tipiski eiropeiska ne vien ar saviem rašanās nosacījumiem, bet arī ar tās fundamentālo uzskatu raksturu, kas izceļ tās kultūras un vēsturisko pieredzi. ...Īpašs Eiropas kultūras nopelns ir bijis kopā ar zinātni radīt patiesu universalitāti. Taču pār matēriju, dzīvi un nāvi valda ne tikai zinātniskās apziņas universalitāte, bet arī nekontrolēta tehnikas attīstības universalitāte.*"[9]

Racionalitātes izpratne nostiprinās jaunlaikos, kad Eiropas filosofija nonāk pie secinājuma: zināšanas ir vara. Zinātniskums pamazām kļūst par eiropeiskās pasaules pamatu. Zinātnes attīstības jēgu saistībā ar pasaules ainas veidošanos Eiropā vērienīgi analizē fenomenoloģijas pamatlicējs E. Huserls (*E. Husserl*): „*Pirmām kārtām šīs apjēgsmes uzdevums skar jaunlaiku zinātņu sākotnējo jēgu un visupirms eksaktās dabaszinātnes, jo tām jau no sākta gala un arī turpmāk ar visām jēgnobīdēm un nosliecēm pašinterpretācijās ir bijusi un arvien vēl ir izšķirīga nozīme jaunlaiku pozitīvo zinātņu tapšanā un pastāvēšanā, tāpat arī jaunlaiku filosofijas — jā gan, visa jaunlaiku eiropeiskās cilvēces gara — tapšanā un pastāvēšanā.*"[10] Jau kopš apgaismības laikiem Eiropa savā ziņā sāk sevi identificēt, mūsdienīgi sakot, ar „uz zināšanām balstītu civilizāciju".

Taču racionālisms, kas nodrošina gan fundamentālas, gan lietojamas zināšanas, pamazām sāk pārvērsties par *racionalizēšanu*. Racionalizēšana paralizē zināšanu

---

8 *Mansfield E., Snyder J.* Electing to Fight: Why merging democracies go to war?. — Internets: www.gmfus.org/doc/A4Krastev_d.pdf, 2007. gada aprīlis

9 *Morēns E.* Domājot par Eiropu. — Rīga : Omnia Mea, [b.g.] — 88. lpp.

10 *Huserls E.* Fenomenoloģija. — Rīga : FSI, 2002. — 400. lpp.

iegūšanas kritisko aktivitāti, fundamentālo raksturu, dialektiskās šaubas, radošumu, un priekšplānā liek *labumu, ko var iegūt no zināšanām*. Mūsdienu koncepts „uz zināšanām balstīta sabiedrība" ataino šo racionalizēšanas uzvaru — zināšanas kā labums ekonomikas attīstībai, produkcijas vairošanai, izglītota darbaspēka iegūšanai utt. Atskaņas no racionalizēšanas uzvaras zināšanu izpratnē vērojamas, piemēram, Latvijas Zinātnes padomes un IZM ierēdņu nostādnēs, kad teorētisku, fundamentālu zināšanu *iegūšana bez praktiskā labuma* tiek uzskatīta par „zinātnieku izvirtušo pašapmierināšanās tieksmi". Racionalizēšana sastindzina zināšanu ieguvi par labu savas sistēmas iekšējai loģikai, kurā valda dzīves formas *uz priekšu* ievirzes: vairāk peļņas, vairāk produkcijas, vairāk funkciju, vairāk ekonomikas... Beigu beigās racionālisms un racionalizēšana var kļūt viens par otra lielākajiem ienaidniekiem, kaut arī šīs nostādnes ir radušās no viena avota — no zinātkāres.

Kā redzams, gadsimtu gaitā racionālisma izpratnē ir radušās svarīgas izmaiņas. Salīdzināsim zināšanu izpratni Eiropas klasiskajā kultūrā un mūsdienu ideoloģijā, kas akcentē „uz zināšanām balstītu sabiedrību". Jaunlaiku kultūrā pastāv pārliecība, ka cilvēka prātam piemīt spēja domāt *drošticami un patiesi*. Kad tiek realizēta patiesība, sabiedrība kļūst brīva un izglītota, zināšanas dod panākumus un labklājību. Ideju virkne: „izzināt patiesību — gūt panākumus — uzlabot dzīvi" ir raksturīga Eiropas racionālisma tradīcijai, kas savu izvērsumu iegūst liberālisma politiskajās kustībās, dabaszinātņu attīstībā, ekonomikas un tehnoloģiju saistībā ar zināšanām. Līdz pat 21. gadsimta sākumam racionālismā koptā dzīves izjūta Eiropā ir spēkā, gūstot jaunus pamatojumus un ideoloģijā sakņoto leksiku.

Taču svarīgi ir ieraudzīt būtisku pārvirzi racionālisma saistībā ar dzīves kvalitātes uzlabošanu, kā tā tiek pamatota 20.–21. gadsimtā. Ja jaunlaiku un apgaismības nostādnēs tiek uzsvērta darbība „*izzināt patiesību*", kur zināšanu ieguve ir pakļauta patiesības meklējumiem, tad 20. gadsimta otrās puses nostādnes pievēršas *zināšanām, kas dod efektīvu rezultātu*. Zināšanu sabiedrība ir iecerēta kā ekonomiskās attīstības stimulētāja, jo mūsdienās tikai inovatīva, gudra ekonomika ir konkurētspējīga. Taču ekonomiskās attīstības efektivitāte, ko vēlas sasniegt zināšanu sabiedrības ideologi, nav vienādojama ar zināšanām kā patiesību Eiropas klasiskās kultūras izpratnē. Zināšanu vērtējumā tagad parādās pragmatiskas notis: patiesais, ja par tādu var vispār runāt, ir derīgais, izmantojamais, labi funkcionējošais un sociāli solidārais.

Raksturīgi, ka līdz ar politisko izplatību pasaulē koncepts „uz zināšanām balstīta sabiedrība" negūst skaidras aprises, bet tiek daudzveidīgi variēts, tādējādi pildot tipisku ideoloģiju konstruējoša koncepta lomu.[11] Šķiet, ka saistot zinātni ar tehnikas progresu, tas ir aizņēmis vietu, ko 20. gadsimta 70-os gados pildīja marksistu radītais termins „zinātniski-tehniskā revolūcija", tikai bez plānveida vadības un revolucionārās pārveidošanas degsmes. Koncepts „zināšanu sabiedrība" darbojas kā tipoloģizējošs un aprakstošs jēdziens, balstīts uz pozitīvisma (pat 19. gadsimta stila!) metodoloģiju, atzīstot

---

[11] Tuvāk par konceptu lomu ideoloģijās, pildot to konstruējošo funkciju: *M. Kūle*. Phenomenology and Culture. — Chapter: Longing for Ideology and Symbolic Reality. — Riga : FSI, 2002. — pp. 200–209.

„faktu", „reālo pasauli" (zināšanu definējumā), mērāmību, zināšanu menedžmentu, ekonomisko parametru prioritāti pār citām dimensijām. Tas balstās uz apgaismības tēzēm par zināšanu pieaugošo raksturu un cilvēka iedabas reducēšanu uz viņa spēju attīstību.

Par domāšanas galveno instrumentu zināšanu sabiedrībā tiek atzīta norise: jautājums—atbilde. Ekonomisks mērķis — zinātniska atbilde, politiska interese — sabiedrības vadības zināšanas, militārs uzdevums — inženierzinātnisks sasniegums. Kaut arī dialogu kā zināšanas ieguves formu jau atzina sengrieķi Sokrats un Platons, jānorāda, ka viņu izpratnē par zināšanu ģenerēšanu un patiesu zināšanu iegūšanu līdztekus dialogam tika atzīta *atminēšanās* (idejas kā jau dotas apziņā). Manuprāt, mūsdienu zināšanas sabiedrības teorētiķi jauc komunikācijas noteicošo formu ar domāšanas formām. Zināšanu ieguve prātā ir individuāla, bet zināšanu lietojums — sabiedrisks. Taču mūsdienu sociālās teorijas cenšas akcentēt sociālo sfēru, vēršoties pret liberālistisko indivīda pašpietiekamības koncepciju, kurā tieši indivīds tiek raksturots kā prāta nesējs.

LR politiskajos dokumentos *zināšanu sabiedrību apraksta kā sociālo attiecību sistēmu, kura nodrošina augstu inovāciju pakāpi un kurā katrs indivīds spēj panākt augstu līdzdalības pakāpi, pastāvīgi apgūstot, izmantojot un radot jaunas zināšanas.*[12]

Kā redzams, zināšanu sabiedrības raksturojums sevī satur plašas ieceres:

1) zināšanas kā galvenais struktūrelements sociālajā attiecību sistēmā (apgaismības laika nostādne);
2) augsta inovāciju pakāpe, taču, iedziļinoties top redzams, ka inovācijas paredzētas nevis paša radošuma dēļ, bet lai attīstītu ekonomisko labklājību, militāro aizsardzību, drošību, konkurētspēju;
3) *katrs indivīds* darbojas kā zinošs, izglītots subjekts (Eiropas liberālisma tēzes izvērsums un modernizācija, kurā agrāk uzsvērtās indivīda pašpietiekamības un brīvības dimensijas nomaina indivīda iesaistīšana (iesaistīšanās) zināšanu tīklos, pirmām kārtām, praktiski lietojamo zināšanu tīklos);
4) orientācija uz zināšanu attīstību un mūžizglītību, kad ir paredzēts nemitīgi iesaistīties zināšanu apguvē, izmantošanā un radīšanā. Zināšanas tiek uztvertas kā mainīgas, atjaunojamas un arvien efektīgākas. Tiek uzsvērts, ka mācīšanās mūža garumā ir labākais veids katra cilvēka sevis īstenošanai.

Taču zināšanu sabiedrības progresīvais apraksts neuzrāda tos draudus, ko var saturēt humānās un morāles dimensijas zaudēšana, realizējot tieksmi uz nemitīgu, nekontrolējamu, lietišķi praktisku, tehnoloģisku zināšanu vairošanu. Šajā skaidrojumā nav saskatāma pārliecība, ka zināšanas varētu būt loģiski neatkarīgas no to iegūšanas un izplatīšanas sociālajiem (vārda plašā nozīmē) apstākļiem. Tādējādi, zināšanas ir tādas, kādas tās konstruē varas paradigma. Mišela Fuko (*M. Foucault*) izstrādātais izpratnes modelis par varas un zināšanu attiecībām parāda, ka visas zināšanas — gan tās, kas nosaka atšķirību starp patieso un aplamo, gan tās, kas rāda atšķirības starp

---

[12] Skat., piem., LR Kultūrpolitikas vadlīnijas 2006–2016. Nacionāla valsts. Ilgtermiņa politikas pamatnostādnes: Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa rīkojums Nr. 264. — KM, 2006.

labo un ļauno, — ir atkarīgas no sociālajiem apstākļiem, kuru pārraudzībā atrodas šo zināšanu radīšana un izvēršana.[13] Kritikas uzdevums būtu atklāt šo struktūru dziļākās sakarības, iedziļināties sfērā „aiz zināšanām un sociālajām praksēm". Taču ES pasludinātais „zināšanu sabiedrības" veidošanās modelis neparedz šo arheoloģisko — kritiķa pozīciju, jo ceļā uz zināšanu sabiedrību tiek *apriori* pieņemts, ka zināšanas ir pozitīvais spēks un tās lielā mērā ir neatkarīgas no laikmeta paradigmas un varas. Koncepts „zināšanu sabiedrība" pauž asociācijas, ka sabiedrība kopumā ir spējīga noturēt varu pār zināšanām, būt to pārraugs. Taču labi zināms, ka attīstītajās civilizācijās, kurās darbojas sarežģīta pārvaldes un vadības sistēma, tā nekad nav bijis. Ja zināšanas ir vara, tad pār šo varu kāds vienmēr tiecas iegūt cita līmeņa varu, jo zināšanu sniegtais spēks netiek atstāts pašplūsmā un bez ieinteresētas kontroles.

Tātad ceļā uz zināšanu sabiedrību izvirzītajai nostādnei „zināšanas ir vara un ekonomiskais spēks" var likt pretī jautājumu: kam ir vara par šo spēku un kā tas tiks izlietots?

Oficiālie LR valsts dokumenti sniedz šādu atbildi: *„Zināšanu sabiedrībā galvenā loma ir pašiem cilvēkiem, jo zināšanu nesējs ir vienīgi cilvēks. Mūsdienās zināšanu sabiedrības interpretācijā tiek iekļautas pilsonības, vienlīdzīgu iespēju, pieejamības, tehnoloģiju attīstības un līdzdalības paplašināšanas idejas."*[14] Demokrātiskās sabiedrībās pastāv līdztiesības un pieejamības princips: visiem sabiedrības locekļiem principā ir jābūt pieejamiem visiem sabiedriskajiem labumiem, tajā skaitā zināšanām. Jautājums ir par prasmēm un iespējām, cik katrs var, prot un vēlas tās sev iegūt. Starp demokrātiskām sabiedrībām un apgaismotām, kulturālām, zināšanu sabiedrībām nav liekama identitātes zīme, jo demokrātija var tikt realizēta tikai kādā vienā dimensijā, piemēram, tikai politiskajā līmenī (elektorāta demokrātija, kad tautas vara izpaužas deputātu ievēlēšanā), bet citā līmenī, piemēram, ļoti augstās mācību maksas dēļ, izglītība vienādā mērā var nebūt pieejama visiem sabiedrības locekļiem.

Kā līdzvērtīgu iespēju nodrošinātāja demokrātiskā iekārta var tikt uzskatīta par zināšanu sabiedrības pamatu, taču ne garantu. Pēdējos desmit gados Ķīnas Tautas republika, būdama visai tāla no Rietumu izpratnes par demokrātisku iekārtu, strauji virzās zināšanu sabiedrības virzienā, ņemot vērā panākumus inovatīvo tehnoloģiju jomā, informātikā, centienos apgūt svešvalodas, kultūras ekonomikas veidošanā. Latvijas valdība Nacionālajā attīstības plānā ir paredzējusi izglītības un zinātnes prioritāti, kas atbilst ceļam uz zināšanu sabiedrību, bet, manuprāt, pārlieku maz ir veltījusi uzmanību *zināšanu pieejamības* jautājumam. Par to, ka šis jautājums ir jārisina, liecina situācija, ka katru gadu tiek paaugstinātas mācību maksas augstskolās, studiju kreditēšana joprojām ir apgrūtināta kaut vai psiholoģisku motīvu dēļ, jo pastāv nedrošība par savas vietas atrašanu darba tirgū un kredīta dzēšanu situācijā, kad izglītības piedāvājums neatbilst darba tirgus prasībām u. tml. Zināšanu pieejamība nav tas pats, kas iespēja studēt, jo masu izglītības laikmetā (arī universitātes Latvijā ir kļuvušas par „masu

---

13 *Foucault M.* Les mots et les choses. — Paris : Gallimard, 1966.

14 LR Kultūrpolitikas vadlīnijas 2006–2016. Nacionāla valsts. Ilgtermiņa politikas pamatnostādnes: Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa rīkojums Nr. 264. — KM, 2006.

ražošanas" kombinātiem) studijas bieži vien nedod vajadzīgās zināšanas un jaunieša izglītotību.

Zināšanu sabiedrība paredz, ka lielākais vairākums pilsoņu piedalīsies jaunu zināšanu radīšanā, balstoties uz modernu izglītības un apmācības (*training*) sistēmu. Taču vērojot mūsdienu sabiedrības attīstības dažādos līmeņus, tajā skaitā Latvijā, redzams, ka zināšanu radītājs un zināšanu patērētājs ir atšķirīgi subjekti. Ceļā uz zināšanu sabiedrību pastāv liels „nezinātāju", mazizglītoto cilvēku slānis, kuriem pretrunīgajā un mainīgajā izglītības sistēmā nav iespēju ātri pievienoties „zinātājiem" un „pratējiem". Jautājums par izglītības sistēmas efektivitāti ir viens no zināšanu sabiedrības visdegošākajiem jautājumiem. Manuprāt, nav iespējams sekmīgs ceļš uz zināšanu sabiedrību Latvijā, ja netiek atjaunota prasība pēc obligātas vidējās izglītības. Šīs prasības atcelšana deviņdesmito gadu sākumā Latvijā bija viens no virzieniem atpakaļ, salīdzinot ar padomju laiku.

Par to, ka Latvijā izglītības sistēma (sākot ar pamatizglītību, augstāko izglītību un beidzot ar mūža izglītību) atrodas nemitīgā pārejas un politisko pārmaiņu situācijā, liecina daudzi pētījumi. 2005. gadā veiktā socioloģiskajā pētījumā „*Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība*" ir iegūti rezultāti, ka jauniešu vidū piederības Latvijai izjūtu veido ģimene, draugi, pilsoniskā identitāte, arī īpašums. Taču jaunieši Latvijā ir kritiski attiecībā pret esošo izglītības sistēmu un sniedz tai zemu vērtējumu. „*Izglītības ieguves iespējas, politiskais režīms un ekonomikas attīstība piesaista Latvijai mazāk nekā pusi jauniešu. ...Dominējošie faktori, kas jauniešus piesaista Eiropai, ir pavisam citi nekā tie, kas jauniešus piesaista Latvijai, un nav lielu atšķirību starp latviešu un krievu jauniešiem dominējošo faktoru izvēlē. Vairāk nekā puse aptaujāto jauniešu atzinuši, ka Eiropai viņus piesaista izglītības ieguves iespējas (62% latviešu, 56% krievu), kā arī ekonomikas attīstība un dzīves līmenis (63% latviešu, 53% krievu)*".[15]

Pastāv apšaubāma nostādne, ka zināšanu informatīva vairošana ar datortehnoloģiju, interneta palīdzību, vairotu cilvēka izglītotību. Izglītotība bieži vien netiek šķirta no izglītības (tajā dominē profesionāli tehniskā ievirze). C. Delsols (*Ch. Delsol*) uzskata, ka Eiropas vēsturē vērojamas divu veidu izglītības sistēmas: iniciācijas un iniciatīvas sistēma.[16] Iniciācijas jeb ievadīšanas zināšanu sistēmā pieeja vērojama viduslaikos un joprojām Austrumu zemēs. Iniciatīvas sistēmu sekmēja Rietumu apgaismības un liberālisma nostādnes. Tā prasa zinošu indivīdu, kas pats ir spējīgs patstāvīgi veidot zināšanas, ne tikai tām pievienoties un tās lietot. Delsols uzskata, ka mūsdienu Eiropā ir jāstimulē iniciatīvas izglītības nostādnes, jo tieši tās piešķir pareizo gaisotni zināšanu sabiedrībai, kā arī sekmē cilvēka izglītotību.

Tā saucamā informācijas sabiedrība ir viena no globalizācijas raksturīgākajām izpausmēm un veidotājām. To raksturo informācijas pārbagātība un informācijas tehnoloģiju (IT) pieaugošā loma sabiedrībā, kā arī masu mediju nospiedošā ietekme uz

---

15 Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība. Pētījuma pārskats, 2005. — Rīga : LU FSI, 2005. — 87. lpp.

16 *Delsol Ch.* Knowledge-based Society. — World Science Forum, Budapest, 2005. — Internets: www.sciforum.hu, 2007. gada aprīlis.

vērtību hierarhiju un valdošo dzīves stilu sabiedrībā. Strauja IT attīstība veicina jaunu informācijas ieguves un komunikācijas veidu attīstību. Daži autori tieši IT noteicošo lomu uzskata par vadmotīvu zināšanu sabiedrības veidošanā. Internets, virtuālā realitāte arvien lielākam cilvēku skaitam kļūst par galveno dzīves un darbības telpu. Indivīds tajā pavada arvien lielāku savas dzīves laiku, iegūstot informāciju, kas sava nesistemātiskā rakstura dēļ bieži vien nevar tikt saukta par zināšanām. Var piekrist LR Kultūrpolitikas vadlīnijās teiktajam: *„Informācijas tehnoloģiju ieviešana kultūras nozarēs paver jaunas iespējas kultūras resursu pieejamības paplašināšanai un piedāvā jaunus līdzekļus jaunradei, kā arī jaunu kultūras produktu un pakalpojumu attīstībai, tā kultūras procesos iesaistot jaunas mērķauditorijas, it īpaši jauniešus. Informācijas sabiedrība jo īpaši veicina individualizācijas procesu, taču informatīvais pārsātinājums ne vienmēr dara cilvēkus zinošākus un humānākus. Plašsaziņas līdzekļos un publiskajā telpā dominējošā reklāmiskā gaisotne mērķtiecīgi veido patērētājsabiedrību ar tai raksturīgo materiālo vērtību autoritāti un priekšstatiem par noteiktu dzīves standartu. Informatīvās telpas piesātinātība ar vardarbību un negatīvismu sludinošiem produktiem degradē kultūrvidi un kropļo indivīda garīgo attīstību. Informācijas laikmetam raksturīgais fragmentārisms un laika trūkums ietekmē gan mūslaiku kultūras saturu, gan tās patērēšanas tradīcijas un paradumus. Sērfošana globālajā tīmeklī, kas nav pakļauts cenzūrai un pēc savas būtības ir haotisks visdažādākās informācijas uzkrājējs, daļā sabiedrības nomaina grāmatu lasīšanas tradīcijas.”*[17] Visas šīs uzrādītās negatīvās iezīmes ir šķērslis uz zināšanu sabiedrību, kurā paredzēta katra indivīda pozitīva orientācija uz racionālismu un humānismu.

Raksturojot informāciju, kas nes (rada) zināšanas, tiek uzsvērts, ka informācijai ir noteikta adrese un adresāts, bet tai nav fiziskas lokalizācijas, informācijas meklēšana notiek ar atslēgas vārdu palīdzību. Tiek apgalvots, ka viss augstākminētais pastiprina abstrakcijas spēju cilvēka prātā, taču netiek iztirzāts, cik lielā mērā abstrakcijas var uzskatīt par zināšanu augstāko formu. Pretējo domu, ka tieši piepildītās konkrētās zināšanas jāuzskata par augstāku formu, jau 19. gadsimta pirmajā pusē pierādīja Hēgelis. Taču vācu klasikas atziņas par domāšanas refleksīvo riņķveida attīstību (kas, manuprāt, ir daudz precīzāka un modernāka nekā pozitīvisms) mūsdienu sociālajos teorētiķos negūst lielu atsaucību. Līdz ar to var secināt, ka zināšanu analīze, kas tiek saistīta ar spriedumiem par prāta iedabu, neizmanto Eiropas filosofijas un psiholoģijas vēstures nozīmīgākās nostādnes, bet epistemoloģiju mēģina pakļaut sociālo un informācijas zinātņu spriedumiem.

Mūsdienās par zināšanu formveidojošo dabu tiek atzīta pirmām kārtām vizuālā forma, atzīstot mediju, interneta tekstuāli grafisko noformējumu īpatsvara pieaugumu. Zināšanu sabiedrībā arvien lielāku vietu sāk iegūt vizuāli estētiskā dimensija. Tas atstāj iespaidu uz izglītības sistēmu.[18] Zināšanu sabiedrības centrā iznāk simbols, tēls, modelis, bet tālākajā plānā aiziet prāta veidots apjēgums, nozīme, grafēma.

---

[17] LR Kultūrpolitikas vadlīnijas 2006–2016. Nacionāla valsts. Ilgtermiņa politikas pamatnostādnes: Ministru kabineta 2006. gada 18. aprīļa rīkojums Nr. 264. — KM, 2006.

[18] *Ruiz B. R.* Aesthetic Immersion and Education. — History in Education. Ed. P. Kemp. — Copenhagen, 2004. — pp. 119–125.

Tiek uzskatīts, ka zināšanu ieguves norise darbojas tīklveidā, kuras analogs ir interneta tīkls ar savu uzbūvi. Domāju, ka tik tiešu paralēļu veidošana ar tehnoloģisko sistēmu diezin vai nesīs radošus augļus prāta pētniecībā (prāta kā zināšanu formveides pamata pētniecībā).

Ceļā uz zināšanu sabiedrību tiek atzīta nepieciešamība pēc speciālām tehnoloģijām un metodēm, lai vadītu zināšanas (*knowledge management*). Taču tieša veida ekonomikas, finansu sistēmas, sabiedrības vadības ģenerālo principu attiecināšana uz zināšanu vadību diezin vai ir pilnībā attaisnojama.[19] Vadīt var jau iegūto un formulēto zināšanu apguvi. Var vadīt ekonomiski tehnoloģiskā pielietojuma stimulēšanu, taču nevar vadīt apziņas norises, kurās ģenerējas jēgas un jauni pasaules tvēruma veidi, jo konstituēšanās process atšķiras no konstruēšanas un lietojuma. Pie tam apziņas ģenerējošajās norisēs vienmēr ir klāt pasīvās sintēzes. Tādēļ atziņas, kuras pauž nespeciālisti apziņas pētījumu jomā, runājot par zināšanu sabiedrības nostiprināšanu, izraisa dziļas šaubas kā ideoloģiskas klišejas. Zināšanu menedžments nav pats zināšanu jaunrades process, bet gan centieni tās pielāgot sabiedrības prasībām un stimulēt inovācijas. 21. gadsimta eiropeiskās civilizācijas aizrautība ar sabiedrības vadību, izglītības vadību, kultūras vadību utt. rada ilūzijas, ka zināšanu vadība var būt pat nozīmīgāka par pašu zināšanu radīšanu. Menedžeris, sabiedrisko attiecību veidotājs, ierēdnis, politiķis, zinātnes popularizētājs, žurnālists kļūst par neatņemamu zinātnes procesa daļu. Šķiet, ka viņi aizpilda nišu, ko M. Vēbers (*M. Weber*), runājot par zinātnes priekšnoteikumiem, sauca par *zināšanu vērtīguma* noteikšanu. Viņš raksta: *„Ir spēkā tāda prasība, lai zinātniskā darba rezultāts būtu svarīgs no zināšanu vērtīguma viedokļa. ...Proti, šo nosacījumu nevar pierādīt ar tiem līdzekļiem, uz kuriem balstās zinātne. Šis nosacījums pieļauj tikai norādi uz savu galīgo jēgu, kuru pēc tam var pieņemt vai noraidīt atkarībā no mūsu pašu dzīves pozīcijas. Zinātniskā darba saistība ar tā priekšnoteikumiem ir ļoti dažāda atkarībā no zinātņu nozares struktūras. Dabaszinātnieki (fiziķi, ķīmiķi, astronomi u. tml.) savu zinātņu robežās konstruēto norišu vispārīgo likumu vērtību pieņem kā pašu par sevi saprotamu, rēķinoties ne vien ar tehniskiem panākumiem, kurus nodrošina šie likumi, bet arī ar savas „profesijas aicinājumu" atklāt šos likumus. Šis priekšnoteikums vairs nav pierādāms. Tāpat nav iespējams atbildēt uz jautājumiem, vai viņu aprakstītā pasaule ir savas pastāvēšanas cienīga — vai tai ir jēga, un vai ir jēga dzīvot šādā pasaulē. Viņi ignorē šādus jautājumus."*[20]

Koncepts „uz zināšanām balstīta sabiedrība" nekalpo par vadmotīvu, lai noskaidrotu dabaszinātnisko un inženierzinātņu priekšnoteikumus un ārpuszinātnisko jēgu. Parastā atbilde ir, ka šāda tipa zināšanas kalpo labklājībai, aizsardzībai, ekonomikas konkurētspējas palielināšanai. *„Visas dabaszinātnes sniedz atbildes kā* tehniski *pārvaldīt dzīvību,* ja *mēs to gribam. Bet vai mēs to gribam un vai mums tas ir jādara,*

---

19 *Davis G., Olson M.* Managment Information Systems: Conceptual Foundations, Sturucture and Development. — New York, 2005.

20 *Vēbers M.* Politika kā profesija. Zinātne kā profesija. — Rīga : AGB, 2002. — 117. lpp.

un vai tam ir kāda jēga, — to dabas zinātnes atstāj neizlemtu un pieņem par priekšnoteikumu savu mērķu sasniegšanai."[21]

Vērojams, ka jaunajās teorijās par zināšanu sabiedrību notiek radošuma un lietojuma satuvināšana. R. Senets (*R. Sennet*) uzskata, ka „*elektroniskā komunikācija ir viens no veidiem, caur kuru paredzams gals publiskās dzīves idejai*"[22], lai gan varētu likties otrādi, ka tikai tagad pasaules mērogā publiskā dzīve attīstās. Viņaprāt, ar medijiem pastarpinātās komunikācijas pieaugums nozīmē tiešās, fiziskajā telpā notiekošās saskarsmes būtisku sarukšanu. Cilvēks, kas tiekoties ar citu cilvēku, ir saskarsmes tiešs dalībnieks, elektroniskajos medijos daudzkārt pārtop tikai par skatītāju un baudītāju. Neraugoties uz to, ka e-dzīve piedāvā dialogus globālajā tīmeklī, „čatošanās" iespējas, informācijas apmaiņu, tā ir īsa, netieša un ētiski nestabila.

Satuvinot zināšanu sabiedrību ar tehnoloģiski orientētu informācijas sabiedrību, tiek pieļauta kļūda: pazūd humanitāro un aksioloģisko nostādņu loma zināšanu formveidē. Informācijas saglabāšanas un uzkrāšanas iespēju neierobežota ekspluatācija vistiešākajā veidā rada tādas sabiedrības, kurās informācijas kā lietas lietošana un patērēšana kļūst pašmērķīga.[23] Mākslīgi kultivētas vajadzības dēļ pēc informācijas cilvēks gribot negribot tiek piesaistīts fizikāliem objektiem — informācijas nesējlietām, kuras tikai reprezentē informāciju.[24] Informāciju var vākt, sistematizēt un lietot ar tehnoloģiju palīdzību, praktiski to var uzticēt tehnoloģiskām ierīcēm pat bez cilvēka klātbūtnes. Taču šāda informācija nav zināšanas, jo tikai cilvēka inovatīvā domāšana spēj apstrādātajai informācijai piešķirt radošu interpretāciju. Pat pieņemot atbildīgus lēmumus politiskajā, saimnieciskajā dzīvē, iegūtā informācija ir radoši jāizprot un jāsaattiecina ar esošo situāciju. Pašas informācijas kopas vēl nav zināšanas, kas vajadzīgas zināšanu sabiedrībai.

Informācijas kontrole ir spēks, kas pieder varas pārstāvjiem, gluži kā kādreiz tas bija ieroči, izrakteņi, zemes īpašumi u. c. Arī nemateriālās vērtības (informācija, slepenas ziņas, politiskās iespējas, utt.) savā ziņā ir lietas, tikai tās nav taustāmas. Materiālās lietas, kas industriālajā pasaulē bija bagātības mērs, tagad sāk dematerializēties. Materiālo lietu ražošanu stimulējošā ekonomika pārtop par informāciju ražojošo un lietojošo ekonomiku. Pieaug intelektuālā un simboliskā kapitāla nozīme. Simboliskais kapitālam piešķir vērtību. To dod nevis zināšanu sfēra, bet kultūras (kā simbolu reprezenta) sasaiste ar ekonomiskajiem procesiem.

Tehnoloģiskās mašīnas, kas lieto enerģiju un materiālus, nomaina ierīces, kas pārstrādā informāciju. Enerģiju nomaina zināšanas kā informācijas uzkrājumi. Informācijas pieejamība, savukārt, ir atkarīga no pieejas tīkliem, ar to nedomājot tehnoloģisko pieejamību, bet gan politiskās un finansiālās varas sniegto pieejamību. Pieeja tīkliem ir pilnīgi atkarīga no vietas sociālajā sistēmā (daudz mazāk no radošu zināšanu kvali-

---

21 Turpat, 118. lpp.

22 *Richard Sennett*. The Fall of the Public Man. — Penguin Books, 2003.

23 Tipisks šādas ievirzes darbs ir *Stehr N*. Knowledge Societies: the Transformation of Labour, Property and Knowledge in Contemporary Society. — London: Sage, 1994.

24 Tuvāk skat. *Brown J. Duguid P*. The Social Life of Information. — Boston, 2000. — pp. 40.–54.

tātes). Pasaulē arvien mazāks ļaužu loks kontrolē arvien lielāku sistematizētas un lietojamas informācijas daudzumu. Sociālie teorētiķi, kas raksta par zināšanu sabiedrību, mēdz uzsvērt tās ciešo saikni ar demokrātisku valsts pārvaldes sistēmu. Taču šis apgalvojums daudz kur neiztur kritiku, jo varas struktūrām pieejamo informāciju nevar identificēt ar iegūstamajām zināšanām (pedagoģiskajās norisēs). Kopš jaunlaikiem Eiropas sabiedrība soli pa solim zaudē vēlmi radoši izzināt un sāk pakļauties vēlmei dzirdēt kaut ko jaunu, kārei pēc ziņām (jeb ziņkārībai). Pasaule pārvēršas par ziņu kopu. Zināšanu sabiedrībā radošo zināšanu īpatsvars samazinās, bet palielinās *lietojamo zināšanu* daudzums.

Strukturējot zināšanas, tās jāsaista ar varas pozīcijām, vai precīzāk, ar paradigmām, kurās darbojas varas struktūras, kas atstāj ietekmi uz valodu, komunikāciju, vērtību sistēmu, telpas un laika strukturējumu, tātad arī uz ekonomiskajām norisēm. Mišels Fuko parāda, ka šīs varas sistēmas ir zināšanu produkts, un vara savukārt palīdz izveidot izpētes jomas, kurām ir jāatrod patiesības. Turklāt vēl, kaut arī vara ir redzami izpaudusies Rietumu sabiedrībās un tikusi atklāti piemērota — bez maskām un bez slēpšanās, varas—zināšanu mehāniska riņķveidība ir saglabājusies kā to mānīgās iedarbības dziļākais noslēpums. Piemēram, nav sagadīšanās, ka līdz ar jaunajiem klasificēšanas, hierarhizēšanas un kodificēšanas paņēmieniem, līdz ar jaunajām pakļaušanas un piespiešanas metodēm, kas attīstījās 19. gadsimta sākumā, parādījās arī sociālās zinātnes.

Informācijai piemīt tā īpatnība, ka to atsaukt ir nesalīdzināmi grūtāk, nekā pārraidīt. Iznāk, ka informācija ir fenomens, kuras stiprākā puse ir pārvaldīt nebūtību, nevis apliecināt būtību. Ar meliem informācija apstiprina savu spēku, jo pavairotai patiesībai nav tik liels efekts kā pavairotiem meliem. Atsaukt publiski pausto apmelojumu ir stipri sarežģītāk, nekā apliecināt patiesību. Zināšanu sabiedrības ideja vairāk tiek attiecināta uz pozitīvām zināšanām, taču jāatzīst, ka globalizācija un mediju tehnoloģizācija vairo nepārbaudāmās ziņas, līdz ar to arī nepatiesību. A. Vrabecs (*A. Wrabetz*) uzsver: *„Internetā, tāpat kā citos medijos, atslēgas elements ir atbildība. Taču atbildību nevar panākt ar likumdošanu, tā var rasties domāšanā tikai ar nepārtrauktu mācīšanās procesu."*[25]

Informācijas koncentrāts ir tas, pēc kā alkst absolūtā vara, ja tāda būtu iespējama. Uz informāciju balstītās sabiedrības pat savus utopiskos ideālus pārnes uz datoru pasauli. K. Kumars (*K. Kumar*) ievieš jaunu apzīmējumu „komp-utopija" jeb „dator-utopija" (*computopia*).[26] Ja agrāk — stoiķu filosofijā pastāvēja trīs pamatzinātnes — loģika, fizika, ētika, tad tagad valda cita trijotne: ekonomika, politika un informātika. Izglītības sistēmā dominē profesionalizācijas tendences, taču zūd to zināšanu un dzīves tvēruma ieguve, kas nosaka personības veidošanos.[27] Tiek uzskatīts, ka kultūras autoritāti var iegūt tieši caur specializāciju, taču tas ir diskutabli.

---

25 *Wrabetz A.* The World as a Global Living Room. — Global Ethics. — Vienna: Czernin Verlag, 1999. — p. 156.

26 *Krishan Kumar.* From Post-industrial to Post-modern Society: New Theories of the Contemporary World. — Blackwell publishers, 1995.

27 *Dunlap I. H.* The Knowledge Society. — Internets: www.wiu.edu/users/mfihd, 2006. gada aprīlis.

Zināšanu sabiedrības tapšanai nav tikai viennozīmīgi pozitīva nozīme. Ja tiek pārspīlēta tehnoloģiski ekonomisko norišu loma, tā pati par sevi bez vērtību sistēmas nerada dzīves kvalitātes pieaugumu.[28] Tāpēc zināšanu sabiedrībā jāvairo arī dekonstruējošas un pret-manipulējošās nostādnes. Te speciāla loma jāpiešķir humanitārajām zinātnēm.[29] Zināšanas sniedz spēku ekonomikai, vairo konkurētspēju un dod sabiedrisku labumu tad, ja to ieguve, izmantošana un vairošana ir saistīta ar pozitīvi orientētu kultūras, morāles vērtību sistēmu. Citādi uzplaukums, ko dos tikai lietišķās un tehnoloģiskās zināšanas, būs īslaicīgs un radīs nestabilu sabiedrību, kas nebūs apmierināta ar sasniegto zināšanu izmantošanas efektu.

Rezumējot jāatzīst, ka izpratne par „zināšanu sabiedrības" veidošanu mūsdienās balstās uz eiropeiskajai civilizācijai raksturīgo racionalitātes principu. Teorētiskās domas nodalīšana no empīriskajām, praktiskajām norisēm, kas bija raksturīga antīkajai filosofijai, iedibināja pārliecību, ka zināšanu ieguve teorētiskā formā ir milzīga vērtība, kas nav aizstājama ar kādiem citiem darbības veidiem. Jaunajos laikos Eiropā nostiprinājās doma, ka zināšanas ir vara, un tās sniedz praktisku labumu. Nākošajos gadsimtos arvien vairāk pieauga praktiski ieinteresētais skatījums uz teorētiskajām zināšanām, jautājot: kādu labumu tās var dot ekonomikai, valsts uzplaukumam, cilvēka labklājībai. Mūsdienās koncepta „zināšanu sabiedrība" interpretācijās tiek maksimāli uzsvērts, lai zināšanas, tajā skaitā ar informācijas tehnoloģijām iegūstamās, sniegtu pieaugošu ekonomisku efektu. Tas ir tipisks Jaunlaiku pieejas turpinājums, kurā jēdzieni ar ideoloģisku spēku tiek izmantoti praktisko norišu aktivizēšanai. Zināšanu vairošana tiek saistīta ar panākumiem ekonomiskās konkurences cīņā.

Taču ir svarīgi „zināšanu sabiedrības" izpratnē akcentēt arī citu, augstāku mērķi: paša cilvēka pilnveidošana. Daži autori, interpretējot zināšanu sabiedrību, norāda, ka tajā galvenais ir cilvēka intelektuālais kapitāls, cilvēka jaunradošā ekonomiskā darbība. Cilvēkfaktors plus inovācijas veido attīstītu zināšanu sabiedrību. Taču pārāk šauri pragmatiski izprastas zināšanas novirza no šī augstākā mērķa un rada draudus, ko satur humānās un morāles dimensijas zaudēšana, humanitāro zinātņu nostumšana malā, priekšroku dodot tikai un vienīgi tehnoloģiskajām un inženierzinātnēm. Zināšanu sabiedrībai jātop kā harmoniski līdzsvarotam procesam, kurā svarīga ir tieksme gan uz teorētisko domāšanu, jaunradi, gan praktisko rīcību, ekonomiskās konkurētspējas paaugstināšanu un kultūras vērtību sistēmas nostiprināšanu.

---

28 *Bauman Z.* Identity in the globalizing world. — The Individualized Society. — Polity Press, 2001. — pp. 140–153.

29 *Davenport P.* The Liberal Arts in the Knowledge Society. — Internets: www.trainyourbrain.ca, 2006. gada maijs.

Mg.sc.pol. **Andrejs Berdņikovs**,
Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

Virzoties uz zināšanu sabiedrību: jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju ietekme uz cilvēku un sabiedriskajām kustībām

Zināšanu sabiedrības jēdziens

Pēdējo trīsdesmit gadu laikā ir formulētas daudzas teorijas, kurās zinātnieki ir centušies raksturot un izskaidrot Rietumu sabiedrības transformācijas procesus 20. gadsimtā un 21. gadsimta sākumā. Šie procesi, piemēram, tika raksturoti kā pāreja no modernās pasaules uz postmoderno pasauli, industriālās sabiedrības pārvēršanās par postindustriālo sabiedrību,[1] fordisma laikmeta[2] nomaiņa ar postfordisma jeb tojotisma laikmetu,[3] organizētā kapitālisma[4] transformēšanās dezorganizētajā kapitālismā,[5] masu ražošanas veida nomaiņa ar uz specializāciju balstīto ražošanas veidu, utt.

Pie šīm transformācijas teorijām noteikti var pievienot arī informācijas sabiedrības un zināšanu sabiedrības idejas. Šīs idejas dažādu futuroloģisko vīziju un koncepciju ietvaros diezgan plaši lietoja jau 20. gadsimta 70-os gados. Turklāt vēl pirms 70-iem gadiem tādi zinātnieki kā D. Bells (*D. Bell*), A. Toflers (*A. Toffler*) un M. Maklūans (*M. McLuhan*) prognozēja, ka nākotnes sabiedrības funkcionēšana balstīsies uz informācijas un komunikāciju tehnoloģijām, inovācijām un, kas ir it īpaši svarīgi, uz

---

1 Industriālās sabiedrības pārvēršanās par postindustriālo sabiedrību pirmkārt izpaužas kā ražošanas sfēras nomaiņa ar pakalpojumu sfēras dominēšanu.

2 Fordismā ražošanas teorijā ražošanas veids balstījās agrīnā konveijerizācijā, strādnieku darba ārkārtīgi lielā mehanizācijas pakāpē un bezpersoniskās attiecībās gan pašu strādnieku, gan strādnieku un vadītāju starpā. Teorētiskā ziņā fordisma pamatā bija daudzi Frederika Teilora (*Frederick Winslow Taylor*) vadīšanas teorijas pamatprincipi, piemēram, plānošanas atdalīšana no uzdevumu izpildes, darba sadalīšana elementārajos uzdevumos, darba operāciju hronometrāžas ieviešana, organizatoriskās kontroles nozīme, fiziskā darba intensifikācija un atpūtas paužu samazināšana utt.

3 20. gadsimta 80-os gados fordisma vietā nāca postfordisms jeb tojotisms — vadīšanas teorija un prakse, kas, no vienas puses, īpašu nozīmi piešķir informācijai, marketingam un katra patērētāja individuālo vēlmju apmierināšanai, bet, no otras puses, cenšas panākt, lai elastīga un autonoma būtu arī neadministratīvā personāla lēmējdarbība. Postfordisms tiecas cik vien iespējams plašāk pielietot ražošanā jaunās tehnoloģijas, izmantojot automatizāciju un robotus elementāro uzdevumu pildīšanā, rūpnīcas ietvaros pārorientējot fiziskā darba darbiniekus (zilās apkaklītes) no ražošanas sektora uz pakalpojumu sektoru (preces pārdošana, reklamēšana utt.).

4 Ar organizēto kapitālismu te galvenokārt ir domāts saskaņā ar Džona Meinarda Keinsa (*John Maynard Keynes*) teorijām funkcionējošs kapitālisms.

5 Ar dezorganizētā kapitālisma jēdzienu te ir apzīmēta sociāli ekonomiskā iekārta, kas darbojas atbilstoši Miltona Frīdmana (*Milton Friedman*) un Čikāgas ekonomistu skolas ekonomiskajai mācībai, pazīstamai ar nosaukumu „monetārisms".

zināšanu vadību.[6] Viens no pirmajiem, kurš centās teorētiski un empīriski pamatot ideju, ka par galvenajiem bagātības un labklājības vairotājiem kļūst nevis tradicionālie ražošanas un ekonomikas attīstības faktori (dabas resursi, darbaspēks, kapitāls), bet gan informācija un zināšanas, bija Pīters Drakers (*P. Drucker*).

Uzreiz jāatzīmē, ka Drakera idejas vienmēr ir kritizējuši gan viņa laikabiedri, gan mūsdienu zinātnieki. Viņa izvirzītā tēze par tradicionālo ražošanas un ekonomikas attīstības faktoru nozīmes samazināšanos patiešām izraisa virkni pretargumentu. Piemēram, Drakeram var iebilst, ka zināšanas nav un nekad nevar būt alternatīva dabas resursiem, un ka tās tikai sniedz iespēju racionālāk un efektīvāk šos resursus izmantot mūsdienās strauji augošā pasaules iedzīvotāju skaita vajadzībām.

Tomēr šī raksta uzdevums nav kritizēt Drakera un citu līdzīgi domājošo autoru idejas. Ņemot vērā, ka Drakers bija pirmais zinātnieks, kurš sāka konceptuāli lietot zināšanu sabiedrības (ZS) jēdzienu savos darbos, šīs raksta nodaļas pirmais uzdevums ir aplūkot viņa ZS izpratni un šīs izpratnes atbilstību 21. gadsimta sakumā birokrātiskos nolūkos radītam priekšstatam par ZS. Nodaļas otrais uzdevums ir, balstoties uz līdz šīm izstrādātajām ZS koncepcijām, vienalga kādos nolūkos tās radītas, izveidot sintezējošu ZS definīciju, kurā integrēti galvenie šo koncepciju elementi. Šādas sintēzes mērķis ir nevis piedāvāt „vienīgo pareizo" ZS definīciju, bet gan, ņemot vērā ZS jēdziena neskaidrību, noteikt vairāk vai mazāk precīzi definētu objektu tālākajām diskusijām, kritikai un izpētei.

Tātad, aprakstot transformācijas tendences tautsaimniecībā un ražošanas vadības organizācijā pēdējos trijos gadsimtos, Drakers piedāvā šādu periodizāciju:

1) industriālā revolūcija (18. un 19. gadsimts) — lai nodrošinātu attīstību un vairotu labklājību ir nepieciešams ražot daudz materiālo preču;
2) produktivitātes revolūcija (20. gadsimta posms līdz Otrajam pasaules karam) — pieaugot konkurencei starp ražotājiem, par attīstības svarīgu priekšnoteikumu kļūst ne tikai spēja ražot lielā daudzumā, bet arī ražot produktīvi;
3) menedžmenta jeb biznesa (naudas) vadības revolūcija (20. gadsimta posms pēc Otrā pasaules kara) — bagātības un peļņas avots vairs nav tik daudz materiālo preču ražošana, kā veiksmīgas finanšu operācijas;
4) zināšanu vadības revolūcija (21. gadsimts) — jaunas globālās konkurences apstākļos izdzīvot var tikai zināšanu sabiedrības. Tātad, Drakera piedāvātajā shēmā pēdējā un visaugstākā mūsdienu sabiedrības attīstības stadija balstās tieši uz zināšanām un zināšanu vadību.

Balstoties uz šādu tautsaimniecības un ražošanas principu transformācijas redzējumu, Drakers sāk konsekventi iekļaut savās teorijās ZS jēdzienu, kaut arī apgalvojot, ka šo jēdzienu ir par agru attiecināt uz mūsdienu sabiedrību un pagaidām ir pamats runāt tikai par zināšanu ekonomiku.[7] Raksturojot savu laikmetu, Drakers nosauc

---

6 *Мальковская И.А.* Коммуникативные измерения интерсубъективности в эпоху «информационного взрыва» // Глобализация и мультикультурализм / отв. ред. Н. С. Кирабаев. — Москва : Издательство Российского университета дружбы народов, 2005. — с. 152.

7 *Drucker P. F.* Post-Capitalist Society. — New York : HarperCollins Publishers, 1994. — p. 20.

to par informācijas laikmetu (*information age*), un tas, viņaprāt, iezīmējas ar personālo datoru un interneta tīkla strauju attīstību un ienākšanu sabiedrības dzīvē. Atbilstoši Drakera teorijām, informācijas laikmets ir starpposms starp industriālo laikmetu (*industrial age*) un zināšanu un jaunievedumu laikmetu (*knowledge and innovation age*). Līdz ar to Drakera teoriju īpašība bija strikts konceptuālais nodalījums starp informācijas laikmetu un zināšanu laikmetu. Jāatzīmē, ka līdz Drakeram šos jēdzienus bieži vien lietoja kā sinonīmus.

Lielā mērā tieši Drakera ietekmē daudzu zinātnieku vidū mūsdienās nostiprinājies jauns priekšstats par ekonomikas funkcionēšanas noteikumiem, kas balstās uz pieņēmumu, ka, intensificējoties tautsaimniecības globalizācijai, būtiski ir mainījusies pati ekonomikas būtība. Pēc šo zinātnieku domām, izmaiņas galvenokārt ir saistītas ar jau minēto tradicionālo ražošanas faktoru nozīmes samazināšanos valsts tautsaimniecības attīstībai, jo tie vairs pilnībā nenosakot nedz valsts spēju konkurēt ar citām valstīm, ekonomiskajiem valstu blokiem un transnacionālajām korporācijām, nedz tās attīstības tempus. Tiek apgalvots, ka nākotnē konkurētspējīgas būs tikai tās valstis un uzņēmumi, kas orientēsies uz mūsdienu apstākļiem adekvātām zināšanām un šādu zināšanu radīšanai un izmantošanai nepieciešamajiem priekšnoteikumiem, proti, jaunievedumiem (inovācijām), radošo pieeju, jauno tehnoloģiju pielietošanu un zinātnes sasniegumu maksimālu izmantošanu.[8]

Šis jaunais ekonomikas funkcionēšanas traktējums likās pamatots un pievilcīgs ne tikai daudziem ekonomistiem, bet arī citu sociālo zinātņu pārstāvjiem, ātri iegūstot popularitāti plašās akadēmiskajās aprindās. Tādējādi tika radīta viena no ZS interpretācijām, kuras pamatā ir uzsvars, ka gan valstīm, gan atsevišķām firmām par ekonomiskā uzplaukuma un pat izdzīvošanas galveno nosacījumu kļūst nevis spēja efektīvi izmantot dabas resursus, darbaspēku vai kapitālu, bet gan spēja radīt un izmantot zināšanas.

Tajā pat laikā, 21. gadsimta sākumā, ZS koncepcija izgāja ārpus akadēmiskā diskursa un iegāja birokrātiskajā diskursā, kļūstot par Eiropas Savienības institūciju svarīgu retorikas sastāvdaļu. Piemēram, nozīmīga loma ZS koncepcijai tiek piešķirta Lisabonas stratēģijā, kurā visām Eiropas Savienības dalībvalstīm tiek izvirzīts mērķis līdz 2010. gadam sasniegt ZS standartus. Jāatzīmē, ka šajā gadījumā ZS koncepcija vairs neizskatās tik abstrakta un nekonkrēta kā Drakera un viņa sekotāju teorijās, jo ir saistīta ar precīzi definēto uzdevumu izpildi Eiropas Savienības attīstības stagnācijas pārvarēšanai. Šo uzdevumu vidū, piemēram, ir izglītības (tai skaitā pieaugušo izglītības) sistēmas optimizācija atbilstoši jaunām realitātēm, jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju plašāka ieviešana, e-komercijas attīstība, atbalsts pētniecībai, pasaules mēroga zinātnieku piesaistīšana, mobilitātes veicināšana, intelektuālā īpašuma aizsargāšana utt.[9] No otras puses, Eiropas institūciju ietvaros ZS jēdziens ir pazaudējis savu zinātnisku raksturu, kļūstot par izteikti birokrātisku konceptu.

---

8 Skat., piem.: *Dimza V.* Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā. — Rīga : LZA EI, 2003. — 9. lpp.

9 Facing the challenge. The Lisbon strategy for growth and employment [Report from the High Level Group chaired by W. Kok]. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004, November. — pp. 19–23; arī pieejams — Internets: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/march/tradoc_122065.pdf

Pretnostatījumā starp Drakera teoriju inspirēto akadēmisku priekšstatu, kas asociē ZS ar pieņēmumu, ka mūsdienās labklājības un bagātības avots ir zināšanas, nevis citi faktori, un administratīvi operatīvos nolūkos radīto ZS interpretāciju, kas ir saistīta ar konkrētiem stratēģiskiem uzdevumiem stagnācijas pārvarēšanai, slēpjas daudzi konceptuāla rakstura pārpratumi attiecībā uz ZS definīciju. Papildus jucekli sagādā arī tas, ka zinātnieki savos ZS definējumos mēdz uzsvērt to sastāvdaļu, kas viņus visvairāk interesē no pētnieciska vai profesionāla viedokļa. Eksakto zinātņu pārstāvji mēdz akcentēt jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju (IKT) un zinātnisko inovāciju lomu ZS funkcionēšanā, humanitāro zinātņu pārstāvji bieži vien kā ZS veidošanas priekšnoteikumu izvirza mūsdienu prasībām atbilstoši izglītota indivīda faktoru un nepieciešamību investēt nemateriālās vērtībās, proti, cilvēkkapitālā un sociālajā kapitālā, savukārt ekonomistiem ZS jēdziens parasti ir cieši saistīts ar uz zināšanām balstītās ekonomikas jēdzienu. Turklāt pastāv spēcīgs vērtību elements ZS misijas redzējumā, kas galvenokārt izpaužas kā tieksme ZS definējumā izvirzīt kā dominējošo vai nu tehnoloģiju, vai cilvēka faktoru. Visbeidzot jāatzīmē, ka daudzi zinātnieki un ierēdņi ZS un informācijas sabiedrības jēdzienus joprojām lieto kā identiskus, pie tam izskatās, ka šāda tendence it īpaši izplatīta eksakto zinātņu pārstāvju un tehnokrātiski noskaņoto birokrātu vidū.

Tikko aprakstītās ZS definēšanas nekonsekvences un pretrunas ļauj droši pieskaitīt ZS jēdzienu pie būtiski apstrīdēto jēdzienu (*essentially contested concepts*) grupas. Būtiski apstrīdētos jēdzienus, kurus kā īpašu jēdzienu grupu 1956. gadā pirmo reizi izdalīja britu sociologs un filozofs V. B. Gelijs (*W. B. Gallie*), raksturo vismaz divas pazīmes. No vienas puses, ir jāpastāv kādai vispāratzītai jēdziena lietošanas pamatievirzei. Proti, cilvēki, kas lieto šo jēdzienu, apmēram nojauš par ko viņi runā un ko viņi ar to domā. No otras puses, nepastāv kāda vienota visiem pieņemama definīcija un dažādu koncepciju ietvaros jēdziens tiek atšķirīgi izprasts un interpretēts. Citiem vārdiem, dažādu filozofisko, politisko, ideoloģisko, ētisko un pat zinātnisko virzienu pārstāvji izvirza dažādus argumentus par precīzāko, labāko vai pareizāko jēdziena nozīmi.[10]

Tipiskākie būtiski apstrīdēto jēdzienu piemēri ir sociālais taisnīgums, demokrātija un pilsoniskā sabiedrība, jo to interpretācija ir visai atšķirīga dažādās ideoloģijās un vērtību sistēmās. Tāpat arī ZS jēdzienu raksturo liela traktējumu daudzveidība, kas šajā gadījumā ne tik daudz ir saistīta ar ideoloģiskajiem antagonismiem, kā ar jau minētajām akadēmiskajām, birokrātiskajām un profesionālajām interesēm.

Lai gan pastāv acīmredzamas grūtības radīt kādu stingru un visiem pieņemamu ZS definīciju, šī jēdziena arvien straujāka ienākšana Latvijas politikā un sabiedriskajā dzīvē izraisa nepieciešamību vismaz pēc konsensa par svarīgākiem ZS elementiem. Šajā sakarā, lai veicinātu teorētisku skaidrību, pirmkārt, acīmredzot nebūtu lietderīgi identificēt ZS ar informācijas sabiedrību, jo ir pamats uzskatīt, ka informācijas sabiedrību ir daudz lētāk uzturēt un atražot, nekā ZS. Otrkārt, ir jāatzīst ZS cieša saistība

---

10 Vairāk skat.: *Gallie W. B.* Essentially Contested Concepts // Proceedings of the Aristotelian Society. — Vol. 56, 1956. — pp. 167–198.

ar jaunu zināšanu radīšanas un inovāciju sekmēšanas procesiem, kas mūsdienu apstākļos neizbēgami tiek balstīti uz plašu IKT pielietošanu. Treškārt, ņemot vērā, ka daudzi autori ZS panākumus saista ar cilvēkkapitāla un sociālā kapitāla attīstību, šķiet, ka ir ļoti būtiski kā neatņemamus ZS elementus izvirzīt cilvēka potenciāla veicināšanas un sabiedriskā labuma gūšanas faktorus. Tādējādi viena no iespējamajām, visu līdzšinējo ZS koncepciju atziņas sintezējošajām ZS definīcijām varētu būt šāda: **ZS ir sabiedrība, kas, balstoties uz zinātnes sasniegumiem, IKT efektīvu pielietošanu un inovāciju maksimālu izmatošanu, vairo savu pilsoņu labklājību, milzīgus resursus ieguldot arī cilvēku potenciāla un sociālā kapitāla attīstībā, lai radītu zinošu un radošu indivīdu, spējīgu risināt aktuālas problēmas un veicināt progresu**.

Šāda definīcija dod pamatu skaidrāk noteikt atšķirības starp ZS un informācijas sabiedrību. Proti, ja pieņem, ka informācijas sabiedrības eksistence mūsdienās praktiski pilnīgi ir atkarīga no IKT, tad ir iespējams izvirzīt tēzi, ka ZS funkcionēšanas centrā ir jābūt ne tikai IKT pašām par sevi, bet arī uzsvaram, ka IKT un citus tehnoloģiskos sasniegumus ir svarīgi efektīvi izmantot sabiedrības attīstībai, tai skaitā sabiedrības sociālo problēmu risināšanai. Tas savukārt rada nepieciešamību, analizējot ZS izveidošanās priekšnosacījumus, pievērst uzmanību diviem jautājumiem, proti:

1) kā progress tehnoloģisko inovāciju un IKT sektorā maina sabiedrisko attiecību formas?;
2) kā tas ietekmē sabiedrības attīstību un vai tas neveicina mūsdienu sociālo risku saasināšanos?

Šī raksta uzdevums ir mēģināt daļēji atbildēt uz tikko izvirzītajiem jautājumiem, aplūkojot tos dažu aktuālu sociālo problēmu un sociālās politikas aspektā. Vārds „daļēji" te ir lietots apzināti, jo rakstā uzmanība tiks koncentrēta tikai uz IKT sektora ietekmi uz sabiedrību un sabiedrisko attiecību formām, neanalizējot kā sabiedrību ietekmē tehnoloģiskie sasniegumi un inovācijas citos sektoros. Lai veiktu šo uzdevumu, sākumā ir svarīgi definēt, kas ir sociālā politika, kādi ir tās mērķi un kādas sociālās problēmas jeb riskus var izraisīt vai, tieši otrādi, palīdzēt novērst IKT arvien straujākā ienākšana mūsdienu sabiedriskajās attiecībās.

Sociālās politikas jēdziens un mūsdienu sociālie riski

Sociālā politika ir viena no valsts un sabiedrības pārvaldes procesa būtiskām sastāvdaļām, kas aptver sociālo attiecību regulēšanas pasākumu kopumu un risina sociālās problēmas, ieskaitot sociālo grupu savstarpējo attiecību sakārtošanu un harmonizēšanu, lai mazinātu sabiedrībā konfliktu iespējamību. Sociālās politikas galvenais mērķis ir nodrošināt sabiedrības atražošanos. Savukārt sabiedrības atražošanās nodrošināšanai ir vitāli svarīgi veikt šādus uzdevumus:

1) radīt cilvēka eksistencei un dzimtas turpināšanai nepieciešamos materiālos un garīgos nosacījumus;
2) uzturēt sabiedrības konsolidāciju, savstarpēji integrējot visas šo sabiedrību veidojošās sociālās grupas, īpašu uzmanību pievēršot mazaizsargāto iedzīvotāju

un no sabiedrības resursu sadales procesa un varas attiecībām izslēgto cilvēku grupām;

3) sekmēt dažādu sociālo grupu vajadzību un interešu saskaņošanu ar sabiedrības ilgtermiņa interesēm un veicināt sociāli politiskās sistēmas stabilizāciju;
4) veikt sabiedrības eksistences turpināšanai nepieciešamās preventīvās funkcijas, proti, pastāvīgi mazināt sociālo spriedzi sabiedrībā un līdz ar to minimizēt sociālā sprādziena risku.

Analizējot IKT lomu sociālās politikas kontekstā, jāatzīmē, ka vairākas tendences, kas bija raksturīgas pēdējo desmit gadu posmam, lika domāt, ka IKT ietekmei gan uz atsevišķu indivīdu, gan uz sabiedrisko labumu jābūt visnotaļ pozitīvai. Strauja IKT ienākšana publiskajā un privātajā dzīvē būtiski izmainījusi cilvēka un sabiedrības eksistences kvalitāti. Tā ievērojami atvieglojusi kontaktus starp cilvēkiem, cilvēku grupām un sabiedrībām, krasi samazinot to izmaksas. Ņemot vērā regulāru kontaktu un noturīgu sakaru nozīmi sociālo telpu uzturēšanai, IKT pozitīvai lomai sociālā kapitāla stiprināšanā un attīstībā it kā vajadzētu būt pašai par sevi saprotamai. IKT veicinājušas ciešāku un produktīvāku sadarbību arī to cilvēku starpā, kurus saista vai nu profesionālie pienākumi, vai arī kopīgās intereses, jo nekad līdzšinējā vēsturē kontaktu un tīklu veidošanās starp amatpersonām, biznesa partneriem un zinātnieku kopienām nav bijusi tik dinamiska kā pēdējos gados. Turklāt nekad, vismaz kopš nacionālās valsts rašanās laikiem, nav bijušas tādas tehniskas iespējas efektīvai mijiedarbībai starp valsts varas pārstāvjiem un pilsonisko sabiedrību kā mūsdienās. Šajā sakarā optimistiski noskaņoto zinātnieku un sabiedrisko aktīvistu vidū radās pārliecība, ka IKT nodrošinās reālas iespējas e-pārvaldes ieviešanai, līdz ar to paplašinot iedzīvotāju pieeju sabiedrisko pakalpojumu saņemšanai, veicinot sabiedrības līdzdalību valsts pārvaldē, kā arī likvidējot birokrātu monopolu uz informāciju. Jāatzīmē, ka sasniegumi IKT sektora attīstībā radījuši tehniskus priekšnoteikumus ne tikai e-pārvaldes, bet arī e-demokrātijas ieviešanai, izraisot akadēmiskās diskusijas par iespējamību atdzīvināt tiešās (participārās) tautvaldības modeli.

Tajā pat laikā IKT ietekmes pieaugums uz sabiedrības funkcionēšanu un attīstību rada vai saasina vairākus sociālos riskus. Var izdalīt vismaz trīs lielus riskus, kurus tieši vai netieši izraisa IKT un kuri varētu būt nosaukti par sociālajiem, jo apdraud sabiedrības saliedētību un potenciāli var izjaukt sociālo līdzsvaru valstī.

Pirmais risks ir saistīts ar nevienlīdzības izpausmēm sabiedrībā, ko var radīt vai pastiprināt IKT. Otrā riska pamatā ir mūsdienās plaši diskutējamā transnacionālo identitāšu, transnacionālo kopienu un transnacionālo sociālo telpu problēma, kuru daudzi zinātnieki traktē kā vienu no lielākajiem izaicinājumiem Rietumu sabiedrībai 21. gadsimtā. Trešais risks izpaužas kā nacionālajai valstij un demokrātiskajiem publiskās varas institūtiem naidīgo organizāciju, tīklu un kustību spēja ar IKT palīdzību būtiski atvieglot savu darbību, kas savukārt var vēl vairāk padziļināt jau tā dziļo nacionālās valsts un liberālās demokrātijas krīzi Rietumos.

Pirmais risks: jaunās informācijas un komunikāciju tehnoloģijas, ZS un nevienlīdzība

Kopš 20. gadsimta 90-o gadu vidus daudzi politiķi un zinātnieki kādu laiku ar pārliecību runāja par nepieciešamību nodrošināt pieeju interneta tīklam visiem sabiedrības locekļiem. Šādas nepieciešamības uzsvēršana bija saistīta ar toreiz izplatītu tendenci par svarīgāko resursu cilvēka potenciāla attīstībai uzskatīt informāciju, un ar ticību, ka internets un it īpaši vispasaules tīmeklis (*World Wide Web*) radīs vienlīdzīgu pieeju šim resursam, kardināli samazinot informācijas iegūšanas izmaksas. Apstāklis, ka pēdējos desmit gados IKT strauja izplatīšanās patiešām arvien vairāk mazināja gan fiziskus ierobežojumus, gan izdevumus informācijas vākšanas procesā, radījis dažos akadēmisko un politisko aprindu pārstāvjos ne tikai optimismu par IKT visvarenību, bet arī pārliecību, ka ZS veiksmīga celšana galvenokārt ir atkarīga no spējām nodrošināt plašiem iedzīvotāju slāņiem informācijas pieejamību, kā arī no zinātniskajiem sasniegumiem un inovācijām IKT sektorā. Šīs pārliecības ietekmē tika definēta tā sauktās digitālās plaisas (*digital divide*) koncepcija, kura nevienlīdzību starp tiem, kam ir iespēja piekļūt interneta tīklam un tiem, kuriem tādas iespējas nav (vai arī šīs iespējas ir būtiski ierobežotas) izvirza kā galveno problēmu ceļā uz ZS.

Tomēr ZS jēdziens nevar būt reducēts nedz uz zinātniskajiem sasniegumiem IKT jomā, nedz uz informācijas demokratizāciju un tās pieejamības pakāpi. Kad sākotnējais optimisms sakarā ar kiberrevolūcijas iekārojumiem nedaudz norima, kļuva acīm redzams, ka IKT ne tikai demokratizē informāciju, bet arī veido jaunu augsni sociālajiem riskiem.

Pakāpeniska un neatlaidīga IKT ienākšana sabiedrības dzīvē visai drīz aktualizējusi šādas problēmas:

1) cilvēku grupas ar lielāku pieeju internetam lielākoties ir tās pašas, kurām ir lielāka pieeja izglītībai, sociāli ekonomiskajiem labumiem un citiem resursiem. Šīs grupas galvenokārt pārstāv baltās ādas pārstāvji, vīrieši un pilsētu iedzīvotāji.[11] Datora iegādāšanās relatīvi lielas izmaksas joprojām ir potenciāls avots nevienlīdzībai. Mūsdienās tikai vienpadsmit procentiem pasaules iedzīvotāju ir pieeja interneta tīklam;
2) vienādos apstākļos atšķirīgo iemaņu un motivācijas dēļ vienas cilvēku grupas izmanto internetu daudz biežāk un nesalīdzināmi efektīvāk nekā otras;
3) pastāv liela iespējamība, ka IKT var drīzāk palielināt nevienlīdzību gan starp valstīm, gan starp sociālajām grupām valstu iekšienē, nevis samazināt to. Turklāt ir liels disbalanss starp pilsētu un laukiem, un it īpaši mazattīstītajās valstīs lauku reģionu iedzīvotāju iespējas piedalīties e-pārvaldes pasākumos joprojām ir visai ierobežotas. Eksistē arī risks, ka IKT var radīt nevienlīdzības jaunas formas, piemēram, nevienlīdzību pēc vecuma;

---

11 *DiMaggio P., Hargittai E.* From the "Digital Divide" to "Digital Inequality": Studying Internet Use as Penetration Increases [Working Paper no. 15]. — Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies, 2001, Summer. — p. 1.; arī pieejams — Internets: http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf

4) atstumtība no informācijas nav tikai digitālās, bet arī kognitīvās plaisas izpausme. Pastāv milzums ar izglītību, kultūru un valodu saistīto faktoru, kas daudziem cilvēkiem internetu padara par svešu un grūti apgūstamo ierīci.

Tādējādi acīmredzams, ka ir ļoti svarīgi ņemt vērā ne tikai labumus, ko mūsdienu pasaulei nes un turpmāk nesīs IKT laikmeta diktēto dzīves standartu ieviešana, bet arī ar to saistītos izaicinājumus un problēmas. Plaši diskutētās grāmatas *„Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma"* (angliskais nosaukums *Netocracy: The New Power Elite and Life After Capitalism*) autori A. Bards (*A. Bard*) un J. Sēderkvists (*J. Söderqvist*) uzsver, ka *„ikviena jauna dominējošā tehnoloģija, piemēram, datortīkls, rada jaunu uzvarētāju un zaudētāju plejādi"*.[12] Turklāt jābūt skaidrībai, ka nodrošināšana ar datoriem un pieslēgumiem interneta tīklam nav vienīgā un darbietilpīgākā darbība, kura jāīsteno, gatavojot sabiedrību ienākšanai ZS ērā. Nav šaubu, ka bieži uzsvērtā nevienlīdzība starp tiem, kuriem ir dators un kuriem nav, neatspoguļo visu jautājuma sarežģītību. Arī atstumtību no informācijas neizdosies pilnīgi likvidēt, vienkārši nodrošinot tehnisku pieeju kibertelpai.[13]

Sagatavotība ZS laikmetam neapšaubāmi aptver veselu virkni psiholoģisko, sociālo, izglītības un pat lingvistisko faktoru. Redzesloks, domāšanas veids un jaunas informācijas uztveršanas spējas tāpat spēlē nozīmīgu lomu. Šajā ziņā digitālo plaisu starp indivīdiem un viņu grupām veido ne tikai fiziska pieeja datoram un internetam, bet arī pieeja daudziem nemateriāliem resursiem, kas ļauj efektīvi izmantot gan informāciju, gan IKT.

Kā jau atzīmēts raksta pirmajā nodaļā, kaut arī IKT ir viens no galvenajiem informācijas sabiedrības eksistences priekšnoteikumiem, tās nav noteicošais faktors ZS funkcionēšanā. Praktiska un efektīva IKT izmantošana ZS mērķu un standartu sasniegšanai nav iespējama bez atbilstošām zināšanām. Tādējādi tieši zināšanas ir noteicošais faktors ZS pastāvēšanā un atražošanā. Šajā kontekstā ZS un informācijas sabiedrības eksistences priekšnosacījumi tikai daļēji pārklājas.

Lai gan zināšanas un informācija mūsdienu pasaulē ir cieši saistītas un savstarpēji atkarīgas kategorijas, starp tām pastāv ļoti būtiska atšķirība. Zināšanas padara cilvēku spējīgu rīkoties, tās nodrošina viņu ar nepieciešamajām spējām noteikt savu garīgo un fizisko darbību. Informācija, gluži otrādi, paliek pasīva, kamēr cilvēki ar attiecīgām zināšanām to neaktualizē un neliek praksē. Jau minētie Bards un Sēderkvists šajā sakarā apgalvo, ka *„informācija nav līdzvērtīga zināšanām"*, turklāt, *„informācijai kļūstot par galveno produktu jaunajā ekonomikā un pasaulei slīkstot haotiskos informācijas signālos, atbilstošas un ekskluzīvas zināšanas kļūst arvien vērtīgākas."*[14] Jāatzīmē, ka atšķirība starp zināšanām un informāciju kļūst īpaši acīm redzama, parēķinot tos izde-

---

12 *Bards A., Sēderkvists J.* Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma. — Rīga : Jumava, 2005. — 56. lpp.

13 *Hargittai E.* Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills / First Monday, 2002. — Internets: http://www.firstmonday.org/issues/issue7_4/hargittai/index.html, 2006. gada novembris

14 *Bards A., Sēderkvists J.* Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma. — Rīga : Jumava, 2005. — 56. lpp.

vumus, kas šobrīd ir nepieciešami zināšanu un informācijas atražošanai. Zināšanu atražošana mūsdienu apstākļos ir daudz dārgāks un darbietilpīgāks process, savukārt informācijas sabiedrības uzturēšana ir ievērojami lētāka.[15]

Pilnvērtīga līdzdalība ZS un tās svarīgās sastāvdaļās — uz zināšanām balstītā ekonomikā un uz zināšanām balstītā demokrātijā prasa īpašas prasmes un spējas. Mūsdienu sociālo, ekonomisko un politisko procesu dinamiku noteicošā nepārtrauktā informācijas plūsma ir haotiska un nestrukturēta: to vajag izsijāt, sakārtot un interpretēt pēc atbilstoša pasaules skatījuma, lai tā būtu zināšanu, nevis sajukuma avots.[16] Turklāt, izņemot spēju meklēt, atlasīt, vākt un klasificēt informāciju, te ir vesela virkne citu prasību, kurām ir jāpiemērojas indivīdam, lai bezsāpīgi ienāktu ZS laikmetā. Ja tādi faktori kā prasme strādāt komandā, komunikācijas spējas un specifisko problēmu risināšanas iemaņas iedzīvotāju vairākumam nebija pārāk svarīgi fordisma laikos, tie kļuva ārkārtīgi būtiski cilvēka attīstībai un labklājībai postfordisma un it īpaši ZS ērā. Lai indivīds būtu spējīgs pilnvērtīgi iekļauties ZS, viņa spējas uztvert jauno, paredzēt izmaiņas un orientēties negaidītās situācijās arī ir nozīmīgas.[17]

Viena no nopietnākajām problēmām mūsdienās ir nevis informācijas trūkums, bet, gluži otrādi, informācijas pārpilnība. Informācijas sabiedrības attīstības rezultātā šobrīd ir novērojama situācija, kuru varētu raksturot kā informācijas satura krīzi. Mūsu laikos *„pati tehnoloģija, tās kapacitāte uzglabāt un nodot informāciju ir kļuvusi par uzmanības degpunktu, savukārt faktiskajam informācijas saturam tiek pievērsta relatīvi neliela uzmanība."*[18] Jau kopš telegrāfa izgudrošanas laikiem cilvēka prātu nodarbina informācijas pārraide un ātrums, kamēr citi aspekti — piemēram, interpretācija, konteksts un izpratne — paliek neievēroti.[19] Mūsdienu sabiedrībai *„informācijas netrūkst, trūkst kopskata un konteksta"*.[20] Lai cilvēks neapjuktu un spētu orientēties milzīgā informācijas daudzumā, viņam ir jāprot tajā saskatīt kontekstu.

Tādējādi, veidojot ZS, ir nepieciešams ņemt vērā divus savstarpēji saistītus darbības virzienus. Viena virziena mērķis ir attīstīt jaunās tehnoloģijas un zinātni, otra — cilvēka spējas, prasmes un iemaņas. Diemžēl ZS misijas un uzdevumu definēšanā otra virziena nozīme bieži vien vai nu nepietiekami novērtēta, vai arī izprasta vienpusīgi.

Piemēram, ZS misijas interpretācijas šaurums kļūst acīm redzams, paskatoties uz mūsdienās diezgan izplatīto tendenci aplūkot ZS ekskluzīvos (izslēdzošos) terminos. Proti, ļoti bieži var sastapt uzskatu, ka ZS veidošana un efektīva funkcionēšana pirmām

---

15 *David P. A., Foray D.* Economic Fundamentals of the Knowledge Society // Policy Futures in Education. — Vol. 1, No. 1, 2003. — p. 25.

16 *Bards A., Sēderkvists J.* Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma. — Rīga : Jumava, 2005. — 58. lpp.

17 *David P. A., Foray D.* Economic Fundamentals of the Knowledge Society // Policy Futures in Education. — Vol. 1, No. 1, 2003. — p. 31.

18 *Bards A., Sēderkvists J.* Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma. — Rīga : Jumava, 2005. — 55. lpp.

19 Turpat, 57. lpp.

20 Turpat, 58. lpp.

kārtām prasa piesaistīt pasaules mēroga pētniekus, kā arī nodrošināt radošu mijiedarbību starp universitātēm un zinātniekiem no vienas puses un ražošanas un komercijas sektoru no otras. Tomēr ir pilnīgi skaidrs, ka ZS jābūt inkluzīvai (ieslēdzošai), kas aptvertu ne tikai zinātnieku, pētnieku un lieluzņēmēju grupas, bet visu sabiedrību. Tādējādi ar ZS veidošanai un funkcionēšanai nepieciešamajām iemaņām un zināšanām jānodrošina ikkatrs sabiedrības loceklis.

Šobrīd pieeja ZS joprojām ir visai ierobežota un saistīta ar lielām atšķirībām starp valstīm, reģioniem un sociālajām grupām. Nav šaubu, ka mūsdienās viens no vitāli svarīgiem jautājumiem starptautiskajai sabiedrībai ir mazattīstīto valstu spēja vairāk vai mazāk bezsāpīgi adaptēties ZS prasībām.

Vai mazattīstītās valstis var atļauties ZS? Mūsdienu pasaulē apmēram 100 miljoniem bērnu nav iespēju uzsākt skolēna gaitas, kamēr ap 785 miljoniem pieaugušo, kas aptuveni ir 17 procenti no visa pieaugušo skaita pasaulē, 2005. gadā neprata lasīt un rakstīt. Turklāt šo analfabētu vairākums bija sievietes.[21] Ir skaidrs, ka šiem cilvēkiem ir liegtas jebkādas iespējas izmantot kiberrevolūcijas tehnoloģiskos sasniegumus. Bet, kas ir vēl svarīgāk, viņiem nav pat elementāru komunikācijas un mācīšanās iemaņu, kas ir nepieciešamas indivīda integrācijai mūsdienu sabiedrisko attiecību sistēmā. Nav šaubu, ka, ņemot vērā, ka vairāk nekā divām trešdaļām pasaules iedzīvotāju šobrīd trūkst tālsakaru, nerunājot par datoru un pieslēgumu interneta tīklam, telekomunikāciju problēma joprojām paliek ārkārtīgi sāpīga. Tomēr vitālākā un grūtāk risināmā problēma nav saistīta ar iespējām izmantot tālruni vai tehniski piekļūt informācijas plūsmai. Starptautiskajai sabiedrībai un valstu valdībām arī ir jānodrošina tādi sociālie apstākļi, kuri veicinās cilvēku radošās domāšanas prasmju, intelektuālo spēju un iemaņu attīstību, kas savukārt ļaus viņiem, izmantojot jaunās tehnoloģijas, kontrolēt un paaugstināt savas eksistences kvalitāti.

Apzinoties, ka zināšanas galvenokārt ir koncentrētas bagātajās valstīs un ka izglītības vajadzības Ziemeļos un Dienvidos būtiski atšķiras, ir pamats pieņemt, ka ne tikai nepastāv kādas vienas ZS ieviešanas receptes, bet arī nav viena ZS modeļa kā tāda. Katrai valstij ir jāatrod savs unikāls ceļš uz ZS, ņemot vērā nacionālās un lokālās īpatnības.

Bagātajām zemēm ir svarīgi turpināt dažās valstīs jau uzsāktās reformas, kuru uzdevums ir mazināt digitālo plaisu, nodrošinot katram sabiedrības loceklim tehniskas iespējas piekļūt informācijai, un mainīt līdzšinēju pieeju izglītības jautājumiem. Šinī sakarā apmācību jaunajās tehnoloģijās ir nepieciešams padarīt par vienu no galvenajām izglītības sastāvdaļām. Ne mazāk svarīgi ir balstīt studiju programmu saturu uz eksperimentiem, inovācijām un radošu pieeju, kā arī nodrošināt mācību iestādes ar modernu tehnisko aprīkojumu un augsti kvalificētiem mācībspēkiem.

Tādējādi ZS prasa ievērojamas investīcijas apmācībā un izglītībā. No otras puses, pat bagātajās valstīs pastāv nepieciešamība pēc noteiktas preventīvas politikas, lai novērstu iespējamas sociālās problēmas, kas var rasties ZS veidošanas gaitā. Šajā ziņā

---

21 Towards Knowledge Societies. — Paris: UNESCO, 2005. — p. 71.

te ir vismaz divas problēmu grupas: viena ir sociāli demogrāfiska, otra — vairāk psiholoģiska rakstura.

Attiecībā uz pirmo grupu jāatzīst, ka, lai gan ir nopietni iemesli pieņemt, ka ZS var saasināt visas līdz šim eksistējošas nevienlīdzības izpausmes, balstītas uz dzimumu, rasi, etnisko izcelsmi un atšķirībām starp pilsētu un laukiem, ir iespējams, ka var aktualizēties arī jaunas nevienlīdzības formas. Piemēram, par visai aktuālu parādību var kļūt nevienlīdzība pēc vecuma kritērija. Daži novērojumi liecina, ka jauniem cilvēkiem kopumā piemīt lielāka tieksme uz profesionālo attīstīšanos, jaunradi, eksperimentēšanu un jauninājumiem, nekā pusmūža un gados veciem cilvēkiem, kuri savukārt emocionāli ir vairāk orientēti uz savu iepriekšējo pieredzi. Tā kā radošā pieeja ir neatņemama ZS funkcionēšanas sastāvdaļa, var gadīties, ka jaunatnei būs daudz vieglāk psiholoģiski adaptēties ZS standartiem, un diez vai mūžizglītības un pieaugušo izglītības principu forsēta ieviešana spēs šajā ziņā nodrošināt paaudžu vienlīdzību. Jāatzīmē, ka angļu un citu svešvalodu prasme arī atvieglo dažādās zemēs dzīvojošajiem jauniešiem orientēšanos informācijas plūsmās un tīklos, kamēr vecākajai paaudzei valodas faktors joprojām ir nopietns šķērslis iekļūšanai kibertelpā. No otras puses, jaunie cilvēki bieži vien ir vairāk pakļauti sociāli ekonomiskiem riskiem. Līdz ar to, lai daudzdimensionāla plaisa starp jaunāko un vecāko paaudzi nebūtu pārāk jūtama, sabiedrībā jābūt īpašai starppaaudžu solidaritātei.

Otrkārt, ceļā uz ZS pastāv vairāki būtiski psiholoģiski traucēkļi. Piemēram, Latvijā daudzu pieaugušo vēlēšanos mācīties un celt savu klasifikāciju kavē līdzšinējā negatīva mācīšanās pieredze, vāja izglītības vajadzību diferencēšana, kā arī apzināšanās, ka izglītība nav gatavs risinājums konkrētai problēmai. Cita psiholoģiska problēma ir saistīta ar apstākli, ka informācijas plūsma, kurā pieaudzis cilvēks nespēj orientēties, izsauc viņam paaugstinātu stresu.[22] Tas ir paradoksāli, bet tajā pat laikā zināmā mērā loģiski, ka par spīti informācijas misijai veicināt indivīda drošības sajūtu mūsdienu pasaulē, efekts no saskaršanās ar jaunu informāciju bieži vien ir pilnīgi pretējs. Lai pārvarētu šīs problēmas, daudziem pieaugušajiem, neatkarīgi no izglītības līmeņa, ir nepieciešams apgūt noteiktas zināšanas un prasmes, kas palīdzēs viņiem tikt galā ar nekontrolētu informācijas plūsmu izraisītajiem stresiem un bailēm no nākotnes, tādā veidā atvieglojot ienākšanu ZS laikmetā.

Problēmas nabadzīgajās valstīs tomēr būtiski atšķiras no problēmām bagātajās un salīdzinoši bagātajās valstīs. Ja attīstītajās sabiedrībās ir nepieciešams dažādos apmācības līmeņos nodrošināt iedzīvotājiem iemaņas efektīvi izmantot informāciju un orientēties negaidītās situācijās, tad mazattīstītajām valstīm vitāli svarīgs jautājums ir pamatizglītības garantēšana. Daudzām industriāli atpalikušajām zemēm pirmais solis ZS virzienā ir cīņa pret analfabētismu, kas aptver ievērojamu iedzīvotāju daļu, nevis eksperimentu un radošās pieejas ieviešana izglītības procesā vai dažu skolu nodrošināšana ar modernu tehnisko aprīkojumu. Šajā sakarā ZS koncepcijas kritiķi starptautiskajai

---

22 *Muraškovska I.* Zināšanu sabiedrība un pieaugušo izglītības piedāvājums // Pētījumi pieaugušo pedagoģijā / zin. red. T. Koķe. — Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. — 28. lpp.

sabiedrībai bieži adresē šādu retorisku jautājumu: kas ir aktuālākais globālais uzdevums 21. gadsimtā — pēdējos gados intensīvi kultivētās ZS modeļa ieviešana pasaules mērogā vai analfabētisma pilnīga likvidācija visās pasaules malās? Jebkurā gadījumā zināšanas daudzās valstīs joprojām ir atsevišķu sabiedrisko aprindu privilēģija. Turklāt daudzi izglītību ieguvušie trešās pasaules iedzīvotāji rezultātā nevairo savas dzimtenes un nācijas labklājību, bet emigrē uz tām zemēm, kuras ir spējīgas nodrošināt viņiem labākus darba apstākļus un pievilcīgāku darba apmaksu. Tomēr jāatzīmē, ka "smadzeņu aizplūdes" problēma skar ne tikai Dienvidus, bet arī postsociālisma zemes un pat pirmās pasaules valstis.

Tādējādi, popularizējot un izplatot ideju, ka visām valstīm savā turpmākā attīstībā jāorientējas uz ZS standartiem, starptautiskajai sabiedrībai ir svarīgi atzīt, ka nav iespējams izgudrot vienu un visām zemēm derīgu stratēģiju ZS veidošanai. Lai nodrošinātu visu valstu pilnvērtīgu iekļaušanos zināšanu sabiedrību sistēmā, sākumā visās pasaules malās jāgarantē universāla pieeja izglītībai. Šajā ziņā starptautiskas organizācijas un nacionālās valdības ZS veidošanu nedrīkst vienpusīgi uztvert tikai kā atbalstu IKT attīstībai un zinātniskajām inovācijām. To nedrīkst arī traktēt kā interneta pieslēguma nodrošināšanu ikvienam sabiedrības loceklim, jo *„nav nopietni apgalvot, ka nozīmīgs skaits vissarežģītāko problēmu — sociālo, politisko un personisko — sakņojas informācijas trūkumā."*[23] ZS celšana aptver plašu pasākumu spektru, kur svarīga loma ir piešķirta cilvēka potenciāla attīstībai.

Tāpat, lai pasaules ienākšana ZS laikmetā neizraisītu jaunus nevienlīdzības veidus un sociālos konfliktus, ZS koncepcijas pamatā jābūt ne tikai idejai par IKT visvarenību, bet arī atziņai, ka cilvēkkapitāls ir un vienmēr būs progresa un jebkādu sasniegumu avots. Kaut gan dažādu ZS koncepciju propagandisti nekad nav apšaubījuši nepieciešamību sekmēt cilvēka potenciāla attīstību un iesaistīt katru indivīdu jaunu zināšanu radīšanas procesā, daudzi no viņiem dažreiz pārāk aizrāvās ar ZS tehnoloģisko pusi. Formulējot ZS misiju, ir svarīga tehnoloģisko sasniegumu un cilvēka faktora sabalansēšana un harmonizācija, jo, kā jau minēts šī raksta pirmajā nodaļā, ZS definējumu nereti noteic vērtību elements tās stratēģiskā uzdevuma traktējumā, kas izpaužas kā tieksme nostādīt ZS centrā vai nu tehnoloģijas, vai arī cilvēku. Šajā sakarā ir iespējams runāt par diviem redzējumiem attiecībā uz ZS būtību un misiju.

Pirmais redzējums ir izteikti tehnokrātisks un to raksturo vismaz trīs konceptuālās iezīmes:

1) izslēdzoša, galvenokārt uz zinātnieku lomu orientēta pieeja ZS veidošanai;
2) ticība IKT visvarenībai mūsdienu sabiedriskajās attiecībās;
3) uz zināšanām balstītas globālās ekonomikas uztveršana sīvas starptautiskās konkurences kategorijās.

Šajā rakstā jau tika vērsta uzmanība uz pirmajām divām iezīmēm. Īsi atgādinot to būtību, var secināt, ka, atbilstoši pirmajam redzējumam, ZS celšana un tās funkcio-

---

23 *Bards A., Sēderkvists J.* Netokrātija: jaunā varas elite un dzīve pēc kapitālisma. — Rīga : Jumava, 2005. — 58. lpp.

nēšanas nodrošināšana galvenokārt esot zinātnieku uzdevums un daudzas sociālās problēmas varēšot atrisināt, radot ikkatram sabiedrības loceklim tehnisku pieeju interneta tīklam (citiem vārdiem, likvidējot digitālo plaisu). Tā kā šo divu pieņēmumu praktiska īstenošana neizbēgami ir saistīta ar sabiedrības resursu izlietošanu, ir loģiski gaidīt, ka pirmā ZS redzējuma gadījumā valstu valdības publiskus līdzekļus novirzīs zinātniskās pētniecības sfērai un IKT plašas pieejamības sekmēšanas politikai.

Tomēr daudz pretrunīgāka un noteikti sociāli bīstamāka ir trešā iezīme, proti, tieksme uztvert uz zināšanām balstītu globālo ekonomiku nežēlīgas starpvalstu konkurences terminos. Mūsdienās ZS veidošanas nepieciešamību bieži vien pamato ar tēzi, ka pašreizējos globalizācijas apstākļos valsts attīstību nosakot tās spēja efektīvi izmantot zināšanas, konkurējot pasaules ekonomikā ar citām valstīm, bet pati konkurence savukārt sekmēšot zināšanu kvalitātes uzlabošanu.

Izvairoties no šīs tēzes stipro un vājo pušu analīzes, var secināt, ka tā jebkurā gadījumā veicina zināšanu uztveršanu un interpretēšanu kā sīvas konkurences objektu, līdz ar to arī pamatojot globālās sociālās nevienlīdzības neizbēgamību.

Tomēr pastāv otrais ZS redzējums, kurš, šķiet, sāk iegūt popularitāti starptautiskajā sabiedrībā. Turklāt ir dažas tendences, kas liecina, ka UNESCO nākotnē var kļūt par vienu no galvenajiem tā atbalstītājiem un popularizētājiem. Jebkurā gadījumā šīs organizācijas 2005. gada ziņojums *„Ceļā uz zināšanu sabiedrībām"* dod stipru pamatu šādam apgalvojumam.

Kādas ir galvenās otrā ZS redzējuma iezīmes? Jāsāk ar to, ka tā centrā ir nevis tehnoloģijas, bet cilvēks. Atbilstoši šādam redzējumam ZS ir sabiedrība, kurā galvenie resursi ir novirzīti uz indivīda intelektuālās ziņkārības, radošās domāšanas un kognitīvo spēju veicināšanu. Kaut arī investēšana jaunajās tehnoloģijās paliek ārkārtīgi svarīga, tieši attīstīts cilvēkkapitāls tiek uztverts kā galvenais visu sasniegumu priekšnoteikums. Turklāt, ja pirmais ZS redzējums jaunu zināšanu radīšanu aplūko galvenokārt kā zinātnieku uzdevumu, otrais uzsver nepieciešamību iesaistīt šajā procesā visu sabiedrību. Šajā ziņā otrais ZS redzējums ir izteikti inkluzīvs.

Viena no pamatatšķirībām starp pirmo un otro ZS redzējumu izpaužas globālās ekonomikas un zināšanu korelācijas interpretēšanā. Kamēr pirmajā gadījumā zināšanas tiek traktētas kā katras atsevišķas valsts izdzīvošanas līdzeklis globālās ekonomikas diktētajos spēles noteikumos, otrajā tiek akcentēta starpvalstu sadarbība globālās ekonomikas uzturēšanai un attīstībai. Saskaņā ar otro redzējumu valstīm nevis jākonkurē savā starpā, tādā veidā veicinot zināšanu kvalitātes paaugstināšanu, bet gan jāsadarbojas jaunu zināšanu radīšanai un attīstībai. Jāatzīmē, ka šādas sadarbības gars lielā mērā atspoguļots UNESCO šobrīd popularizētajā teorijā par dalīšanos zināšanās (*knowledge-sharing*). Šī teorija balstās uz ticību, ka zināšanas nevar būt nedz starpvalstu egoistiskas konkurences objekts, nedz pēc brīvā tirgus likumiem pārdodama prece. Zināšanas pastāv, lai tajās dalītos, jo savstarpēji cieši atkarīgajā mūsdienu pasaulē efektīva cīņa pret daudziem globāliem ļaunumiem un riskiem ir iespējama tikai tad, ja zināšanas tiek uztvertas kā kopīgs publiskais labums.[24] Kā uzsver UNESCO

[24] Towards Knowledge Societies. — Paris: UNESCO, 2005. — pp. 170–172.

ģenerāldirektors Koičiro Macura, *„uz dalīšanos zināšanās balstītu sabiedrību attīstība ir vislabākais veids, ka efektīvi izvērst karu pret nabadzību un novērst tādus nopietnus riskus veselībai kā pandēmijas, samazināt briesmīgos cilvēku zaudējumus, ko rada cunami un tropiskās vētras, un veicināt noturīgu cilvēces attīstību."*[25] Tāpat arī katras atsevišķas personas spējām, prasmēm un iemaņām zināšanu sabiedrībās jāattīstās nevis caur nežēlīgu konkurenci, bet gan caur sadarbību kopīga sabiedriskā labuma radīšanai.

Tātad, lai samazinātu līdz šim eksistējošas nevienlīdzības izpausmes un izvairītos no jaunām nevienlīdzības formām nākotnē, ZS veidošanas stratēģija ir jāizstrādā atbilstoši sadarbības principam un uz dalīšanos zināšanās balstītai pieejai cilvēka un tehnoloģiju attīstības jautājumiem. Protams, no pirmā acu uzmetiena šāda sadarbība un dalīšanās var likties utopiskas, it īpaši ņemot vērā reālus korporatīvās sāncensības apstākļus mūsdienu neoliberālajā globālajā ekonomikā. Tomēr tai pašā laikā tīklu sabiedrību rašanās un attīstība liek pamatus jaunai sabiedrisko un starpvalstu attiecību organizācijai, kurā ir liela loma mijiedarbības un savstarpējās apmaiņas praksei. Tāpēc var cerēt, ka tīklu sabiedrību tālāka izplatīšanās atvieglos virtuālās sadarbības laboratorijas izveidošanu, kurā ilgtermiņā perspektīvā jaunu zināšanu radīšanā varēs piedalīties jebkurš pasaules iedzīvotājs.

Šķiet, ka īpaši grūti risināms jautājums būs nevis starpvalstu sadarbības veicināšana pēc tīklu sabiedrību funkcionēšanas parauga, bet gan zināšanu pārvēršana visiem pieejamajā sabiedriskajā labumā. Šī pārvēršana prasa pārnest zināšanas no privātās un valsts īpašuma sfēras globālajā publiskajā laukā, kur ikviens to varēs brīvi izmantot. Nav šaubu, ka šim procesam pastāv ļoti nopietni juridiski un ētiski šķēršļi, īpaši intelektuālā īpašuma tiesību jomā. Tādējādi jāatrod optimāls līdzsvars starp zināšanu universālo raksturu un intelektuālā īpašuma tiesību respektēšanu. Līdzsvara meklēšana var kļūt par vienu no aktuālākajiem uzdevumiem starptautiskajai sabiedrībai tās ceļā uz globālo ZS.

Rezumējot šajā nodaļā izklāstīto, var secināt, ka, no vienas puses, IKT ir nodrošinājušas ZS ar jaunu tehnoloģisko bāzi, kura fundamentāli mainījusi informācijas un zināšanu veidošanās un izplatīšanās apstākļus. No otras puses, starp zināšanām un informāciju pastāv ļoti būtiskas atšķirības. Informācija paliek pasīva, kamēr cilvēki ar nepieciešamajām zināšanām neizmanto to kādu mērķu sasniegšanai. Informācijas efektīva izmantošana prasa noteiktas prasmes, spējas un iemaņas, līdz ar to indivīdi, kuriem trūkst šādu prasmju, spēju un iemaņu riskē palikt ārpus ZS. Šajā ziņā pieeja ZS joprojām ir visai ierobežota un saistīta ar lielām atšķirībām starp valstīm un sociālajām grupām. Lai šīs atšķirības nesaasinātu sociālās problēmas, neradītu konfliktus un neizraisītu sociālos satricinājumus, ZS redzējuma pamatā jābūt ne tikai idejai par IKT visvarenību, bet arī atziņai, ka cilvēkkapitāls ir un vienmēr būs progresa un jebkuru sasniegumu avots. Ja ZS celšanā nozīmīga vieta netiks piešķirta ikviena cilvēka potenciāla attīstībai, IKT strauja ienākšana un to lomas palielināšanās mūsdienu sabiedrībā var pastiprināt jau esošas sociālās nevienlīdzības izpausmes un pat radīt jaunas nevienlīdzības formas.

---

25 *Macura K.* Ceļā uz zināšanu sabiedrībām // Diena. — 2006. gada 25. februāris.

Otrais risks: jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju un transnacionālo kopienu problēma

Ja pirmais risks, kuru rada IKT sektora attīstība, ir saistīts ar nevienlīdzības izpausmēm sabiedrībā, tad otrais izpaužas kā IKT pretrunīga loma transnacionālo identitāšu, transnacionālo kopienu un transnacionālo sociālo telpu problēmas aktualizācijā mūsdienu pasaulē.

Pēdējos gados sociālo zinātņu literatūrā un publicistikā arvien lielāku izplatību gūst transnacionālo identitāšu, transnacionālo kopienu un transnacionālo sociālo telpu jēdzieni. Šo jēdzienu arvien lielāka sastopamība akadēmiskajā diskursā un aktuālām problēmām veltītajos rakstos izskaidrojama ar noraizēšanos par gaidāmām lielām transformācijām Rietumu sabiedrību etniskajā, reliģiskajā un sociālajā sastāvā un ar tām saistītajām problēmām. Tiek prognozēts, ka 21. gadsimtā var notikt jauna lielā tautu staigāšana, kuru izraisīs šobrīd notiekošie demogrāfiskie procesi.

Mūsdienu pasauli raksturo šādas sociāli demogrāfiskas tendences:

1) Āzijā, Āfrikā un Latīņamerikā ir novērojams straujš iedzīvotāju skaita pieaugums un demogrāfiskais sprādziens šajos reģionos rada milzīgas skaitliskas disproporcijas iedzīvotāju sadalē starp pasaules valstīm;
2) blīvi apdzīvotajās trešās pasaules valstīs katastrofāli trūkst resursu, lai nodrošinātu saviem iedzīvotājiem pat minimālās iztikas garantijas un apmierinātu viņu elementārās eksistenciālās vajadzības;
3) pieaugošā iedzīvotāju blīvuma rezultātā dažās „nerietumu civilizāciju" zemēs, īpaši Ķīnā par ārkārtīgi nopietnu problēmu kļūst pārapdzīvotība;
4) vairākās nabadzīgajās valstīs liels iedzīvotāju īpatsvars ir gados jauni un reproduktīvajā vecumā esoši cilvēki, kuriem nav nekādu izredžu dzīvot cilvēka cienīgu dzīvi savās dzimtenēs;
5) lielākajā daļā ekonomiski attīstīto zemju, it īpaši Eiropā notiek strauja sabiedrības novecošanās un dzimstības līmenis nav pietiekams pašreizējā iedzīvotāju skaita atražošanai un demogrāfiskās stabilitātes uzturēšanai, kas savukārt rada nopietnu darbaspēka deficītu un nepieciešamību pēc darbspējas vecumā esošiem imigrantiem.[26]

Visas šīs tendences nākotnē novedīs pie cilvēku kopienu un, iespējams, pat veselu tautu masveida pārcelšanās, turklāt šī pārcelšanās galvenokārt notiks vienā virzienā, nabadzīgo zemju iedzīvotājiem imigrējot bagātajās Rietumu sabiedrībās. Šīs imigrācijas rezultātā tiks mainītas skaitliskās proporcijas starp Rietumvalstu pamatiedzīvotājiem un šajās valstīs dzīvojošajām imigrantu kopienām. Būtiski pieaugot imigrantu skaitam, pieaugs arī viņu ietekme uz sociāli ekonomiskajiem, politiskajiem un kultūras procesiem. Tas savukārt radīs nopietnus draudus gan Rietumvalstu pašreizējām nacionālajām identitātēm, gan šo valstu tradicionālajiem funkcionēšanas modeļiem, vēl vairāk

---

[26] Sīkāk par globālajiem demogrāfiskajiem procesiem skatīt: Rising Powers: The Changing Geopolitical Landscape // Mapping the Global Future. — National Intelligence Council, 2004. — pp. 47–64.

aktualizējot mūsdienu Rietumu sabiedrībām sāpīgo jautājumu par valstu tradicionālo pilsonisko vērtību un jauno imigrantu etnisko vai reliģisko identitāšu attiecībām.

Diemžēl mūsdienu migrācijas veids un formas neveicina imigrantu vēlmi garīgi iekļauties viņu jaunās mītnes zemes sabiedrībā, akceptējot un pieņemot šīs zemes tradicionālās politiskās, pilsoniskās un valstiskās vērtības. Viena no mūsdienās vadošajām starptautiskās darba migrācijas teorijām — migrācijas tīklu teorija uzskatāmi demonstrē, ka vairākās Rietumu valstīs jau pastāv „slēgtie" imigrantu tīkli jeb anklāvi, kas apvieno cilvēkus, kuriem nav vajadzības un līdz ar to arī motivācijas integrēties vietējā sabiedrībā, jo viņi jūtas psiholoģiski komfortabli un ekonomiski patstāvīgi šajos tīklos, kompensējot savu atsvešināšanās sajūtu mītnes zemē ar piederības sajūtu vēsturiskajai dzimtenei. Šajā sakarā vairāki autoritatīvi zinātnieki, piemēram, S. Hantingtons (*S. Huntington*) un R. Kastorjano (*R. Kastoryano*), uzsver, ka svarīgs Rietumu civilizācijas identitātes saglabāšanas priekšnoteikums ir tās spēja integrēt jaunus imigrantus nacionālajā kultūrā, ieaudzināt viņiem cieņu pret mītnes zemes pilsoniskajām vērtībām un bremzēt valstij politiski nelojālo kopienu veidošanos.[27]

Tādējādi ir pamats pieņemt, ka Rietumu civilizācijas nākotni apdraud parādība, kuru mūsdienās apzīmē ar transnacionālās kopienas jēdzienu. Tiek pieņemts, ka šādas kopienas pārstāvja pilsoniskās identitātes pamatelementi (uzticība politiskajiem simboliem, varas institūtiem utt.) vai nu nav ierobežoti tikai ar viņa mītnes zemes vērtību sistēmu un politisko kultūru, vai arī vispār atrodas ārpus šīs zemes teritorijas. Līdz ar to šī cilvēka identitāte ir transnacionāla, jo, dzīvojot vienā valstī (mītnes zemē), viņš izjūt piederību un lojalitāti citai valstij (piemēram, vēsturiskajai dzimtenei), vai arī kādai pārnacionālajai cilvēku grupai (piemēram, musulmaņu vai budistu kopienai). Ar transnacionālās kopienas un transnacionālās identitātes jēdzieniem ir saistīts arī transnacionālo sociālo telpu jēdziens, ar kuru parasti apzīmē to sakaru, kontaktu un attiecību kopumu, kas uztur cilvēka piederības sajūtu citai valstij vai pārnacionālajai kopienai. Tiek uzskatīts, ka, sniedzoties aiz nacionālo valstu robežām, šādas telpas vairs nav izskaidrojamas ar nacionālo valsti aprakstošu instrumentāriju.[28]

Ņemot vērā mūsdienu migrācijas formas, sabiedrības novecošanos, darbaspēka deficītu un nepieciešamību pēc darbspējas vecumā esošiem imigrantiem, Rietumiem būs ārkārtīgi grūti pretoties slēgto imigrantu tīklu un transnacionālo sociālo telpu tālākas izplatīšanās un nostiprināšanās tendencēm. Šajā ziņā ir loģiski apgalvot, ka visi mehānismi, kas veicina vai uztur transnacionālās identitātes, negatīvi ietekmē Rietumu sabiedrību garīgo un politisko integritāti.

Jāatzīst, ka mūsdienu globālajā pasaulē tieši IKT ir viens no galvenajiem mehānismiem transnacionālās identitātes konstruēšanā un uzturēšanā. Tādējādi, veicinot

---

27 Skatīt: *Huntington S.* The Hispanic Challenge // Foreign Policy. — Vol. 141, 2004, March/April. — pp. 30–45 ; *Kastoryano R.* France's Veil Affair. National Institutions and Transnational Identities // Inroads. The Canadian Journal of Opinion. — Vol. 15, 2004, Summer/Fall. — pp. 63–72.

28 *Lulle A.* Multikulturālisma, transnacionālisma un kosmopolītisma traktējums augsti kvalificēta ārvalstu darbaspēka imigrācijā Latvijā // Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Zinātniski pētnieciskie raksti 3 (4) / 2005 / zin. red. P. Zvidriņš. — Rīga : Stratēģiskās analīzes komisija, „Zinātne", 2005. — 190. lpp.

sociālā kapitāla veidošanos un atražošanos pāri valstu robežām, IKT bieži vien negatīvi ietekmē sociālo kapitālu nacionālajā līmenī. Par svarīgu mūsdienu pasaules funkcionēšanas sastāvdaļu ir kļuvusi informācijas spēja gandrīz netraucēti šķērsot suvereno valstu robežas. Ir acīm redzams, ka nekontrolētā informācijas kustība un elektronisko komunikāciju līdzekļu attīstības veicinātā sakaru intensificēšanās starp dažādās zemēs dzīvojošajiem cilvēkiem un viņu kopienām daudzējādā ziņā apdraud valsts suverenitātes ideju. Šobrīd valsts iespējas īstenot savu iedzīvotāju pilnvērtīgu un efektīvu pilsonisko audzināšanu un orientēt viņus uz valstiskajiem ideāliem ir stipri ierobežotas. Ja kādreiz galvenie pilsoņu indoktrinācijas avoti bija nacionālā izglītības sistēma un vietējie iespiedizdevumi (avīzes, žurnāli), tad līdz ar interneta (kibertelpas) nozīmes pieaugumu sabiedrības dzīvē aktivizējušās cilvēka apziņas un uzskatu sistēmas ietekmēšanas pārnacionālās formas. Nacionālās valsts nespēja mūsdienu kiberglobalizācijas apstākļos efektīvi kontrolēt savu iedzīvotāju informācijas telpu un pārnacionālos sakarus nosaka arī tās nespēju kādas noteiktas teritorijas ietvaros uzturēt stabilas pilsoņu kopas ar vienotu pilsonisko un kultūras identitāti un kolektīvu lojalitāti valstij.

Labi apzinoties mūsdienu valsts grūtības savas sabiedrības pilsonisko vērtību sistēmas veidošanā un atklājot, ka apelēšana pie etniskajām vai reliģiskajām jūtām ir kļuvusi par visefektīvāko politiskās mobilizācijas un apziņas manipulācijas instrumentu, dažādas globālajā mērogā darbojošās ekstrēmistu organizācijas šobrīd aktīvi izmanto IKT sniegtās iespējas jaunu atbalstītāju piesaistīšanai savām politiskajām idejām un darbībai.

Novērojot situāciju bagātajās Eiropas valstīs, var prognozēt, ka, uzlabojoties ekonomiskajai situācijai un pieaugot imigrantu skaitam Latvijā, slēgto imigrantu tīklu un transnacionālo sociālo telpu problēma var kļūt aktuāla arī Latvijas valstij. Jāatzīmē, ka daži pētnieki uzskata, ka transnacionālās sociālās telpas Latvijā jau ir kļuvušas par realitāti.[29]

Trešais risks: jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju loma protestu kustību mobilizācijā

Tāpat kā pirmie divi riski, arī trešais risks var izjaukt sociālo līdzsvaru valstī, jo ir saistīts ar nacionālajai valstij un demokrātiskajiem publiskās varas institūtiem naidīgo organizāciju, tīklu un kustību pieaugušajām iespējām ar IKT palīdzību fundamentāli atvieglot savu darbību. Šis risks pagaidām ir mazizpētīts, kaut arī pēdējos gados daudzi sociālo zinātņu un pat datorzinātņu pārstāvji sāk vērst uzmanību uz to, kādā veidā IKT ietekmē sabiedrisko kustību rašanos, veidošanos un darbību. Šī salīdzinoši jaunā pētniecības lauka ietvaros vairāki autori arī cenšas noskaidrot, kāda ir IKT ietekme uz

---

29 *Lulle A.* Multikulturālisma, transnacionālisma un kosmopolītisma traktējums augsti kvalificēta ārvalstu darbaspēka imigrācijā Latvijā // Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Zinātniski pētnieciskie raksti 3 (4) / 2005 / zin. red. P. Zvidriņš. — Rīga : Stratēģiskās analīzes komisija, „Zinātne", 2005. — 190.–191. lpp.

mūsdienu protestu kustību mobilizāciju. Tomēr IKT un protestu kustību korelācijas problemātikai joprojām nav sistematizēta teorētiska pamata.

Vienu no pirmajiem mēģinājumiem konceptualizēt un sagrupēt IKT un protestu korelācijas jomā esošo literatūru un veiktos pētījumus veicis Kalifornijas Universitātes pētnieks Kelijs Gerets (*R. K. Garrett*).[30] Veicot šo konceptualizāciju, Gerets par teorētisko pamatu izmanto sabiedrisko kustību studiju un resursu mobilizācijas teorijas ievērojamo pārstāvju D. Makedama (*D. McAdam*), Dž. Makartija (*J. McCarthy*) un M. Zelda (*M. Zald*) izstrādātās koncepcijas. Jāatzīmē, ka, interpretējot šo zinātnieku piedāvāto konceptuālo shēmu sabiedrisko kustību analīzei, Gerets ne vienmēr ir korekts, jo būtiski modificē to savām pētnieciskajām vajadzībām. Rezultātā, balstoties uz Makedama, Makartija un Zelda teorētiskajām iestrādēm, bet tai pašā laikā lielā mērā mainot to būtību, Gerets definē trīs galvenos faktorus, kas nosaka vai ietekmē sabiedrisko kustību darbību:

1) mobilizējošās struktūras (*mobilizing structures*);
2) izdevīgo iespēju struktūras (*opportunity structures*);
3) retorikas veidošanas procesi (*framing processes*).

Atbilstoši Gereta interpretācijai ar mobilizējošajām struktūrām saprot mehānismus, kas nodrošina indivīdu organizēšanos un viņu kolektīvo rīcību. Šajos mehānismos ietilpst sociālās struktūras (sabiedriskās organizācijas, sociālie tīkli utt.) un kopīgo aktivitāšu taktika (kolektīvas rīcības veidi, protesta formas utt.).

Izdevīgo iespēju struktūras ir tādi sociālās vides faktori, kas ir labvēlīgi vai traucējoši kustības darbībai. Tie ir politiskās sistēmas pieejamība, elites pārstāvju bloku stabilitāte vai fragmentārums, sabiedroto esamība elites pārstāvju vidū, kā arī valdības spēja un griba īstenot represijas. Gereta rakstā ir redzams, ka daži pētnieki ir pārliecināti, ka IKT kopā ar plašākām globalizācijas norisēm šajā ziņā ir labvēlīgas sabiedriskajām kustībām, jo, rīkojoties globāli, pastāv lielākās iespējas gan atrast sabiedrotos elites (tai skaitā transnacionālās elites) vidū, gan izmantot savā labā elites pārstāvju bloku vārīgas vietas.[31]

---

30 Savus secinājumus Gerets apkopojis rakstā *Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs* (publicēts — Information, Communication and Society. — April, Vol. 9, No. 2, 2006. — pp. 202–224). Šī raksta elektroniska versija (ar atšķirīgu lapaspušu numerāciju) ir pieejama — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf

31 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — p. 18. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris. [Šeit un turpmāk atsaucēs tiek izmantota Gereta raksta elektroniskās versijas lapaspušu numerācija — *aut.*]. Skatīt arī: *Ayres J. M.* From the streets to the Internet: the cyber-diffusion of contention // Annals of the American Academy of Political and Social Science. — Vol. 566, 1999. — pp. 132–143; *Schulz M. S.* Collective action across borders: opportunity structures, network capacities, and communicative praxis in the age of advanced globalization // Sociological Perspectives. — Vol. 41, No. 3, 1998. — pp. 587–616; *Vegh S.* Classifying forms of online activism: the case of cyberprotest against the World Bank // Cyberactivism: online activism in theory and practice / eds. M. McCaughey and M. D. Ayers. — New York : Routledge, 2003 — pp. 71–95.

Retorikas veidošanas procesi ir saistīti ar kustības spēju leģitimēt savus pasākumus un prasības ar vārdu un labvēlīga diskursa konstruēšanas palīdzību, sekmējot plašai sabiedrībai pievilcīga kustības tēla rašanos un nostiprināšanos, kā arī traucējot negatīvu stereotipu izplatīšanos par kustības darbību un mērķiem. Vairāki autori uzsver, ka IKT sniegušas sabiedriskajām kustībām līdz šim nepieredzēti plašas iespējas dibināt vai izmantot alternatīvos medijus, kuri, atšķirībā no tradicionālajiem masu saziņas līdzekļiem, var atļauties lielāku brīvību oficiālās varas institūciju nostājas un viedokļu ignorēšanā.[32] Kaut gan alternatīvie mediji pastāvēja krietnu laiku pirms „digitālās revolūcijas", tieši IKT ir ļāvušas fundamentāli samazināt to uzturēšanas un izmantošanas izmaksas.[33]

Kelijs Gerets detalizēti aplūko visiem trim faktoriem veltīto literatūru. Šajā rakstā uzmanība tiks koncentrēta tikai uz mobilizējošajām struktūrām.

Analizējot darbus, kas ir veltīti IKT ietekmei uz mobilizējošajām struktūrām, Gerets saskata tajos trīs virzienus. Darbus, kuros tiek mēģināts noskaidrot IKT lomu mūsdienu politiskās līdzdalības procesos, Gerets pieskaita pie pirmā virziena, kurš viņa klasifikācijā tiek dēvēts par līdzdalības līmeni (*participation level*). Otro virzienu Gerets sauc par konfrontējošajām darbībām (*contentious activity*) un šī virziena autori vērš uzmanību uz IKT ietekmi uz protestu taktikas izvēli un koriģēšanu. Visbeidzot, organizācijas jautājumi (*organizational issues*) ir trešais virziens, kura pārstāvji cenšas saskatīt likumsakarību starp IKT un mūsdienu sabiedrisko organizāciju formām.

Izmantojot Gereta klasifikāciju un izpētot gan pašu Gereta rakstu, gan lielāko daļu viņa rakstā minēto darbu, gan arī vairākus citus attiecīgai tēmai veltītus darbus, ir iespējams izdarīt dažus secinājumus par IKT lomu mūsdienu protestu dalībnieku mobilizācijā:

1) Līdzdalības līmenis

a) Mūsdienu sociālajās zinātnēs nepastāv vienprātība par to, vai, samazinot komunikācijas izmaksas un līdz ar to atvieglojot līdzīgi domājošo indivīdu grupu (gan virtuālo, gan reālo) veidošanos un atbalstītāju vervēšanu, IKT arī labvēlīgi ietekmē politisko līdzdalību. Daži autori[34] saskata šādu tendenci, kamēr citi[35] noliedz tiešu

---

32 Skat., piem.: *Gitlin T.* The whole world is watching: mass media in the making and unmaking of the new left. — Berkeley: University of California Press, 1980; *Ryan C.* Prime Time Activism. — Boston : South End Press, 1991.

33 Skat., piem.: *Rucht D.* The quadruple 'A': media strategies of protest movements since the 1960s // Cyberprotest: new media, citizens, and social movements / eds. W. van de Donk, B. D. Loader, P. G. Nixon and D. Rucht. — New York: Routledge, 2004. — pp. 29–56.

34 Skat., piem.: *Leizerov S.* Privacy advocacy groups versus Intel: a case study of how social movements are tactically using the Internet to fight corporations // Social Science Computer Review. — Vol. 18, No. 4, 2000. — pp. 461–483; *Bonchek M. S.* Grassroots in cyberspace: recruiting members on the Internet or do computer networks facilitate collective action? A ransaction cost approach [Presented at the 53rd Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, IL]. — 1995.

35 Skat., piem.: *Bimber B.* Information and Political Engagement in America: the Search for Effects of Information Technology at the Individual Level // Political Research Quarterly. — Vol. 54, No. 1, 2001. — pp. 53–67.

likumsakarību starp lielāku politiskās informācijas pieejamību, ko veicina IKT, un politiskās līdzdalības pieaugumu.[36]

b) Pētnieku vairākums[37] kopumā ir vienprātīgi, ka IKT veicina gan kolektīvās identitātes veidošanos, gan sociālā kapitāla stiprināšanos, tādējādi pieļaujot, ka IKT varētu sekmēt arī mobilizāciju. Tajā pat laikā nav vienprātības par IKT lomu transnacionālo sakaru veidošanā un uzturēšanā, kā arī transnacionālo aktivitāšu koordinēšanā, jo daži autori uzskata, ka bez IKT palīdzības mūsdienu apstākļos nav iespējama efektīva transnacionālo sabiedrisko organizāciju darbība,[38] kamēr citi[39] uzsver, ka IKT ir svarīgs, bet nav noteicošs faktors mūsdienu transnacionālo darbību koordinēšanā un sakaru uzturēšanā.[40]

c) Daži pētnieki[41] uzskata, ka IKT veicina politiskās informācijas nonākšanu līdz cilvēkam, šādā veidā sekmējot arī politisko mobilizāciju. Novērojumi liecina, ka efektīvas politiskās mobilizācijas nodrošināšanai daudz svarīgāka ir nevis fiziska informācijas pieejamība indivīdam, bet gan indivīda spējas un iemaņas uztvert šo informāciju. Šajā sakarā tiek apgalvots, ka ar IKT palīdzību var būtiski atvieglot informācijas uztveršanu.

Informācijas uztveres atvieglošana ir iespējama vismaz triju iemeslu dēļ. Pirmkārt, IKT nodrošina indivīdam iespējas dabūt informāciju viegli, nekavējoties un tieši tajā brīdī, kad viņš psiholoģiski ir visvairāk noskaņots uz tās uztveršanu. Otrkārt, IKT ļauj piedāvāt informāciju kopā un kontekstā ar saistītiem un papildinošiem informatīviem materiāliem, šādā veidā sekmējot informācijas konceptualizēšanu. Papildu informāciju saturošo saišu adrešu izvietošana tīmekļa lappusē ir viens no mūsdienās

---

36 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — pp. 5–6. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

37 Skat., piem.: *Arquilla J., Ronfeldt D.* The advent of netwar (revisited) // Networks and netwars: the future of terror, crime, and militancy / eds. J. Arquilla and D. Ronfeldt. — Santa Monica: Rand, 2001. — pp. 1–25; *Myers D. J.* Media, communication technology, and protest waves [Presented at the Social movement analysis: the network perspective, Loch Lormond, Scotland]. — 2000; *Gurak L. J.* Persuasion and privacy in cyberspace: the online protests over Lotus Marketplace and the Clipper Chip. — New Haven : Yale University Press, 1997; *Norris P.* The bridging and bonding role of online communities // Society online: the Internet in context / eds. P. N. Howard and S. Jones. — Thousand Oaks: Sage Publications, Inc., 2004. — pp. 31–41.

38 Skat., piem.: *Diani M.* Social Movement Networks Virtual and Real // Information, Communication and Society. — Vol. 3, No. 3, 2000. — pp. 386–401.

39 Skat., piem.: *Keck M. E., Sikkink K.* Activists beyond borders: advocacy networks in international politics. — Ithaca: Cornell University Press, 1998.

40 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — pp. 6–7. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

41 Skat., piem.: *Jones T., Berger C.* Students' use of Multimedia Science Instruction: Designing for the MTV Generation? [Presented at the Paper presented at the meeting of The National Association for Research in Science Teaching]. — 1995.

42 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — pp. 8–9. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

visbiežāk lietotajiem informācijas konceptualizācijas paņēmieniem. Treškārt, ar IKT palīdzību ir iespējams piedāvāt informāciju daudzās un dažādās formās — teksta un attēlu veidā, gan audio, gan video formātā, kā arī ar dažādu informācijas sniedzēja un saņēmēja komunikatīvās mijiedarbības pakāpi, šādā veidā pielāgojot informāciju dažādiem uztveres veidiem. Tādējādi tiek uzskatīts, ka, pārdomāti izmantojot IKT, ir iespējams gan vienkāršot politiskās informācijas formu, gan atvieglot tās uztveri, līdz ar to arī veicinot politisko līdzdalību.[42]

2) Konfliktējošās darbības

Pēc vairāku autoru domām, IKT daudzējādā ziņā ir izmainījušas protestu taktiku. Pirmkārt, ir aktualizējušās jaunas protestu formas, piemēram, pēdējā laikā izplatību ir guvusi uz IKT balstītā plašsaziņas līdzekļu iesaistīšanas taktika (*ICT-supported media tactics*) un ar IKT palīdzību īstenotā pilsoniskās nepakļaušanās taktika (*ICT-mediated civil disobedience*). Otrkārt, pateicoties IKT, ir kļuvis iespējams pilnveidot jau esošās protestu taktikas, piemēram, ielu protestu taktiku.[43] Notikumi Sietlā (ASV) 1999. gadā, kuros IKT ļāva protestētājiem efektīvi koordinēt dažādās vietās izvietoto grupu vienlaicīgi īstenotās aktivitātes, liecina, ka slavena pilsētas geriljas (*guerrilha urbana*) cīņas metode, kuras pamatā ir stratēģiskā koncentrācija ar taktisko decentralizāciju, mūsdienās ar IKT palīdzību ir salīdzinoši viegli īstenojama.

3) Organizācijas jautājumi

a) Daži autori uzskata, ka IKT būtiski ietekmē sabiedrisko kustību un organizāciju formu, sekmējot tradicionālo hierarhiski uzbūvēto organizāciju nozīmes mazināšanos. Tiek apgalvots, ka šādu organizāciju vietā nāk organizācijas ar tīklveidīgu, elastīgu, manevrēt spējīgu un dažādiem apstākļiem viegli adaptējamu uzbūves formu.[44] Citi pētnieki norāda, ka agrākos laikos sabiedriskās kustības efektīvai darbībai bija nepieciešama vairāk vai mazāk hierarhiska un centralizēti organizēta komunikācija, bet internets sniedzis iespējas sabiedriskajai kustībai pastāvēt un ietekmīgi darboties decentralizētā veidā. Pēc viņu domām, uz vecām komunikāciju tehnoloģijām balstītie sakari, piemēram, telefona un faksa sakari prasīja skaidri identificējamu darbības koordinācijas centru, turpretim elektroniskā komunikācija ne tikai ļauj ātri un bez īpašiem materiāliem izdevumiem veikt vērienīgas organizatoriskas darbības, bet arī rada iespēju sabiedriskās kustības darbībā iesaistīties plašiem sabiedrības slāņiem, neizmantojot koordinējošā centra vai kāda cita vidutāja starpniecību.[45]

---

43 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — pp. 11–13. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

44 Turpat, 15. lpp. Skatīt arī: *Arquilla J., Ronfeldt D.* The advent of netwar (revisited) // Networks and netwars: the future of terror, crime, and militancy / eds. J. Arquilla and D. Ronfeldt. — Santa Monica: Rand, 2001. — pp. 1–25.

45 *Lim M., Kann M.* Democratic Deliberation and Mobilization on the Internet / Networked Publics, 2006. — Internets: http://netpublics.annenberg.edu/about_netpublics/democratic_deliberation_and_mobilization_on_the_internet, 2006. gada decembris.

Šajā sakarā IKT lomai mūsdienu organizāciju un kustību funkcionēšanā veltītajos darbos un pētījumos tiek aktualizēti vairāki jauni jēdzieni un koncepcijas. Piemēram, tiek definēti daži konceptuālie dalījumi, kas kļuvuši aktuāli galvenokārt pateicoties IKT ietekmei uz sabiedrisko kustību rašanos un darbību. Viens no šādiem dalījumiem ir „*datora nepastarpinātā komunikācija* (*face-to-face communication*) *versus datora pastarpinātā komunikācija* (*computer-mediated communication*)", balstoties uz kuru daži zinātnieki cenšas noteikt atšķirības starp tradicionālo sabiedrisko kustību un virtuālo sabiedrisko kustību. Mēģinājumos identificēt un novērtēt „šādas jaunas [virtuālas] organizatoriskas formas potenciālu" tiek formulēts cits dalījums, proti, pretnostatījums starp organizāciju un tīklu (*organization versus network*).[46] Šī pretnostatījuma aktualizēšana ir saistīta ar apgalvojumu, ka IKT veicina jaunu decentralizētu organizatorisku struktūru veidošanos, kuras šobrīd mēdz dēvēt par tīkliem. Jautājums, vai mobilizāciju dažādu sabiedriskās nozīmes pasākumu īstenošanai mūsdienās vairāk veic organizācijas tradicionālā izpratnē vai tīkli ir kļuvis ne tikai par pētniecības objektu, bet arī par dažu organizāciju identitātes noteikšanas problēmu (piemēram, gadījumā ar antiglobālistu organizāciju *Continental Direct Action Network (CDAN)*).[47]

b) Vairāki autori apgalvo, ka, pateicoties tam, ka internets ļauj uzturēt organizatoriskas saites ar zemām izmaksām un mazina nepieciešamību pēc daudzām rutinētām organizatoriski saimnieciskām darbībām, mūsdienās sabiedriskās kustības dzīvotspējas atražošanai pietiek ar pavisam nelielu aktīvistu skaitu. Turklāt šis aktīvistu kopums var distancēties no plašākas sabiedrības, un nereti piederība tam prasa noteiktas zināšanas un pieredzi.[48]

Pēc dažu autoru domām[49], sakarā ar to, ka IKT mazina motivāciju veidot uz tradicionālajām hierarhiskajām attiecībām un datora nepastarpināto komunikāciju balstītas sabiedriskās organizācijas, jaunajās virtuālajās sabiedriskajās kustībās lielāko lomu nākotnē spēlēs nevis organizācijas, bet gan atsevišķi uzņēmīgi indivīdi (*movement entrepreneurs*).[50]

---

46 *Shumate M., Pike J.* Trouble in a geographically distributed virtual network organization: Organizing tensions in continental direct action network // Journal of Computer-Mediated Communication. — Vol. 11, Issue 3, Article 8. — 2006. — Internets: http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue3/shumate.html, 2006. gada novembris.

47 Turpat

48 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — p. 13. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf. Skatīt arī: *Galusky W.* Identifying with information: citizen empowerment, the Internet, and the environmental anti-toxins movement // Cyberactivism: online activism in theory and practice / eds. M. McCaughey and M. D. Ayers. — New York: Routledge, 2003. — pp. 185–205.

49 Skat., piem.: *Earl J. and Schussman A.* The new site of activism: on-line organizations, movement entrepreneurs, and the changing location of social movement decisionmaking // Research in Social Movements, Conflict, and Change. — Vol. 24, 2003. — pp. 155–187.

50 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — pp. 15–16. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

Daži pētnieki[51] norāda, ka, sabiedriskajām kustībām iegūstot arvien tīklveidīgāku, decentralizētāku, plurālistiskāku un fragmentētāku struktūru, pieaug arī īslaicīgu un vienam politiskam pasākumam vai kampaņai radīto organizāciju / cilvēku grupu skaits.[52]

c) Attiecībā uz globālajām kustībām pastāv viedoklis, ka, lai šāda kustība neapsīktu, vairs nav vajadzīgas pastāvīgi aktīvas lokāla mēroga organizācijas daudzās pasaules malās. Tā antiglobālistu tīkls aptver visu pasauli, funkcionējot gan attīstītajās, gan mazattīstītajās zemēs, un tas spēj regulāri rīkot salīdzinoši vērienīgus protestus dažādās pilsētās un valstīs. Tajā pat laikā, kaut gan šī tīkla darbībai piemīt vairāk vai mazāk regulārs raksturs, protesti reti atkārtojas vienā un tajā pašā vietā un pat pilsētas ar stiprām sabiedriskā aktīvisma tradīcijām piedzīvo ne vairāk kā dažus protestus gadā.[53]

d) Vairākos pētījumos analizētie gadījumi liecina, ka IKT sekmē sadarbību starp dažādām sabiedriskajām kustībām.[54] Antiglobālistu protesti Pasaules Tirdzniecības organizācijas un Starptautiskā Valūtas fonda sanāksmju vietās, kuros piedalījās daudzas līdz tam savstarpēji nesaistītas sabiedriskās kustības un organizācijas, ir viens no šajā ziņā spilgtākajiem piemēriem.[55]

Kaut arī tikko aplūkotās pētnieku atziņas, novērojumi un idejas bez šaubām ir liels ieguldījums sabiedrisko kustību studijās, tās arī liecina, ka IKT ietekme uz politisko līdzdalību, tai skaitā uz mobilizācijas procesiem mūsdienu protestos, joprojām nav pietiekami izpētīta. Pirmkārt, ja pieņem, ka Kelijam Geretam ir izdevies šinī laukā apkopot un izanalizēt svarīgākos un autoritatīvākos pētījumus, jāsecina, ka tajos aplūkoto gadījumu (*case studies*) visai pieticīgs skaits prasa pārbaudīt visus šo pētījumu autoru secinājumus. Otrkārt, šajā pētniecības sfērā paliek daudz neatbildēto vai vispār neskarto jautājumu. Tādējādi turpmāk ir nepieciešams vērst uzmanību uz šādām pētnieciskām problēmām:

1) Tā kā zinātnieku vidū nav vienprātības par IKT lomu politiskās līdzdalības veicināšanā un ka, vismaz sabiedrisko kustību gadījumā, mobilizācijas pasākumi tiek uzskatīti par būtisku politiskās līdzdalības elementu (resursu mobilizācijas teorija), ir svarīgi noskaidrot IKT potenciālas produktivitātes pakāpi mobilizācijas procesā. Citiem vārdiem, vai ar IKT palīdzību var būtiski palielināt mobilizācijas procesa efektivitāti?

---

51 Skat., piem.: *Bimber B.* The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism // Polity. — Vol. 31, No. 1, 1998. — pp. 133–160; *Bimber B.* The Study of Information Technology and Civic Engagement // Political Communication. — Vol. 17, No. 4, 2000. — pp. 329– 333.

52 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — p. 16. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

53 Turpat, 14. lpp.

54 *Cleaver H.* Computer–linked social movements and the global threat to capitalism. — Internets: http://www.eco.utexas.edu/Homepages/faculty/Cleaver/polnet.html, 2006. gada novembris.; *Ayres J. M.* From the streets to the Internet: the cyber-diffusion of contention // Annals of the American Academy of Political and Social Science. — Vol. 566. — 1999. — pp. 132–143.

55 *Garrett R. K.* Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. — p. 16. — Internets: http://www-personal.umich.edu/~garrettk/Garrett-ProtestInfoSociety.pdf, 2006. gada novembris.

Kādi faktori ir svarīgi, lai IKT būtu efektīvs mobilizācijas līdzeklis (sociāli politiskais un kultūras konteksts, komunikācijas un informācijas saturs un forma, mobilizācijas mērķauditorija, virtuālo un tradicionālo sabiedrisko darbību mijiedarbība utt.)? Vai IKT pielietošanas efektivitāte ir atkarīga no protestu mērķiem?

2) Vai IKT var būt efektīvs aizvietotājs tradicionālajiem mobilizācijas līdzekļiem (laikraksti, radio, televīzija utt.)? Kāda loma mūsdienās ir IKT un tradicionālo mobilizācijas līdzekļu kombinēšanai kustības darbības lielākas efektivitātes panākšanā?

3) Kādas grupas ir vieglāk mobilizējamas ar IKT palīdzību, un kādas ar tradicionālajiem mobilizācijas līdzekļiem? IKT gadījumā ir svarīgi fokusēt uzmanību ne tikai uz sociālajām grupām (būtu loģiski pieņemt, ka IKT pielietošana ir efektīvāka attiecībā uz gados jauniem, izglītotiem un materiālā ziņā samērā labi situētiem indivīdiem), bet arī uz dalījumiem pēc citiem, specifiskākiem kritērijiem. Piemēram, ņemot vērā transnacionālā sabiedriskā aktīvisma nozīmes pieaugumu, ir nepieciešams pievērst uzmanību iespējamām atšķirībām starp vietējiem (netālu no pasākumu vietas dzīvojošajiem) un no citām zemēm vai reģioniem atbraukušiem protestu dalībniekiem. Saistīts, bet kardināli atšķirīgs jautājums ir IKT nozīmes iespējama atšķirība attiecībā uz lokālajām, nacionālajām un transnacionālajām sabiedriskajām organizācijām un kustībām. Tā kā līdz šim veiktajos pētījumos galvenokārt analizēta IKT loma vairāk vai mazāk lielā attālumā funkcionējošo organizāciju pārstāvju mijiedarbībā, ir svarīgi izpētīt IKT ietekmi uz vienā apkaimē dzīvojošo sabiedrisko aktīvistu attiecībām — piemēram, ir iespējams, ka šajā ziņā IKT var pat traucēt politisko līdzdalību un sadar bību, jo interneta izmantošana samazina motivāciju pēc citām organizācijas vai kustības uzturēšanai nepieciešamajām mijiedarbības formām: sanāksmēm (*face-to-face meeting*s), kopīgi rīkoto pasākumu apmeklējumiem utt.

Cits svarīgs dalījums ir starp protestos iesaistīto sabiedrisko organizāciju locekļiem un tiem protestu dalībniekiem, kas nepieder šīm organizācijām. Var pieņemt, ka dažos gadījumos (piemēram, antiglobālistu gadījumā) protestu organizētāji galvenokārt iesaista sabiedrisko organizāciju locekļus, kamēr citos gadījumos (piemēram, Amerikas meksikāņu kopienas manifestācijās pret ASV kongresa nodomiem padarīt stingrāku valsts imigrācijas politiku) protestos mēģina aktīvi iesaistīt arī ārpus organizācijām esošo plašāko sabiedrību. Šajā kontekstā būtu interesanti noskaidrot gan IKT efektivitāti, mobilizējot organizācijām nepiederīgos indivīdus, gan IKT lomu organizāciju locekļu pamudināšanā uz aktīvāku darbību.

Nākošais vērā ņemamais dalījums ir starp tiešiem pasākumu dalībniekiem un atbalstītājiem, kas, nebūdami protestu dalībnieki, simpatizē protestētājiem vai sniedz tiem citu palīdzību — šajā aspektā īpaša uzmanība jāpievērš plašsaziņas līdzekļu pārstāvjiem, kuri ietekmē sabiedrisko domu protestētājiem labvēlīgā virzienā (piemēram, pastāv vairākas iezīmes, ka Meksikā darbojošās Sapatistu (*Zapatistas*) kustības veiksmes pamatā ir bijusi tās orientēšanās uz savas darbības leģitimāciju sabiedriskajā domā gan nacionālajā, gan starptautiskajā līmenī[56]).

---

[56] Skat., piem.: *Knudson J. W.* Rebellion in Chiapas: insurrection by Internet and public relations // Media, Culture & Society. — Vol. 20, No. 3, 1998. — pp. 507–518; *Cleaver H.* The Zapatista Effect: The Internet and the Rise of an Alternative Political Fabric // Journal of International Affairs. — Vol. 51, No. 2, 1998, Spring. — pp. 621–640.

4) Kāda ir sabiedrisko organizāciju vieta mūsdienu protestu organizēšanā un vai ir nopietns pamats apgalvot, ka tagad atsevišķu uzņēmīgu indivīdu ((*movement entrepreneur*), šo jēdzienu ir svarīgi nejaukt ar līdera jēdzienu) loma šajā ziņā ir nozīmīgāka par organizāciju lomu? Vai tagad efektīvas mobilizācijas īstenošanai vairs nav vajadzīgas organizācijas un to var paveikt daži indivīdi vai neliels aktīvistu skaits (kā jau atzīmēts, daži pētnieki norāda uz šādu tendenci, bet salīdzinoši nesen veikts pētījums par pieciem antiglobālistu protestiem liecina, ka organizāciju loma šo protestu dalībnieku mobilizēšanā bija ļoti būtiska[57])?

5) Vai ir pamats apgalvot, ka IKT daudzējādā ziņā ir izmainījušas protestu taktiku?

Tikko izvirzīto jautājumu noskaidrošana palīdzēs labāk izprast IKT ietekmi gan uz protestu kustību mobilizāciju, gan uz politisko līdzdalību kopumā. Tas ļaus arī pārbaudīt, cik pamatots ir pieņēmums, ka IKT ir būtiski atvieglojušas nacionālajai valstij un demokrātiskajai publiskajai varai naidīgo kustību darbību un protestu organizēšanu. Ja tālākos pētījumos tiks konstatēts, ka IKT patiešām ievērojami palielina šādu kustību izredzes vājināt nacionālās valsts un demokrātiskās iekārtas pamatus, visticamāk būs jāpievērš nopietna uzmanība preventīvo pretpasākumu izstrādei, jo nav šaubu, ka mūsdienu Rietumu sabiedrībās notiekošo protestu raksturs un mērķi rada nopietnus draudus šo sabiedrību funkcionēšanas stabilitātei.

IKT un sociālā politika

Šī raksta uzdevums ir saskatīt IKT sektora ietekmi uz sabiedrību dažu aktuālo sociālo risku un sociālās politikas aspektā. Iepriekšējās raksta nodaļās uzmanība tika veltīta trim lieliem sociālajiem riskiem, kurus tieši vai netieši izraisa vai saasina IKT. Šajā nodaļā tiks ieskicēti galvenie sociālās politikas virzieni šo risku novēršanai vai vismaz to negatīvo izpausmju mazināšanai, galveno uzmanību koncentrējot uz sociālās politikas uzdevumiem Latvijā.

Pirmais risks ir saistīts ar sociālo nevienlīdzību un ar tās determinētajām dažādu sociālo grupu nevienlīdzīgām spējām un iespējām pilnvērtīgi adaptēties ZS standartiem pakļautajai pasaulei. Kā jau atzīmēts, šī riska novēršanai ir nepieciešams attīstīt ikviena sabiedrības locekļa potenciālu, lai sagatavotu viņu ienākšanai ZS laikmetā. Latvijas sociālās politikas uzdevums šajā ziņā, pirmkārt, izpaužas kā ZS normām atbilstošās izglītības nodrošināšana ikkatram Latvijas iedzīvotājam. Šajā nolūkā visu līmeņu skolu programmās ir nepieciešams ieviest IKT pamatu apguvi un palielināt radošās domāšanas attīstību veicinošo mācību priekšmetu lomu. Profesionālās kvalifikācijas celšanas un pārkvalifikācijas sfērās ir svarīgi pievērst uzmanību ne tikai cilvēka iespējām attīstīt kaut elementārās IKT pielietošanas iemaņas, bet arī psiholoģiskām problēmām, kuras

---

[57] *Fisher D. R., Stanley K., Berman D., Neff G.* How Do Organizations Matter? Mobilization and Support for Participants at Five Globalization Protests // Social Problems. — Vol. 52, Issue 1, 2005. — pp. 102–121.

var izraisīt neprasme orientēties informācijas plūsmās. Šādu psiholoģisko šķēršļu pārvarēšanai jāveltī pastiprināta uzmanība arī mūžizglītības un pieaugušo izglītības jomās.

Otrkārt, svarīgs sociālās politikas uzdevums Latvijas gadījumā ir nelabvēlīgo atšķirību mazināšana starp laukiem un pilsētām. Šajā ziņā nopietna problēma ir ne tikai lauku iedzīvotāju ierobežotas iespējas iegūt ZS standartiem atbilstošo izglītību, bet arī datoru un interneta tīkla pieejamības trūkums lauku rajonos. Tas nozīmē, ka pilsētu–lauku dimensijā Latvijas valstī joprojām ir aktuāla digitālā plaisa.

Tajā pat laikā nedrīkst aizmirst, ka sociālās un reģionālās nevienlīdzības likvidēšana, sabiedrības noslāņošanās regulēšana un mazaizsargāto grupu iekļaušana resursu sadales procesā ir tikai dažas no sociālās politikas funkcijām. Ne mazāk svarīgas šīs politikas funkcijas ir sabiedrības konsolidācijas un sociāli politiskās sistēmas stabilitātes nodrošināšana, kā arī sociālo satricinājumu un sociālā sprādziena risku minimizēšana.

Mūsdienās, kad sabiedrības vienotību un sociālo līdzsvaru valstī nopietni apdraud ne tikai sociālā nevienlīdzība, bet arī citi riski un izaicinājumi, kuru cēloņi nav obligāti tieši saistīti ar sabiedrības noslāņošanos, sociālās politikas misija nevar būt aprobežota tikai ar materiāli un sociāli vājāko grupu aizsardzību pret sabiedrības stiprākajām grupām. Tāpēc, lai sekmētu harmonisku sabiedrības atražošanos un nodrošinātu sociālo drošību, sociālās politikas pasākumiem šobrīd ir jāfokusējas arī uz pārējiem diviem šajā rakstā aprakstītajiem riskiem. Kaut arī Latvijai pagaidām nav īpaši aktuālas transnacionālo kopienu un valsts iekārtu apdraudošo masu protestu problēmas, jau tagad ir svarīgi apzināt mehānismus, ar kuriem būs iespējams šīs problēmas risināt to aktualizēšanās gadījumā. Mūsdienu apstākļos sociālā politika prasa plašāku redzējumu, jo situācija pasaulē ir būtiski mainījusies un turpina strauji mainīties kopš IKT ienākšanas sabiedrības dzīvē un to ietekmes palielināšanās sabiedriskajās attiecībās.

Akad., dr.oec. **Raita Karnīte**,
Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

Zināšanu sabiedrības jēdziens un saturs Eiropas Savienībā un Latvijā

Zināšanu sabiedrības koncepts Eiropas Savienības un Latvijas attīstības stratēģijās

Jēdziens „zināšanu sabiedrība" ir sekmīgi ieviesies Eiropas Savienības (ES) un Latvijas politikā un ekonomikā lietotajā valodā un tiek izmantots stratēģisko mērķu pamatojumos.

Eiropas Savienības spēkā esošais ilgtermiņa plānošanas dokuments — Lisabonas programma (saukta arī par Lisabonas stratēģiju, Lisabonas stratēģiskajiem mērķiem) ir cieši saistīts ar zināšanu sabiedrības jēdzienu. Lisabonas stratēģiskos mērķus pieņēma Eiropas Padome tās Lisabonas sanāksmē 2000. gada 23.–24. martā. Lisabonas sanāksme formulēja tālejošu Eiropas Savienības reformu programmu un kopienas attīstības virsmērķi desmit gadu periodam: kļūt par konkurētspējīgāko un dinamiskāko uz zināšanām balstīto ekonomiku pasaulē, kas nodrošinātu ilgtspējīgu ekonomisko attīstību, vairāk un labākas darba vietas un pilnīgāku sociālo atšķirību izlīdzināšanu.[1]

Uz zināšanām balstītas ekonomikas (zināšanu ekonomikas) izveidošana ir nākošā pakāpe sabiedrības attīstībā, kas pēc attīstības teorētiķu domām straujā tempā virzās no industriālās ēras (*industrial age*) uz informācijas ēru (*information age*) un no tās uz zināšanu ēru (*knowledge age*). Zināšanu ekonomikas pastāvēšanas nosacījums ir informācijas sabiedrība, vai, attīstot konceptu tālāk — zināšanu sabiedrība.

Par zināšanu sabiedrības koncepta nozīmīgumu Lisabonas programmā liecina tas, ka programmas īstenošanai izveidots liels skaits institūciju, kuru nosaukumā ietilpst vārdkopas „zināšanu sabiedrība" vai „informācijas sabiedrība".

Nacionālajā līmenī, Ekonomikas ministrija sadarbībā ar nozaru ministrijām, Saeimu un sociālajiem partneriem gatavo Latvijas nacionālo Lisabonas programmu. 2005. gada oktobrī LR Ministru kabinets apstiprināja Latvijas Nacionālo Lisabonas programmu 2005.–2008. gadiem.[2] Nacionālajā programmā noteikts, ka jāveicina pāreja no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku, un izvirzīti pieci galvenie ekonomiskās politikas pamatvirzieni Lisabonas mērķu sasniegšanai:

1) makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšana;
2) zināšanu un inovāciju stimulēšana;

---

[1] „...to become the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world, capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion".

[2] Latvijas nacionālā Lisabonas programma. — LR Ministru kabineta 2005. gada 19. oktobra rīkojums Nr. 686.

3) investīcijām un darbam labvēlīgas un piesaistošas vides veidošana;
4) nodarbinātības veicināšana;
5) izglītības un prasmju uzlabošana.

Nacionālās Lisabonas programmas iedibināto stratēģisko virzienu turpina Latvijas Nacionālais attīstības plāns (NAP) — stratēģiskais dokuments, kas pamato Eiropas Savienības struktūrfondu izlietošanu Latvijā. NAP anotācijā teikts, ka plāna mērķis ir sekmēt līdzsvarotu un ilgtspējīgu valsts attīstību un nodrošināt Latvijas konkurētspējas paaugstināšanu citu valstu vidū. NAP ir nosaukts par dokumentu, kas iezīmē pagrieziena punktu valsts attīstībā.[3] Plānā zināšanu sabiedrības jēdziens ir pieminēts atrauti no galvenajiem plāna mērķu un ieviešanas nosacījumu formulējumiem, bet ir norādīts, ka plāns ir Latvijas ieguldījums ES dalībvalstu kopējā stratēģijā un Lisabonas programmas īstenošanā.[4]

Atbilstoši šai ievirzei, NAP pirmo reizi stratēģiskās plānošanas dokumentā par Latvijas valsts izaugsmes mērķi nosauc cilvēka dzīves kvalitātes pieaugumu.[5] Lai to sasniegtu, NAP izteikta vēlme tuvāko septiņu gadu laikā radīt priekšnoteikumus pārejai no šodien ekonomikā valdošā modeļa, kuru raksturo mazkvalificēta darbaspēka izmantošana un produkcijas ar zemu pievienoto vērtību ražošana, uz inovatīvo (zināšanu) attīstības modeli.[6]

Līdzīgi kā Lisabonas stratēģijā, NAP zināšanas ir noteiktas par izaugsmes resursu. NAP teikts: *„Mūsu galvenais resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra indivīda dzīves līmeni, ir iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana. Šādā izaugsmes modelī zināšanas virza darbaspēka kvalitāti, kapitāla izmantošanu un tehnoloģiju attīstību. Izglītota un zinoša sabiedrība kļūst par valsts iekšējās un ārējās drošības garantu. Zināšanu pārvaldība, koordinēta un virzīta to radīšana, uzkrāšana, izplatīšana un lietošana kā komplekss process kļūst par ekonomikas un sociālās dzīves pamatu, aptverot visu valsti un sabiedrību. Pretstatā daudzām valstīm, kurām ir iespēja izvēlēties vairākus attīstības ceļus vai kombinēt tos, mūsu valstij nav alternatīvas ceļam uz zināšanu ekonomiku."*[7]

Izraugoties zināšanas par valsts attīstības noteicošo resursu, cilvēks kā zināšanu radītājs un nesējs kļūst par galveno attīstības virzītājspēku un ieguvēju[8].

Aprakstot NAP pirmo prioritāti — „Izglītots un radošs cilvēks", lietots jēdziens „zināšanu sabiedrība". NAP interpretācijā *„zināšanu sabiedrībā kvalitatīva pamata un vidējā — vispārējā vai profesionālā — izglītība ir minimālais starta kapitāls, bez kura nav iespējama cilvēka pilnvērtīga un veiksmīga iekļaušanās sadzīvē un darba tirgū. Augstākā izglītība veido zināšanu sabiedrības pamatu."*[9]

---

3 Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007–2013, LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. — Rīgā, 2006. — 6. lpp.
4 Turpat, 6. lpp.
5 Turpat, 8. lpp.
6 Turpat, 12. lpp.
7 Turpat, 8.–9. lpp.
8 Turpat, 9. lpp.
9 Turpat, 14. lpp.

Vēl minēts, ka „...*veidojot zināšanu sabiedrību, arī Latvijā nepieciešams atzīt un pieņemt mūžizglītību kā līdzekli, kas sekmē cilvēku uzņēmību, nodarbinātību un pielāgošanās spējas, aktīvu pilsonisko līdzdalību un sociālu iekļautību, personīgo pašpilnveidi.*"[10]

Šie formulējumi norāda, ka NAP pirmās prioritātes mērķis ir veidot zināšanu sabiedrību. Mijiedarbībā ar citās prioritātēs formulēto mērķu īstenošanu, zināšanu sabiedrība sekmēs konkurētspējīgas zināšanu ekonomikas izveidošanos. Vērtējot pēc pirmajā prioritātē izkļauto mērķu un uzdevumu uzskaitījuma, NAP veidotāji to ir uzskatījuši par svarīgāko prioritāti.

Zināšanu sabiedrības jēdziens un definīcija

Ja zināšanu sabiedrība ir izvirzīta valsts tautsaimniecības attīstības pamatā, precīzi jāsaprot zināšanu sabiedrības jēdziena būtība un definīcija, šādas sabiedrības izveidošanas iespējamība, ietekme uz ekonomisko un sociālo attīstību, savlaicīgi jānovērtē ieguvumi un zaudējumi no tās izveidošanas. Lai noteiktu ietekmi, ir nepieciešami mērījumi, tāpēc jānoskaidro, ar kādiem rādītājiem mēra vai var izmērīt zināšanu sabiedrību, un kādi rezultāti zināšanu sabiedrības mērījumos iegūti līdz šim.

Tā kā NAP zināšanu sabiedrība nav definēta, jāpieņem, ka plāna veidotāji ir orientējušies uz vispārpieņemtām jēdziena definīcijām. Salīdzinot NAP un Lisabonas stratēģijas filozofiju un virzību, atrodamas daudzas līdzības. Izrādās, ka Lisabonas stratēģijā, kurā zināšanu (informācijas) sabiedrība ir izvirzīta par vienu no Eiropas Savienības stratēģiskajiem konceptiem un tās izveidošanai ir ierosināti finansiāli dārgi projekti, galvenokārt izglītības, informācijas un komunikāciju un mazās uzņēmējdarbības jomā, precīza zināšanu sabiedrības definīcija nav atrodama. Jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „informācijas sabiedrība" tiek lietoti kopā un dažkārt bez atrunām tiek savstarpēji aizvietoti. Stratēģiskajos dokumentos jūtams pieņēmums, ka zināšanu sabiedrība ir informācijas sabiedrības loģisks turpinājums vai tā ir radusies uz informācijas sabiedrības bāzes, un gan informācijas sabiedrības, gan zināšanu sabiedrības esamība ir nepieciešams priekšnosacījums un virzītājspēks zināšanu ekonomikas izveidošanai. Savukārt zināšanu ekonomika kā augstāk attīstītā ekonomiskā sistēma nodrošina konkurētspēju. No konteksta var saprast, ka zināšanu ekonomika ir ekonomiskā sistēma, kurā zināšanas un informācija kļūst par resursu. Kaut gan bieži lietots, jēdziens „zināšanu ekonomika" nav precīzi definēts un identificēts (nav noteikta pazīme, kad kādu ekonomiku var saukt par zināšanu ekonomiku).

Lisabonas stratēģijas ieviešana tiek uzraudzīta un regulāri apspriesta. Šajā procesā zināšanu sabiedrības jēdziens tiek uzskatīts par pašsaprotamu, un zināšanu sabiedrības ieviešanas pakāpe tiek lietota kā viens no stratēģijas ieviešanas pakāpes rādītājiem. Zināšanu sabiedrības mērīšanai speciāli rādītāji netiek meklēti. Tāpat kā informācijas

---

[10] Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007–2013, LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija. — Rīgā, 2006. — 16. lpp.

sabiedrības konceptā, zināšanu sabiedrības ieviešanas pakāpe tiek raksturota ar informācijas un saziņas tehnoloģiju (IKT) lietošanas (dažkārt arī ražošanas) rādītājiem, izglītības rādītājiem un ekonomiskajiem konkurētspēju raksturojošiem rādītājiem. Dažkārt šiem rādītājiem pievieno izglītības un zinātnes rādītājus. Tā kā šie rādītāji paši par sevi neraksturo devumu sabiedrībai, noteicošie joprojām ir ekonomiskie attīstības rādītāji — tieši tāpat, kā pirms zināšanu sabiedrības un zināšanu ekonomikas koncepta izvirzīšanas priekšplānā.

Pirmie Lisabonas stratēģijas novērtēšanas mēģinājumi 2004. gadā, kā arī V. Koka (*W. Kok*) vadītās augsta līmeņa grupas ziņojums, ko Eiropas Komisija saņēma 2004. gada novembrī,[11] pierādīja, ka ir grūti novērtēt, kādā pakāpē ir sasniegts tas, kas nav definēts un nav identificējams. Ziņojums vairāk raksturo ekonomisko mērķu, nevis zināšanu sabiedrības ieviešanas sasniegumus.

2005. gada martā, konstatējot, ka kaut arī ir gūti panākumi Lisabonas stratēģisko mērķu sasniegšanā, tie nenodrošina pilnīgu paredzēto stratēģisko mērķu sasniegšanu. 2010. gadā, Eiropadome pārskatīja Lisabonas stratēģiju, koncentrējoties uz diviem (konkrētākiem un izmērāmiem) pamatuzdevumiem, kas formulēti šādi: īstenot lielāku un ilgstošu izaugsmi un palielināt darbavietu skaitu un kvalitāti. Atjaunotās Lisabonas stratēģijas rīcības programmā izvirzīti trīs virzieni (papildus Lisabonas stratēģijas pamatuzstādījumiem) — *„pievilcīga joma investoru un darbaspēka piesaistīšanai; zināšanas un jauninājumi izaugsmes sekmēšanai; radīt vairāk un labākas darbavietas"*.[12] Atšķirībā no galvenā Lisabonas stratēģijas dokumenta, atjaunotajā Lisabonas stratēģijā izvirzītie mērķi ir identificējami. Termins „zināšanu sabiedrība" šajā dokumentā nav lietots.

Gadu vēlāk, 2006. gada 15. februāra Pavasara Eiropadomes sagatavošanas sanāksmē Vīnē Austrijas prezidentūra laida klajā pavasara Eiropadomes secinājumu projektu. Tas iekļāva Eiropas Komisijas ikgadējā progresa ziņojumā izvirzītos galvenos četrus prioritāros rīcības virzienus, kuros Eiropas valstu vadītājiem jāuzņemas papildu pasākumi. Tie ir: ieguldījums izglītībā, pētniecībā un inovācijās; mazo un vidējo uzņēmumu darbības veicināšana; nodarbinātības politika, kas vērsta uz cilvēku iesaistīšanos darba tirgū veicināšanu; drošas un ilgtspējīgas enerģijas piegādes nodrošināšana.[13] Arī šajā programmas analīzes stadijā jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „zināšanu ekonomika" nav lietoti.

Turpretī polemikā un norisēs ap Lisabonas stratēģijas ieviešanu jēdzieni „zināšanu sabiedrība", „informācijas sabiedrība", „zināšanu ekonomika" joprojām tiek lietoti. Eiropas Savienības speciāli izveidotajā Zināšanu sabiedrības mājas lapā teikts; „mūsu

---

11 Vima Koka (*Wim Kok*) vadītās augsta līmeņa grupas ziņojums par Lisabonas stratēģiju 2004. gada novembrī. — Internets: http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/group/index_en.html, 2006. gada decembris.

12 Sadarbība izaugsmes un darbavietu attīstībai. Jauns posms Lisabonas Stratēģijā. Komisijas priekšsēdētāja Barozu paziņojums, vienojoties ar priekšsēdētāja vietnieku Ferheigenu, Brisele, 02.02.2005. KOM (2005) 24.

13 Informatīvais ziņojums „Par Latvijas nacionālo pozīciju Lisabonas stratēģijā: Komisijas ikgadējais progresa ziņojums; Pavasara Eiropadomes secinājumu projekts": EM_inf.zin.28.02.06.

sabiedrību tagad sauc par „informācijas sabiedrību", sabiedrību, kurā lēti informācijas resursi un IKT ir pieejami vispārējai lietošanai, vai kā „zināšanu (uz zināšanām balstīta) sabiedrība", lai uzsvērtu faktu, ka vērtīgākais īpašums ir ieguldījums nemateriālā, cilvēka un sociālā kapitālā, un ka izšķirošie faktori ir zināšanas un cilvēka radošās spējas.[14]

Jēdziens „zināšanu sabiedrība" tiek bieži lietots ES līmeņa stratēģiskajās sanāksmēs, pētniecības virzienu un pētījumu projektu tematikā. Piemēram, 2005. gadā novembrī Eiropas Komisija un Zviedrijas valdība organizēja konferenci Gēteborgā.[15] Konferences mērķis bija veicināt Lisabonas mērķu sasniegšanu — kļūt par *„konkurētspējīgāko un dinamiskāko uz zināšanām pamatoto ekonomiku pasaulē"*, nodrošinot efektīvu sabiedrisko finanšu resursu, sevišķi ES Struktūrfondu un ES Pētniecības un tehnoloģiskās attīstības ietvarprogrammu līdzekļu izmantošanu. Konferences uzsaukumā minēts, ka zināšanu sabiedrības attīstība visās Eiropas Savienības dalībvalstīs ir augstākā prioritāte, lai radītu straujāku augsmi, vairāk un labākas darba vietas un pilnīgāku izlīdzināšanu.

Eiropas Komisija uzskata, ka Ziemeļvalstis ir pasaules mēroga līderes konkurētspējas un zināšanu sabiedrības ieviešanas ziņā. Šo panākumu pamatā ir attīstīta pētniecība un inovācijas, sevišķi IKT jomā. Ziemeļvalstīs izvietotas pasaules vadošās IKT kompānijas un pētniecības centri. Zīmīgi, ka Gēteborgas konferences materiālos galvenokārt atspoguļoti valstu panākumi informācijas sabiedrības, vai precīzāk, informācijas sistēmu izveidošanā un lietošanā (tai skaitā tādu sistēmu, kā *e*-valdības attīstība).

Līdzīgi, Eiropas Savienības sestās ietvara programmas pētniecībā un tehnoloģiju attīstībā septītā prioritāte — *„Pilsoņi un valdība zināšanās balstītā sabiedrībā (zināšanu sabiedrībā)"*[16] — ir veltīta zināšanu sabiedrības attīstībai. Arī šajā programmā galvenās pētījumu tēmas ir saistītas ar IKT lietošanu un pilnīgošanu.

Apzinoties, ka zināšanu sabiedrība izvirzās par sabiedrības attīstības paradigmu, un šādā pasaules mēroga pielietojumā ir jāveido vienāda zināšanu sabiedrības jēdzieniskā izpratne, 2005. gadā publicēts *UNESCO* ziņojums *„Virzoties uz zināšanu sabiedrību"*.[17]

Speciāli ziņojumi par virzību uz zināšanu sabiedrību publicēti arī vairākās Eiropas Savienības valstīs. Parasti tos sniedz informācijas tehnoloģiju attīstības organizācijas — atbildīgās valsts institūcijas, asociācijas vai uzņēmumi.

Piemēram, Īrijas Informācijas tehnoloģiju komisija ir publicējusi ziņojumu valdībai, kurā analizē zināšanu sabiedrības lomu un izveidošanās nosacījumus.[18] Līdzīgi

---

14 Skat. Internets: http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/index_en.htm, 2006. gada decembris.

15 EC and Swedish Ministerial Conference "Towards a Knowledge Society — the Nordic Experience" on 14/15 November 2005 in Gothenburg.

16 Citizens and governance in a knowledge-based society (knowledge society). — Internets: http://www.cordis.lu/fp6/, 2007. gada janvāris.

17 Towards Knowledge Societies: UNESCO World Report", 2005.

18 Building the Knowledge Society. Report to government, 2002. — Information Society Commission, 2002.

kā Latvijas NAP, Īrijas dokumentā skaidrota zināšanu nozīme valsts ekonomiskajā attīstībā (labākas zināšanas nodrošina 70–80% augsmes), pieminēta zināšanu sabiedrības rašanās, bet zināšanu sabiedrība nav definēta.

Arī Portugālē ir izveidota valsts institūcija — *UMIC* — Zināšanu sabiedrības aģentūra, kuras uzdevums ir plānot, koordinēt un attīstīt projektus informācijas sabiedrības jomās, ieskaitot *e*–valdības projektu.

Citās valstīs pārskatus par zināšanu sabiedrības veidošanos sniedz universitātes.[19] Šajos ziņojumos, piemēram, Skotijas Augstākās izglītības pārskatā, atkārtojas pieeja, ka zināšanu sabiedrības jēdzienu brīvi aizvieto ar jēdzienu „zināšanu ekonomika", zināšanu sabiedrības raksturotāji ir izglītības un nodarbinātības rādītāji.

Var secināt, ka politiskajā un praktiskajā pielietojumā jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „informācijas sabiedrība" ir cieši saistīti un bieži tiek brīvi savstarpēji aizvietoti. No publicētajiem materiāliem var saprast koncepcijas pamattēzi — ka zināšanu sabiedrība veidojas uz informācijas sabiedrības bāzes un ir tās turpinājums. Tikpat cieši saistībā un savstarpēji aizvietojot tiek lietoti jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „zināšanu ekonomika".

Sastopami arī akadēmiskie pētījumi. Tie galvenokārt veltīti informācijas sabiedrības izpētei, bet daži no tiem papildus aprakstošā veidā skaidro zināšanu sabiedrības būtību un nozīmi sabiedrības attīstībā, cenšoties norādīt īpašības, kas to atšķir no infromācijas sabiedrības.

Viens no vadošiem zinātniekiem informācijas sabiedrības jomā M. Kastells (*M. Castells*)[20] saka, ka pašreizējo tehnoloģisko revolūciju (kuras rezultātā radusies ideja par zināšanu sabiedrības īpašo nozīmi tautsaimniecības attīstībā — *aut.*) raksturo nevis zināšanu un informācijas lielā nozīme, bet gan zināšanu un informācijas pielietošana zināšanu radīšanā un informācijas un sakaru iekārtās, arvien palielinoties saistībai starp jaunievedumiem un jaunievedumu pielietošanu. Par zināšanu sabiedrību Kastells saka, ka tā ir sabiedrība, kurā tehnoloģiskā revolūcija, kas skar informācijas apstrādi, zināšanu radīšanu un informācijas tehnoloģijas, ir būtiski mainījusi zināšanu radīšanas un informācijas apstrādes apstākļus.

P. Davida (*P. A. David)* un D. Foreija (*D. Foray*) darbā[21] zināšanu sabiedrības jēdziens apskatīts pakārtoti, saistībā ar zināšanu ekonomikas jēdzienu. I. Tuoumi (*I. Tuoumi*)[22] saista zināšanu sabiedrības jēdzienu ar produktivitātes, informācijas sabiedrības un IKT attīstības jautājumiem. Neviens no autoriem nedefinē zināšanu sabiedrību.

---

19 The knowledge Society. Submission to the Scottish Higher Education Rewiev. — Universities Scotland. — Internets: http://www.universities-scotland.ac.uk/Publications/KS.pdf, 2007. gada jūnijs

20 No *Burch S.* The Information Society. The Knowledge society. Extract from the book „Word Matters: multicultural perspectives of information societies. — Coordinated by Alain Ambrosi, Valerie Peugeot and Daniel Pimienta, released on November 5. — 2005.

21 *David P. A., Foray D.* Economic Fundamentals of the Knowledge Society. February 2002. — Internets: www.econ.stanford.edu/faculty/workp/swp02003.pdf, 2006. gada decembris.

22 *Tuoumi I.* Economic productivity in the Knowledge Society: A critical rewiew of productivity theory and the impacts if ICT. First Monday, Peer Reviewed Journal on the Internet.

Arī akadēmiskajās publikācijās jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „informācijas sabiedrība" ir cieši saistīti un bieži tiek savstarpēji aizvietoti. Tikpat cieši saistībā un savstarpēji aizvietojot tiek lietoti jēdzieni „zināšanu sabiedrība" un „zināšanu ekonomika".

Precīzāks pārskats par jēdzieniem „zināšanu sabiedrība", „informācijas sabiedrība", „zināšanu ekonomika" atrodams S. Buršas (*S. Burch*) publikācijā „*Informācijas sabiedrība / Zināšanu sabiedrība*" (publicēts internetā 2006. gada maijā).[23] Autore atzīmē, ka šie termini ir izveidoti, lai identificētu straujās pārmaiņas, kas pēdējās desmitgadēs ir notikušas ekonomikā, sabiedrībā, kultūrā. Analizējot jēdzienu „informācijas sabiedrība" un „zināšanu sabiedrība" rašanās vēsturi un attīstību, autore norāda, ka termins „zināšanu sabiedrība" ir radies 1990-o gadu beigās un to akadēmiskajā diskursā lieto kā alternatīvu jēdzienam „informācijas sabiedrība". Sevišķi *UNESCO* ir pieņēmusi jēdzienu „zināšanu sabiedrība" vai „zināšanu sabiedrības" savu institucionālo politiku formulējumos.

Latvijā jēdziens „zināšanu sabiedrība" tiek lietots tikpat formāli, kā citur pasaulē. *LITTA*[24] valdes loceklis Andrejs Vasiljevs, ziņojot *LITTA* 5 konferencē 2003. gadā, nosauc šādas zināšanu sabiedrības iezīmes: informācija un zināšanas ir svarīgākais sabiedrības un indivīda labklājības faktors; vienlīdzīga pieeja informācijas un komunikāciju resursiem visiem sabiedrības locekļiem; fundamentālas pārmaiņas informācijas izplatīšanā, saziņā, ekonomiskā un uzņēmējdarbībā, izglītībā, veselības aizsardzībā un izklaidē.

LITTA prezidents Imants Freibergs, ziņojot par informācijas tehnoloģiju potenciālu Latvijā 2003. gadā pauž līdzīgu izpratni par zināšanu sabiedrību. Zināšanu sabiedrības mērķis ir dot ikkatram sabiedrības loceklim vienlīdzīgas iespējas pilnveidot savas zināšanas un sniegt maksimālu pienesumu ilgtspējīgā kopējās labklājības un pilsoniskās sabiedrības veidošanā. Zināšanu sabiedrības uzdevums (kā to formulējusi *UNESCO*) ir nodrošināt saturu (*e*-Content) informācijas tīklos un tā izmantošanu socioekonomiskām, politiskām un kultūras vajadzībām. Savukārt informācijas sabiedrības uzdevums ir nodrošināt infrastruktūru un vienlīdzīgas iespējas informācijas apgūšanai.

Zināšanu sabiedrības identifikācija

No Lisabonas stratēģijas attīstības teorētiskā diskursa analīzes var secināt, ka jēdzieni „zināšanu sabiedrība" vai „zināšanu sabiedrības", „zināšanu ekonomika", „informācija sabiedrība" tiek lietoti bez konkrētas satura izpratnes, kā jēdzieniskas kategorijas vai pēc inerces, tos lieto ideoloģiskā nozīmē kādu darbības virzienu vai uzdevumu nepieciešamības pamatošanai, bet konkrētu uzdevumu vai darbības plānu formulēšanas brīdī no tiem atsakās.

---

23 *Burch S.* The Information Society. The Knowledge society. Extract from the book „Word Matters: multicultural perspectives on information societies. — Coordinated by Alain Ambrosi, Valerie Peugeot and Daniel Pimienta, released on November 5. — 2005.

24 LITTA — Latvijas Informācijas un telekomunikāciju tehnoloģiju asociācija.

Šāda pieeja rada nesaderību starp stratēģisko mērķu un formulēto uzdevumu izpildes rezultātu. Ja nav zināms konkrēts mērķis, nav iespējams īstenot mērķtiecīgus pasākumus, un vēlamo stratēģiju nav iespējams īstenot. Tāpēc ir vērts padomāt, vai zināšanu sabiedrība patiešām ir tikai simbols, vai arī ir iespējams atrast tās saturisko jēgu un to identificēt tā, lai tā iegūtu ekonomiskās kategorijas kvalitāti un varētu kalpot par stratēģisko mērķu objektu.

Vairākas no esošajām definīcijām rosina domāt, ka tas ir iespējams. Piemēram, lietotāju enciklopēdija *Vikipedia* definē zināšanu sabiedrību kā formālu apvienību, kurā iekļauti cilvēki ar kopējām interesēm, kuri cenšas efektīvi izmantot kopējās zināšanas savā interešu sfērā un šajā procesā vienlaicīgi papildina savas zināšanas. Plašākā nozīmē zināšanu sabiedrībā jebkura darbība, tai skaitā ekonomiskās darbības ir saistītas ar zināšanām. Zināšanu sabiedrība nav jauna parādība, bet tai ir mūsdienu iezīmes: pateicoties mūsdienu tehnoloģijām, zināšanu sabiedrība nav ģeogrāfiski norobežota; mūsdienu tehnoloģijas paplašina zināšanu pārneses un papildināšanas iespējas; un zināšanas kļūst par nozīmīgāko kapitālu, tāpēc katras sabiedrības attīstība ir atkarīga no zināšanu klātbūtnes.

Lai definētu zināšanu sabiedrību kā ekonomisku kategoriju, ir jāpasaka, kas ietilpst „formālajā apvienībā" un kas ir „interešu sfēra", kurā tā darbojas. Atbilstoši ES Lisabonas stratēģijā formulētajam virsmērķim, interešu sfēra ir konkurētspējīgākā un dinamiskākā zināšanās balstītā ekonomika, citiem vārdiem, konkurētspēja un augsme. Atjaunotā Lisabonas stratēģija interešu sfērai pievieno darba vietu radīšanu. NAP gaismā interešu sfēra ir cilvēka dzīves kvalitātes uzlabošana.

Savukārt formālā apvienība ir sabiedrība vai tās daļa, tātad indivīdu kopa. Ja interešu sfēra ir šaura, tai atbilstošā formālā apvienība vai indivīdu kopa ir viegli norobežojama. Ne praksē, ne zinātniskajos pētījumos nav norādes, kas ietilpst formālajā apvienībā vai indivīdu kopā, ja interešu sfēra ir visas sabiedrības attīstība. Ekonomiskā aspektā atbilde uz šo jautājumu ir nozīmīga, jo tā pasaka, cik plaši izvērstiem un kādā veidā strukturētiem jābūt zināšanu sabiedrību veicinošiem pasākumiem. Tas ir zināšanu sabiedrības veicināšanas efektivitātes jautājums.

Sallija Burša,[25] aprakstot jēdziena „zināšanu sabiedrība" attīstību, norāda, ka atšķirībā no jēdziena „informācijas sabiedrība" jēdziens „zināšanu sabiedrība" ietver plašāku saturu. Tas atspoguļo ne tikai tehnoloģisko (inovāciju) vai ekonomisko pieeju, kas raksturīga jēdzienam „informācijas sabiedrība", bet plašāku pieeju. Autore citē citu autoru, A. V. Khanu (*A. W. Khan*), kurš saka, ka informācijas sabiedrība ir zināšanu sabiedrības bloks. Zināšanu sabiedrības koncepts ietver sociālās, kultūras, ekonomiskās, politiskās un institucionālās pārveides dimensijas. Šis autors uzskata, ka jēdziens „zināšanu sabiedrība" uztver un atspoguļo izmaiņu dinamismu.

Šie formulējumi paši par sevi nedod vielu zināšanu sabiedrības kā ekonomiskas kategorijas definējumam un ir tikpat nekonkrēti, kā visi iepriekšējie. Tomēr tie norāda,

---

25 *Burch S.* The Information Society. The Knowledge society. Extract from the book „Word Matters: multicultural perspectives on information societies. — Coordinated by Alain Ambrosi, Valerie Peugeot and Daniel Pimienta, released on November 5. — 2005.

ka zināšanu sabiedrība ir process, kuram ir vairākas dimensijas, uz kurām var būt vērsti mērķa īstenošanas pasākumi. Tās ir sociālā, ekonomiskā, kultūras (izglītības) un institucionālā dimensija. Zināšanu sabiedrības ieviešanu ietekmē šajās dimensijās notiekošo procesu mijiedarbība, un tās veidošanās nosacījums ir saskaņotība starp dimensijām. Veicinošu pasākumu ieviešana kādā no dimensijām var nedot gaidīto rezultātu, ja nav nodrošināti vajadzīgie apstākļi citā dimensijā. Piemēram, īslaicīgi intensīvi izglītības veicināšanas pasākumi var izrādīties neefektīvi vai radīt negatīvu efektu (veicināt izglītotu cilvēku emigrāciju), ja ekonomiskā sistēma nedod iespējas iegūtās zināšanas izmantot.

Tātad, ja interešu sfēra ir tik plaša, ka tā aptver visu sabiedrību, tajā var izdalīt interešu apakšsfēras, kas atbilst zināšanu sabiedrības dimensijām, un formulēt to formālās apvienības. Lai to izdarītu, jānoskaidro, kas atšķir zināšanu sabiedrību no citas sabiedrības, citiem vārdiem, kādas iezīmes jāizveido formālajā apvienībā, lai to varētu saukt par zināšanu sabiedrību. Sallija Burša, analizējot jēdziena pirmo komponenti secina, ka jēdziens „zināšanas" var būt saprasts dažādi — kā konkrētas formalizētas zināšanas vai kā globāls vai analītisks saprātīgums. Šajā sakarā Sallija Burša citē citu autoru, A. Gorcu (*A. Gorz*), kurš saka, ka „zināšanu sabiedrība" var būt tulkota kā „inteliģences sabiedrība".

Šie formulējumi dod divas iespējas — vai nu attīstīt vispārējās iemaņas (vispārējo inteliģenci), vai konkrētas zināšanas. No izvēles ir atkarīgs formālās apvienības veidojums un stratēģisko darbību saturs, mērogs un izmaksas. Izvēli var atvieglot izpratne par sabiedrības lomu zināšanu sabiedrībā, piemēram, pamatojoties uz jēdzieniem „zinātņietilpīgs darbs" vai „zināšanu radītājs" — līdzīgi angļu valodā lietotajam apzīmējumam „*knowledge worker*". Piedāvājuma būtība ir tāda, ka zināšanu sabiedrībā indivīda attieksme pret zinātni var būt dažāda. Pamatojoties uz *Vikipedia* definīcijā norādīto zināšanu iegūšanu kopējo zināšanu izmantošanas procesā, kā arī Manuela Kastela ideju par atgriezenisko saiti starp jaunievedumiem un to pielietojumu, kļūst skaidrs, ka zināšanu sabiedrības veidošanas procesa efektivitāti vairos iedarbības mērķa izvēles precizitāte. Pasākumiem visvairāk jāveicina zināšanu radīšanas un pielietošanas procesā un atgriezeniskās saites nodrošināšanā iesaistītos, kas atbilst angļu terminam „*knowledge worker*". Latviešu valodā piemērotākais jēdziens varētu būt „zināšanu darbinieks". „Zināšanu darbinieki" ietver plašu amatu un profesiju kopumu, kura kopīgā iezīme ir piedalīšanās kādā no zinātņietilpīgas ekonomikas procesiem — zināšanu radīšanā, izplatīšanā, iegūšanā vai izmantošanā ražošanā. Zināšanu darbinieku identifikācijas kritēriji (tai skaitā iesaistes robežpakāpe zināšanu radīšanas, izplatīšanas un izmantošanas procesos) paliek tālākas izpētes jautājums.

Apkopojot, zināšanu sabiedrību var definēt kā formālu apvienību, kurā iekļauti cilvēki ar kopējām interesēm, kuri cenšas efektīvi izmantot kopējās zināšanas savā interešu sfērā un šajā procesā vienlaicīgi papildina savas zināšanas. Zināšanu sabiedrības ieviešanas pasākumiem jābūt mērķtiecīgi vērstiem pirmkārt uz „zināšanu darbinieku" jaudas paaugstināšanu. Šāda pieeja ļautu mērķtiecīgāk izmantot zināšanu sabiedrības veidošanai pieejamos resursus un paātrināt tās izveidošanu. Sevišķi svarīgi šādu pieeju pielietot Latvijā, kur zināšanu sabiedrības veicināšanas resursi ir ierobežoti.

Zināšanu sabiedrības ietekme Latvijā

Tā kā zināšanu sabiedrības izveidošana prasa resursus, ir jānovērtē tās ietekme uz valsts attīstību. Šajā rakstā iezīmēti tikai divi aspekti — zināšanu pielietojums un atgriezeniskā saite starp zināšanu radīšanu un pielietošanu, jeb jaunievedumu radīšanas nosacījumi.

Zināšanu pielietojums

Zināšanu sabiedrība nozīmē zināšanu radīšanu, izplatīšanu, iegūšanu un pielietošanu. Zināšanu esamībai pašai par sevi nav nekāda nozīme, ja zināšanas nevar pielietot, tās kļūst nevērtīgas. Bez tam, zināšanu sabiedrības ietekme uz tautsaimniecību ir atkarīga no atgriezeniskās saites spēka starp zināšanu radīšanu un pielietošanu, jo šis process nozīmē jaunievedumu radīšanu.

Zināšanu pielietošanas iespējas pašlaik raksturo izveidojusies tautsaimniecības struktūra, un tā ir arī sākumpunkts reformām NAP paredzētajā virzībā uz zināšanu ekonomikas izveidošanu. Atgādināsim, ka NAP pirmā un galvenā prioritāte ir „izglītots un radošs cilvēks", un tā paredz lielus ieguldījumus vispārējās un augstākās izglītības attīstībai. 1. attēlā redzamas Latvijas tautsaimniecības struktūras izmaiņas kopš

1. attēls

Latvijas iekšzemes kopprodukta struktūra no 1990. līdz 2005. gadam, %

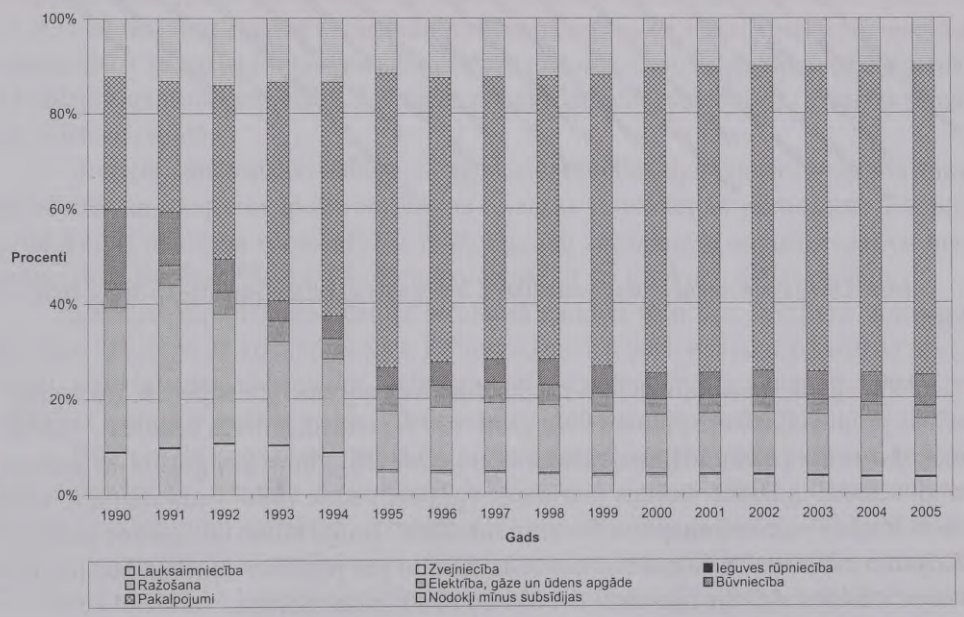

Avots: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta makroekonomisko datu bāze, autores aprēķini.

1990. gada — tās raksturo iekšzemes kopprodukta struktūras izmaiņas. Attēlā redzams, ka piecpadsmit gadu laikā ir notikusi būtiska pārmaiņa no ražojošas ekonomikas uz pakalpojumu ekonomiku. Savukārt pakalpojumu struktūra liecina, ka zinātņietilpīgo pakalpojumu nozaru īpatsvars radītajā pievienotajā vērtībā ir nenozīmīgs.

2. attēlā raksturota rūpniecības atjaunošana pēc 1990. gada lielajiem pārveidojumiem. Analīzes mērķis ir noskaidrot, vai rūpniecības struktūrā ir progresīvas izmaiņas un vai esošā attīstība norāda uz virzību uz zinātņietilpīgo nozaru attīstību. Attēlā parādīti rūpniecības izlaides indeksi pa nozarēm salīdzināmās cenās pret 1990. gadu.

2. attēls

Rūpniecības produkcijas kopapjoma indeksi pa nozarēm 1995. un 2004. gadā, % (salīdzināmās cenās; 1990=100)

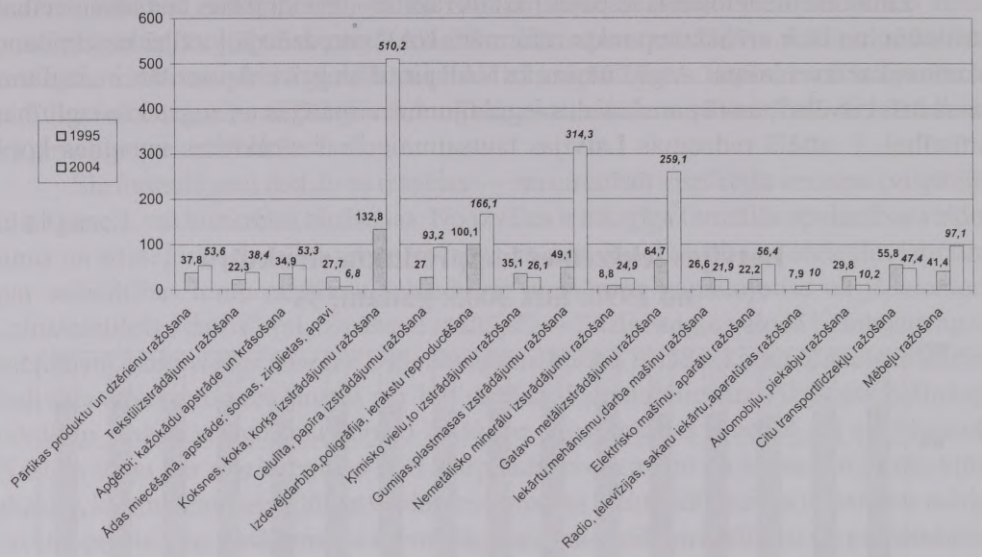

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2005, LR Centrālā statistikas pārvalde. — Rīga, 2005. — 175.lpp.

1995. gadā visas rūpniecības produkcijas kopapjoms līdzinājās 38,3% no rūpniecības produkcijas kopapjoma 1990. gadā. 1995. gadā tikai divās nozarēs — „koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana" un „izdevējdarbība, poligrāfija un ierakstu reproducēšana" izlaides rādītājs līdzinājās vai pārsniedza 1990. gada rādītāju, tikai divās nozarēs — „citu transporta līdzekļu ražošana" (kuģu būve) un „gatavo metālizstrādājumu ražošana" kritums bija nedaudz mazāks par pusi, bet vairumā nozaru produkcijas izlaides rādītājs bija tikai 6–30% no 1990. gada rādītāja.

Kopš 1995. gada apstrādes rūpniecības izlaides pieauguma tempi ir bijuši izcili — vidēji 7,5% gadā. Salīdzinot ar 1995. gadu, 2004. gadā rūpniecības izlaide

bija palielinājusies par 67,7%, tomēr kopapjoms līdzinājās tikai 64,2% no rūpniecības produkcijas kopapjoma 1990. gadā.

2. attēlā var izsekot rūpniecības struktūras maiņu. Četras nozares ir uzrādījušas strauju augsmi un to produkcijas izlaide 2004. gadā pārsniedza 1990. gada izlaides apjomu vairākas reizes. Starp „sekmīgajām" nozarēm redzamas jau minētās nozares: „koksnes un koka izstrādājumu ražošana", „izdevējdarbība, poligrāfija un ierakstu reproducēšana", „gatavo metālizstrādājumu ražošana", kā arī „gumijas un plastmasas izstrādājumu ražošana" (plastmasas cauruļu ražošana). 1990. gada līmenis gandrīz sasniegts arī mēbeļu ražošanas nozarē un celulozes un papīra izstrādājumu ražošanā.

Pārējās nozarēs līdz 1990. gada līmenim vēl tālu. Starp tām ir tādas, kuras pieņemts dēvēt par zinātņietilpīgām: „ķīmisko vielu ražošana", „iekārtu, mehānismu ražošana", „radio, televīzijas, sakaru iekārtu aparatūras ražošana", „elektrisko mašīnu un aparātu ražošana", „automobiļu ražošana". Redzams, ka kuģu būves atpalicība palielinājusies — arī tā Eiropas Savienības valstīs tiek uzskatīta par zinātņietilpīgu nozari. Tikai nedaudz 1990. gada apjomam pietuvojusies produkcijas izlaide pārtikas un tekstilrūpniecībā, apģērbu ražošanā.

2. attēls uzvedina uz secinājumu, ka rūpniecības nozaru attīstībai nav nekā kopēja ar rūpniecības attīstības politiku. Valstī nav veikti pasākumi kokrūpniecības, poligrāfijas rūpniecības vai gatavo metālizstrādājumu ražošanas veicināšanai vai glābšanai. Turklāt, neviena no minētajām nozarēm netiek uzskatīta par zinātņietilpīgām nozarēm, kuru veicināšana paredzēta katrā nacionālajā stratēģiskajā dokumentā.

Tagad palūkosimies, ko valstij dod rūpniecības veidojums pašreizējā formā. Kopējais ieguldījums pievienotās vērtības ražošanā ir kritiski zems — 2006. gadā tikai 11,9 % un tas samazinās. Pievienotās vērtības ražošana uz vienu strādājošo apstrādes rūpniecībā ir zemāka kā citos tautsaimniecības sektoros. Darba alga rūpniecībā ir zemāka kā vidējā alga tautsaimniecībā, 2,5 reizes zemāka kā banku sektorā un 1,6 reizes zemāka kā valsts pārvaldē.

3. attēlā samēroti divi rādītāji — rūpniecības produkcijas izlaides struktūra nozaru griezumā un eksporta īpatsvars katras nozares produkcijas pārdošanā. Eksporta produkcijas ražošana rūpniecībā ir nozīmīga, lai sabalansētu augoši negatīvo preču ārējās tirdzniecības bilanci. Eksporta potenciāls ir arī konkurētspējas rādītājs.

Latvijas rūpniecības izlaides struktūrā gandrīz pusi aizņem divas nozares — pārtikas ražošana un kokrūpniecība. Pirmās nozares izlaide nedaudz pārsniedz pusi no 1990. gada izlaides, otra pieder „sekmīgajām" nozarēm. Pārējo nozaru īpatsvars produkcijas izlaidē ir neliels — tikai divu nozaru īpatsvars pārsniedz 5%.

Rūpniecībā kopā eksportē 39,7% pārdotās produkcijas. Attēlā redzams, ka vairākās „sekmīgajās" nozarēs eksporta produkcijas īpatsvars nav liels: gumijas un plastmasas izstrādājumu ražošanā eksportē 27% produkcijas, gatavo metālizstrādājumu ražošanā gandrīz 31% produkcijas, izdevējdarbības, poligrāfijas nozarē — tikai 9%. Lielākajā nozarē — kokrūpniecībā eksportē 64% produkcijas, bet tas nozīmē resursu izvešanu. Attēlā redzams, ka mēbeļu ražošana, kas nozīmē pilnīgāku koksnes apstrādi, ir sasniegusi 1990. gada līmeni, un tai ir augsts eksporta produkcijas īpatsvars. Pārtikas ražošanā eksporta produkcijas īpatsvars nav liels — tikai 20,6%. Vislielākais eksporta

produkcijas īpatsvars ir metālu ražošanas nozarē, bet tās īpatsvars rūpniecības produkcijas izlaidē nav liels. Arī vairākās citās nozarēs, kur eksporta īpatsvars ir augsts, nozares īpatsvars produkcijas izlaidē ir zems, un tuvināšanās 1990. gada līmenim notiek lēni vai nenotiek nemaz.

3. attēls

Rūpniecības produkcijas izlaide % no kopējās izlaides un eksports % no nozares kopējās pārdotās produkcijas pa nozarēm, 2004. gadā

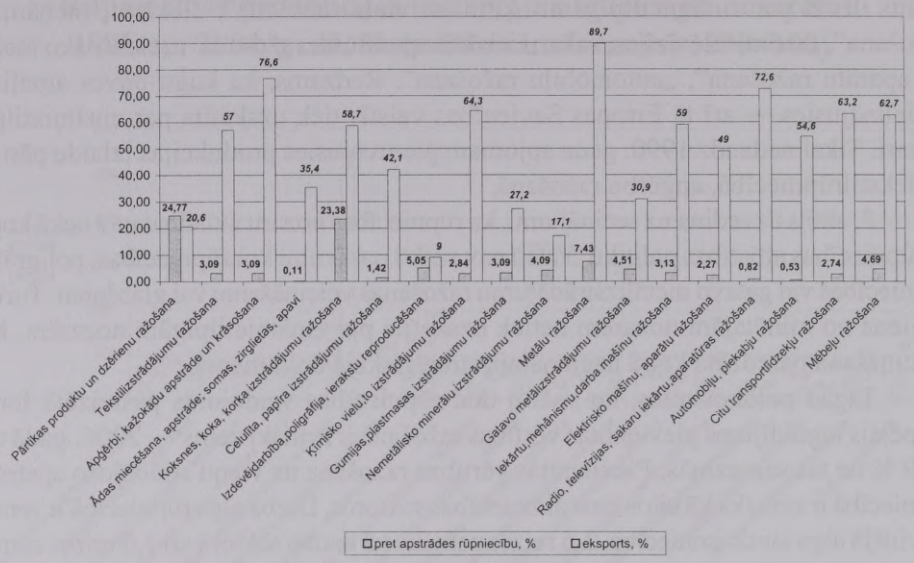

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2005, LR Centrālā statistikas pārvalde. — Rīga, 2005. — 176.lpp.

4. attēlā redzama rūpniecības produkcijas izlaide uz vienu strādājošo. Attēlā ir grūti saskatīt saistību starp „zinātņietilpību", kā to tradicionāli saprot un augstāku produktivitāti. Augstākā produktivitāte ir nozarēs, kuru īpatsvars produkcijas izlaidē ir neliels, pie kam, tās neatbilst priekšstatam par zinātņietilpīgām nozarēm. Abās lielākajās nozarēs — pārtikas ražošanas un kokapstrādes nozarēs darba produktivitāte ir nedaudz augstāka kā vidēji rūpniecībā.

Ar produktivitāti ir saistītas darba spēka izmaksas. Tās pieaug visā tautsaimniecībā, bet rūpniecībā lēnāk kā citās nozarēs un tautsaimniecībā vidēji. Tādejādi rūpniecība saglabā konkurētspēju zemāku darba izmaksu dēļ, bet ne darba tirgū, citiem vārdiem, darba izmaksas turpmāk pieaugs un rūpniecības konkurētspēja starptautiskos tirgos samazināsies.

No īsās tautsaimniecības analīzes var iegūt divus būtiskus secinājumus. Pirmkārt, rūpniecības analīze dod atbildi uz jautājumu — kāpēc rūpniecības attīstība nepakļaujas

struktūrpolitikas dokumentu iecerēm par zinātņietilpīgo nozaru attīstību. Tāpēc, ka Latvijas rūpniecības attīstības politika ir orientēta uz zinātņietilpīgu nozaru attīstību, bet tai nav objekta. Kā redzējām iepriekš, nesaderība starp iedomāto un esošo ekonomisko politiku objektu ir arī Lisabonas stratēģijas ieviešanas grūtību cēlonis.

4. attēls

Rūpniecības produkcijas izlaide uz vienu strādājošo Latvijā no 1995. līdz 2003. gadam, tūkst.Ls

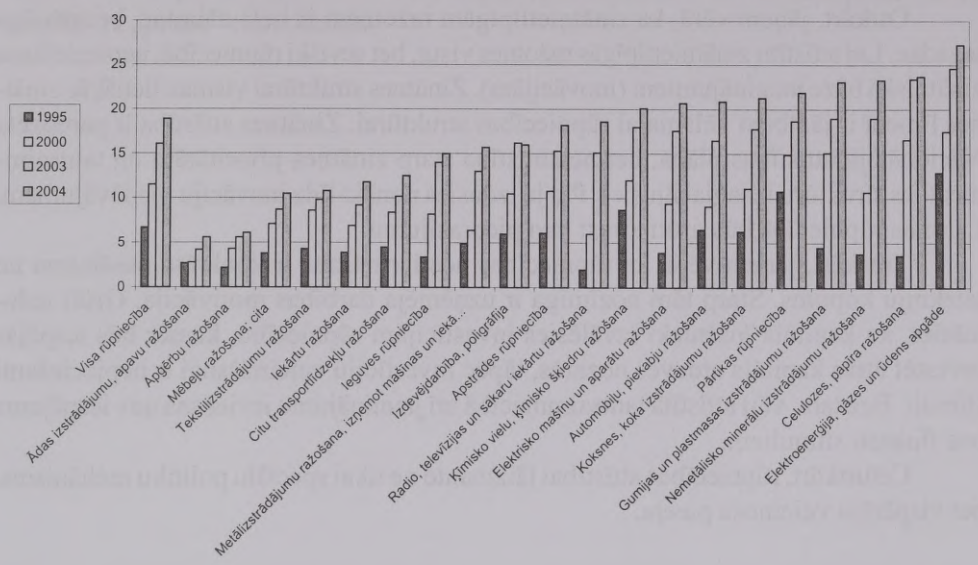

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2005, LR Centrālā statistikas pārvalde. — Rīga, 2005. — 178. lpp.

Otrkārt, tā parāda nesaderību starp iespējamās zināšanu sabiedrības izglītības un ekonomikas dimensijām, kas nozīmē, ka NAP paredzētie izglītības veicināšanas pasākumi nebūs efektīvi, vēl vairāk, ar lielu varbūtību tie radīs negatīvu efektu — izglītota darbaspēka aizplūšanu.

Zināšanu ekonomika un zinātņietilpīgās nozares

Bez tam, var secināt, ka arī jēdziens „zināšanu ekonomika" ir sarežģītāks, nekā to saprot mūsdienu ekonomiskās attīstības stratēģijās. Jēdziena būtības neizpratne ir sevišķi raksturīga valstīm, kuras nesen pārkārtojušas savas tautsaimniecības uz tirgus ekonomikas principiem. Tā noved pie nekonkrētu ekonomisko politiku ieviešanas mēģinājumiem un neefektīvas pieejamo ekonomisko politiku veicināšanas instrumentu izmantošanas.

Pirmkārt, lai ieviestu „zināšanu ekonomiku", esošo attīstības politiku objekts ir „zinātņietilpīgās nozares" nevis „zinātņietilpīgas ražotnes". Kā redzējām iepriekšējā analīzē, principiāli nav iespējams izdalīt zinātņietilpīgas nozares. Nozares, kuras tiek tradicionāli uzskatītas par zinātņietilpīgām, ietver arī rutīnas darba struktūrvienības un otrādi. Piemēram, piena rūpniecību vai poligrāfiju nav pieņemts uzskatīt par zinātņietilpīgām nozarēm, taču tās ietver zinātņietilpīgas ražotnes. Uz tām, nevis uz visu nozari ir jāvērš zināšanu ekonomikas veicināšanas politiku. Citiem vārdiem, veicināšanas politikām jānodrošina vide zinātņietilpīgo ražotņu attīstībai jebkurā nozarē. Šāda pieeja ļautu mērķtiecīgāk izmantot resursus. Bez šādas pieejas, politikas ir izplūdušas, bez mērķa, neefektīvas.

Otrkārt, jāņem vērā, ka zinātņietilpīgām ražotnēm ir liela nākotne, bet prasīga tagadne. Lai attīstītu zinātņietilpīgās ražotnes visur, bet sevišķi rūpniecībā, nepieciešama zinātniskā bāze jauninājumiem (inovācijām). Zinātnes struktūrai vismaz lietišķās zinātnes līmenī ir jāatbilst vēlamajai rūpniecības struktūrai. Zinātnes attīstība ir paredzēta Nacionālajā attīstības plānā, bet neatbilstība starp zinātnes prioritātēm un tautsaimniecības struktūru ir saglabājusies. Pat ja izdosies nonākt līdz inovāciju piedāvājumam, Latvijas rūpniecībā būs grūti atrast tam pieprasījumu.

Treškārt, jāņem vērā, ka rūpniecības nostiprināšana ir konkrētu pasākumu un ietekmju kopums. Starp tām nozīmīga ir uzņēmēja darbības motivācija. Grūti iedomāties, ka kapitāla īpašnieki izvēlēsies investīcijām rūpniecību, kamēr būs iespējas investēt ātrās kapitāla atdeves nozarēs, tāpēc investīciju veicināšanai ir nepieciešami stimuli. Bez tam, vāji attīstītā tautsaimniecībā arī jauninājumu ieviešana nav iespējama bez finansu stimuliem.

Ceturtkārt, rūpniecības attīstībai jāizmanto ne tikai speciālu politiku mehānisms, bet vispārēja veicinoša pieeja.

Zināšanu sabiedrības un zināšanu ekonomikas atgriezeniskā saite — nākotnē pētāms jautājums

Ir zināms, ka zināšanu sabiedrības pozitīvā ietekme uz ekonomisko attīstību ir lielāka, ja pastāv spēcīga atgriezeniskā saite starp zināšanu radīšanu un izmantošanu. Attīstības stratēģijās (arī NAP) tas pamato katrā valstī veicamos pasākumus zinātnes stiprināšanai.

Zinātnes veicināšanas pasākumu ietekmi uz ekonomisko attīstību nosaka zinātnes un ekonomikas mijiedarbības (savstarpējās ietekmes) mehānisms. Zināšanu sabiedrības (vai vismaz informācijas sabiedrības) pozitīvā ietekme uz ekonomisko attīstību tiek uzskatīta par neapstrīdamu, kaut gan nopietna zinātnes ietekmes mehānisma izpēte nav atrodama.

Ietekmes mehānismu sarežģī mūsdienu pasaules sarežģītība. Ekonomiskās sistēmas ir savstarpēji saistītas un mijiedarbojas, tāpēc dažkārt ir grūti identificēt, kura zinātnes sistēma ietekmē konkrētās valsts tautsaimniecību. Tā var būt izvietota šajā valstī, ekonomiskās sadarbības valstī vai citur pasaulē. Tas nozīmē, ka globalizētā

pasaulē zinātne un izglītība arvien vairāk iegūst patstāvīgu nozaru iezīmes un arvien vairāk komercializējas. Nozares globalizējas, palielinās šo nozaru ārējā efekta ģeogrāfiskais izplatījums.

Mūsdienās arvien sarežģītāk kļūst izstrādāt tādas zinātnes valsts atbalsta politikas, lai labumus saņemtu tikai konkrētā valsts. Problēmu daļēji atrisina zinātnes dalījums līmeņos (augstā zinātne, lietišķā zinātne utt), politiku diferencēšana līmeņos un zinātnes organizācija (centralizācija) atbilstoši ārējā efekta areālam.

Šīs pārdomas norāda, ka zinātnes loma zināšanu sabiedrības un zināšanu ekonomikas attīstībā ir speciāla pētījuma vērts temats. Nav izslēgts, ka tā dziļāka izpēte rosinās mainīt gan Eiropas Savienības kopējo, gan nacionālo valstu stratēģisko nostāju virzībā uz „jauno" ekonomiku.

Mg.oec. **Irīna Čurkina**,
Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

Zināšanu ekonomikas rādītāji un to izmaiņas finanšu krīžu ietekmē

Zināšanām tiek atvēlēta arvien lielāka loma ekonomikas augsmes procesā. Globalizētajā pasaulē arvien pieaug starpvalstu darbaspēka un finanšu kustība, sevišķi strauji pieaug informācijas apjoms. Inovāciju process notiek daudz ātrāk, nekā dažus gadu desmitus iepriekš, un zināšanu ekonomika (turpmāk ar jēdzienu „zināšanu ekonomika" autore saprot ekonomiku, kuras pamatā ir zināšanas kā ražošanas resurss) tiek uzskatīta par labu iespēju gan jaunattīstības, gan attīstīto valstu izaugsmē.

Pasaules ekonomiskā globalizācija var nest arī kādas valsts finanšu vājumu. Lai gan ekonomikas krīzes pasaules vēsturiskajā attīstībā nav jauna parādība, straujās globalizācijas „izmaksas" nereti ir „ārpuskārtas" ekonomikas vai finanšu krīzes. Lielākie satricinājumi, kas radās spekulatīvo vai strukturālo izmaiņu dēļ, ir pagājušajā simtgadē ASV piedzīvotā Lielā depresija (1928.–1933.), smagu rezonansi izraisīja naftas cenu šoks 20. gadsimta 70-os gados, kas negatīvi ietekmēja daudzu valstu ekonomisko attīstību. Pavisam jauns finanšu satricinājums pasaules vēsturē bija Āzijas krīze 1990-o gadu beigās. Dažu Āzijas valstu attīstības tempi bija pasaules attīstības vēsturē nepieredzēti augsti, un tās pakāpeniski nomainīja ražošanas struktūru no tradicionālās uz zināšanu ietilpīgu. Strauji attīstījās nozares, kas eksportēja, piemēram, mašīnas, iekārtas, ķimikālijas un tamlīdzīgu mašīnbūves, ķīmiskās rūpniecības u.c. nozaru produkciju. Jāpiebilst, ka, piemēram, mašīnbūvi var raksturot kā zinātņietilpīgu, kapitāla un darba ietilpīgu, un zinātņietilpība ir svarīgākais elements — pateicoties jaunākajām tehnoloģijām iespējams ražot konkurētspējīgu produkciju ar mazākām darba un kapitāla izmaksām. Pateicoties pārorientācijai uz zinātņietilpīgām ražotnēm, Japāna pieaudzēja tehnisko izstrādājumu eksportu no 78 miljrd. ASV dolāru 1980. gadā līdz 371 miljrd. ASV dolāriem 2004. gadā.[1] Šādus zinātņietilpīgās produkcijas pieauguma tempus uzrāda arī citas attīstītās valstis — ASV, Vācija, taču jāņem vērā fakts, ka Japāna līdz 2. pasaules karam bija agrāra valsts ar lielu ārējo parādu. Straujā ekonomikas augsme un iedzīvotāju labklājība tomēr nepasargāja Āzijas valstis no finanšu krīzes.

Raksta mērķis ir aplūkot zināšanu ekonomiku ietekmējošos faktorus, iztirzāt ekonomikas krīzes izpausmes attīstītajās Austrumāzijas valstīs.

---

[1] *Клинов В. Г.* Мировой рынок высокотехнологичной продукции. Тенденции развития и особенности формирования цен. — Москва, 2006. — стр. 37

Zināšanu ekonomiku ietekmējošie faktori

Definējot, ekonomikas augsme ir salīdzinošā izteiksmē novērtēta iekšzemes kopprodukta pieaugums laika gaitā, to ietekmējošie faktori tradicionāli ir darba, kapitāla, tehnoloģiju un dabas resursi.

Mūsdienās pasaules attīstīto valstu galvenais dzinējspēks ir uz zināšanām balstītā ekonomika (*knowledge economy*), jeb „jaunā" ekonomika. Sevišķa loma to ekonomikas augsmes procesā tiek piešķirta tehnoloģijām, zināšanām un cilvēkkapitālam. Zināšanu svarīgums tika uzsvērts kopš 20. gadsimta 80-iem gadiem, kad pasaulē nāca klajā jaunā augsmes teorija, kas papildināja līdz tam aktuālo Solova modeli. Tādējādi, ja „vecā" augsmes teorija balstās uz atziņu, ka galvenais ekonomikas augsmes virzītājspēks ir reālais kapitāls un darbaspēks, tad „jaunā" augsmes teorija izdala zināšanas, kas piemīt indivīdam kā atsevišķu svarīgu attīstības faktoru. Tiek atzīts, ka investīcijas „zināšanu" sastāvdaļā veicina produktivitāti (tas nozīmē arī jaunu produktu izstrādi un veco produktu transformēšanu jaunos produktos — palielinās pielietoto zināšanu īpatsvars ražošanas procesā), un līdz ar to arī kāpina ekonomikas augsmes tempus. Var teikt, ka zināšanu ekonomikas pamats ir zinātņietilpīgas produkcijas ražošana, un nereti zināšanu ekonomiku reducē tikai uz augsto tehnoloģiju un informācijas tehnoloģiju sektoriem. Savukārt plašākā nozīmē zināšanu ekonomika ir tāda ekonomika, kurā tiek iegūtas, radītas, pielāgotas un izmantotas zināšanas, lai sasniegtu ekonomikas izaugsmi un sociālo labklājību.

Mūsdienās zināšanas tiek uzskatītas par galveno augsmes faktoru, taču to nozīme ir vienmēr bijusi aktuāla — Ā. Smits atsaucas uz darbaspēka kvalifikāciju kā faktoru, kas ietekmē produktivitāti, Šumpeters par galveno augsmi ietekmējošo faktoru uzskata inovācijas.[2]

Aplūkojot ekonomikas augsmes faktorus dziļāk, iespējams izdalīt vairākus faktorus, kas, paralēli tradicionālajiem, ir ne mazāk svarīgi valsts attīstībā.[3] Viena no augsmi ietekmējošo faktoru grupām ir piedāvājuma puses faktori, jeb iekšzemes kapitāls, darbaspēks, ārvalstu investīcijas. Ne mazāk svarīgi faktori ir:

- tehnoloģiskie — iekārtas, jauninājumi, izglītība, zinātne un pētniecība, cilvēkkapitāls;
- demogrāfiskie — dzimstības un mirstības, vecuma struktūras rādītāji;
- ģeopolitiskie — valsts ģeogrāfiskais izvietojums, klimata apstākļi, pieejamie dabas resursi;
- institucionālie un valsts pārvaldes faktori — finanšu, likumdošanas sistēma, fiskālā, izglītības, ārējās tirdzniecības u.c. politikas;
- makroekonomiskie — saukti arī par stabilitātes faktoriem, piemēram, stabilas cenas, stabils valūtas kurss un saistīti rādītāji.

---

2 The Knowledge-based Economy. — OECD, 1996. — pp. 11

3 *Kibritcioglu A., Dibooglu S.* Long-Run Economic Growth: an Interdisciplinary Approach. — University of Illnious. — WP No. 01–0121. — pp. 9–10.

Augsmes pētījumu pamatā tiek izmantoti daudzi rādītāji. Dž. M. Keinss augsmi skaidroja ar kapitāla, darbaspēka un valdības politikas ietekmi — valdības politika ietekmē darbaspēka un kapitāla attīstību, kas, savukārt, sekmē augsmi. Cita ievērojama teorija, kas analizē augsmes procesus ir neoklasiskā teorija. Tās piekritēji akcentēja, ka darbaspēka piedāvājums atkarīgs no demogrāfiskajiem faktoriem, un ekonomikas augsme arī atkarīga no tehnoloģiju attīstības pakāpes. Pēdējā teorija („jaunā"), uzsver, ka augsmes procesus ietekmē arī starptautiskie ekonomiskie, sociālie procesi un demokrātija.[4]

Būtībā zināšanu ekonomikas balsti ir ekonomiskā un institucionālā vide, tehnoloģijas, izglītība (cilvēkkapitāls) un jauninājumi (zinātne un pētniecība, patentētas ražotnes). Neskaitāmi pētījumi rāda, ka zināšanu ekonomika ir bijusi galvenais straujās attīstības garants attīstītās valstīs. No otras puses — to zināšanu ekonomikas izvēršanos sekmēja globalizācijas process. To pastiprināja pagājušā gadsimta 80-o gadu reformas daudzās pasaules valstīs, kuru ekonomiskā jēga bija — ārējās tirdzniecības un finanšu liberalizācija, plašas reformas jaunattīstības valstīs. Šādas reformas bija nepieciešamas (saskaņā ar tālaika uzskatiem), lai līdzsvarotu ekonomisko attīstību un mazinātu ekonomisko krīžu iespējamību jaunattīstības valstīs. Jāpiebilst, ka sākotnēji „recepte" pret ekonomikas krīzēm tika izstrādāta Latīņamerikas valstīm, kur tautsaimniecības biežās krīzes bija pierasta parādība visa pagājušā gadsimta garumā. Lai līdzsvarotu augsmi, valstīm bija jāievēro stingra fiskālā un monetārā politika, tādā veidā jāmazina parāds, inflācija un budžeta deficīts. Šī ideja kļuva populāra un ekonomistu vidū izveidojās pārliecība, ka šādas reformas (tautsaimniecības liberalizācija un stingra makroekonomiskā politika) ir attiecināmas uz visām zema ienākuma valstīm, un valstīm ar mazāk atvērtu tautsaimniecību ir jāatver savs iekšējais tirgus starptautiskām preču, pakalpojumu un finanšu plūsmām. Jāsaka, ne visas zema ienākuma valstis uzlaboja augsmes un labklājības rādītājus. Savukārt finanšu liberalizācija 1990-o gadu beigās Austrumāzijā noveda pie finanšu krīzes.

Var droši apgalvot — pasaules valstu prakse liecina, ka vienota un vēl vairāk, garantēta augsmes formula pagaidām nav zināma — pastāv virkne ierobežojumu, kādēļ jaunattīstības valstis nespēj transformēties uz zināšanu ekonomiku. Lielākā daļā jaunattīstības valstu ir zems izglītoto iedzīvotāju skaits, nelielas iespējas piesaistīt attīstītas tehnoloģijas, šo valstu balsts ir darba un kapitāla ietilpīgās ražotnes, kas nenes tik lielu atdevi kā augstās tehnoloģijas. Savukārt attīstītās valstis globalizācijas iespaidā guva iespēju uzlabot savu konkurētspēju, izmantojot pieejamos ražošanas un noieta tirgus, investējot ražošanā, sevišķi zinātņietilpīgas produkcijas ražošanā.

Finanšu liberalizācija pavēra ceļu kapitāla plūsmām (tiešās investīcijas, portfeļinvestīcijas, transfertu plūsmas) uz valstīm, kur gaidāma pienācīga kapitāla atdeve, turklāt ievērojami pieauga finanšu darījumu apjoms akciju un nekustamā īpašuma tirgos, kas ir augsti jūtīgi pret izmaiņām gan reģionos, gan noskaņām pasaules finanšu tirgos. Tādējādi var teikt, ka zināšanu ekonomika ir attīstīto valstu augsmes dzinējspēks, vienlaicīgi iezīmējot arī riskus — kapitāla pieplūdums akciju tirgos (piemēram, pastip-

---

4 Turpat, 9.–10. lpp.

rināta investoru uzmanība informāciju tehnoloģiju kompānijām ASV 2000. gadā) var izraisīt krīzi tautsaimniecībā.

Cilvēkkapitāla nozīme zināšanu ekonomikā

Viens no populārākajiem „jaunās" ekonomikas teorijā izmantotajiem jēdzieniem ir jau pieminētais cilvēkkapitāls. Tas ir viens no svarīgākajiem ražošanas faktoriem, ko raksturo fizioloģiskas un psiholoģiskas īpašības, no kurām svarīgākās ir zināšanas, prasmes un iemaņas, arī veselība. Investīcijas indivīdu izglītībā ir viens no svarīgākajiem jebkuras valsts attīstības uzdevumiem. Literatūrā, runājot par zināšanu ietekmi uz ražošanu, pārsvarā tiek lietoti jēdzieni „cilvēkkapitāls" un „zināšanu kapitāls" — darbaspēka zināšanu un prasmju kopums, kas pielietojams ražošanā. Katra atsevišķa nodarbinātā prasmes, zināšanas un pieredze dod ieguldījumu uzņēmumu produktivitātes un līdz ar to visas ekonomikas attīstībā.[5]

Cilvēkkapitālu mēra, izmantojot šādus rādītājus: mācību ilgums (gados), darba pieredze, indivīda veselības stāvoklis. Jāpiebilst, ka šādi rādītāji ir sarežģīti novērtējami, tādēļ galvenie rādītāji, kas ļauj salīdzināt cilvēkkapitālu dažādu valstu starpā, ir izglītības rādītāji valstī — vidējais mācību ilgums dažādās izglītības pakāpēs, mācību izmaksas, doktorandu skaits u.tml.

Pēc būtības cilvēkkapitāls ir daudzveidīgs — zināšanas un prasmes var būt vispārējas (piemēram, lasīt un rakstīt prasme) vai vairāk vai mazāk specifiskas kādā konkrētā gadījumā.

Pirmais cilvēkkapitālu rakturojošs rādītājs ir indivīda vispārējās prasmes, ko klasificē sekojoši:

- komunikācijas prasmes, iekļaujot svešvalodu zināšanas — runāt, klausīties, rakstīt un lasītprasme;
- kvantitatīvā domāšanas prasme (*numeracy*);
- personiskas prasmes — motivācija, prasme mācīties, pašdisciplīna;
- savstarpējas prasmes — komandas darbs;
- citas — informācijas un komunikāciju tehnoloģiju viegla apgūšana un lietošana, problēmu risināšanas spējas, fiziskās īpašības u. c.[6]

Otrs cilvēkkapitālu raksturojošs rādītājs ir zināšanas, un tās iespējams iedalīt sekojošās kategorijās:[7]

- *know-what* — zināšanas par faktiem jeb zināšanas par kādu objektu, notikumu. Šīs kategorijas zināšanas ir informācijas kopums, ko pārzina indivīds;
- *know-why* — attiecas uz notikumu zinātnisko pusi (*scientific knowledge*). Šis zināšanu veids ir tehnoloģiskā progresa pamats. *Know-why* tiek radīts specializētās institūcijās, piemēram, universitātēs vai zinātniskajās organizācijās. Uzņē-

---

5 The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital. — OECD, 2001. — p. 18

6 Turpat, 19. lpp.

mumi, kas vēlas iegūt šo zināšanu veidu, parasti sadarbojas ar zinātniskajām organizācijām.

- *know-how* — operatīvās zināšanas, nozīmē konkrētas indivīda prasmes;
- *know-who* — nozīmē sociālu sakaru veidošnos, jeb iespējas sadarboties efektīvi, izmantot citu indivīdu (ekspertu) zināšanas.

Kopumā *know-what* un *know-why* ir vispārējās zināšanas, ko iegūst mācību un studiju procesā, izmantojot dažādas datubāzes un tamlīdzīgus informācijas avotus. Savukārt *know-how* un *know-who* zināšanas ir ikdienas darbā iegūtās zināšanas.

Rezumējot, cilvēkkapitāls ietver prasmes un zināšanas, un tas tiek iegūts, izglītojot iedzīvotājus ar nolūku paaugstināt to produktivitāti, citādi sakot — cilvēkkapitāls ir nepieciešams ideju radīšanai. Zināšanas, prasmes un iemaņas ir indivīdam piederošas īpašības un ietekmē ne tikai individuālo, bet arī ekonomisko labklājību.

Turklāt, diskusijās par cilvēkkapitāla ietekmi uz valstu attīstību, daudz tiek runāts par mācīšanos visas dzīves garumā — zināšanas un prasmes tiek uzkrātas no dzimšanas un tiek papildinātas indivīda dzīves cikla garumā, kamēr tās tiek izmantotas.

Zināšanu ekonomiku raksturojošie rādītāji

Zināšanu ekonomikas būtību izskaidro to raksturojošie rādītāji.

Lai novērtētu pasaules valstu panākumus ceļā uz zināšanu sabiedrību, ko uzskata par zināšanu ekonomikas pamatnosacījumu, Pasaules Banka (PB) ir izstrādājusi vienotu zināšanu novērtēšanas metodoloģiju (*knowledge assesment methodology — KAM*), kuras pamatā ir virkne valstu ekonomisko un sociālo rādītāju:[8]

- vispārējie tautsaimniecības konkurētspējas rādītāji — vidējais IKP pieaugums, IKP uz vienu iedzīvotāju, tautas attīstības un nabadzības indekss, nodarbinātības un bezdarba rādītāji;
- institucionālie un ekonomikas vides rādītāji — kopējā kapitāla veidošanai novirzītie līdzekļi, ārējās tirdzniecības apjoms iekšzemes kopproduktā, tarifu un netarifu barjeras, procentu likmju plaisa (aizdevu procentu likmju un depozīta procentu likmju starpība), vietējās konkurētspējas novērtējums, privātā sektora kredītsaistības, biznesa reģistrācijas izmaksas u. c.;
- inovāciju rādītāji — ienākošo un izejošo tiešo ārvalstu investīciju plūsma, autoratlīdzību apjoms, licenču maksas apjoms, studentu skaits inženierzinātnēs, nodarbināto skaits zinātnē un pētniecībā, izdevumi zinātnei un pētniecībai, apstrādes rūpniecības eksports, augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars apstrādes rūpniecībā u. c.;
- izglītības un cilvēkresursi — pieaugušo izglītotības līmenis (procentuāli iedzīvotāju grupā vecākiem par 15 gadiem), izglītības ilgums gados, vidējais dzīves ilgums, valsts izdevumi izglītībai;

---

7 The Knowledge-based Economy. — OECD, 1996. — pp. 12.

8 Pasaules Banka. — Internets: www.wolrdbank.org/kam, 2007. gada aprīlis

- informācijas un komunikāciju tehnoloģiju rādītāji — avīžu, tālruņu un mobilo tālruņu, interneta lietotāju skaits uz tūkstoti iedzīvotāju, mājsaimniecību, biznesa un mācību iestāžu izdevumi informācijas un komunikāciju tehnoloģijām.

Metodes ietvaros ir izdalīti divi indeksi — zināšanu indekss (*knowledge index*) un zināšanu ekonomikas indekss (*knowledge economy index*). Zināšanu indekss rāda zināšanu potenciālo attīstību valstī, tās pamatfaktori ir izglītības un cilvēku resursi, inovācijas, informāciju un komunikāciju tehnoloģijas. Savukārt zināšanu ekonomikas indekss rāda, cik efektīvi zināšanas var tikt izmantotas tautsaimniecības attīstībā, un nozīmē vispārējo attīstības līmeni valstī vai reģionā, kas ir ceļā uz zināšanu ekonomiku. Šis indekss arī ietver institucionālos un ekonomikas vides rādītājus.

PB apkopoto aptauju rezultāti liecina, ka attīstīto valstu izglītības, tehnoloģiju un ekonomiskās vides, uzņēmējdarbības rādītāji četrkārtīgi atšķiras no zema ienākuma valstu rādītājiem (1. tabula). 1. tabulas dati attiecas uz periodu no 2004. gada līdz 2006. gadam, atkarībā no pēdējās pieejamās informācijas.

1. tabula

Zināšanu ekonomikas un zināšanu indeksi un to galvenās sastāvdaļas pasaules valstu griezumā (1–10 balles)

Rangs	Valsts	Zināšanu ekonomikas indekss	Zināšanu indekss	Inovācijas	Izglītība	Informācijas un komunikāciju tehnoloģijas
1	2	3	4	5	6	7
1	Dānija	9.23	9.37	9.42	9.2	9.48
2	Zviedrija	9.22	9.49	9.72	8.98	9.77
3	Somija	9.12	9.24	9.71	9.16	8.84
4	Islande	8.83	9.03	9.07	8.78	9.24
5	Norvēģija	8.8	8.89	8.86	9.21	8.59
6	ASV	8.74	8.9	9.42	8.38	8.91
7	Austrālija	8.74	9.02	8.82	9.15	9.11
8	Nīderlande	8.73	8.8	8.63	8.67	9.08
9	Kanāda	8.68	8.73	9.05	8.52	8.63
10	Lielbritānija	8.67	8.77	8.62	8.44	9.25
11	Šveice	8.65	8.67	9.41	7.42	9.16
12	Jaunzēlande	8.56	8.73	8.78	8.84	8.56
13	Vācija	8.48	8.57	8.8	8.07	8.85
14	Japāna	8.42	8.6	9.27	8.15	8.36
15	Austrija	8.39	8.34	8.48	8.07	8.48
16	Beļģija	8.28	8.38	8.52	8.65	7.97
17	Īrija	8.27	8.24	8.1	8.54	8.06
18	Luksemburga	8.21	8	8.51	6.11	9.38

1	2	3	4	5	6	7
19	Francija	8.21	8.34	8.46	8.44	8.13
20	Singapūra	8.2	7.71	9.2	4.92	9.01
21	Igaunija	8.13	8.22	7.58	8.32	8.76
22	Taivāna (Ķīna)	8.12	8.31	8.97	6.95	8.99
23	Slovēnija	8.04	8.28	8.04	8.56	8.23
24	Spānija	7.93	7.95	7.75	8.41	7.69
25	Izraēla	7.87	8.05	8.43	6.78	8.93
26	Honkonga (Ķīna)	7.85	7.31	7.59	5.18	9.18
27	Itālija	7.66	7.85	7.14	7.84	8.58
28	Korejas Republika	7.6	8.23	8.3	7.57	8.82
29	Čehija	7.57	7.64	7.34	7.55	8.04
30	Lietuva	7.39	7.45	6.88	8.3	7.17
31	Portugāle	7.29	7.11	7.14	6.84	7.37
32	Ungārija	7.28	7.25	7.1	7.6	7.04
33	Latvija	7.18	7.23	6.2	8.33	7.15
34	Grieķija	7.11	7.1	6.95	7.52	6.82
35	Slovākija	7.1	7.08	6.84	6.85	7.56
36	Kipra	7.1	6.85	6.32	6.5	7.74
38	Polija	7.04	7.11	6.44	8.08	6.8
73	Ķīna	4.26	4.32	4.78	3.93	4.24
81	Šrilanka	3.82	3.47	3.46	4.52	2.44
93	Indonēzija	2.96	2.96	2.34	3.59	2.93
97	Indija	2.71	2.58	3.64	2.11	2
			Reģioni			
1	Okeānijas attīstītās valstis	8.69	8.91	8.78	9.1	8.86
2	G–7*	8.5	8.66	8.9	8.43	8.66
3	Rietumeiropa	8.32	8.52	8.77	8.16	8.62
4	Eiropa un Centrālāzija	6.12	6.55	6.59	6.74	6.32
5	Austrumāzija	6.03	6.16	7.13	4.57	6.77
6	Pasaule	5.59	5.87	7.18	4.13	6.31
10	Dienvidāzija	2.23	2.18	2.96	1.88	1.69
			Ienākumu grupas			
1	Augsti ienākumi	8.06	8.19	8.67	7.46	8.42
2	Vidēji augsti ienākumi	6.18	6.32	6.33	5.97	6.66
3	Vidēji zemi ienākumi	3.95	4.06	4.36	3.87	3.96
4	Zemi ienākumi	2.06	2.05	2.54	1.68	1.94

* Kanāda, Francija, Vācija, Itālija, Lielbritānija, Japāna, ASV.

Avots: Pasaules Banka. — Internets: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp, 2007. gada aprīlis

Zināšanu indekss ne visās attīstītajās valstīs ir pieaudzis laika gaitā: tā, piemēram, ASV 1995. gada zināšanu indekss bija par 0,48 punktiem augstāks, nekā pēdējos gados

Vācijā — par 0,16 punktiem, Japānā par 0,2 punktiem. Savukārt dažu jaunattīstības valstu zināšanu indeksi rāda pozitīvu pieaugumu — Ķīna, Mongolija, Tas nozīmē, ka, globalizācijas ietekmē jaunattīstības valstīm rodas jaunas iespējas, kā veicināt konkurētspēju.

Krīžu ietekme uz ekonomiku Āzijā un Eiropā

Eiropa

Finanšu liberalizācija pagājušā gadsimta 1980-o gadu beigās radīja finanšu krīzes arī attīstītajās valstīs. No vienas puses, globalizācija un atvērtība radīja īstermiņa finanšu stresu virknē valstu, no otras, noteica ilgtermiņa strukturālās izmaiņas pasaules valstīs. Finanšu krīzes Eiropā piedzīvoja Norvēģija, Somija, Zviedrija. Kapitāla kustības rezultātā radās nopietni draudi Eiropas monetārai sistēmai un tās ieturētajam fiksēto kursu režīmam — 1990-o gadu sākums iezīmējās ar vairākām finanšu krīzēm. Pārvarot finanšu stresu, 1998. gadā tika izveidota Eiropas monetārā Savienība (*European Monetary Union*) ar jaunu valūtu — eiro.

Viena no attīstītajām valstīm, kas piedzīvoja krīzi, ir Somija. Tās ekonomika strauji attīstījās 80-o gadu laikā, savukārt 1990-o gadu sākumā sākās lielākā depresija valsts ekonomiskajā vēsturē, kuru izdevās pārvarēt 1990-o gadu otrajā pusē, pateicoties ievērojamām reformām. Ekonomikas krīzes iemesls bija pārkaršana, tās atskaites punkts ir 1986.–87. gads un kulminācija — 1990. gads. Pārkaršanas pamatā bija finanšu sistēmas liberalizācija — tika atcelta iekšzemes aizdevumu likmju regulēšana, atcelti ierobežojumi ārzemju iestādēm privātpersonu kreditēšanai. Tas izraisīja strauju kapitāla ieplūdumu, iekšzemes kreditēšanas ekspansiju. Bez tam, pasaulē samazinājās energoresursu cenas un cēlās mežrūpniecības produkcijas cenas — pieauga ārējās tirdzniecības apgrozījums. Valsts politika ekonomikas buma laikā nebremzēja pārkaršanas draudus — pieauga valsts investīciju un patēriņa apjomi, ievērojami pieauga privātais patēriņš un investīcijas, kā arī ievērojami pieauga eksportētās produkcijas apjomi.

Ekonomika reaģēja ar inflāciju: ja 1986. gadā tā bija apmēram 3% gadā, tad 1989.–90. gadā 7% gadā. Bezdarba līmenis pirms buma bija apmēram 4%, savukārt 1989. gadā tas samazinājās līdz 2,5–3%. Augstā pieprasījuma un inflācijas rezultātā pasliktinājās tekošā konta stāvoklis: tā deficīts piecu gadu laikā sasniedza 2,9% no IKP (1985.–1990.), salīdzinājumam Zviedrijā tas bija 1,1% no IKP. Ievērojami pieauga privātā sektora parādsaistības, liela daļa kredītu tika novirzīti investīcijām nekustamajā īpašumā un citos aktīvos. Depozītu banku aizdevumi biznesa un finanšu pakalpojumu sektoram pieauga no 9,3% kopējā aizdevumu summā 1985. gadā līdz 22% 1991. gadā. Ja pieņem 1980. gadu par bāzes gadu, tad dzīvokļu cenas Somijā līdz 1989. gadam dubultojās, savukārt akciju cenas pieauga par vidēji 400%.[9]

---

[9] *Seppo Honkapohja, Erkki Koskela, Willy Leibfritz, Roope Uusitalo.* Economic Prosperity Recaptured: The Finnish Path from Crisis to Fast Growth. — October 19, 2005.

Ekonomikas ekspansija beidzās 1990. gadā, kad IKP pieaugums bija (mīnus) - 6,5% (1989. gada augsmes temps +5,4%). IKP pieauguma temps 1993. gadā (salīdzinājumā ar 1990. gadā piedzīvoto augstāko IKP pieaugumu) kritās par 14%, bezdarba līmenis pieauga no 3% 1989. gadā līdz 20% 1994. gada sākumā. Strauji samazinājās investīciju un patēriņa apjomi, kritās aktīvu cenas, bankas un kredītiestādes piedzīvoja būtiskus zaudējumus. Nekustamā īpašuma burbulim plīstot, bankas bija spiestas ievērojami samazināt aizdevumu apjomus, kas tikai saasināja ekonomikas lejupslīdi. Bankām bija nepieciešami vairāki gadi, līdz apmēram 1997. gadam, kad kreditēšana pamazām sāka augt. 1993. gadā dzīvokļu cenas atgriezās 1980-o gadu sākuma vērtībā, jeb trīs gadu laikā samazinājās uz pusi.[10]

Iespējams izdalīt 1991.–93. gada krīzes būtiskākos cēloņus, un tie ir Somijas eksporta apjomu samazinājums lēnas pasaules augsmes dēļ (Padomju Savienības sabrukums radīja eksporta un importa 70% samazinājumu ar Krieviju), procentu likmju pieaugums Eiropā, stingras monetārās politikas ietekmē Somijā 1989.–90. gadā pieauga procentu likmes un nacionālās valūtas kurss pieauga. Lai pasargātu valūtu no spekulatīviem uzbrukumiem, procentu likmes pieauga, fiksētā un augstā valūtas kursa (*hard-currency*) politikas rezultātā valūta devalvējās.

Tādējādi, finanšu liberalizācija veicināja spekulatīvos darījumus un līdztekus ar pasīvu valdības tautsaimniecības regulēšanu, beidzās ar pārkaršanu. Valdībai iejaucoties, finanšu sektors tika reorganizēts, un tautsaimniecība turpina attīstīties. Var secināt, ka, ja 1980-o gadu sākumā Somijas finanšu sistēma tika stingri regulēta, galvenās eksporta preces ražoja koksnes un metāla izstrādājumu nozares, tad liberalizācija, īstermiņa finanšu šoks un labvēlīgais pasaules ekonomikas klimats veicināja strukturālas reformas un mūsdienās Somija ir augsto tehnoloģiju produkcijas ražotāja un eksportētāja.

Āzija

Viens no diskusiju jautājumiem ir ekonomikas krīze Austrumāzijā[11] 1990-o gadu beigās. Dažu Āzijas valstu — Japānas, Korejas, izaugsme ir kļuvusi par leģendu, jo neviena cita valsts nav spējusi īsā laikā krasi paaugstināt IKP pieauguma tempus, samazināt nabadzību, celt labklājības līmeni un integrēties pasaules tirgos. Pēc Pasaules Bankas datiem, 25 gadu laikā šajā reģionā IKP uz vienu iedzīvotāju ir ļoti strauji pieaudzis, nabadzība kritusies apmēram par divām trešdaļām, spēji uzlabojušies izglītības un veselības aprūpes apstākļi.[12] Nekur citur pasaulē ekonomikas augsmi tik spēcīgi neietekmēja tirdzniecības un industriālā sektora izvēršanās. Āzijas tīgervalstis, būdamas sākotnēji agrāras valstis, īsā laikā ir pakārtojušas tautsaimniecības uz pastiprinātu eksportējamās produkcijas ražošanu. Augstas augsmes procesā pieauga

---

10 Turpat

11 Nodaļā tiks aplūkotas piecas Austrumāzijas valstis: Indonēzija, Koreja, Malaizija, Taizeme, Singapūra

12 *Leipziger D. M., Thomas V.* The Lessons of East Asia. An overview of Country experience. A World Bank publication. — WB, October 1993

pieprasījums pēc augsti izglītota darbaspēka, jo augsme bija balstīta uz eksportu, kurā liels īpatsvars bija apstrādes rūpniecības produkcijas eksportam.[13] Liela nozīme bija valdības politikai izglītota darbaspēka bāzes izveidošanai — galvenā uzmanība tika pievērsta skolas apmācībai, savukārt augstākā izglītība lielākoties bija privātā sektora rokās.

Cilvēkkapitāla rādītāji pirms krīzes un pēc krīzes (2.tabula) apliecina augsto izglītības pakāpi augstas attīstības reģionos Singapūrā un Korejā. Savukārt zema ienākuma valstīs izglītības rādītāji ir attiecīgi zemāki.

2. tabula

IKP un cilvēkkapitāla rādītāji Austrumāzijā 1997. un 2004. gadā

Valsts	IKP, uz vienu iedzīvotāju, USD		Rakstīt prasme (%, pieaugušie)		Izglītojamo īpatsvars pirmās, otrās un trešās* pakāpes izglītības iestādēs, % no izglītoto kopskaita	
	1997	2004	1997	2004	1997	2004
Indonēzija	3490	3609	85	90	64	68
Koreja	13590	20499	97	98	90	95
Malaizija	8140	10276	86	89	65	73
Taizeme	6690	8090	95	93	59	74
Singapūra	28460	28077	91	93	73	87

* pamata, vidējā un augstākā izglītība

Avots: Dažādu gadu Pasaules Bankas dati (*World Development Indicators*), ANO statistikas dati (*Human Development Reports*)

Krīze Āzijas valstīs sākās 1997. gada jūlijā, kad vienas dienas laikā Taizemes valūta bahts devalvējās par ~15%. Finanšu tirgos sākās panika un tās tālāka izplatība — valūtas devalvācija attiecībā pret ASV dolāru (1997.–98. gadā) Āzijas valstīs bija sekojoša:

- Indonēzijas rupija — 72%;
- Malaizijas ringits — 31%;
- Singapūras dolārs — 11%;
- Korejas vona, Taizemes bahts — 36%.

Joprojām ekonomistu vidū notiek plašas diskusijas par iemesliem, kas izraisīja Āzijas valstu krīzi. Vieni uzskata, ka galvenais cēlonis bija finanšu sistēmas nepilnības, taču vairākums uzskata, ka galvenais cēlonis — pārliekas privātā sektora investīcijas, tai skaitā privātās ārvalstu investīcijas.

---

13 *Varghese N. V.* Impact of the Economic Crisis on Higer Education in East Asia: Country Experiences. — IIEP, UNESCO, 2001. — pp. 24

Straujš eksporta kritums Āzijas valstīs notika vairāku faktoru ietekmē:

- samazinājās eksporta produkcijas pieprasījums 1996.–1997. gadā;
- samazinājās dolāra vērtība: tā 1990-o gadu sākumā vienmērīgi pieauga par vidēji 3% gadā, savukārt 96.–97. gados samazinājās par 5%. Tas izraisīja eksporta kritumu;
- Japānas stagnācija: Japāna patērēja ap 15% no krīzes valstu eksporta;
- Eiropas stagnācija — Eiropas valstis 1990-o gadu beigās importēja ievērojamu daļu rūpniecības preču no Āzijas valstīm.

Āzijā ekonomikas krīzes rezultātā samazinājās ekonomiskā aktivitāte un IKP samazinājās, pieauga bezdarba līmenis (skat. 3, 4, 5. tabulas). Piemēram, līdz 1998. gada maijam, Korejā bezdarba līmenis dubultojās, līdz 1,5 miljoniem iedzīvotāju.[14]

3. tabula

IKP pieauguma tempi, % (1996.–1999.)

	1996	1997	1998	1999
Indonēzija	8,0	4,5	–13,7	0,2
Koreja	6,8	5,0	–5,8	10,7
Malaizija	8,6	7,5	–7,5	5,4
Taizeme	5,5	8,6	–10,0	4,2
Singapūra	7,6	–1,3	–0,4	5,4

4. tabula

Eksporta ienākumu dinamika, % (1996.–1998.)

	1996	1997	1998	Valūtas kursa izmaiņas, %
Indonēzija	10,4	2,4	–4,1	–72
Koreja	4,0	7,5	–5,0	–36
Malaizija	9,6	1,6	–9,3	–31
Taizeme	1,5	1,6	–8,9	–36
Singapūra	5,5	0,2	–17,6	–11

[14] Turpat, 16.–17. lpp.

5. tabula

Nodarbinātības samazinājums, % (1998)

	Būvniecība	Apstrādes rūpniecība	Reālo ienākumu izmaiņas, %
Indonēzija	–15,9	–9,8	–27
Koreja	–21,3	–13,3	–10
Malaizija	–13,3	–2,9	–3
Taizeme	–34,6	–3,6	–21

Avots: Varghese N. V. Impact of the Economic Crisis on Higer Education in East Asia: Country Experiences. — IIEP, UNESCO, 2001

Finanšu krīze negatīvi ietekmēja galveno augsmes dzinēju attīstītajās Austrumāzijas valstīs — izglītību. Krīzes ietekmi mājsaimniecību līmenī iespējams raksturot ar:

- ienākuma efektu — nodarbinātības samazināšanās izraisa ienākumu samazinājumu;
- aizstāšanas efektu — preču grozā vienas preces tiek aizstātas ar citām, mazāk vērtīgām un lētākām.

Ja mājsaimniecībai izglītība ir primārā vajadzība, tad mainās izdevumi citām precēm, lai pasargātu izglītību. Āzijas valstīs krīzes gaitā iezīmējās gan ienākuma, gan aizstāšanas efekts. Tā, piemēram, Indonēzijā nabadzīgākās mājsaimniecības krasi samazināja izdevumus izglītībai, savukārt Korejā šāds efekts bija mazāks. Skaidrojums šādai atšķirībai mājsaimniecību reakcijā ir augstāks labklājības līmenis Korejā.

Bez tam, krīzes gaitā minētajās Āzijas valstīs skaidri iezīmējās sekojošas tendences izglītībā: studenti no augsta ienākuma ģimenēm pārgāja no privātām uz valsts finansētām izglītības iestādēm, bet studenti no zema ienākuma ģimenēm pārsvarā izstājās no izglītības iestādes.

Krīzes negatīvā ietekme uz valsts finansētu augstāko izglītību ir raksturojama šādi:

- samazinājās finansējums;
- samazinājās akadēmiskā personāla skaits;
- samazinājās uzņemto „vietējo" studentu skaits;
- samazinājās uz ārzemēm studēt izbraukušo skaits;
- pieauga izstājušos studentu skaits;
- pieauga ārzemju studentu skaits.

Privātās augstskolas krīzes iespaidā cieta visvairāk — samazinoties ienākumiem, mājsaimniecības nespēja izglītot bērnus maksas privātās institūcijās, daudzas augst-

skolas bankrotēja, samazinājās valdības finansējums.[15] Krīzes laikā šoka skartajos reģionos ieplūda ārvalstu studenti, un tas skaidrojams ar mācību maksas (cēlonis — valūtas kursa devalvācija pret dolāru) samazināšanos.

Aplūkojot krīzes ietekmi atsevišķās Āzijas valstīs, redzams, ka izglītības rādītāji pasliktinājās gan zemāk, gan augstāk attīstītajās valstīs. Vidēja ienākuma valstī Indonēzijā krīzes iespaidā samazinājās izglītojamo skaits primārās un sekundārās izglītības grupās — vecāku ienākumiem samazinoties, pieauga bērnu nodarbinātība.

Strauji pieauga inflācija — piemēram, pārtikas cenas no 1998. gada jūnija līdz augustam pieauga par 130%. Ja nabadzības līmenis laikā no 1975. gada līdz 1995. gadam samazinājās attiecīgi no 64% līdz 11%, tad krīzes iespaidā uz 1998. gada decembri apmēram 50 miljoni jeb 24% iedzīvotāju atradās zem nabadzības sliekšņa.[16]

Taizemē pirmskrīzes laiks raksturojams ar stabilu ekonomikas augsmi un sociālās labklājības pieaugumu. Taizemes ikgadējā IKP pieaugums laikā no 1970. līdz 1995. gadam bija vidēji 7–8% gadā, pirms to skāra Āzijas krīze. Palielinājās iedzīvotāju vidējais dzīves ilgums — 1970.–75. gados tas bija 61 gads,[17] bet līdz 1990-o gadu beigām — 69 gadi. Nabadzības līmenis samazinājās no vidēji 30% 1988. gadā līdz 11% 1995. gadā. Pieauga skolēnu skaits, sevišķi skolēnu skaits vidusskolās.[18]

Kā minēts, Taizeme pirmā piedzīvoja krīzi — tās nacionālās valūtas kurss pazeminājās uz pusi, tas savukārt izraisīja kapitāla aizplūšanu no valsts, banku un finanšu institūciju bankrotu un vispārēju ekonomikas lejupslīdi. 1998. gadā Taizemes IKP samazinājās par 7%. Pieauga bezdarba līmenis, reālais atalgojums pazeminājās. Nabadzības līmenis pieauga (sevišķi sieviešu starpā), un 2000. gadā tās izplatība bija 23%, jeb 13 miljoni iedzīvotāju.[19]

Krīze skāra arī augsta ienākuma valsti Koreju. Koreja ir valsts ar nepieredzētiem cilvēkkapitāla uzkrājumiem. Korejas attīstību iedala četros posmos — no 1945. gada līdz 1961. gadam notika tautsaimniecības strukturālās rekonstrukcijas; no1962. gada līdz 1973. gadam bija eksporta orientēta augsme; no 1974. gada līdz 1982. gadam bija krīzes un atjaunošanas posms; no 1983. gada līdz krīzei bija pielāgošanās un augsmes posms.

No 1910. līdz 1945. gadam Korejas ekonomika bija pakārtota Japānas ekonomiskajām interesēm, tāpēc šajā laikā liela uzmanība tika veltīta infrastruktūrai un izglītības attīstībai. Otrajā attīstības posmā Korejā sākās attīstība, tās IKP pieaugums bija vidēji 4% gadā (1954–1961), IKP pieaugums uz vienu iedzīvotāju — 0,8% gadā, paralēli straujam iedzīvotāju pieaugumam.[20]

---

15 Turpat, 20.–21. lpp.

16 UNDP, p. 12

17 UN Human Development statistics — Internets: http://hdr.undp.org/statistics/data/cty/cty_f_THA.html. — 2006. gada novembris

18 Mitigating the Human Impact of the Asian Crisis: The Role of UNDP. — UNDP, September 1999. — p. 23.

19 Turpat, 24. lpp.

20 *Jong-Wha Lee*. Economic Growth And Human Development In The Republic Of Korea, 1945–1992. — UNDP, OP No. 24. — pp. 2

Āzijas krīzes ietekmē 1998. gadā Korejas IKP samazinājās vairāk kā par 6%, bezdarba līmenis 1996. gadā bija 2%, bet 1998. gadā tas pieauga līdz 8%.[21]

Tādējādi finanšu krīze skāra gan attīstītās Āzijas valstis, gan jaunattīstības valstis, tieši ietekmējot cilvēkkapitālu un arī ekonomikas augsmi. Ļoti ātri — jau 1999. gadā krīzes reģionos atsākās attīstība.

Paralēli 1999.gadā uzlabojās arī ekonomiskā situācija pasaulē, un to noteica vairāki faktori. Lai arī eksperti gaidīja Āzijas finanšu krīzes tālāku izvēršanos un pasaules mēroga recesiju, taču satricinājumi tālāk neizplatījās. Krīzes skartajos reģionos sākās stabilizācija un izaugsme. Taču globālās attīstības tendences negatīvi ietekmēja ASV fondu tirgus „burbulis", kur bija vērojams sevišķi straujš akciju cenu kāpums. Ekonomikas augsme pasaulē 2001. gadā piedzīvoja lejupslīdi, lielākoties pateicoties informācijas un komunikāciju tehnoloģiju nozaru krīzei, un sasniedza zemākos pieauguma tempus (6. tabula).

6. tabula

Ekonomiskie rādītāji Japānā, Kanādā, ASV un ES valstīs no 1998. līdz 2001. gadam, 2000. gada bāzes cenās

	Japāna	Kanāda	ASV	ES–15
IKP pieaugums, %				
1998	–1,1	4,1	4,3	2,9
1999	0,1	5,4	4,1	2,8
2000	2,8	4,5	3,8	3,4
2001	0,3	1,5	0,3	1,6
Privātais patēriņš, % pret iepriekšējo periodu				
1998	–0,1	2,8	4,8	3,2
1999	0,2	3,9	4,9	3,6
2000	1,0	3,7	2,5	3,0
2001	1,7	2,6	3,1	2,2
Kapitālieguldījumu izmaiņas pamatkapitālā, % pret iepriekšējo periodu				
1998	–3,9	2,4	11,4	6,5
1999	–0,9	7,8	7,8	5,3
2000	2,7	6,5	6,1	4,7
2001	–1,5	1,7	–3,8	–0,1

[21] Mitigating the Human Impact of the Asian Crisis: The Role of UNDP. — UNDP, September 1999. — pp. 28

	Japāna	Kanāda	ASV	ES–15
Preču un pakalpojumu eksporta izmaiņas, % pret iepriekšējo periodu				
1998	–2,3	9,1	2,1	6,7
1999	1,5	10,0	3,4	5,3
2000	12,4	8,0	9,7	12,2
2001	–6,5	–3,8	–5,4	2,4
Preču un pakalpojumu importa izmaiņas, % pret iepriekšējo periodu				
1998	6,8	5,1	11,8	10,0
1999	3,0	7,8	10,9	7,4
2000	9,5	8,2	13,2	11,3
2001	–0,9	–5,8	–2,9	1,5
Rūpnieciskās izlaides izmaiņas, % pret iepriekšējo gadu (tekošās cenās)				
1998	–6,5	3,5	5,1	3,8
1999	0,8	5,1	3,7	1,8
2000	5,7	5,7	4,5	5,0
2001	–7,3	–3,4	–3,9	–0,1

Avots: Economic Survey of Europe, 2003, No.1. — UNECE, 2003. — pp.237–244

Galvenais pasaules ekonomikas recesijas iemesls — ekonomiskās aktivitātes samazinājums industriālajās valstīs (G–7), kā rezultātā palēninājās arī pasaules tirdzniecības tempi. ASV, kur kopš 1990. gada strauji pieauga investīcijas informācijas tehnoloģiju nozarē, līdz ar ekonomikas uzplaukumu privātie uzkrājumi samazinājās, privātā sektora parādsaistības pieauga. Taču ar laiku nozares piedāvājums pārsniedza pieprasījumu, uzņēmumu ekonomiskie rādītāji pasliktinājās, tas atspoguļojās vērtspapīru tirgū kā vēlēšanās atbrīvoties no akcijām un uzņēmumu tirdzniecības vērtība kritās. Tas negatīvi ietekmēja arī citu valstu (gan investoru, gan tirdzniecības partneru) ekonomikas aktivitāti.[22] Ekonomikas attīstību vēl vairāk ietekmēja terora akts ASV, ekonomiskās aktivitātes palēninājums iestājās daudzās attīstītās valstīs. Arī 2001. gada vispārējā pasaules ekonomikas lejupslīde pierāda mūsdienu ekonomikas jūtību pret dažādu ekonomisko faktoru izmaiņām. Pasaules ekonomikas recesija atkal negatīvi ietekmēja Āzijas un Latīņamerikas augsmi, jo samazinājās tirdzniecības un kapitāla kustība. Savukārt tādas lielas un relatīvi slēgtas valstis kā Ķīna un Indija starptautiskās tirdzniecības panīkums praktiski neietekmēja. Arī Rietumeiropā ekonomikas recesija izrai-

[22] Economic survey of Europe, 2002 Nr.1. United Nations, NY and Geneva, 2002. — p. 4.

sīja privātā patēriņa samazinājumu, uzņēmējdarbības aktivitātes kritumu, rūpniecības un arī pakalpojumu nozares lejupslīdi.[23]

Rezumējot, attīstīto valstu stabilo augsmi pastiprināja ekonomisko, politisko un sociālo procesu pieaugošā globalizācija. No vienas puses tas lika pilnveidot ražošanu, izmantojot tehnoloģisko progresu, lai samazinātu izmaksas un noturētos pasaules tirgū. No otras puses, virkne attīstītu valstu piedzīvoja pārkaršanu un finanšu krīzes. Galvenais finanšu stresa cēlonis ir pastiprināta kapitāla ieplūšana tādās nozarēs, kas nenodrošina ilgstošu augsmi, bet nes augstu atdevi kapitāla īpašniekam. Būtisks finanšu krīžu iemesls ir vāja finanšu sektora kontrole no valdības puses un pasīva, nesavlaicīga ekonomikas regulēšana.

Zināšanu ekonomika nenodrošina nepārtrauktu augsmi un attīstību, turklāt pieaugošā ražošanas un pakalpojumu automatizācijas procesa rezultātā saīsinās vidējo ekonomikas ciklu garums. Zinātņietilpīgas ražotnes ir gatavas meklēt arvien jaunus tehnoloģiskos risinājumus, kas ļauj uzņēmumiem pelnīt, līdz kāds no ražošanas neatkarīgs notikums satricina noieta tirgus. Pie kam, krīzi zināšanu ekonomikā bieži vien izraisa nevis ražošana, bet pārlieks ekonomikas aģentu optimisms par vērtspapīru, nekustamā īpašuma un citu aktīvu ienesīgumu. Līdz ar to, zināšanu sabiedrības trūkums un vienlaikus pelnošā niša ir finanšu tirgi līdz brīdim, kad zūd pārliecība par savu aktīvu ienesīgumu. Rezultātā mazāka patērētāju pirktspēja ietekmē arī ražošanu, un tas var radīt vispārēju depresiju tautsaimniecībā.

---

23 Turpat, 10. lpp.

Dr.philos. **Ilze Ostrovska**,
SPK–Europe

Latvijas parlamentāro politisko partiju profilēšanās zināšanu sabiedrības veidošanās kontekstā. Politisko partiju programmu analīze

Divdesmit pirmajā gadsimtā sabiedrības attīstība globalizācijas procesu kontekstā nav izprotama un plānojama, neņemot vēra *zināšanu sabiedrības* nosacījumus. Pastāv viedoklis, ka Baltijas jūras reģiona valstis apzināti veido savu nākotni, balstītu uz informāciju, zināšanām un apmācībām kā zināšanu sabiedrības pamatelementiem.[1]

Tieši šie trīs jēdzieni ir tie, kas palīdz izprast mūsdienu sabiedrības attīstības fineses un uz kuriem politiķi balstās, plānojot jebkuras attīstītas sabiedrības nākotni.

Pieaugošā zināšanu ietekme uz ekonomikas izaugsmi ir uzsvērta akadēmiskajā literatūrā jau kopš pagājušā gadsimta 60-iem un 70-iem gadiem, kad virkne autoru[2] savos darbos, analizējot post-industriālās sabiedrības attīstības pamatparametrus, uzsvēra zinātnes un zināšanu nozīmes palielināšanos un to ietekmi ne tikai uz ekonomiku, bet arī uz sociālo uzvedību un pat struktūru. Neskatoties uz to, ka 70-os gados termins zināšanu sabiedrība tika aizvietots ar terminu „informācijas sabiedrība", sākot ar 90-iem gadiem „zināšanu sabiedrības" jēdziens guva plašāku pielietojumu. Viens no nozīmīgākajiem iemesliem — nepārprotams secinājums par to, ka mūsdienu sabiedrības identitātē aizvien būtiskāku nozīmi iegūst zināšanas.[3] Zināšanas šajā laikā globalizācijas procesu ietekmē tika apzinātas kā trešais produktivitātes nodrošinātājs līdztekus kapitālam un darbaspēkam.

Jēdziena „zināšanu sabiedrība" nozīme starptautiski tika nostiprināta 90-os gados Pasaules Bankas, Eiropas Savienības (ES) Komisijas un Apvienoto Nāciju Organizācijas dokumentos.[4] 1992. gadā tika pieņemta EK deklarācija „*Uz zināšanu Eiropu*" (angl. *Towards a Europe of Knowledge*). Piecas tās pamattēzes ietvēra sekojošas atziņas, kas raksturo mūsdienu sabiedrību:

---

1 *Hakapaa J.* The Kowledge Society / In: Musial Kazimierz (ed.). Approaching Knowledge Society in the Baltic Sea Region. Gdansk–Berlin. Wyd. Uniw. Gdanskiego, Nordeuropa. Inst. Der Humboldt-Universität. — 2002, pp. 11–23.

2 *Bell. D.* The coming of Post–Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. — N. Y. Basic Books, 1973; *Drucker P. F.* The Age of Discontinuity. Guidelines to our Changing Society. — NY. Harper&Row, 1969.

3 *Stehr N.* Knowledge Societies. — Sage, 1994.

4 Knowledge for the development. World development report 1998/99. — World Bank, NY, Oxford University Press, 1999; Towards a Europe of Knowledge, Communication from the Comission COM (97) 563 final. — EU Comission. — Internets: http://ec.europa.eu/education/doc/other/orient/orie_en.html, 2006. gada jūnijs; Understanding Knowledge Societies in Twenty Questions and Answers with the Index of Knowledge Societies. — United Nations, 2005.

- pāreja no industriālas uz zinātnē balstītu sabiedrību;
- zināšanu veidošana un izplatīšana kā svarīgs ekonomiskās konkurences un attīstības nosacījums;
- mūsdienu sabiedrībā ir svarīgs sociālā kapitāla (uzticēšanās, normas, tīklveida struktūras) līmenis;
- zināšanas ir sabiedrības attīstības pamatā jeb sabiedrības attīstības politika ir vērsta uz inovāciju, izglītību, pētniecību, treniņu;
- valsts loma — atbalstīt iniciatīvas, izsēt zināšanas.

2000. gadā ES valstis Lisabonā vienojās par kopīgu darbības stratēģiju, lai panāktu, ka ES ekonomika kļūst par viskonkurētspējīgāko un dinamiskāko uz zināšanām balstīto ekonomiku pasaulē. 2004. gadā Eiropas Komisija, novērtējusi līdzšinējo Lisabonas stratēģijas izpildes gaitu, piedāvāja jaunu, atsvaidzinātu (*revised*) Lisabonas stratēģiju, kuru ES valstis apstiprināja 2005. gada pavasarī. Tās pamatā ir:

- koncentrēšanās uz izaugsmi un darba vietām;
- jauna Lisabonas stratēģijas pārvaldes metode, kura satur integrētās vadlīnijas, kuras savukārt kalpo par pamatu Nacionālajām Reformu Programmām.

Lisabonas stratēģijas vadlīnijas 2005. gadā ietvēra investīcijas izglītībā un pētniecībā, biznesa potenciāla attīstību, cilvēku iesaistīšanu darba tirgū, efektīvu, drošu un pašpietiekamu enerģētisko resursu nodrošināšanu.

Zināšanu sabiedrības attīstību skar pirmā sadaļa — investīcijas izglītībā un pētniecībā. Ar to tiek saprastas:

- investīcijas augstākajā izglītībā — 2010. gadā 2% no IKP (šobrīd 1,28%);
- 2006. gada martā katrai ES valstij bija jābūt skaidram mērķim, kāds būs finansējums R&D (*Research and Development*) līdz 2010. gadam;
- 25% no līdzekļiem, kas tiek atvelēti R&D, ir jābūt valsts finansējumam;
- 2007. gadā jābūt nodibinātam Eiropas tehnoloģiju institūtam;
- lai palielinātu darbaspēka tirgus vērtību, prioritātei skolās jābūt valodām un matemātikai.

Latvijā zināšanu sabiedrības veidošanas kontūras iezīmējas četros pamatmatdokumentos, kuri tika izstrādāti 2005.gadā. Tie ir: Nacionālais stratēģiskais ietvardokuments 2007. — 2013. gadam, Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam, Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.–2013. gadam un ilgtermiņa konceptuālais dokuments „*Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā*", kas tika apstiprināts LR Saeimā 2005. gada 26. oktobrī.[5]

---

[5] Nacionālais stratēģiskais ietvardokuments 2007.–2013. gadam. — LR Ekonomikas ministrija. — Rīga, 2005; Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam. — LR Ekonomikas ministrija. — Rīga, 2005. — Internets: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_11629_1.doc, 2006. gada jūnijs; Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.–2013. gadam. — LR Ekonomikas ministrija. — Rīga, 2005; Ilgtermiņa konceptuālais dokuments „Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā". — LR Saeima, 2005. gada 11. oktobris.

Nacionālajā stratēģiskajā ietvardokumentā 2007.–2013. gadam tika fiksēta zinātnes attīstība Latvijā, esošās problēmas un noteiktas eventuālās perspektīvas, noteikti prioritārie pētniecības virzieni, bet kā perspektīvi tika atzīmēti pētījumi dabas zinātnēs un inženierzinātnēs, zinātnes un pētniecības saiknes ar uzņēmējdarbību stiprināšana.

Savukārt „*Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.–2008. gadam*" noteica tādus prioritāros uzdevumus kā:

- nodrošināt valsts investīciju pieaugumu zinātniskajai darbībai, nodrošinot pēc iespējas lielāku privāta sektora investīciju piesaisti;
- nostiprināt augstskolu vadošo lomu zinātnes un pētniecības attīstībā;
- attīstīt lietišķos pētījumus.

Kā galvenie pasākumi tika paredzēti:

- katru gadu panākt budžeta finansējuma pieaugumu zinātniskajai darbībai ne mazāku par 0,15% no IKP (tas veido aptuveni 10–15 miljonus latu gadā);
- modernizēt zinātnisko infrastruktūru zinātniskajos institūtos un augstskolās;
- nodrošināt zinātnes intelektuālā potenciāla atjaunošanu;
- sekmēt Latvijas zinātnes līdzdalību starptautiskos sadarbības projektos.

Inovāciju jomā tika plānots:

- uzlabot inovāciju atbalsta struktūras un valsts atbalsta programmas;
- atbalstīt zināšanu un tehnoloģiju pārnesi.

Informāciju sabiedrības attīstības kontekstā tika paredzēts:

- palielināt interneta pieejamību (27% no iedzīvotājiem vienu reizi nedēļā);
- ieviest e–pārvaldi;
- paātrināt informācijas sabiedrības veidošanu, veicinot e-sistēmu attīstību.

Izglītības un prasmju uzlabošanā paredzēja:

- izglītības un darba tirgus vajadzību saskaņošanu;
- izmaksu efektivitātes paaugstināšanu visās izglītības pakāpēs;
- mūžizglītības pieejamības paaugstināšanu.

Savukārt Latvijas Nacionālā attīstības plāna 2007.–2013. gadiem (NAP) centrālais mērķis ir izaugsmes scenārija izveidošana. Plāna ietvaros tika piedāvāts sekojošs pamatterminu skaidrojums. **Zināšanu ekonomika** ir ekonomika, kuras attīstība balstās uz cilvēku zināšanu / intelektuālā potenciāla izmantošanu. **Zināšanu sabiedrība** ir sabiedrība, kuras pamatvērtība ir zināšanas.

NAP piedāvā vidēja termiņa nacionālā attīstības plāna stratēģiju, kuras centrā ir izglītots un radošs cilvēks. Galvenais trūkums: neskatoties uz precīzu mērķu uzstādījumu, nav piedāvāti konkrēti mērķu sasniegšanas mehānismi.

Savukārt ilgtermiņa konceptuālais dokuments — „*Latvijas izaugsmes modelis: cilvēks pirmajā vietā*", ir koncentrēts NAP'a pamattēžu izklāsts.

Kāds ir valsts attīstības pamatdokumentos pielietojamā jēdziena un parādības *zināšanu sabiedrība* saturs zinātnieku skatījumā?

Nenoliedzami, ka, pirmkārt, zināšanu sabiedrības attīstība tiek uzlūkota kā līdzeklis, kas var nodrošināt **ekonomisko konkurētspēju** — sevišķi apstākļos, kad darbaspēka kvantitāte un kvalitāte zemas dzimstības un iedzīvotāju kopuma novecošanās rezultātā strauji samazinās. Pēdējais apstāklis ir viens no nozīmīgākajiem ES valstu ekonomiskās konkurētspējas samazināšanās cēloņiem.

Otrkārt, jēdziens zināšanu sabiedrība tik lietots, lai apzīmētu sabiedrību, kurā tās locekļiem ir **brīvi pieejama informācija**, tās avoti un iespējas izmantot informāciju savas dzīves uzlabošanai un savas darbības efektivitātes paaugstināšanai.

Pirmajā gadījumā zināšanas tiek uzlūkotas kā ekonomikas struktūras pārveidošanās sekmētājas. Tas nozīmē, ka zināšanas tiek uzlūkotas kā galvenais produktivitātes avots ražošanā. Citiem vārdiem pievienotā vērtība mūsdienu ražošanā ne tik daudz balstās uz darbaspēka un kapitāla ieguldījumu, kā uz zināšanām, kuras parādās gala produktā. Līdz ar to zināšanas kļūst par visnozīmīgāko ražošanas faktoru, apsteidzot kapitālu un darbu. Vērtības pamats ir produktivitāte un inovācijas, bet tās savukārt balstās uz zināšanām.[6]

Nereti tiek atzīmēts: zināšanu sabiedrības pamatiezīme ir sabiedrības spēja pieņemt lēmumus, balstītus zināšanās un darboties saskaņā ar zinātniski izsvērtiem atzinumiem.[7]

Lai varētu attīstīties starptautiska līmeņa konkurētspēja, katrai attīstītai sabiedrībai jāpieņem kā aksioma atziņa, ka līdzās fiziskā kapitāla un cilvēka prasmju akumulācijai aizvien nozīmīgāka kļūst informācija, zināšanu apguve un to adaptācija. Līdz ar to, politiskajā līmenī nozīmīga kļūst izpratne par to, kā sabiedrība apgūst zināšanas un kā tās pielieto. Protams arī tas, kāpēc kāda sabiedrības daļa nav spējīgā tās rīcībā esošās zināšanas izmantot pietiekami adekvāti.

Vēl 60-o gadu pirmajā pusē Pīters Drakers (*Peter Drucker*) sāka lietot terminu „zināšanu strādnieks".[8] Ar to tika apzīmēti indivīdi, kuru rīcībā bija noteikts teorētisko zināšanu apjoms: ārsti, juristi, skolotāji inženieri, grāmatveži. Mūsdienās šajā grupā ietilpst arī t. s. zināšanu tehnologi — datoru tehniķi, programmu dizaineri, analītiķi, ražošanas tehnologi. Zināšanu strādnieku kopumā ietilpst visi indivīdi, kuri lielu sava darba laika daļu pavada kā roku darba strādnieki. Taču šajā gadījumā ir runa par darbu, kurš nav veicams bez teorētiskām zināšanām, iegūstamām tikai formālas, speciālas apmācības rezultātā. Pretēji kā tas notika 19. un 20. gadsimtā, kad pašā darba procesā tika apgūtas ar rokām darāmā darba iemaņas, strādnieku vai pat amatnieku apmācības

---

6 *Drucker P.* Survey: The Near Future. — The Economist, November 01/2001. — Internets: http://www.cfo.com/article.cfm/300/900/1c_0?f=related, 2006. gada februāris

7 *Hakapaa J.* The Kowledge Society. / In: Musial Kazimierz (ed.). Approaching Knowledge Society in the Baltic Sea Region. Gdansk–Berlin. Wyd. Uniw. Gdanskiego, Nordeuropa. Inst. Der Humboldt-Universität. — 2002, pp. 11–23.

8 *Drucker P. F.* Managing for Results. — New York, 1964.

rezultātā. Valda pieņēmums, ka tieši tāpat kā roku darba darītāji bez kvalifikācijas bija noteicošais sociālais un politiskais spēks 20. gadsimtā, zināšanu strādnieki kļūs par dominējošo sociālo un, iespējams, arī politisko spēku nākošajās desmitgadēs.[9]

Citiem vārdiem, zināšanu strādnieki būs dominējošā darbaspēka grupa, kuru raksturos gan robežu neesamība (plaša darbaspēka migrācija), gan augšupejoša mobilitāte (pateicoties viegli iegūstamai izglītībai un izglītības masveidīgumam), gan palielināts panākumu vai arī neveiksmes potenciāls (ikviens var apgūt nepieciešamās zināšanas noteiktam darbam, taču ne katrs spēj tās pietiekami efektīvi izmantot).

Tai pat laikā jēdziens *informācijas sabiedrība* nereti aizvieto *zināšanu sabiedrības* jēdzienu.[10]

Jāatzīmē — pieņēmumam, ka informācijas sabiedrība ir zināšanu sabiedrības priekštece, ir sava loģika, taču arī savas ekonomiskās un sociālās sekas. Salīdzinoši, ar informācijas sabiedrību tiek saprasti sasniegumi informācijas tehnoloģijas jomā, to sadale sabiedrībā, bet ar zināšanu sabiedrību tiek saprasta sabiedrības kapacitāte adaptēties pie mainīgajiem nosacījumiem un spēja izmantot jauno informācijas tehnoloģiju.[11] Informācijas sabiedrības jēdziena un parādības nostiprināšanā ir ieinteresētas informācijas tehnoloģijas attīstošās korporācijas un organizācijas, sociālas grupas, kuras ir ieinteresētas tādejādā savas ietekmes nostiprināšanā. Informācija ir zināšanu sastāvdaļa un tai nav obligāti jābūt saistībā ar indivīdu, informācija var būt pārvaldīta tehniski, bet zināšanas balstās uz informāciju.

Tai pat laikā zināšanas ir atkarīgas no indivīda spējām zināšanas formulēt un pārraidīt, bet zināšanu ekonomikā tieši tehnoloģija palielina starpību starp izejmateriālu cenu un gala cenu.

Taču nav noliedzams, ka pateicoties vieglumam un ātrumam, ar kādu informācijas plūsma ir pieejama ikvienam interesentam, tieši informācijas tehnoloģijas lielā mērā nodrošina zināšanu sabiedrības efektivitāti. Pateicoties informācijas pārraides tehnoloģijām, daudzas institūcijas — skolas, universitātes, biznesa struktūras, slimnīcas un valsts pārvaldes iestādes — var kļūt konkurētspējīgas globālā mērogā.

Atsevišķs ir jautājums, kas īsti ir ietverts jēdzienā *zināšanas* zināšanu sabiedrības kontekstā? Zināšanas ir strukturētu faktu un ideju kopums, kas dod pamatu loģikā balstītiem spriedumiem vai atklājumiem un sistemātiskā veidā tiek nodots ar komunikācijas palīdzību citiem, taču viedoklis, ka zināšanas var tikt dalītas reliģiskās zināšanās, kultūras zināšanās un zinātniskās zināšanās ir paši atzīts. Tomēr vairumā gadījumu runājot par zināšanu sabiedrību, tiek izmantota pēdējā nozīme un tiek atzīmēts fakts, ka zināšanas ir grūtāk izmērāmas, nekā citi faktori.[12]

---

9 The Next Society // The Economist, November 1/2001. — Internets: http:// www.economist.com/ surveys/displaystory.cfm?story_id=7708919, 2006. gada februāris.

10 *Šutko V.* Vai Latvijai vajadzīga informācijas sabiedrības ministrija?. — Internets: http:// www.jaunaislaiks.lv/prese.php?id=2042, 2006. gada februāris.

11 *Hakapaa J.* The Kowledge Society / In: Musial Kazimierz (ed.). Approaching Knowledge Society in the Baltic Sea Region. Gdansk–Berlin. Wyd. Uniw. Gdanskiego, Nordeuropa. Inst. Der Humboldt-Universität. — 2002, pp. 11–23.

12 Turpat.

Sastopams arī secinājums, ka zināšanas ir grūtāk izmērāmas nekā citi faktori, tādejādi ir ļoti grūti noteikt zināšanu ieguldījumu ekonomiskajā izaugsmē. Nereti kā indikatori tiek izmantotas investīcijas ***izglītībā***. Izglītība tiek uzlūkota kā zināšanu sabiedrības attīstības centrālais faktors, kuras locekļiem ir nemitīgi jāpiemērojas jauniem apstākļiem un prasībām. Tieši tāpēc sevišķu nozīmi iegūst izglītība mūža garumā un indivīda atbildība par pašizglītošanos.

Attīstoties zināšanu sabiedrībai gan kā parādībai, gan kā jēdzienam, sevi pieteica arī nopietnas problēmas. 21. gadsimta pirmās desmitgades pirmajā pusē parādījās akadēmiskas publikācijas, kuru autori apelēja pie nepieciešamības apzināt zināšanu sabiedrības radītās negācijas tieši izglītības jomā.[13] Pirmkārt, zināšanu sabiedrības ērā zināšanas kļūst par biznesa objektu, kuru var tirgot un kurš var piederēt. Otrkārt, neskatoties uz to, ka ir nepieciešams panākt zināšanu darbinieku (strādnieku) kritiskās masas sasniegšanu, bez kuras nav iespējama produktīva zināšanu ekonomika, būtisks ir jautājums par to, kādu politiku veidot attiecībā uz tiem, kuri neiekļausies zināšanu darbinieku kopumā. Tieši izglītības institūciju loma, ietekmējot audzēkņu attieksmi pret mācību procesu, tiek atzīmēta kā noteicošā. Jautājums ir, cik lielā mērā audzēkņi varēs īstenot zināšanu sabiedrības iespējas un uzplaukumu, izmantot šīs sabiedrības piedāvāto drošību, iespējas iesaistīties sabiedrības dzīvē vai arī dzīvot tikai standartizētu slēdzienu līmenī?[14]

Šobrīd vēl neatbildēts ir jautājums, vai zināšanu sabiedrība pati ir gatava visas sabiedrības vienlīdzīgai izglītošanai.

Otra problēma ir saistīta ar globalizācijas izsaukto morāles deficītu, kurš saasinās līdz ar globalizētas zināšanu sabiedrības attīstību. Izglītības sistēmas atbildība par vienlīdzīgām iespējām visiem arī globālā mērogā tiek uzturēta — vismaz teorētiski — spēkā. Pretstatījums — kolektīvās inteliģences veidošana un izpildītāju trenēšana ar minimālu kompetenci — ir realitāte, kuru zināšanu sabiedrība pastiprina, bet ne mazina. Vēl aizvien ir atklāts jautājums, kādas ekonomikas prasībām izglītība šobrīd kalpo lielākā mērā — zināšanu vai pakalpojumu ekonomikas, sekmējot ienākumu šķirtnes palielināšanos.

Zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā tiek piedāvāts uzstādījums, saskaņā ar kuru skolu audzēkņu darbs nav mācīšanās, bet gan zināšanu radīšana, emulējot gan tirgus pētniecību un sabiedriskās domas pētniecību, gan izstrādājot dizaina projektus, taču nav arī šaubu, ka pat materiāli avansētas sabiedrības nevar nodrošināt visiem vienādas izglītības iespējas.[15]

Šajā kontekstā pastiprinās jautājums par valsts lomu gan saistībā ar globalizācijas, gan ar zināšanu sabiedrības attīstību.

---

13 *Willinsky J.* Just say Know? Schooling the Knowledge Society. — Educational Theory, Nr. 1, Vol. 55. — 2005, pp. 97–111.

14 *Hargreaves A.* Teaching in a Knowledge Society. Education in the age of insecurity. — N.Y., Teachers College Press, 2003; *Willinsky J.* Just say Know? Schooling the Knowledge Society. — Educational Theory, Nr. 1, Vol. 55. — 2005, pp. 97–111.

15 *Willinsky J.* Just say Know? Schooling the Knowledge Society. — Educational Theory, Nr. 1, Vol. 55. — 2005, pp. 97–111.

Nācijvalsts un zināšanu sabiedrība. Funkciju izmaiņas

Kā aksiomātiska ir vērtējama atziņa, ka globalizācijas process un pieaugošā valstu savstarpējā ekonomiskā atkarība mazina nācijas valsts suverenitāti. Vienlaicīgi noris kapitāla koncentrācija multinacionālās korporācijās. Taču kā mainās suverēno valstu funkcijas šajos jaunajos apstākļos?

Nācijvalsts loma un funkcijas tradicionālās un industriālās sabiedrības attīstības periodā bija kapitāla un sabiedrības drošības garantētāja. Globālās ekonomikas apstākļos izrādās, ka nācijvalsts to nodrošināt nevar. Tā nevar aizsargāt pilsoņus un kapitālu pret globālās ekonomikas izsauktajām parādībām:

- valstij vairs nav ekonomiskās ietekmes un tā nevar īstenot nacionālo ekonomisko protekcionismu kā agrāk;
- valsts nevar saglabāt savu konkurētspēju (privatizācijas rezultātā valsts zaudē savu ekonomisko lomu);
- politiķi zaudē leģitimizāciju, balstoties tradicionālajās vērtību sistēmās (konservatīvisms, liberālisms, sociālisms un sociāldemokrātija).

Līdz ar to skaidri iezīmējas valsts funkcijas jaunajos apstākļos — nodrošināt privāto biznesu ar infrastruktūru un darba spēku, atražot izglītotu darba spēku, sekmēt universitāšu kā galvenā faktora, kas nodrošina uz informāciju un zināšanām balstītas ekonomikas attīstību, ietekmes un nozīmes palielināšanos, nodrošināt pilsoņu sociālo un ekonomisko drošību globālās ekonomikas apstākļos, piedāvājot plašu pieeju izglītībai.

Tai pat laikā globalizācijas ietekmē valsts zaudē arī šo funkciju. Valsts pamazām pārstāj būt noteicošais zinātnisko atziņu veidošanas sekmētājs un šo valsts funkciju lielā mērā pārņem citi sociālie aktieri, pirmkārt, privātie zinātniski pētnieciskie centri un multinacionālas korporācijas. Piedevām, privātajā sektorā tiek veidotas zināšanas ar komerciālu potenciālu, bet valsts kontrolē paliek zināšanu attīstība ar stratēģisku nozīmi un pētījumi „bezpeļņas" zinātnēs, piemēram, sociālajās un humanitārajās zinātnēs. Zinātnes komercializācijas apstākļos jaunas zināšanas lielā mērā veidojas ārpus valsts kontroles un ietekmes. Tai pat laikā „smadzeņu aizplūšanas" process noris ne tikai vienas valsts ietvaros no valsts sektora uz privāto, bet arī starp valstīm — no nabadzīgākām valstīm uz bagātajām valstīm. Būtiska ir arī problēma, saistīta ar zinātnisko datu pieejamību: privātajā sektorā attīstītās zināšanas ir relatīvi grūti pieejamas plašākai publiskai izmantošanai.[16]

Specifiska situācija ir jaunajās pārejas valstis (*countries in transition*), kuras pēdējo piecpadsmit gadu laikā ir tikai sākušas veidot un attīstīt ekonomiskās tirgus attiecības un savu valstiskumu. Tāpat kā jaunattīstības valstis dažādos citos kontinentos,

---

16 *Willinsky J.* Just say Know? Schooling the Knowledge Society. — Educational Theory, Nr. 1, Vol. 55. — 2005; *Rostoks T.* The Impact of Economic factors on Development of the Knowledge Society / In: Musial Kazimierz (ed.). Approaching Knowledge Society in the Baltic Sea Region. — Gdansk–Berlin. — 2002, pp. 24–41.

arī post-sociālistiskās valstis pēc 1990. gada saskārās ar globālās konkurences nosacījumiem. Respektīvi — šo valstu preces un pakalpojumi starptautiskajā tirgū izrādījās mazpieprasīti vai nepieprasīti. Makroekonomiskās reformas — valstu „atvēršana" brīvajam tirgum un investīcijām, liberālā makroekonomiskā politika izrādījās nepietiekami pasākumi, lai varētu ierindoties augstākā nekā tikai pēdējā vietā daudzos ES ekonomiskās attīstības aspektos. Tāpat kā citās valstīs Dienvidamerikā, Āzijā un Āfrikā sevi pieteica nepieciešamība modernizēt infrastruktūru, biznesu regulējošo institūciju darbību, izglītības sistēmu, mobilizējot šiem uzdevumiem valsts birokrātiju un sabiedrību, kā arī izprast savas valsts specifiskos kultūras un politiskās kultūras nosacījumus, kuri var gan kavēt, gan sekmēt pārmaiņas.

Centrālās un Austrumeiropas valstu lielākā problēma ir šo valstu komplicētā pārejas posma ne tikai politiskā, bet arī sociāli ekonomiskā struktūra. Iezīmējas savdabīga pārejas situācija, vienlaicīgi attīstoties gan tradicionālas ekonomikas un sabiedrības elementiem (kas orientējas uz darbaspēka izmantošanas intensifikāciju), gan attīstoties industriālajai ekonomikai (iekļaujot arī postmodernas ekonomikas un sabiedrības elementus) raksturīgajai ražošanas un pakalpojumu struktūrai. Pēdējā balstās kapitāla (investīciju) piedāvāto iespēju izmantošanā, taču vienlaicīgi šajās valstīs ir sastopami arī — lielā mērā pateicoties inovāciju importam no ES un ASV — zināšanu ekonomikas un sabiedrības elementi.

Pirmajā attīstības posmā pēc atdalīšanās no PSRS uz intensīvu darbu balstītas plānveida centralizētas ekonomikas situācija noteica to, ka Latvija bija spiesta — kā šādas valsts sastāvdaļa — sarežģītos apstākļos sākt pāreju uz liberalizēta brīvā tirgus attiecību attīstību, balstoties izejmateriālu un energonesēju tranzītā un tirdzniecībā.

Otrais attīstības posms ekonomiskās attīstības procesā parasti iezīmējas ar makroekonomiskām izmaiņām, ražošanas un tirdzniecības organizēšanu (privatizācija, investīciju piesaiste, finanšu tirgus regulācija, protekcionisma samazināšana, infrastruktūras un regulējošo institūciju attīstība). Balstoties uz jau attīstītajām brīvā tirgus attiecībām, Latvijas valsts turpināja izvērst izejmateriālu tranzīta attīstību, vieglo rūpniecību, komerciālo un lauksaimniecisko ražošanu, tūrismu, pakalpojumu industriju — visas tās nozares, kas raksturo industriāli attīstītu ekonomiku un industriālu sabiedrību. Jāatzīmē, ka vienlaicīgi post-modernajai ekonomikai raksturīgā pakalpojumu sektora attīstība spilgti iezīmē arī Latvijas ekonomisko ainavu. Turpretim rūpnieciskā ražošana ir attīstīta relatīvi vāji. Jebkurā gadījumā šādas ekonomikas noteicošais produktivitātes avots ir investīcijas un darbaspēks.

Tieši tāpēc pāreja uz **trešo attīstības posmu** — zināšanu ekonomikas un sabiedrības attīstību, Latvijā ir lielā mērā problemātiska, pat maz iespējama, jo pēdējā lielā mēra balstās uz inovācijām komerciālās ražošanas jomā.

Latvijas valsts specifika ir tā, ka visiem trim attīstības posmiem raksturīgie elementi turpina attīstīties vienlaicīgi un nereti ar tiešu valsts atbalstu. Tas attiecas gan uz dotācijām lauksaimniecībai, gan uz kapitāla investīciju politiku, pakalpojuma sektora attīstību. Viss liecina, ka valsts ekonomikas un attīstības centrā ir post-modernas ekonomikas un sabiedrības attīstība ar diezgan skaidrām tradicionālas sabiedrības elementu iezīmēm.

Tai pat laikā atziņa, ka strauja ekonomiska izaugsme šajās valstīs nav panākama tikai ar plašām investīcijām un darbaspēka efektivitātes palielināšanos, nav jauna. Jau pirms vairākiem gadiem ir pausta doma, ka esošo ekonomisko situāciju var straujāk mainīt, ņemot vērā zinātni kā trešo faktoru ekonomikā. Kā pozitīvs piemērs tika minēta Somija — valsts ar augsti attīstītu informācijas un zināšanu sabiedrību.[17]

Neskatoties uz to, ka valsts loma šajos procesos principiāli mazinās visā pasaulē, jaunajās demokrātijās valsts iniciējošā loma zināšanu sabiedrības veidošanā nav apstrīdama. Valsts attīstības plāns vai arī ES institūciju ietekmē izstrādātā Latvijas nacionālā Lisabonas programma ir tikai daļa no šī pieteikuma.

Ne mazāk nozīmīgas ir vadošo politisko partiju izstrādātās programmas, kuras ir valsts ekonomiskās un politiskās attīstības bāzes dokumenti. Politisko partiju uzvaras gadījumā vēlēšanās programmas pārtop valsts attīstības politikā. Tieši tāpēc partiju programmas ir pietiekami nozīmīgs dokuments, kurš raksturo politiskās partijas kapacitāti izprast valsts attīstības iespējas un to modelēt gan kopumā, gan attiecībā uz zināšanu sabiedrības attīstību.

Zināšanu sabiedrības jēdziens parlamentāro politisko partiju programmās

Gatavojoties 9. Saeimas vēlēšanām vairums parlamentāro partiju būtiski papildināja un pat pārstrādāja savas programmas. To vidū Tautas partija (TP), partija Jaunais laiks (JL), Latvijas Zemnieku savienība (LZS), Latvijas Pirmā partija (LPP), Latvijas Zaļā partija (LZP), apvienība Tēvzeme un Brīvība/LNNK un PCTVL. Jaunizveidotā partija Saskaņas centrs izstrādāja pilnībā jaunu programmu. Atsevišķas jaunas iezīmes parādījās partijas Latvijas ceļš pirmsvēlēšanu programmātiskajā piedāvājumā.

Kāda ir šo partiju vīzija Latvijas ceļā uz zināšanu sabiedrību?

Atbildei uz šo jautājumu vajadzētu izkristalizēties, skaidrojot partiju attieksmi jautājumā par to, kā tās vērtē valsts lomu zināšanu sabiedrības veidošanas procesā un to, kā tās paredz attīstīt zināšanu darbinieku (strādnieku) korpusu.

Latvijas Zemnieku savienība

Šīs partijas programmā tiek piedāvāts kapitāls un „neatlaidīgs" darbs kā ekonomikas produktivitātes nodrošinātāji.[18] Ir atzīmēta arī investīciju loma, taču kopumā uzsvars ir likts uz darbu tā kvantitatīvajā aspektā.

Kā galvenie sabiedrības resursi tiek proponēti cilvēks, zināšanas un prasmes. Varētu pieņemt, ka līdz ar to ir iezīmētas zināšanu darbinieku īpašības, taču šī zināšanu

---

17 *Rostoks T.* The Impact of Economic Factors on Development of the Knowledge Society / In: Husial Kazimierz (ed.). Approaching Knowledge Society in the Baltic Sea Region. — Gdansk–Berlin. — 2002, pp. 24–41.

18 Centriskās partijas Latvijas Zemnieku savienība programma. Pieņemta CP LZS kongresā 2006. gada 11. martā Jelgavā. — Internets: http://www.lzs.lv/?sad=programma, 2006. gada 5. novembris

sabiedrības sastāvdaļas nozīme attīstīta netiek. Līdz ar to kopumā rodas iespaids, ka partijas ekonomiskās politikas redzējums ir saistīts ar industriālas sabiedrības ekonomikas attīstību, taču vienlaikus ar tradicionālajai sabiedrībai raksturīgo uzsvaru uz lauku cilvēka darbu kā vissvarīgāko produktivitātes elementu un no tā izrietošajām dotācijām lauksaimnieciskajai ražošanai.

Programmā ir uzsvērta izglītības nozīme, paaugstinot darbaspēka konkurences spējas starptautiskajā tirgū, kā arī izglītības kā ražošanas pilnveidotāja loma. Izglītība ir specifiski atzīmēta kā cilvēka lielākā bagātība, kas dod iespējas prasmīgi izmantot iegūtās zināšanas. Pēdējā atziņa iezīmē zināšanu sabiedrības locekļiem raksturīgās prasmes, taču valsts atbalsts izglītībai galvenokārt tiek saprasts kā izglītības sistēmas materiāli tehniskās bāzes nodrošināšana. Kā galvenās atbalstāmās izglītības jomas tiek atzīmētas inženierzinātnes un būvzinātnes, dabas zinātnes, vides zinātnes, medicīna un lauksaimniecības izglītība. Tiek atbalstīta mūžizglītība kā darbaspēka resursu nodrošinājums.

Programmā nav paredzēta sadaļa zinātnei, tādējādi neparedzot zinātnes attīstību un izmantojamību pat lauksaimniecības attīstības nolūkā. Līdz ar to var teikt, ka gan saturiski, gan formāli zināšanu sabiedrības attīstības iespējas šajā programmā paredzētas netiek.

Latvijas Zaļās partija

Programmā uzskaitītu prioritāšu veidā ir atzīmēta gan izglītības, gan zinātnes nozīme tautsaimniecībā.[19] Partija uzskata, ka valstij ir jānodrošina bezmaksas vidējā izglītība. Valsts lomas palielināšana ir paredzēta, finansējot augstākās izglītības programmas, gan lietišķos un fundamentālos pētījumus. Zinātnes sasniegumu praktiskas pielietošanas tautsaimniecībā iespējamība liecina, ka zinātnes lomas pakāpeniska palielināšanās ir apzināta, taču visai ierobežoti. Valsts atbalsts (lai arī kāds nebūtu šī apzīmējuma saturiskais konkrētais piepildījums) ir paredzēts tām nozarēm, kurām paredzams nākotnē praktiskais pielietojums. Vai ar pēdējo būtu jāsaprot pelņu nesošas nozares, netiek atklāts, taču jebkurā gadījumā zināšanu sabiedrības attīstības perspektīva šajā programmā nav iezīmēta tieši tāpat kā nav skaidri definēti eventuālie tautsaimnieciskās produktivitātes avoti.

Apvienība „Tēvzemei un Brīvībai"/LNNK

Apvienības programma, precīzāk dokumenti, kuri tika gatavoti uz 9. Saeimas velēšanām (citiem vārdiem pamatnostādnes), partijas piedāvātās politikas divpadsmit virzienos neparedzēja pamatnostādņu piedāvājumu izglītības un zinātnes jautājumos. Runājot par ārējo, drošības un aizsardzības politiku, partija min nepieciešamību sasniegt Lisabonas mērķus, nepieciešamību piesaistīt investīcijas, arī zināšanu un inovāciju

---

[19] Latvijas Zaļās partijas programma. — Internets: http://www.zp.lv/content_lv/5-2.htm, 2006. gada novembris

veidā.[20] Taču detalizētāks partijas viedoklis par zināšanu, izglītības un zinātnes nozīmi, zināšanu ekonomikas vai zināšanu sabiedrības attīstību pamatnostādnēs nav pausts.

Partija „Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā"

Partija par savu galveno mērķi izvirza demokrātisku un multikulturālu Latviju.[21] Tas nozīmē, ka partija politisko situāciju Latvijā definē kā pārejas situāciju ceļā uz demokrātisku valsti ar visām no šī apstākļa izrietošajām sekām: nepieciešamību plānot izmaiņas politiskā procesa institucionalizācijā (divkopienu valsts izveidošana), pilsoniskās sabiedrības attīstīšanā, demokrātijas un visas sabiedrības konsolidācijā (demokrātijas deficīta likvidācija). Līdz ar to kā centrālā problēma sevi piesaka jautājums, kurš ir raksturīgs pārejas valstīm ceļā uz demokrātiju: valsts un sabiedrības savstarpējās attiecības. Partija stingri iestājas par valsts lomas pastiprināšanu. Tas attiecas arī uz tiem sabiedrības attīstības aspektiem, kas būtu saistāmi ar zināšanu sabiedrības veidošanu, kā valsts inovāciju programma, augsto tehnoloģiju izstrāde un jaunu produktu ieviešana, darba spēka kvalitātes paaugstināšana, valsts finansējuma zinātnei palielināšana un zinātnes attīstības prioritāšu noteikšana. Tai pat laika partija paredz arī skolu un augstskolu autonomijas un neatkarības no valsts pastiprināšanu, taču šie pasākumi ir visai netieši saistāmi ar zināšanu sabiedrības veidošanas ieteikumiem. Kā valsts ekonomiskās politikas pamats partijas programmā ir proponēta sociāli atbildīga tirgus ekonomika ar kapitālu kā noteicošo produktivitātes avotu. Līdz ar to var pieņemt, ka zināšanu sabiedrības veidošana nav partijas uzdevumu lokā esošajā darbības periodā.

Partija „Saskaņas centrs"

Programma izceļas ar detalizēti izstrādātu vidējās un augstākās izglītības attīstības politikas piedāvājumu un konkrētiem tās realizācijas plāniem. Tie balstās uz vienlīdzības principa maksimālu nodrošināšanu, izglītības demokratizāciju, multikulturālismu. Zināšanu sabiedrības attīstību nenoliedzami sekmē paredzētā valsts lomas palielināšana, informatizējot skolu sistēmu — sevišķi reģionos, nevalstisko organizāciju piesaistīšana ar nolūku sekmēt izglītības kvalitāti, kā arī matemātikas un valodu apmācība, atbilstoši Lisabonas stratēģijas vadlīnijām.[22]

Programmā paustais pieņēmums, ka Latvijas iedzīvotāju intelektuālais potenciāls un profesionālā kvalifikācija ir valsts svarīgākais ekonomiskais resurss, liecina par zināšanu nozīmes apzināšanos. Programma demonstrē partijas spēju novērtēt augstākās izglītības funkcijas mūsdienu sabiedrībā: saglabāt un vairot zināšanas, veidot personības, sagatavot speciālistus darba tirgum, mazināt sociālo risku, sekmēt pašrealizāciju. Šīs

---

20 Apvienības TB/LNNK pamatnostādnes ārējās, drošības un aizsardzības politikā. — Internets: http://www.politika.lv/index.php?id=11055, 2006. gada novembris.

21 „Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā" rīcības programma. Apstiprināta PCTVL konferencē 2006.gada 3.jūnijā. — Internets: http://www.politika.lv/index.php?id=11018, 2006. gada novembris.

22 Saskaņas centra programma. Projekts. — Rīga, 2006. — 19. lpp.

funkcijas realizācija neapšaubāmi var sekmēt arī zināšanu sabiedrības un zināšanu darbinieku korpusa veidošanos.

Tai pat laikā tiek uzsvērta valsts vadošā loma augstākās izglītības nodrošināšanā. Vēl vairāk — augstākās izglītības attīstība tiek uzlūkota kā valsts pienākums.[23] Tā ietvaros valstij ir jānodrošina izglītības pieejamība un sociālais taisnīgums. Vienlaicīgi, atšķirībā no citu partiju programmām, ir atzīmēts arī zināšanu sabiedrībai raksturīgais policentriskums: ir izvirzīts uzdevums valstij nodrošināt vienādus godīgas konkurences apstākļus gan valsts, gan privātajām augstskolām.

Tieši nepieminot zināšanu sabiedrību kā parādību un jēdzienu, partija savā programmā ir iekļāvusi sadaļu, veltītu Nacionālās attīstības plānam, taču saistot to ar ES finanšu līdzekļu izmantošanas problēmām: līdzekļu izmantošanas prioritātēm un metodēm. Programma uzsver, ka NAP piedāvā labus mērķus, taču neskaidrus šo mērķu sasniegšanas līdzekļus, pieprasot sevišķu uzmanību pievērst inovāciju atbalsta stratēģijai — kadru un struktūru gatavošanai pētniecībā un izstrādnēm, inovāciju izmantošanā ieinteresētu uzņēmumu stimulēšanai.

Partijas programma tādejādi piešķir valstij nozīmīgu lomu ar plašām funkcijām zināšanu sabiedrības elementu attīstībā, taču zināšanas kā *nozīmīgākais* produktivitāti veicinošais attīstītas ekonomikas elements netiek definēts.

Toties ir atzīmēta virkne prioritāšu, kuru vidū ir ierosinājums dotācijas modeli lauksaimniecībā aizstāt ar investīciju modeli (kas raksturīgs industrializācijas sabiedrībai) un virkne ierosinājumu, vērstu uz informācijas lomas (sabiedrības) palielināšanos.

Summējot var teikt, ka zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā programma ir eklektisku priekšlikumu kopojums, kura atsevišķie piedāvājumi sekmē šādas sabiedrības attīstību, taču vienlaicīgi ir pretrunā ar priekšlikumiem, kas vērsti uz industriālas sabiedrības attīstību. Programma nepiedāvā ieteikumus šīs pretrunas novēršanai.

Latvijas Pirmā partija

Atšķirībā no citu partiju programmām Latvijas Pirmās partijas programmā centrālā vieta veltīta ekonomiskās politikas raksturojumam: ir sniegts gan industriālas ekonomikas attīstībai nepieciešamo nosacījumu attīstības scenārijs, gan post-modernas ekonomikas attīstības nosacījumu piedāvājums, gan arī zināšanu sabiedrības sastāvdaļu attīstības iespējas. Atklāti proponējot, ka par attīstības galveno dzinējspēku partija uzskata kapitālu, vienlaicīgi tiek uzsvērta aktīva un atbildīga indivīda loma ilgstpējīgas attīstības nodrošināšanai.[24]

Piedāvātais ieceru īstenošanas mehānisms ir lielāko tiesu orientēts uz postmodernās pakalpojumu ekonomikas attīstību, taču vienlaicīgi, atbilstoši Latvijas ekonomiskajai un sociālajai realitātei, tiek paredzēta nepieciešamība uzlabot infrastruktūras pamatnosacījumus. Programma iezīmē arī uz augstām tehnoloģijām un zināšanām balstītu tautsaimniecības nozaru attīstības iespējas, piemēram, informāciju tehnoloģijas,

---

23 Turpat, 19. lpp.

24 Latvijas Pirmās partijas programma. — Rīga, 2006. — 31. lpp.

uz to balstītās loģistikas, komerciālo un finansu pakalpojumu ar interneta palīdzību sfēru attīstību. Nenoliedzami, ka šī pieeja iezīmē attīstītas zināšanu ekonomikas vīziju, kaut arī tās raksturošanai netiek izmantots apzīmējumi „zināšanu ekonomika" vai „zināšanu sabiedrība".

Ar šo pieeju sasaucas arī programmā piedāvātais informācijas sabiedrības un valsts atbalstītas inovatīvās vides attīstības plāns. Pēdējais ietver sevī vienotu zinātnes un izglītības institūciju, kā arī tehnoloģiskās attīstības un ražošanas institūciju sistēmu, kas savā būtībā ir zināšanu sabiedrības attīstības vīzija.

Tai pat laikā *zināšanu darbinieku* (gan neizmantojot šo terminu) kopuma attīstība un sabiedrības izglītošanas motivācija ir raksturota izglītības, intelektuālā kapitāla un sociālā kapitāla attīstības kontekstā. Vienlaicīgi partija iestājas par valsts lomas palielināšanu šajā procesā. Programma paredz likuma pieņemšanu, kas noteiktu, ka valsts finansēta zinātne veido augstākās izglītības infrastruktūru.

Precīzi — atbilstoši zināšanu sabiedrības attīstības vajadzībām — tiek piedāvāti izglītības attīstības principi: pieejamības princips, atbilstība tautsaimniecības interesēm, sabiedrības līdzdalības un mūžizglītības principi.

Partijas programma ir viena no retajām, kuras cenšas prognozēt arī eventuālās problēmas un noteikt to risinājumu ceļus. Piemēram, attiecībā uz zinātnieku un pētnieku aizplūšanu no Latvijas.

Neskatoties uz to, programmas sadaļā, kas veltīta zinātnes attīstībai, skaidri iezīmējas partijas visai sašaurinātais viedoklis attiecībā uz zinātnisko pētījumu amplitūdu. Partija paredz veicināt zinātnisko pētījumu virzību uz lietišķiem pētījumiem un inovatīvu darbību, nodrošinot jauno produktu un pakalpojumu tūlītēju ienākšanu tirgū, tādejādi nivelējot fundamentālās pētniecības nozīmi.

Savienība Latvijas ceļš

Šīs liberālās partijas programma atbilstoši savai ideoloģijai paredz apzinātu valsts lomas samazināšanu un sabiedrības pašorganizēšanās spēju attīstīšanu. Partija iestājas par jauna saimnieciska modeļa veidošanu, kuru tā ir nosaukusi par inovatīvo ekonomiku, kas balstīta uz zināšanām, informācijas sabiedrības priekšrocībām, modernajām tehnoloģijām un augstu darbaspēka kvalifikāciju. Sadaļā, kas veltīta izglītībai un zinātnei, ir izdalīti *„zinošu (informācijas) sabiedrību galvenie izglītības pamatprincipi."*[25] To vidū — augsta kvalitāte, vienlīdzīgas iespējas un izglītība mūža garumā. Ir sīki izstrādāta izglītības nodrošināšana atbilstoši zināšanu sabiedrības attīstības prasībām, un paredzēta izglītības kvalitātes nodrošināšana, balstoties uz kvalitatīvas izglītības politikas izstrādi un īstenošanu, paredzēta izglītības institūciju infrastruktūras attīstība. Paredzēta izglītības satura uzlabošana, informātikas un svešvalodu apguve. Partijas piedāvājums izglītības un zinātnes sfērā apliecina to, ka partija galveno nozīmi zināšanu sabiedrības attīstības nodrošināšanai piešķir zināšanu darbinieku slāņa esamības nodrošināšanai,

---

25 Savienības „Latvijas ceļš" programma. — Internets: http:// www.lc.lv/programme/article.php?id=2263, 2006. gada novembris.

kaut arī konkrētais termins netiek izmantots, lai raksturotu izglītības sistēmas funkcionēšanas mērķi.

Partija Jaunais laiks

Atšķirībā no citu partiju programmām, partijas Jaunais laiks programmā zināšanu sabiedrības attīstība ir valsts un sabiedrības attīstības plāna centrā.[26] Tiek plānots attīstīt uzņēmējdarbību, balstītu uz zināšanām un inovācijām, divkāršojot inovatīvu uzņēmumu skaitu. Partijas iecere veidot kompetences centrus un klasterus, tehnoloģiju inkubatorus liecina par partijas izpratni par zināšanu darbinieku korpusa veidošanas nepieciešamību. Lai to darbs būtu efektīvs, zināšanu darbinieku skaitam ir jāsasniedz kritiskā masa relatīvi nelielas ģeogrāfiskas lokalizācijas ietvaros. Partija savā programmā ir skaidri definējusi, ka tās ilgtermiņa mērķis ir zināšanu sabiedrības izveidošana kā Latvijas attīstības pamats. Zināšanu sabiedrības attīstība Jaunā laika izpratnē balstīsies uz izglītības sistēmu kā Eiropas Savienības un pasaules vienotās izglītības telpas daļu, uz pilsoniskas sabiedrības stiprināšanu un mūžizglītību. Zinātnes attīstība ir paredzēta augstskolās un izcilības centros kā tautsaimniecības dzinējspēks, koncentrējot pētniecisko potenciālu un resursus stratēģiskās nozarēs un atbalstot konkurētspējīgus lietišķos pētījumus inovatīvo tehnoloģiju jomā.

Partija atbalsta policentriskas zinātnes vadības un finansējuma sistēmas izveidi, tādējādi mazinot valsts lomu un ietekmi uz šiem procesiem.

Atšķirībā no citu partiju piedāvājuma, Jaunais laiks apzinās augstskolu lomu un nozīmi, uzlūkojot tās kā intelektuālās izaugsmes centrus, ne tikai kā ekonomikas virzītājspēkus, kas rada jaunas vērtības tautsaimniecībai. Jaunā laika skatījumā, ārpus inženierzinātnēm un dabas zinātnēm vēl būtu jāatbalsta studiju programmas mākslas, medicīnas un arhitektūras nozarēs, kā arī pedagogu sagatavošana Latvijas skolām. Izpratnes veicināšana par zinātnes sasniegumu lomu ekonomikas un sabiedrības attīstībā Jaunā laika uztverē būtu skolu uzdevums.

Atšķirībā no citām partijām, Jaunais laiks zināmu nozīmi piešķir arī citu nozaru, ne tikai peļņu nesošo nozaru (dabaszinātnes, inženierzinātnes, gēnu tehnoloģijas, informācijas tehnoloģijas u.c. nozares) attīstībai zināšanu sabiedrības kontekstā, taču tai pat laikā zināšanas netiek uzlūkotas kā produktivitātes avots, bet gan investīcijas, paredzot valstij nozīmīgu lomu kreditēšanas sistēmas sakārtošanā un prioritāšu noteikšanā.

Neskatoties uz to, ka programma detalizēti atspoguļo zināšanu sabiedrības attīstībai nepieciešamo nosacījumu kopumu un apņemšanos tos veidot, piedāvātie risinājumi nepārliecina, jo nav redzama to saistība ar patreizējo, konkrēto sociāli ekonomisko situāciju valstī un līdz ar to — pārejas iespējas no post-industriālas sabiedrības uz zināšanu sabiedrību specifiskajos Latvijas apstākļos.

---

[26] Partijas Jaunais laiks Rīcības programma. — Rīga, 2006. — 46. lpp.

Tautas partija

Partijas programmā zināšanas ir definētas kā izaugsmes resurss, galvenā sabiedrības bagātība ir ar zināšanām apveltīts cilvēks. Šāda skaidra nostāja attiecībā pret zināšanu lomu sabiedrības attīstības gaitā liecina par partijas izpratni jautājumā par zināšanu sabiedrības iespējamo attīstību Latvijā.[27]

Šī ir vienīgā partija, kura zināšanas uzlūko kā izaugsmes resursu, kaut arī kā paralēlu produktivitātes avotu kapitālam.

Atšķirībā no Latvijas Pirmās partijas, kura galveno vērību piešķir post-modernajai sabiedrībai raksturīgajai pakalpojumu sfēras attīstībai, Tautas partija uzsver rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas nozīmi ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. Līdz ar to partija nodemonstrē savu spēju apzināties Latvijas patreizējās attīstītības stadiju un piedāvāt programmā adekvātu ekonomisko politiku. Eventuālo ekonomiskās politikas kursu Tautas partija tieši definē kā zināšanu ekonomiku, tādējādi jau ar šo pieeju vien uzsverot, ka zināšanu sabiedrības ekonomiskais aspekts ir noteicošais, uzlūkojot zināšanu sabiedrības sociālo aspektu ka sekundāru.

Partija savā programmā ir paredzējusi praktiski bezmaz vai visu zināšanu sabiedrības sastāvdaļu attīstību, sākot ar uz zināšanām balstītas ekonomikas attīstību, informācijas tehnoloģiju izmantošanu, zināšanu uzlūkošanu kā produktivitātes resursu, darbaspēka kvalitātes paaugstināšanu un beidzot ar informētības līmeni, moderno tehnoloģiju izmantošanu informācijas ieguvei.

Sevišķi būtiska ir izglītības lomas apzināšanās, ne tikai nodrošinot tautsaimniecību ar kvalificētiem kadriem, bet arī izglītotas sabiedrības loma iekšējās un ārējās drošības garantēšanā.

Programmā zināšanu sabiedrības politikas veidošanas izvērsumā liela nozīme ir piešķirta policentriskumam — valsts un sabiedrības sadarbībai praktiski visos zināšanu sabiedrības attīstības posmos un virzienos.

Kā pozitīva ir atzīmējama partijas programmā vērojamā tendence prognozēt sabiedrības attīstības gaitā parādījušos negāciju novēršanu. Piemēram, paredzot pasākumus, kas būtu veicami, lai mazinātu šķirtni starp dažādām sociālajām grupām, kura paplašinās, attīstoties zināšanu sabiedrībai, un kuru var mazināt, nodrošinot pieejamību zināšanām arī invalīdiem, maznodrošinātajiem un sociāli nelabvēlīgajām grupām.

Taču partiju programmās var atzīmēt virkni trūkumu, kuru esamība nerada pārliecību par parlamentāro partiju iespējām sekmēt zināšanu sabiedrības attīstību vienlīdz lielā mēra ar citu ES valstu iespējām, vērtējot pat no ilglaicīgas attīstības perspektīvām. To vidū ir jāmin sekojoši aspekti:

- programmas, kuras pirms 9. Saeimas velēšanām tika būtiski pārstrādātas, ietver sevī sadaļas, veltītas izglītībai un zinātnei, taču uzmanība, kas ir veltīta šīm problēmām un to risinājums zināšanu sabiedrības tematikas kontekstā atsevišķu partiju programmās būtiski atšķiras. Piemēram, Tautas partijas, Jaunā laika,

---

27 Tautas partijas programma. — Rīga, 2006. — 61. lpp.

Latvijas Pirmās partijas programmās ir relatīvi detalizēti izstrādāti uzstādījumi par zināšanu sabiedrības ingredientu attīstību, taču citu partiju programmās tie ir vāji izstrādāti vai arī to nav vispār;

- zināšanu sabiedrība, bieži vien to nedefinējot, tiek saprasta kā sabiedrība, kas balstās uz izglītību, zinātni un komunikāciju tehnoloģijām, nevis uz zināšanām;
- programmās iezīmējas nevis zināšanu sabiedrības attīstības vīzija, bet gan uz zināšanām balstītas sabiedrības attīstība;
- kā centrālais produktivitātes faktors vēl aizvien tiek projicēts kapitāls un darbaspēks, nevis izpratne par zināšanām kā produktivitātes faktoru;
- programmās nereti tiek runāts par preču ražošanu ar augstu pievienoto vērtību, taču tas netiek saistīts ar zinātni un pētniecību (R&D);
- zināšanu sabiedrības attīstības projicēšana nav balstīta konkrētā esošās situācijas analīzē (piemēram, zinātnieku R&D skaits uz 10 000 iedzīvotājiem, augsto tehnoloģiju eksports procentos no eksporta, patentu skaits, interneta abonentu skaits uz 10 000 mājsaimniecībām, investīciju apjoms lietišķajos un fundamentālajos pētījumos, jaunu programmu un pētniecības iestāžu veidošanas dinamika utt.);
- programmas neparedz tādas būtiskas zināšanu sabiedrības iezīmes attīstību kā lēmumu pieņemšana, arī politikā, balstoties uz *zinātniski* pamatotiem secinājumiem;
- dominējošā ir pārliecība par valsts izšķirošo lomu zināšanu sabiedrības veidošanā, kas ir pretrunā ar globālajām ekonomiskajām attīstības tendencēm;
- neskatoties uz izpratni par zināšanu sabiedrības attīstības tendencēm kā noteicošajām globālās konkurences apstākļos, konkrēto ekonomiskās politikas aspektu izklāsts liecina par partiju orientāciju pamatā uz pakalpojuma sektora attīstību, kas ir pretrunā ar deklarēto vēlēšanos attīstīt zināšanu sabiedrību;
- atsevišķas partijas pielīdzina zināšanu sabiedrību informācijas sabiedrībai, kas ir vērtējams ka industriālās sabiedrības kultūras iespaids;
- programmas nedefinē problēmas, saistītas ar zināšanu sabiedrības attīstību un nepiedāvā to risinājumu:
  - — jaunu sociālās organizācijas formu parādīšanās (jaunas nodarbinātības struktūras veidošanās);
  - — sociālo grupu — zaudētāju un ieguvēju — veidošanās zināšanu sabiedrības attīstības kontekstā (zināšanu darbinieku stratēģiskās un riska grupas ieskaitot);
  - — informatīvās un zināšanu šķirtnes mazināšana gan sabiedrības iekšienē, gan starptautiskajā mērogā.

Secinājumi

Kopumā Latvijas parlamentāro politisko partiju programmas parāda daudzveidīgu pieeju zināšanu sabiedrības attīstības problemātikas atspoguļojumā.

Ir izdalāmas trīs partiju grupas:

- partijas, kuras apzinās zināšanu sabiedrības attīstību ka vispārējas globālas attīstības tendenci un savās programmās cenšas saskaņot Latvijas sociāli ekonomisko un politisko realitāti ar nepieciešamību iekļauties vispārējā zināšanu sabiedrības attīstības telpā (Tautas partija, Latvijas Pirmā partija, Jaunais laiks);
- partijas, kuras apzinās nepieciešamību kardināli mainīt Latvijas sabiedrības attīstības matricu, taču nav spējušas vai, dažādu iemeslu dēļ, nav varējušas pietiekami konsekventi un visaptveroši izanalizēt patreizējo situāciju un plānot nepieciešamās darbības zināšanu sabiedrības attīstībai, kaut arī iestājas par atsevišķu zināšanu sabiedrības elementu attīstību (Saskaņas centrs, Latvijas ceļš, Latvijas Zaļā partija);
- partijas, kuras dažādu iemeslu dēļ nesaredz Latvijas attīstības iespējas saskaņā ar zināšanu sabiedrības attīstības tendencēm un neplāno balstīt ekonomisko produktivitāti zināšanās, bet gan kapitālā un darbā (LZS, T&B/LNNK, PCTVL).

Kopumā parlamentāro partiju programmās paustā attieksme pret zināšanu sabiedrības veidošanas problemātiku ļauj secināt, ka gan pozīcijā, gan opozīcijā esošās politiskās partijas savstarpēji būtiski atšķiras gan savā izpratnē par zināšanu sabiedrības nozīmi un nepieciešamību valsts ekonomiskās politikas veidošanā, gan attiecībā uz konkrēta politiskā kursa izstrādes līmeni. Piedevām, politisko partiju diferenciācija šajā jautājumā nav saistāma ar to atrašanos valdošās koalīcijas sastāvā vai opozīcijā: zināšanu sabiedrības nozīme un attīstības programmatiska izstrādne ir vienlīdz lielā mērā sastopama gan TP un LPP, gan JL programmās. Atsevišķu zināšanu sabiedrības elementu izstrāde arī ir sastopama gan valdošo, gan opozīcijas partiju programmās.

Tieši tāpat ir šī jautājuma apiešana — te izceļas ne tikai Latvijas „radikālās" partijas (PCTVL un T&B/LNNK), bet arī visai mērenā pozīcijas partija — LZS.

Tas nozīmē, ka zināšanu sabiedrības attīstības problemātika Latvijā būtiski neietekmē ne elektorāta attieksmi pret politiskajām partijām, ne arī politisko partiju savstarpējās attiecības, veidojot koalīcijas. Pēdējais apstāklis liecina par to, ka zināšanu sabiedrības veidošana kā valsts mērķtiecīgas politikas sastāvdaļa patreizējā valsts attīstības posmā nav aktuāla.

Dr.hab.philos. **Māra Rubene**,
LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Zināšanu sabiedrība: ietvari, ekspozīcija, saskarne un pārnese

Sokrats. Neņem man to ļaunā, mans labais!
Esmu taču zinātkārs, bet apkārtne un koki man neko negrib mācīt, toties cilvēki pilsētā gan.
(*Platons.* Faidrs[1])

Mobilitātes filozofija

1979. gadā Francijā nāk klajā Fransuā Liotāra (*F. Lyotard*) darbs „*Postmoderna situācija*"[2], kas izraisa iespaidīgu diskusiju. Tās gaitā nevienam nerūp, ko, kurš, kad un kur ir teicis; par strīdus priekšmetu kļūst tā dēvētais „postmodernisms" vai „postmoderns", no kura diskutanti steidz ātri norobežoties, piedēvējot tam bezmaz vai visus civilizācijas riskus. Šāda intelektuāļu uzvedība, ko provocē apzīmējums *post*, un kas diskusijā ļoti ātri iegūst kritisko masu, izejot ārpus jebkādiem (kādreiz akadēmiskajā diskusijā pieņemtiem) ietvariem, nebūtu iedomājama pirms datortehnoloģiju ienākšanas mūsdienu apritē: kādreizējās rūpīgās avotu studijās balstītas pētniecības lēno apriti ir nomainījusi informētība par aktuālo un zināšanu vara. Ātrums un dinamika līdz ar to ienāk zināšanu jomā, nesot sev līdzi gan pozitīvas, gan negatīvas izmaiņas. Šajā rakstā uzmanības centrā priekšstatu par telpu tālākeja zināšanu sabiedrības skaidrojumā. Zināšanu sabiedrībā telpiskajiem parametriem un tēliem ir tendence vairoties, pakļaujot telpiskai interpretācijai arī norises laikā. Kā savienot mobilitāti telpā ar laika dalīšanu? Kā nodrošināt atvērtību inovācijām? Kā aprakstīt „situāciju", kura visā tiecas iziet ārpus ierastā „robežām", mainot attiecības starp dabas, sociālajām un humanitārajām zinātnēm, liekot pārdomāt pašu „apraksta" valodu?

Ž. Deridā (*J. Derrida*) intervijā „*Radikālās filozofijas*" žurnālam „*Aktualitātes dekonstrukcija*"[3], atzīst: „*Publiskā telpa, kurā tiek savākta visa informācija, ir mākslīga tādā mērā, kādā to kontrolē tehnoloģiskie, politiskie, ekonomiskie spēki, kas galu galā arī nosaka, kas būs un kas nebūs vēstījama statusa vērts.*"[4] Saprotams, ka šādā veidā aktuālais tiek aktīvi producēts, atlasīts, ietērpts, izpildīts un interpretēts atbilstoši hierarhiskajam un selektīvajam procesam, faktiskajām, mākslīgajām procedūrām, kuras

---

1 *Platons*. Dialogi un Vēstules. — Rīga : Zinātne, 1999. — 131. lpp.
2 *Lyotard J.-F.* La condition postmoderne. — Editions de Minuit, 1979.
3 *Derrida J.* The Deconstruction of Actuality // Radical Philosophy, No. 68, Autumn, 1994. — pp. 28–41.
4 Radical Philosophy. No. 68, Autumn, 1994. — p. 29.

allaž kalpojušas noteiktām varām un interesēm, pret kurām tām pakļautie, t. i., aktualitāšu aktīvie producētāji un patērētāji nekad nav un nespēj būt pietiekami uzmanīgi. Deridā norāda, ka pateicoties šiem procesiem, „*realitāte pārvēršas fikcijā*", kuras producēšanu un uzturēšanu nodrošina publiskās telpas uzturētie filtri. Aiz šī šķietamā viegluma, ar kādu iesaistām apritē arvien jaunu informāciju un to apstrādājam, ir aizslēpies grūtāk pamanāmais — tas, ka informācijas avoti ir ieguvuši ekonomiska resursa statusu. Informācijas tehnoloģijas ir nostiprinājušas tiem pievienoto vērtību, par ko varam paši pārliecināties, piemēram, mēģinot pārdot vai iegādāties e–grāmatu, ierakstīt žurnālu starptautiskā klasifikatorā u.tml. Nacionālo valodu diakritisko zīmju institūts ir indikators, kas dod iespēju pārliecināties, ka šis nav tehnisks jautājums, bet ļauj runāt par līdzību starp sabiedrībām, kuras pārstrādā izejvielas un sabiedrībām, kuras tās piegādā. Lai nacionālā valodā funkcionējošas zināšanas nokļūtu publiskajā telpā, tām jāiegūst informatīva vēstījuma statuss, tēlaini runājot, jāiedarbina bezmaz vai tie paši mehānismi, kas ļauj valstij no izejvielu (naftas) piegādātājas statusa pāriet uz valsts izejvielu (naftas) pārstrādātājas statusu.

Samērā nesen mūsu sarunu valodā ir ienācis daiļrunīgs tēls „informācijas lielceļi". Taču jāatceras, ka lielceļus mums daba nedāvā, tie ir pašiem jāizbūvē. Iespējams, ka to izbūvi prasa un nodrošina kādas sadarbības ietvari. Ir jāpatur atmiņā arī tas, ka lielceļi nav domāti vientuļa domātāja vakara pastaigām, pa tiem pārvietošanās notiek lielā ātrumā. Ietvara programmu mērķis, kurās esam iesaistījušies un iesaistāmies, ir šādu ātrgaitas informācijas maģistrāļu izbūve.[5]

Sabiedrība, kurā apmaiņas procesu priekšplānā izvirzās nevis izejvielas vai saražotās preces, bet gan dati, informācija, zināšanas un inovācijas, tiek raksturota ar dažādiem apzīmējumiem, piemēram: „akadēmiskais kapitālisms"[6], „post-kapitālisms,"[7] „bezsvara ekonomika"[8] u.tml. Par vienu no veiksmīgākajiem mūsdienu modernās sabiedrības aprakstiem tiek uzskatīts apzīmējums „zināšanu sabiedrība."

„Pēc" (*post*) rosina diskusijai, galvanizējot eshatoloģiskās pieredzes nosēdumus un radikalizējot jautājumu par kopīgo kultūrā. Mūsu pasaules apjēgšanas laukā strauji

---

5 Skat., piem., Internets: http://www.eracareers.lv/index.php?sadala=60&id=86&PHPSESSID=3df3b4c3875c691e9232ef6044af6dec, 2006. gada decembris

6 Sal., piemēram, ar: *Slaughter S. A., Rodes G.* Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State and Higher Education. — John Hopkins University, 2004. Zinātniskā pētniecība ir kļuvusi par preci. Tirgus iespiešanās augstākās izglītības institūcijās liek runāt par ieguvumu abām pusēm (*win-win*). Tomēr ir saprotams, ka šāda izmaiņas nav viegli pieņemamas, tās baida ar riskiem, ko tās nes sev līdzi.

7 Sal., piemēram, ar: *Gibson — Graham J. K.* A Postcapitalist Politics. — University of Minnesota Press, 2006. Ar postkapitālismu reizēm apzīmē kapitālismu, kas no ražošanas akselerācijas ir pārgājis uz patēriņa akselerāciju.

8 Raksta, ka „bezsvara ekonomika" ietver četrus elementus: vispirms, informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, tad intelektuālo īpašumu, t. i., patentus, autortiesības, plašākā nozīmē — arī zīmolus, prečzīmes, reklāmas, finansiālos, konsultāciju dienestus, izglītību, kā arī elektroniskās bibliotēkas, datu bāzes, iekļaujot video izklaidi un apraidi; biotehnoloģijas, oglekļa bibliotēkas un datu bāzes, farmācija. Sk. tuvāk: *Quah D.* The weightless economy. — Internets: http://econ.lse.ac.uk/~dquah/tweirl0.html, 2006. gada decembris

ienāk leksika, kurā vārds „zināšanas" ieņem centrālo vietu. Publikācijās un ikdienā arvien biežāk sastopamies un lietojam tādus vārdu savienojumus kā „zināšanu laikmets"[9], „zināšanu strādnieks"[10], „informācijas tehnoloģijas"[11] un citus. Šie jēdzieni attiecas un tuvāk raksturo „zināšanu sabiedrību."[12] Par sabiedrību, kura orientējas uz zināšanām vērstu ekonomiku, sāk runāt no 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem.

Civilizāciju attīstības vēsture ir vienmēr bijusi cieši saistīta ar zināšanu apgūšanu, izplatību un vairošanu. Taču īpašu lomu zināšanu iegūšana un producēšana spēlējusi rietumu modernās sabiedrības liktenī, kurā apgaismības laikmets un apgaismības vērtības pasaules sabiedrībai ir pavērušas apvāršņus, par kuriem joprojām cīnāmies, uz kuriem joprojām tiecamies un diskutējam par tiem. Ar apgaismības idejām un izglītības mehānismiem ir saistītas daudzas „revolūcijas". Pirms skaidrojam, kas būtu jāsaprot ar mūsdienās bieži sastopamo vārdu savienojumu „informācijas revolūcija", gribam pašā vārdā „revolūcija" izcelt tās senākās nogulsnes vārdā, kas saistāmas ar astronomijas un fizikas jomu. Burtiskā tulkojumā *re-volutio* nozīmē „pagriezienu atpakaļ" debesu ķermeņu kustībā, t. i., periodiski nepieciešamu debess ķermeņa atgriešanos savas orbītas noteiktā punktā.

Revolūcija ražošanas jomā un pāreja no lauksaimnieciskās uz rūpniecisko ražošanu ir saistāma ne tikai ar lēcienveidīgu attīstību tehnoloģiju jomā, bet arī ar citām apgaismības iniciatīvām. Lai lakoniskāk ilustrētu šo virzību, gribam pasvītrot šos valodas vārdos rezistējoši mītošos slāņus, kas vēlāk nošķīrušies, novirzoties pa dabzinātņu abstraktuma, sociālo zinātņu aprēķināmības un humanitāro zināšanu jēgas izvērsumiem. Ja apgaismības un otrās industriālās revolūcijas laikmetā pretstati tika apzināti gaismas un tumsas pretrunu kontekstā (subjekts un objekts, gars un matērija u. tml.), tad t. s. trešajai revolūcijai raksturīgs intereses zudums par asām pretrunām

---

9 Daži autori (piemērām, Alvins Toflers u.c.) runā par „zināšanu laikmetu" kā „trešo vilni" (*third wave*), kura nozīme strauji pieaug, atstājot ēnā kādreizējos, proti, lauksaimniecības un rūpniecības laikmetus. Skat., piemēram: *Bereiter C.* Education and mind in the knowledge age. — Mawah, New Jersey; London : Lawrence Erlbaum Associates, 2002; *Ellis S.* Knowledge-based working : intelligent operating for the knowledge age. — Oxford : Chandos Publ., 2005.

10 „Zināšanu strādnieks" ir burtisks jēdziena *knowledge worker* pārcēlums, ko jau 1959. gadā piedāvā sociālo zinātņu profesors, reizēm saukts arī par „pārvaldības guru", Pīters F. Drukers. Iespējams, ka latviešu valodā tā vietā varam lietot arī vārdu „profesionālis", taču ar nosacījumu, ka akcents šajā nojēgumā tiek pārcelts uz darba formām, kas prasa informatīvu piesātinājumu, prasmēm balstīties un likt lietā informācijas tehnoloģijas. Drukers zināšanu strādniekus raksturo kā zināšanu sabiedrības nozīmīgāko un vadošo spēku (šķiru). Zināšanu strādnieki ir tie, kas, balstoties uz zināšanām, pievieno tām jaunas, risinot problēmas lokāli, piedāvājot jaunus stratēģiskus risinājumus un definējot iespējamās problēmas. Skat., piem.,: *Drucker P. F.* Knowledge work and Knowledge Society. The Social Transformation of this Century. — Internets: http://www.ksg.harvard.edu/ifactory/kgspress/www/ksg_news/tramscripts/drucklec.htm, 2006. gada novembris

11 Sal., piemēram, ar: *Senn J. A.* Information Technology: Principles, Practices, and Opportunities. — Prentice Hall, 2003.

12 Skat., piem.: *Droit R.–P.* UNESCO World Report: Towards Knowledge Societies. — UNESCO, 2005.

un pretstatiem, priekšplānā izvirzoties pašai „izmaiņas izmaiņai",[13] transfēram[14] jeb pārnesei, pārejai jeb tranzītam, transmisijai jeb pārraidei, drīzāk evolūcijai, drīzāk metamorfozei kā revolūcijai.

Par revolūciju zināšanu sabiedrības perspektīvā tiek runāts kā par spirāles vītni, kuras paralēles varam saskatīt un atpazīt gan fizikālās, gan dzīvās dabas pasaulē. Spirālveidīgai līnijai (*helix*), kas apraksta trīsdimensionālas telpiskās aprises, dzīvajā dabā atbilst, piemēram, vīngliemezis un auss gliemezis (*helix*), arhitektūrā — volūta (*helix*). Matemātiskie, anatomiskie, bioloģiskie u.c. aspekti *helix* nojēgumā klājas viens pār otru un papildina viens otru, bet tulkojot tie latviešu valodas leksikas vēsturē ir nošķīrušies. Trešā vītne jeb trijsavienība (*triple helix*) revolūcijas raksturojumā dod iespēju aizstāt ierasto dialektiskās pārejas (tēze, antitēze, sintēze) mehānisma skaidrojumu ar papildinājuma un telpiski laicisko noteiksmju izvērsumu. Trijsavienības (*triple helix*) nojēgums un tēls tiek likts lietā, lai izmantojot viegli tveramas paralēles, ilustrētu un skaidrotu tās jaunās attiecības, kas kļūst būtiskas starp it kā tradicionāliem spēlētājiem. Arī šeit palīdzīga var būt no dabzinātnēm patapināta līdzība. Kriss Japs raksta: *„Reizēm, kad cilvēki runā par pāreju no industriālās uz zināšanu sabiedrību, ir sajūta, it kā tiek izslēgts vecais un ieslēgts jaunais. Paskatieties apkārt un jūs pamanīsiet, ka laikposms, kurā dzīvojam nav gluda pāreja, vienkārša uzsilšana, bet gan kūsājoša burbuļošana. Būtu jāatceras tas, ka — vai nu kā ūdens, vai kā tvaiks — pamatmolekula šajā procesā ir viena un tā pati* H_2O. *Atšķirība ir tajā, ka molekulas šķidrā un gāzveidīgā stāvoklī mijiedarbojas atšķirīgi, un ir arī citādi organizētas. Es gribu pierādīt to, ka sabiedrības „pamatmolekulas" cilvēki būs vieni un tie paši jebkurā pārejas fāzē, bet organizācija un attiecības — atšķirīgas. Turklāt zināšanas par ūdens uzvedību šķidrā stāvoklī ne visai palīdz saprast ūdeni gāzveida stāvoklī."*[15]

Trijsavienība starp dabas, sociālajām un humanitārajām zinātnēm, kā arī trijsavienība starp teorētiskām, praktiskām un estētiskām noteiksmēm, jeb, citiem vārdiem, citi telpas un laika raksturojumi, kuros dabaszinātniskie, sociālie un humanitārie parametri veido savstarpējas papildinājuma attiecības, jau labu laiku ir domātāju, sociālo un humanitāro zinātņu uzmanības centrā. Tām pievēršam īpašu uzmanību tāpēc, ka šādām papildinājuma attiecībām ir principiāli būtiska nozīme tajās mutācijās, kas aptver telpas, laika un zināšanu attiecību izpratni zināšanu sabiedrībā. P. Drukers (*P. Drucker*) atzīmē: *„...cita ietekme ir tā, ka indivīda, organizācijas, industrijas vai valsts atdeve zināšanu apguvē un lietošanā arvien vairāk kļūs par galveno atslēgas faktoru sacensībā par karjeras un peļņas iespējām indivīdam, atsevišķas organizācijas darbības, ja ne izdzīvošanas; tāpat kā ražošanas un valsts radītāju. Zināšanu sabiedrība neizbēgami kļūs konkurētspējīgāka par jebkuru sabiedrību, kuru esam pazinuši līdz šim tāpēc, ka*

---

13 Kriss Japs raksta: „Tas ir viens no mūsu laika truismiem, ka vienīgā konstante ir izmaiņa, bet pat tā mainās. Tā kļūst arvien straujāka" (*Yapp C.* The Knowledge Society: the Challenge of Transition // Business Information Review. — No. 17 (2), June 2000. — p. 59).

14 *Transfer* nozīmē pārvedumu, pārcelšanu citā darbā, īpašuma, tiesību nodošanu, datu pārsūtīšanu.

15 *Yapp C.* The Knowledge Society: the Challenge of Transition // Business Information Review. — No. 17 (2), June 2000. — p. 60.

zināšanām esot universāli pieejamām, nepastāv vairs iespēja atrunāties par neizdarību. Nebūs nabadzīgu valstu. Būs tikai nekompetentas valstis."[16]

Par trijsavienību runā kā par attiecību modeli, kas aptver gēnus, organismu un vidi[17], arī universitāti, ražošanu un valsti[18], kā arī kognitīvos, ekonomiskos, sociālos un kultūras zināšanu aspektus.[19] Trijsavienība jeb trešā vītne nosauktajos salikumos jeb savienībās ir attiecības, kurās stājas katra no trijām pusēm, aktīvi veidojot pārneses saskarnes, un gūstot savstarpēju labumu (dot un gūt). Saskarne, jeb sadura (*interface*) ir informātikas jēdziens, ar kuru saprot mijiedarbības punktu starp dažādām sistēmām, piemēram, starp datoru un printeri, starp datoru un lietotāju.[20] Taču, ieguvusi popularitāti informātikas jomā, saskarne[21] var tikt definēta arī plašākā nozīmē, proti, kā kopējā virsma, ko veido robeža starp blakus esošiem reģioniem, ķermeņiem, substancēm, fāzēm. Veiksmīga saskarnes institucionālā izstrāde, attīstība piešķir reģionam (ķermenim, substancei, fāzei) pievilcību, kāpina tā spēju saistīties. Tehniskais termins „saskarne" ļauj uzsvērt to, ka mijiedarbības laiks uz „sadales virsmas" ir funkcionāli pozitīvs. Piemērus tam mēs varam atrast dažādās jomās.

Šis trijsavienības modelis ir piemērots, lai ar tā palīdzību iztēlotos arī attiecības starp dabzinātņu, sociālo un humanitāro zinātņu telpas un laika skaidrojumiem, t. i., starp privāto, publisko un akadēmisko laiku un telpu. Trešā akadēmiskā revolūcija, trešā industriālā revolūcija ir revolūcija, kad cilvēces nākotne nav domājama pēc lineārās attīstības parauga, tajā arvien būtiskāku lomu spēlē nevis „pagātnes mācības", bet gan „nākotnes izaicinājumi", t. i., sarežģītības un divdomības pieņemšana, spējas veicināt izmaiņas, ko savukārt nosaka gatavība atklāt agrāk neatklāto. Tiek runāts par tālmācību, par mūža izglītību, kas vispirms norāda uz izmaiņām, kas saistāmas ar to, kā domājam telpu un laiku, taču nav ar tiem izsmeļamas. Mēs esam liecinieki „24 stundu sabiedrības" tapšanai, kas transformācijas darba raksturā atklājas kā izmaiņas telpas un laika uztveres un piepildījuma raksturā. Piemērs tam ir viens no soļiem, ko izdarām paši šajā virzienā,

---

16 Skat. *Drucker P. F.* Knowledge work and Knowledge Society. The Social Transformation of this Century. — Internets: http://www.ksg.harvard.edu/ifactory/kgspress/www/ksg_news/tramscripts/drucklec.htm, 2006. gada novembris

17 *Lewontin R.* Gene, Organism, Environment. — Harvard University Press, 2000.

18 *Etzkowitz H., Leydesdorff L.* The endless transition: a „Triple Helix" of university—industry—government relations, Introduction to a theme issue. — Minerva, 1998.

19 2007. gadā notiks 6. „Trijsavienības" (*Triple Helix*) nodrošināšanai veltītā konference. Skat. tuvāk: Emerging Models For The Entrepreneurial University: Regional Diversities Or Global Convergence. — Internets: http://www.nus.edu.sg/nec/TripleHelix6/, 2006. gada novembris

20 Piemēram, klaviatūras izvietojums, pārskatāmība, bet galvenais — iespēja ērti taustiņus likt lietā, lai rakstītu, rēķinātu, vai spētu bez ilgas rokasgrāmatu pētīšanas, t. i., norādīt uz to vai citu funkcionālu darbību izpildi — ir viens no galvenajiem izpētes virzieniem lietotāja saskarnes apguvē. Sal., piemēram: Mobility, Ergonomics&Multitasking in Text Entry. A Thesis investigation in User Interface Design. — Internets: http://www.krispinleydon.net/pubs/mobile_text_thesis.pdf, 2006. gada novembris

21 Saskarne ir tikai viens no vārdiem, kurš tiek pieteikts angļu *interface* tulkojumam latviski, termina pārcelšanai tiek izmantoti arī tādi vārdi kā interfeiss, sadarbe, mijiedarbība, saskarsme, saskarpunkts, sadales virsma u. c.

apgūstot „virtuālā privātā tīkla" iespējas, proti, iespējas pieslēgties un strādāt ar abonētajām un izmēģinājuma datu bāzēm ārpus Latvijas Universitātes[22] darba telpām un darba laika.

Informācijas revolūcija ļauj izmainīt attiecības starp mijiedarbības līdzdalībniekiem, atbrīvojot tos no piesaistes noteiktai vietai, vai noteiktam laikam, tāpēc trešā revolūcija ražošanas jomā ir informācijas revolūcija, kuras centrā ir to pakalpojumu sniegšanas paplašināšanās, kas tiek pārnesti uz valstīm ar lētākām darbaspēka izmaksām. Tāpēc šo revolūciju sauc arī par „ofšoru revolūciju".[23] Savākt, uzglabāt, organizēt un dalīties ar informāciju nozīmē jaunu pakalpojumu nepieciešamību un to piedāvājumu. Ofšors — ar telpiski laiciskām konotācijām piesātināts termins — tiek izmantots, lai raksturotu mūsdienu sabiedrību un tās iespējas.[24] Ofšors nav vienīgais vārds, kas ienāk ikdienas apritē; informācijas revolūcija rada precedentus gan autortiesību pārkāpšanai, gan to nostiprināšanai.

Abstraktu zināšanu un „informācijas" lomas pieaugums visās jomās ir licis diskutēt par tās sabiedrības, kurā izmaiņas ir saistāmas ar izmaiņām „zināšanu" laukā, būtību, uzdevumiem un mērķiem. Apzīmējums „zināšanu strādnieki" ir uztverams kā konceptuāls personāžs, kurš ļauj mums kopumā labāk izprast norises, kuru līdzdalībnieki esam mēs paši. Zināšanu strādniekiem jeb „simbolu strādniekiem" (*symbolic workers*) ir „daudzas acis". Zināšanas vairo zināšanas, prasot citu laika, telpas un kustības izjūtu. Līdzīgi tam, kā rūpnieciskā ražošana lika pārskatīt cilvēka rīcībā esošos priekšstatus un jēdzienus par laiku un telpu, kurus viņš izmantoja, lai orientētos apkārtējā pasaulē, attīstot to samērojamību un visai ievērojami kāpinot to salīdzināmības precizitāti,[25] zināšanu strādnieki aktualizē telpas un laika vārdnīcas leksiku, kurā telpas un laika zinātnisko raksturojumu fragmentārismu papildina kultūras tradīciju simbolisms un vēstures pēdu zīmes.[26] Zināšanu sabiedrības telpa un laiks ir jādomā kā kompleksu raksturojumu kopums, kura aprakstīšanā un skaidrošanā ir iesaistījušies gan dabzinātņu, gan sociālo un humanitāro zinātņu pārstāvji. Savukārt nepārtraukts publikāciju pieaugums par laiku un telpu, gadsimta būtisko domātāju uzmanība pret tiem, norāda uz izmaiņu nozīmīgumu to izpratnē.[27] Redzamākās izmaiņas telpas un laika skaidrojumā ir saistāmas ar mēģinājumiem atbrīvot laiku no tā pakļautības fizikāli interpretētai

---

22 Skat. piem., Internets: http://www.lu.lv/biblioteka/datu_bazes/vpn.html, 2006. gada decembris

23 Skat. Internets: http://www.mises.org/story/2105, 2006. gada decembris

24 Sal. ar Dāņu Zinātnes, tehnoloģijas un inovācijas ministrijas mājaslapu, kurā ofšoru industrijai tuvākajos gados tiek prognozēta izaugsme. — Internets: http://www.workindenmark.dk/Denmark/0/4/0, 2006. gada decembris

25 Piemērām, „laika zonu ieviešana" un vilcienu, lidmašīnu laika grafiku sinhronizācija.

26 Sinhronizācija, t. i., piekļuvei „vienlaicības telpai" tagad ir pārcelta uz datu apstrādes, to saskaņošanas jomu un tiek nodrošināta ar saskarnes starp lietotājam piedāvāto dažādo ierīču (dators, klēpjdators, plaukstadators, mobilais telefons u. c.) izstrādi.

27 Skat., piemēram, apkopojošo materiālu par telpas un vietas apzināšanu sociālajās un humanitārajās zinātnēs — Key Thinkers on Space and Place. Ed. *Phil Hubbard, Rob Kitchin* and *Gill Valentine*. — SAGE publications, 2005.

telpai (A. Bergsons)[28], kā arī atbrīvot telpu no tā pakļautības laikam (M. Fuko).[29] Atšķirību starp lietu „tehnisku" (darbarīki) un „piesaistītu" tvērumu (darbarīki kā mūsu dzīvespasaulei piederošas „lietas"), jeb, citiem vārdiem, to instrumentālu un neinstrumentālu tvērumu, uzskatāmāku ir darījušas M. Heidegera filozofiskās analīzes. Minētās analīzes atbalsta pētījumus, kas tiecas atzīt ne tikai fizikas un metafizikas, bet arī fenomenoloģijas, ķermeniskās, tehniskās un mediju, sociālās, politiskās ģeogrāfijas, estētiskās telpas teorijas.[30] Topoloģiskās, topogrāfiskās telpas izstrādes, temporālās daudzveidības apgūšana, relacionālie, distopiskie aspekti kāpina jutīgumu pret dažādajām telpiskuma un laiciskuma ikdienišķajām formām. Pieaugušais jutīgums pret reālā laika un reālās telpas izjūtu rakstniekiem, kino režisoriem u. c. liek pievērst uzmanību laikam, kas kavējas; telpai, kas atklājas sapnī u. tml. Norišu mobilitāte, ātrums, kas pārklāj un piesātina mūsu „šeit" esamību, ir dīvains tehnisko, sociālo, humanitāro iespēju savijums. Tātad reālais laiks un telpa nebūt nav nedz fizikāli aprēķināmā telpa, nedz tas laiks un telpa, kas mums nepieciešami, lai no galvaspilsētas atgrieztos dzimtajā pusē. Reālais laiks un telpa ir definējami kā laiks un telpa, kurā norisinās notikums. Taču kā atbildēt uz jautājumu: kā skaidrot notikumu? Šeit mums nepalīdz nedz fizika, nedz vēsture, vēl vairāk jautājums kļūs nopietns tieši tad, kad vairs nevaram paši tikt galā ar šādu jautājumu, bet kļūstam atkarīgi no visdažādākā veida „starpniekiem". Varbūt varam teikt, ka šī „starpniecība" pati kļūst arvien „pastarpinātāka". *„Nekas nav īstenāks par virtuālo (Virtualität)*," — ar šādu secinājumu rakstu par *„Ķermenisko, tehnisko un mediālo telpu"*[31] noslēdz H. Dečs (*H. Doetsch*).

Vispirms atzīmēsim dažādo elektronisko ierīču izpalīdzīgo starpniecību zināšanu pārvēršanā par „notikuma" momentu. Latviešu valodā, līdzīgi kā angļu valodā, pārejas apzīmēšanai uz noteiktu zināšanu telpu, ekspluatējam no viduslaiku latīņu valodas patapināto[32] vārdu „portāls".[33] Bet zināšanu par aktuālām norisēm, par kurām raksta

---

28 Anrī Bergsons 20. gadsimta sākumā kļūst populārs ar „ilgstamības" (*duré*) mācību, kurā risina jautājumu par apziņas kvalitatīvajām noteiksmēm.

29 Mišels Fuko piedāvājis idejas, kas rosinājušas diskusijas un ievērojami veicinājušas jaunu pieeju attīstību politiskās un sociālās teorijas jomā. Viena no tām ir ideja par heterotopiju (heterotopia), kuru Fuko definē kā telpu, kas apvieno pretrunīgus elementus. Fuko uzmanība pret telpas dažādajām noteiksmēm ir sociālo un humanitāro zinātņu uzmanības centrā. Skat., piemēram: Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography Ed. *Crampton J., Elden S.* — Ashgate, 2007.

30 Skat., piem.: Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften. Hrsg. *J. Dünne* und *S. Günzel* in zusammenarbeit mit *Hermann Doetsch* und *R. Lüdeke*. — Suhrkamp, 2006.

31 *Doetsch H.* Körperliche, technische und mediale Räume // Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften. Hrsg. *J. Dünne* und *S. Günzel* in zusammenarbeit mit *Hermann Doetsch* und *R. Lüdeke*. — Suhrkamp, 2006. — s. 209.

32 Sal. *portale*, no *porta* — vārti, durvis.

33 Jauni, ar datortehnoloģijām saistīti, vārdi ienāk mūsu apritē tik strauji, ka nespējam tiem būt pietiekami atvērti un pretimnākoši. Tā arī „portāls" — pašreiz visikdienišķākā nozīme nav izskaidrota pat samērā nesen izdotajā „Svešvārdu vārdnīcā", taču ar to sastopamies un lietojam. Skat., piem.: „Terminoloģijas portāls" (Internets: http://termini.letonika.lv/), „Latvijas Medicīnas Informācijas Portāls" (Internets: http://www.dr.lv/), kā arī citus.

eksperti, telpu saucam te par blogu,[34] te par emuāru. Nepieciešamību „būt klāt", dzirdēt par notikumu, uzzināt par to no cilvēka, kam uzticamies, ir ekspluatējuši kā ceturtās varas pārstāvji, tā arī to tagad dara piektās varas pārstāvji, jeb citiem vārdiem sakot, tieši zināšanu sabiedrībā īpaši uzskatāmi kļūstam atkarīgi no tiem, kas piedalās „notikuma producēšanā". Kā lietotāji, gribot vai negribot, jeb vēl precīzāk, neapšaubāmi gribot iegūt pilnu informāciju par to vai citu norisi, mēs deleģējam savu spriestspējas daļu tiem, pie kuriem vēršamies — TV reportieriem, radiožurnālistiem, blogu turētājiem. „Kopējā" zināšanu telpā ātri vien pārliecināmies, ka „notikums" kļuvis „viņpusējs". Šī dedzinošā vēlme pēc informācijas motivē arvien no jauna pievērsties „rīkiem", kas kaut vai daļēji to nodrošina.

Kibertelpas ienākšana mūsu ikdienā norisinās dažādos, taču neatliekamos veidos. *Microsoft* reklāmā lasām: *„Divi ekrāni ir labāki, nekā viens."* Savukārt pārvietošanās kopā ar mobilajām tehnoloģijām, lai vienmēr būtu, „zinošs" ir atstājusi savas pēdas vārdu „portatīvs"[35] un „pārnēsājams" pieaugošajā popularitātē.

Ar trešās paaudzes informācijas tehnoloģijām, bez kurām daudziem šķiet neiespējama jebkāda „notikuma" iespējamība, jo tikai tajā pastāv „reāla" informācijas iegūšana un mobilitātes garantijas, ir saistāma arī pārvietošanās „bezvadu pasaulē". Bezvadu pasaule (*IEEE 802.11*, *wi-fi, wlan*) atklājas kā pārklājuma un piekļuves nodrošinājums. Šī sociālekonomiski (arī pateicoties vēlmei apgūt „jaunās tehnoloģijas") nosacītā telpa, ir un nav mūsu pārziņā, tā ir un nav instrumentāli kontrolējama. Taču tajā arvien „atklājas" jauni spēlētāji, kuru pakalpojumus nav iespējams ignorēt, ja gribam „nodrošināt" savu daļu reālās dzīves spēlē. Tā globālās pozicionēšanas sistēmas piedāvā un uztur spējas noteikt atrašanās vietu (*locate*), pārvietoties (*navigate*) šajā vidē un kāpināt (*enhance*) drošību, ievācot datus un strādājot ar datu bāzēm. Datu un datu bāžu sinhronizācija ir būtiska virzība kustības atbrīvošanā, mijiedarbība un sadarbošanās — aktivitātes pamats „zināšanu sabiedrībā".

Paaudzes jēdziens kļūst būtisks, lai raksturotu dzīves formu dinamiskumu, kuru apgūstam, pateicoties tām tehnoloģijām, kuru raksturojumā neiztrūkstošs ir vārds „mobils" un „mobilitāte". Paaudze ir jēdziens, ar kuru nošķiram vienu tehnoloģiskās attīstības pakāpi no otras, tāpat kā to kādreiz lietojām, lai vēsturē nošķirtu vecāku paaudzi no bērnu paaudzes. Mūsdienās paaudzes raksturojumā ienāk apsviedīgums (*smart*), kas kļuvis par tehnoloģijās balstītās orientēšanās attīstības īpašību.[36] Ne vienmēr interese par viedajiem apvieno skolas bērnus ar tiem, kas šādas tehnoloģijas var apmaksāt, kamēr vienus apvieno spēles, citus šķir iespējas un drošības problēmas. Viedtelefoni, viedierīces nodrošina iespējas, kas neapšaubāmi ietekmē mūsu laika, telpas un mobilitātes izjūtu. Šādi izprastas paaudzes raksturojumā abām grupām —

---

34 Skat. piem. Internets: http://www.fotoblog.lv/?f=51&id=72, Par naudas pelnīšanu ar „blogiem", piemēram, Internets: http://krizdabz.id.lv/; par memuāru, piemēram, Internets: http://r21vo.id.lv/, 2006. gada decembris

35 „Tāds, ko viegli pārvietot."

36 e-development toward the knowledge economy : leveraging technology, innovation and entrepreneurship for „smart" development. Ed. by *Carayannis and Caroline M. Sipp*. — Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York : Palgrave Macmillan, 2006.

gan skolas bērniem, gan pieaugušajiem — spēja iekļauties kādā no „klātbūtības paradigmām" ir izšķiroša. Pieaugošo darba dzīvē arvien lielākā mērā tiek runāts par spēju strādāt, papildinot vienam otru, veidojot komandu, grupu darbu, to savukārt raksturo veiktspēja un veiktspējas pārvaldība (*performance management*).

Viedtelefonu jaunākā paaudze apvieno datu apstrādi un analīzi ar telefoniju kā vienu no funkcijām. Viedtelefoni kopā ar citām trešās paaudzes tehnoloģijām atrodas papildinājuma attiecībās starp vietu fiziskajā telpā un virtuālo telpu, nodrošinot to pastarpinājumu. Lai raksturotu šo pastarpinājumu, pievērsīsimies „skāruma" pieredzei, ko vizualizēt palīdz konkrētais darbs ar skārienjūtīgiem displejiem. Skāruma tuvāks lietojums liek „aizmirst" ķermeni reizē ar lietu lietiskumu, bet liek pievērsties tam, kā savstarpēji mijiedarbojas ķermeniskās sajūtas, pozicionējot iemiesotas telpas ikdienas pieredzi.

Vārda „displejs" (*display*), ko varam tulkot ne tikai kā „izstādi", „izrādīšanu", bet arī kā „eksponēšanu", „ekspozīciju", ienākšana mūsu ikdienā kopā ar ierīcēm, kurām ir displeji, norāda uz nepieciešamību pārdomāt šo ikdienu, ņemot vērā tehnoloģiju pavērtās iespējas. Abstraktajā zināšanu telpā „sastopas" tehnoloģijas, tehnika ar valodas un atmiņas arhīvu simboliskajiem resursiem, vienkāršoti sakot, tehniskās zinātnes ar humanitārajām, skaitļi ar vārdiem. Ar to, ar ko jāstrādā ikdienā nacionālās valodas terminoloģiskajai komisijai, mūsdienās nākas sastapties ikvienam valodas lietotājam (var piebilst — vismaz tai paaudzei, kurai datorprogrammas vai citas programmas ir nācies apgūt netulkotas), proti, ar jautājumu, kas un kāda pieredze slēpjas aiz tiem vārdiem, ko labāk saprotam nevis dzimtajā, bet angļu valodā. Jautājums par saskarni un „saskarnes praksēm" ir jautājums, kas jāskata kultūras jēgas producēšanas kontekstā un perspektīvā.[37] Tehnoloģijas tiek saprastas kā protēzes, no kurām nav iespējams izvairīties, tās palielina un deformē ķermenisko paplašinājumu, arī kā spokains „es" spoguļattēls, kas dominē un veido pamatu mūsdienu mediju analīzei, skaidrojot ķermenisko perspektīvu. Visās šajās koncepcijās ekrāns tiek saprasts kā „saskarne", kā interaktīva pastarpinājuma virsma, kas iedibina cilvēka un mašīnas dialoga nosacījumus.[38] Saskarne kā skatītāja un ekrāna attiecības tiek analizētas arī citu autoru darbos. Tā, M. Vaita (*M White*) uzskata, ka skatītāja institūts ietekmē ne tikai veidu, kā tiek saprastas atsevišķas saskarnes, bet arī to, kā izprotam patību un sabiedrību un to attiecības.[39]

Šajā rakstā apzināti cenšos mobilizēt tehnisko apzīmējumu „apaugšanu" ar ikdienas pieredzes, ikdienas valodas aprakstu komponentēm, līdz ar to meklējot pavedienus, kas šos apzīmējumus ļauj ierakstīt senākā vai nesenākā filozofisko pārdomu kon-

---

37 *Bramall S.* The Educational Significance of Interface // Enquires at the Interface: Philosophical Problems of Online Education. Ed. *Blake N., Standish p.* — Blackwell Publishing, 2001. — p. 80.

38 *Portanova S.* The Intensity of Dance: Body, Movement and Sensation across the Screen. — Internets: http://www.wac.ucla.edu/extensionsjournal/v2/portanova.htm, 2006. gada decembris

39 Skat. piem.: *White M.* The Body and the Screen: Theories of Internet Spectatorship. — The MIT, 2006.

tekstā un ļauj aplūkot tuvāk „saskarni" starp pavisam nesen definēto tehnoloģiskā koda terminu un kultūras, vēstures tradīcijā briedēto valodas vārdu, tādā veidā, gatavojot mūsu apziņas tikšanos gan ar tehniskajām iespējām, gan humanitārā cilvēka mantojumu.

Šajā kontekstā Ž. L. Nansī (*J. L. Nancy*) norāda, ka zināšanu sabiedrībā, pieaugot informācijas daudzumam un datu apmaiņas ātrumam, īpaši nozīmīgi kļūst jēgas aspekti. To aplūkojumā nozīmīgs ir ekspozīcijas skatupunkts. Ekspozīcija Nansī filozofiskajā refleksijā iegūst atslēgas vārda statusu, saistot viņu ar Žorža Bataija pārdomām par komunikācijas iedabu. Atsegšana, ekspozīcija, no Nansī viedokļa, ir jāskaidro kā intensīva saskarsme. Bataija piedāvāto akcentu, skaidrojot „ekspozīciju" kā sinonīmu „upurēšanai", Nansī izvērš kā savstarpējas eksistenciālās atsegšanas un nepiespiestības, kas norisinās ārpus vai viņpus īstenuma meklējuma un piederības kopienai, attiecību tuvākai atklāsmei. Ekspozīcija ir daļa no pārneses, „skāruma", mijiedarbības, apmaiņas, līdzdalības un pieslēguma. Atvērtība ir pārnesuma iespējamības pamats, taču reizē tā ir pārrāvuma un atšķirtības nosacījums. Nansī ekspozīciju aplūko kā eksistences izpausmi, taču līdzīgi tās tehniskam lietojumam ārpus filozofiskā konteksta, ekspozīcija norāda uz telpiski laiciskām noteiksmēm.

Pīters Drakers darbā „*Nākotnes ceļazīmes*"[40] uzsver, ka nepieciešams pāriet no produkta, kurš radīts, pateicoties ražošanā ieguldītajam darbam, un kura izmaksas attiecīgi balstās uz darba laika maksimālu ekonomiju, uz produktu, kura avots ir prasme likt lietā zināšanas, piedāvājot vīziju un aktualizējot konceptu. Viņš mēģina pievērst uzmanību tām kardinālajām izmaiņām, kurām pakļauta mūsdienu zināšanu sabiedrība. Šādas zināšanu sabiedrības uzmanības centrā vairs nav jautājums par mācību iestādi kā darbaspēka izglītošanas vietu, jo darbaspēks tā tradicionālajā nozīmē būtībā ir kļuvis lieks. Tehnoloģijas „izsmērē" ierastās robežas starp atšķirīgiem ekonomikas novadiem un atšķirīgām institūcijām. Līdzīgi tam, kā savu laiku tramvajs izspieda no pilsētas t. s. „zirgu tramvaju", kā fotogrāfija stājās zīmējuma vietā, tā arī mūsdienās jaunās tehnoloģijas ir krietni paplašinājušas katra iespējas kļūt par rakstnieku, kinorežisoru, vai kā citādi radoši izpausties. Piemēram, izmantojot mobilajos telefonos piedāvāto iespēju, pašam sacerēt „savas melodijas", tā papildinot bezgalīgo ierakstu iespēju krājumu. K. Japs (*C. Yapp*) atzīst: „*Vecās sabiedrības likumi ir sabrukuši vairākos aspektos vienas paaudzes laikā. Šim noteiktības trūkumam var būt reizē ierosinošas un biedējošas sekas. [..] Lai mēs būtu noteicēji tehnoloģiju revolūcijā drīzāk nekā tās upuri, tad kur mums ir jāsāk?*"[41] Japs piedāvā sākt ar vērtību skatupunktu. Bet varbūt ir jāsāk ar jautājumu, cik gatavi mēs katrs esam piedalīties vērtību „atjauninināšanas" procesā, konkrēti pievēršoties telpas un laika mobilo un topoloģisko raksturojumu kvalitatīvās dažādības izziņai. Atvērtība un mijiedarbība ir atslēgas vārdi komunikācijas procesā, kas ne vien iedibina jaunas attiecības, bet liek mainīties arī esošajām.

---

40 *Drucker P.* Landmarks of Tomorrow. — Transaction Publishers, 1996.

41 *Yapp C.* The Knowledge Society: the Challenge of Transition // Business Information Review. — No. 17 (2), June 2000. — p. 61.

„Ik ķermenis, kas saņem kustību no ārpuses, ir bez dvēseles, bet ķermenim, kas to saņem no iekšpuses, no sevis, ir dvēsele, jo tāda ir dvēseles daba."
(Platons. *Faidrs*[42])

„Te jau arī ir tas nejaukais, Faidr, kas piemīt rakstītajam vārdam un kas patiešām atgādina glezniecību: arī šīs mākslas darinājumi taču stāv kā dzīvi, bet, kad tiem ko vaicā, gaužām cienīgi klusē. Tāpat tas ir ar sacerējumiem: tev šķiet, ka tie runā kā saprātīgas būtnes, bet, kad tu tiem uzdod kādu jautājumu par to, ko tie saka, jo gribi to saprast, tie atkārto vienmēr vienu un to pašu. Un ikviens vārds, reiz uzrakstīts, klimst visur apkārt — gan pie tiem, kas to saprot, gan tāpat pie tiem, kam nav nekādas daļas gar to, un nezina, ar kuru lai runā un ar kuru ne."
(Platons. *Faidrs*[43])

Zināšanu aprites, vispārējas dažāda veida mijiedarbības pieaugums un tās ietekme uz sociālajām saitēm liek domāt un runāt par sabiedrību, kura mācās *(learning society)*, par izglītību kā 21. gadsimta industriju.[44] Lai aplūkotu zināšanu sabiedrības attīstību izglītības telpas paplašināšanās virzienā, iekļaujot tajā tālmācības, mūžizglītības mehānismus, nozīmīgas kļūst attiecības starp lokālo un pasaules sistēmu, pagātnes un nākotnes perspektīvām, kā arī jau mūsu rīcībā esošo pieredzi un tās turpmākiem organizēšanas nosacījumiem. Pieaugošā dzīves nepieciešamība orientēties pasaulē nozīmē reizē spēju būt atvērtam, atpazīt un pieņemt nākotnes izaicinājumus līdz ar prasmi būt mobilam, dinamiskam, strādāt ar apjomīgiem pagātnes datu krājumiem. Šī nepieciešamība, kas it kā izvirza reizē pretējas prasības, proti, „atteikties" un „saglabāt", „atkārtot" („kopēt") un „radīt", kas attiecināma gan uz laika, gan telpas noteiksmēm, iespaido tādu kādreizējo pretstatu kā horizontāls/vertikāls, sekls/dziļš, tuvs/tāls saturu. Līdzās žēlabām par laikmetam raksturīgo „vertikāles zudumu",[45] „seklo laikmetu" (*shallow age*),[46] „triviālajiem risinājumiem",[47] „tuvā" pārskatāmības nepārskatāmību, atrodam gan šo attiecību tehnoloģiskās interpretācijas, gan domātāju centienus aplūkot tās dzīves atšķirību izvērsumā. Pie to tuvāka aplūkojuma atgriezīsimies nedaudz vēlāk.

---

42 *Platons*. Dialogi un vēstules. — Rīga : Zinātne, 1999. — 152. lpp.

43 Turpat, 192. lpp.

44 *Yapp C.* The Knowledge Society: the Challenge of Transition // Business Information Review. No. 17 (2), June 2000. — p. 61.

45 Vertikāles zuduma aprakstos dominē gaušanās par „garīguma zudumu", „augstāko vērtību zudumu".

46 „Seklo" laikmetu lieto kā sinonīmu laikmetam „bez formas", „bez kultūras", „bez izglītības", bet arī „popkultūras", „patērniecības" sabiedrībai.

47 Par trivialitātes skaidrojumu — skat. tuvāk par „Matemātiski skaisto". — Internets: http://en.wikipedia.org/wiki/Mathematical_beauty, 2006. gada decembris

Par plašām un dziļām izmaiņām cilvēka izziņā, darbībā un pašā cilvēka dabā liek domāt pieaugošās prasības vispārējas mobilitātes nodrošinājumā (kas izpaužas vizualizējamā darījumu cilvēku, tūristu, imigrantu, bēgļu un citu personu kustībā), mobilā cilvēka vajadzības un to apmierināšanas formas nosaka tikpat uzskatāmais un nemitīgais pastarpinātā saziņas procesa kāpinājums, kuram nav ierobežojumu ne attāluma, ne laika ziņā. Informācijas filozofs L. Floridi (*L. Floridi*) prognozē, ka informācijas sabiedrībā „pāreja starp tiešsaistes un ārlīnijas" telpām drīz kļūs nemanāma, bet „mēs" atklāsies kā savstarpēji saistīti informācijas nesēji.[48] Informācijas telpā „ienākušajam" nav „kur noslēpties", jo „saite" viņu agrāk vai vēlāk „atklāj", eksponē.[49] Cits jautājums ir, ko „mēs" ar šo saiti darām?[50] Interesanti jauno tehnoloģiju iespaidu uz savstarpējām attiecībām apraksta Valters Benjamins, stāstot par saviem Berlīnes bērnības iespaidiem ap 1900. gadu. Viņš raksta: *„Maz no tiem, kuri šodien lieto telefonu, vairs atceras, kādus postījumus tā parādīšanās bija nodarījusi ģimenes klēpim. Zvans, kas atskanēja starp pulksten diviem un četriem, kad kāds skolas biedrs atkal vēlējās ar mani runāt, līdzinājās trauksmes signālam, kas iztraucēja ne tikai manu vecāku diendusu, bet gan visu pasaulsvēsturisko laikmetu, kura vidū viņi tai ļāvās."*[51]

L. Floridi ir ne tikai informācijas filozofijas, bet arī informācijas ētikas institucionālās iedibināšanas un radošās apguves iniciators. Informācijas ētika ir visai tuva datorētikai[52] (*computer ethics*), kā arī ētisko jautājumu risinājumiem mākslīgā intelekta pētniecības[53] jomā vai virtuālās realitātes jomā.

Socioloģiski informācijas sabiedrības izmaiņas tiek aprakstītas kā pāreja no masu ražošanas, stingras darba algas un arodbiedrību sabiedrības, kas cīnās par strādnieku tiesībām, uz tā saucamo mobilo kapitālismu[54], kam raksturīga ražošanas nišu meklēšana un strauja attīstības dinamika, tīklveida formāciju veidošana un pārveidošana, pieaugoša sieviešu darba ienākšana darba tirgū un nākotnes nenoteiktības kāpinājums. Pakalpojumu industrijas paplašināšanās[55] atklāj laiku, kas „rit atbilstoši" tām iespējām, kuras nodrošina sabiedrība kopumā (kas atklājas kā proporcija starp nodarbinātību, darba laiku un laiku, ko iespējams atvēlēt izglītībai un izklaidei), piemēram, „pērkot privātskolotāja darbu", lai sagatavotu bērnu skolai un veiksmīgākai darba dzīvei. H. Novotnija (*H. Nowotny*) raksta: *„Publiskais laiks ir iespiedies privātajā sfērā un privātais laiks var tikt aizstāvēts tikai tajā gadījumā, ja tas tiek pakļauts politikai. To veic sievietes,*

---

48 *Floridi L. A.* Look into the Future Impact of ICT on Our Lives // Information Society. — Jan./Feb. 2007, vol. 23. — pp. 59–64.

49 Skat. Internets: http://www.wired.com/wired/archive-13.01/view.html?pg=1, 2006. gada decembris

50 Skat. Internets: http://www.noplacetohide.net/, 2006. gada decembris

51 *Benjamins V.* Iluminācijas. — Rīga : LMC, 2005. — 316–317. lpp.

52 Skat. Internets: http://csdl2.computer.org/persagen/DLAbsToc.jsp?resourcePath=/dl/mags/ex/&toc=comp/mags/ex/2006/04/x4toc.xml&DOI=10.1109/MIS.2006.64, 2006. gada decembris

53 Internets: http://onlineethics.org/cases/robot/robot.html, 2006. gada decembris

54 Džeimss Klifords uzsver, ka par „mobilo kapitālismu" varam runāt kā par „konkrēti pastāvošu", ja tas ir „lokāli, politiski, sociāli un kulturāli artikulēts". Sal.: *Cliford J.* Traditional Futures. — Internets: www.humnet.ucla.edu/humnet/consortium/Clifford.pdf, 2006. gada jūlijs

55 Internets: http://sal.uiuc.edu/, 2007. gada janvāris

kas izvirza prasības laika politikas terminos, kad tās iestājas par jaunu ikdienas kultūru un jaunām ikdienas tiesībām. Jo sieviešu laika konfliktos visas citas konflikta līnijas starp tirgu un valsti, starp darba un brīvo laiku, patvaļīgu un nepatvaļīgu, apmaksātu un neapmaksātu ir izteiktas visskaidrākā veidā. Viņu konfliktu avots ir konfliktiem piesātinātās sabiedrības un laika sistēmas pieredze, kas balstīta darba dalīšanā, kurā vīrieša laiks nekad nav bijis tāds pats kā sievietei. Līdz ar to ir tikušas attīstītas dažādas laika kultūras, kuras sniedzas daudz dziļāk par to, ko varam gaidīt no pragmatiskām prasībām vai tām piedēvēto produktivitāti. Šeit pieteiktais konflikts ir cīņa par jaunu laika kultūru."[56]

Latīņu izcelsmes vārds „transmisija" (lat. *transmissio* — pārsūtīšana, nodošana) ir ieguvis termina statusu gan tehniskajās zinātnēs un dabzinātnēs, gan medicīnā un sociālajās zinātnēs. Savukārt transmisijas estētika[57] ir apzīmējums, kuru izmanto mākslinieki, lai apgūtu „tīkla mākslas" pavērtās iespējas, kuras liek saprast „saskarni kā vēstījumu". Transmisijas jēdziens tiek lietots kā sinonīms „pastarpinājumam", „tulkojumam". Arī šajā gadījumā ne tik daudz vārda latīniskā pagātne, cik tieši atsevišķajās zinātnēs iegūtās konotācijas, mūsdienās ir būtiskas to lietotājiem, lai runātu gan par komunikatīvajiem procesiem, gan arī par Heidegeru un ētiku.[58]

Transmisija tehniski tiek definēta kā ierīču kopums, kas nodrošina enerģijas pārvadīšanu un sadalīšanu tās patēriņa vietās. Šī un citas transmisijas papildnozīmes ļauj atkāpties no tā saucamās „priekšstatu" (*representation*) filozofijas un pievērsties tiem procesiem, kas norāda uz saitēm (*link*), kuras apvieno „tiešo" un „pastarpināto" saskarsmi. Piemēram, kibertelpa „uzturot saites" ļauj sastapties un sadarboties tiem, kas fiziskajā telpā neatrodas saziņas robežās.

Transmisija liek domāt ne tikai par citu „laika", bet arī par citu „telpas" kultūru. Mišels Fuko runā par „citu" telpu un izšķir tās divas formas: utopija un heterotopija. Ar heterotopijas jēdziena starpniecību tiek raksturotas kultūras, kuras aprakstāmas gan kā mītiski, gan reāli eksistējošas vietas. M. Fuko varas un zināšanu attiecību skaidrojumā telpu skatījis kā diskursīvu, nevis perceptuālu veidojumu, šādi dodot impulsu telpas sociālajai analīzei.

Informācijas tehnoloģijas būtiski maina visu uz Zemes dzīvojošo cilvēku ikdienu un likteni. Mobilie telefoni ir kļuvuši par neatņemamu individuālās un darba dzīves sastāvdaļu gan jaunākajām, gan vecākajām paaudzēm. To pašu var teikt par datortehnoloģijām, kas ieņem arvien lielāku un svarīgāku vietu gan darba laika, gan brīvā laika (ko savukārt raksturo tendence saplūst un pārklāties) organizēšanā un realizācijā. Ar digitālo kalendāru starpniecību ikdienas dzīve ir ieguvusi citu intensitāti un piepildījumu. Informācijas tehnoloģijas ir ievērojami paplašinājušas cilvēku savstarpējās saskarsmes veidus un formas, reizē uzdodot jautājumu par tradicionālo kopību tālākas pastāvēšanas resursiem un nosacījumiem, par to veidošanas un pastāvēšanas jēgu.

---

56 *Nowotny H.* Time. The Modern and Postmodern Experience. — Polity Press, 2005. — p. 113.

57 *Beguelmen G.* For an aesthetics of transmission. — Internets: http://www.firstmonday.org/issues/special11_2/beiguelman/index.html, 2006. gada decembris

58 *Hodge J.* Heidegger and Ethics. — London and New York : Routledge, 1995.

Savienojuma jeb pieslēguma iedibināta savienība, vispārējās pozicionēšanas sistēmas nodrošinātā spēja noteikt cita mobilā telefona īpašnieka atrašanās vietu cilvēku savstarpējās attiecībās ienesusi citas izvēles iespējas. Tās liek pievērst uzmanību jaunām „starplaika" un „starptelpas" formām, kuras atklājas starp darbu un mājām, darbu un mācībām. Sociālajās attiecībās vērojams tīklošanas un informācijas plūsmas nodrošināta mainīguma pieaugums, kas īpaši uzskatāmi izpaužas publiskās un privātās dzīves attiecību satura izmaiņā.

Starpsavienojumu *(inter-connectibility)* programma, kas nodrošina lietotājam vairāk vai mazāk ērtu, vairāk vai mazāk pamanāmu pārslēgumu, sniedz šāda starplaika un starptelpas tehnisku interpretāciju. Zināšanu pārvaldība veido daudzslāņainu struktūru, kurā slāņošanai ir noteikta tehnoloģiska interpretācija. Taču tā kā tehnoloģiskais kā slānis ieklājas arī mūsu ikdienas eksistencē, tad ir saprotama dažādu disciplīnu pārstāvju, tai skaitā humanitāro, pastiprināta interese par to.[59] Slāņojums tiek definēts kā horizontāls izklājums, kas ieņem noteiktu izplatījumu un ar kuru ir iespējams strādāt. Vēl vairāk, tieši mijiedarbības slānis jeb izklājums ir būtisks tālākā produktivitātes nodrošināšanā. *„Tā ir savstarpējā apmaiņa starp zināšanu konceptuālo slāni un zināšanu pārstāvniecību, kas mūs interesē"*, raksta R. Traunmillers (*R. Traunmüller*) un M. Vimmere (*M. Wimmer*), *„jo adekvāta konceptuālo zināšanu un zināšanu plūsmas kartēšana ir nepieciešams priekšnosacījums produktīvas sistēmas funkcionalitātes īstenošanai."*[60] Tālāk viņi runā par konceptuālo zināšanu tipiem, starp kuriem īpaši izceļ procesa, konteksta un satura zināšanu. Mijiedarbība starp zināšanu nesējiem, t. i., starp personām, fizikāliem artefaktiem, abstraktiem artefaktiem, informācijas tehnoloģijām ir daudzslāņains strukturāls veidojums. Tehnoloģijas liek mainīties izpratnei par „normālo" sabiedrībā. Lai gan izglītības telpa joprojām ir piesaistīta nacionālās valodas areālam, tālmācības komponente ietekmē attiecības starp skolotāju un skolnieku, pasniedzēju un studentu, papildinot un būtiski izmainot „fiziskās klātbūtnes" funkcijas tajās. Valodu apgūšanā arvien lielāku daļu ieņem *e*-programmas, kurās tiek nodrošināta „virtuālā klātbūtne", simulēta mijiedarbība un valodas situācijas izspēlēšana. Salīdzinājumam starp laika zonu ieviešanu un laika nošķiršanu no lokāli svarīgiem simboliskiem ritmiem un tam līdzi nākošo vienkāršošanu, ko aprakstām arī kā atšķirību nivelēšanu, ar valodas vārdnīcas datorizēšanu un to izmantošanu, lai praktizētu gan vienkāršākās, gan sarežģītākās situācijās, ir noteikts pamats, taču reizē vienkāršošana ir priekšnoteikums jaunu saskarņu un iespēju veidošanai.

Pieaugot atkarībai no savienojuma iespējām, cilvēces sākotnējās vienības ideja tiek pakļauta jauniem pārbaudījumiem. Cilvēku savstarpējās attiecībās, pieaugot izvēles iespējai, pieaug arī nepieciešamība aizstāvēt šo izvēli. Kā norāda F. Liotārs, tas ir strīdus

---

59 Starptautiskā filozofijas un literatūras asociācija veltī 2007. gada jūnijā plānoto konferenci „slāņošanas" tēmai. Par to tuvāk sk. „Layering. *Visual/Textual/Spatial/Temporal*". — Internets: http://www.iapl.info/index06-framemain.htm, 2006. gada decembris

60 Expanding Public Space for the Development of the Knowledge Society Report of the Ad Hoc Expert Group Meeting on Knowledge Systems for Development 4–5 September 2003. — United Nations New York, 2003. — pp. 149–150.

mehānisms, ko *„tagad nepieciešams akcentēt"*. Strīds ir veids, kā panākt savstarpēju izpratni par dažādību vienlaicīgu pastāvēšanu un tālāku atšķirību apzināšanu. Savukārt Ž. Deridā piedāvā apspriešanai ideju par *„jauno humanitāro zinātņu"* telpu kā telpu, kura sakrīt ar „beznosacījumu Universitātes"[61] telpu, kurā pētniecībā balstītas diskusijas gaitā tiek risināti gan jautājumi par patiesības jēdzienu un tā vēsturi, gan jautājumi par cilvēka tiesībām un noziegumiem pret cilvēci. Deridā aizstāv ideju par neierobežotu akadēmisku brīvību, kas tuva idejai par literatūru, kura runā par visu to, par ko citādi nav iespējams runāt. Profesors, kura vārdus un darbus regulē divas idejas: nepieciešamība aizstāvēt cilvēka tiesības un nepieciešamība nostāties pret noziegumiem, kas vērsti pret cilvēci, ir „nākotnes humanitāro zinātņu" profesors.

Globalizācijas laikmetā izglītoto (zināšanu strādnieku,[62] simbolisko analītiķu,[63] intelektuāļu) telpa iziet ārpus ierastajām auditorijas, bibliotēkas un semināra telpām. Aizstāšana (*replace*), aizvietošana ir interpretējama ne tikai sociāli vēsturiski, kad pievēršam uzmanību tam, ka „mašīnas aizstāj roku darbu", ne tikai ar to, ka šajā lomā („viņš bija neaizstājams") un šajā vietā stājas vai izvietojas kas cits, bet arī ar noteiktu funkciju vai noteiktu funkciju kopumu, ar ko varam sastapties mākslas produkcijas, zinātniskās pētniecības un tehnoloģisko manipulāciju jomā. Šāda aizvietošana[64] paredz noteiktu zināšanu lokalizāciju, to pārnesi un tālāku producēšanu. Lekcija kā profesora un studentu sastapšanās forma ir neaizstājama, taču studiju procesā to arvien lielākā mērā nomaina un papildina tās formas, kurās lielāku vietu ieņem vizuālā uzskatāmība, kā arī studentu interešu plūdena piesaiste „paaudzes kodiem", kas nozīmē spēju būt labāk informētiem par paaudzi interesējošām lietām, pateicoties dažādu tehnoloģiju atbalstītai piekļuvei (*access*).[65] Datortehnoloģiju pavērtās iespējas aizvietošanas jomā ienāk ar izklaidi un datorspēļu starpniecību, līdzīgi tam kā tas notika, pateicoties mūzikas un kultūras industrijai. Datorspēļu un videospēļu industrija ne vien ir kļuvusi par ekonomiski ienesīgu nozari, bet arī pārņēmusi daļu no audzināšanas un izglītošanas funkcijām, ne tikai „aizstājot" grāmatu studijas, bet arī profesoru „uztverot" kā vienu no datorspēles varoņiem, kam, saprotams, ir jāturas spēles definētajā lomā.

Internets un tā piedāvātās izmaiņas laika un telpas uztverē izglītību un kultūru pārvērš par resursiem, kas tiek pakļauti varas stratēģijām un politikai.

Savstarpējo saistību kāpinājums „tīklā", kas pats par sevi ir telpiski laicisks veidojums, paver tās iespējas, ko izslēdza attiecību ierobežojums ar „fizikālo laikā" un „fizikālo telpā".[66] Ar tām datoru lietotāji iepazīstas, izmantojot sev ērtā laikā (t. i.,

---

61 Jacques Derrida and the Humanities. Critical Reader. Ed. by *T. Cohen*. — New York : Cambridge University Press, 2001. — p. 24.

62 *Taylor K. S.* The Brief Reign of the Knowledge Worker: Information Technology and Technological Unemployment. — Internets: http://distance-ed.bcc.ctc.edu/econ/kst/BriefReign/BRwebversion.htm, 2006. gada decembris

63 *Reich R. B.* Symbolist Analyst Defined. — Internets: http://distance-ed.bcc.ctc.edu/econ/kst/BriefReign/symbanalydef.htm, 2006. gada decembris

64 Re:place skat. Internets: http://www.mediaarthistory.org/, 2007. gada janvāris

65 *Rifkins Dž.* Jaunās ekonomikas laikmets. — Rīga : Jumava, 2004.

66 Skat. Internets: http://plato.stanford.edu/entries/ethics-it-phenomenology/, 2007. gada janvāris

jebkurā diennakts stundā), kā arī sev ērtā telpā (t. i., no jebkuras zemeslodes vietas, kur atrodamies) pieejamus, internetbankas pakalpojumus, kam ir vajadzīgs vien datorpieslēgums un atbilstīgo paroļu un kodu zināšana. Līdzīga pieredze rodas, strādājot ar *e*-bibliotēkām, *e*-datu bāzēm, *e*-avīzēm un *e*-žurnāliem u. tml. avotiem. Arī šajos gadījumos tā kļūst „it kā" neatkarīga no ģeogrāfiskās vietas un laika zonām.

Sociālo, kultūras, cilvēcisko aspektu pieaugošais politiskais nozīmīgums ir veicinājis telpas izpēti politikas, filozofijas un ģeogrāfijas krustpunktā[67]. Atziņa par ģeogrāfiju kā disciplīnu „pirms" vēstures ir atziņa, kas ļāvusi atbrīvot telpu no tās pakļautības laikam un pievērsties to daudzveidīgo telpas raksturojumu apzināšanai, kas citādi palikuši „apslēpti" un „neizteikti". Heidegera „laika un telpas filozofija", jo īpaši viņa vēlīnā pievēršanās „lokālajam" un „vietai", iedvesmojusi un rosinājusi ne tikai filozofus, bet arī ģeogrāfus viņu centienos saprast „ģeogrāfiju" kā „tiltu starp humanitārajām un dabas zinātnēm".[68] Fenomenoloģijas pievēršanās Zemes zinātnei sasaucas ar ģeogrāfu pievēršanos cilvēka un vides attiecību tuvākai izpētei, veidojot tādas jaunas izpētes jomas un apakšdisciplīnas kā „cilvēkģeogrāfija" (*human geography*), laika jeb hronoģeogrāfija (*time geography*, *chronogeography*), kultūras ģeogrāfija (*cultural geography*) u. tml.

Cilvēces panākumi kosmosa apgūšanā ir likuši domātājiem ar jaunu izbrīna pilnu skatienu pievērsties „tuvākajam", „lokālajam", „Zemei". Telpiskās un temporālās analīzes savos dažādajos līmeņos, abstrakcijas pakāpēs un pielietojumos ir kļuvušas par daļu, lai arī ne vienmēr skaidri pamanāmu, no mūsu ikdienas (piemēram, ģeomātika, ultrasonogrāfija u. c.). Par tām arī nedomājam, kad izmantojam globālās pozicionēšanas sistēmas (GPS) vai satelītkartes.

Tiešsaistes laiks un telpa nav pakļauts tiem ierobežojumiem, ar kuriem sastopamies fizikālajā vidē. Attiecība starp fizikālo un virtuālo vidi tiek pētīta kopā ar tās intelektuālajiem līdzdalībniekiem. Reālā telpa un reālais laiks ir nepieciešami, lai, tēlaini izsakoties, būtu saimnieks pār lietām, taču nedz šī reālā telpa, nedz šis reālais laiks vairs netiek un vairs nevar tikt domāti pēc tukša trauka principa. Intelektuālo līdzdalībnieku atbildība pieaug, pieaugot attiecību sarežģītībai.

Jau antīkie domātāji uzdeva jautājumu — kas atbildēs par tiem vārdiem, kas, sava pavēlnieka muti pametuši un pierakstīti, tiek atstāti likteņa varā. Platona dialogā „Faidrs" lasām: *„Arī tagad tu, rakstu tēvs, vērtēdams tos labvēlīgi, minēji pretējo tam, ko tie īstenībā spēj. Tavs izgudrojums to apguvušo dvēselēs radīs aizmāršību aiz nevērības pret atmiņu, jo cilvēki, uzticēdamies rakstītajam, ļausies atgādinājumam no ārpuses — svešajām zīmēm, nevis iekšējam — no sevis paša. Tātad esi izgudrojis nevis atmiņas, bet atgādināšanas līdzekli un saviem mācekļiem sagādā gudrības šķitumu*

---

67 Skat., piem.: *Elden, S.* Mapping the Present: Heidegger, Foucault and the project of a spatial history. — London: Continuum, 2001.

68 *Tuan Y.-F.* Space: the Perspective of Experience. — University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997; *Tetsuro W.* Climate and Culture. — Greenwood Press, Inc. in cooperation with Yusudo Co., Ltd., New York, 1988; *Wollan G.* Heidegger's philosophy of space and place // Norsk Geografisk Tidsskrift — Norwegian Journal of Geography. Vol. 57, Oslo. — p. 31.

nevis patiesību. Daudz dzirdējuši bez kādas apmācības, viņi iedomāsies arī daudz saprotam, kaut gan lielākoties nesaprot neko, un arī sadzīvot ar viņiem būs grūti, jo viņi kļūs tikai šķietami gudri, nevis gudri."[69]

Arī ikdienā mēs dzirdam sakām: „*Es nebiju klāt, es nevarēju lietas ietekmēt*", taču jautājums par lēmuma pieņemšanas un sagatavošanas procesu kļūst arvien akūtāks. Mūsu ikdienas dzīves dažādo aspektu aktualizēšanā mijas pasivitāte un aktivitāte, tālrādi (*television*) papildina tiešsaiste (*online*), tādējādi ievērojami paplašinot „klātbūtības" (*presence*) iespēju apjomu. Jautājums par mūsdienu tehnoloģijām nav tikai jautājums par tehnoloģijām, bet gan jautājums par mūsdienu sabiedrību, par mums pašiem. Ž. Nansī raksta: *„Tajā periodā, kad „intelektuālis" spēja pastāvēt (aptuveni no 1750. līdz 1960. gadam), viņā tika uztverta jēgas autoritāte un laikabiedra paša par sevi klātbūtne. Intelektuālis bija laikabiedrs vislielākajā mērā. Viņš deva atslēgas un izlika iezīmes konkrētam laikam, viņš lika citiem piedalīties konkrētā vēsturē. Tā kā šī loma tagad vairs nav iespējama, mums liekas, ka vairs nav laikabiedra telpas. Taču drīzāk patiess ir gluži pretējais: mums jādalās telpā, ko pievērusi iezīmju un orientieru atcelšana. Un mēs kļūstam atbildīgi par vietām, ko vairs nespēj ieņemt jēgas saimnieki un vēstneši."* [70]

Jau Frānsisa Bēkona izteiktā atziņa, ka „zināšanas ir vara" un „vara ir zināšanas"[71] iegūst jaunu izvērsumu, jo pasaulē ir mainījušās attiecības starp „gribēt", „varēt" un „zināt". M. Fuko raksta: *„Zināšanu diskursu un ģenealoģijas veidošanās ir jāanalizē nevis kā apziņas tipi, uztveres veidi un ideoloģijas formas, bet gan varas stratēģijas un taktikas terminos, kas .. izvietojas pateicoties demarkācijas līnijām, teritoriju kontrolei un domēnu organizācijai."*[72]

Zināšanu sabiedrību bieži vien lieto kā sinonīmu informācijas sabiedrībai, ar to pasvītrojot, ka mūsdienās galvenais sabiedriskās virzības faktors ir informācijas producēšana, pateicoties kurai tad arī norisinās sabiedrības simboliskā un sociālā kapitāla uzkrāšana un apmaiņa. Sastopoties ar apgalvojumu, ka dzīvojam politikas laikmetā, ir jāņem vērā, ka arī šajā jomā zināšanām un informācijai ir izšķiroša politiska faktora loma: *„Mēs kļūstam atbildīgi par vietām, ko vairs nevar ieņemt jēgas saimnieki un vēstneši"*.

Atsaucoties uz agrāk pieminēto „informācijas lielceļu" metaforu, varam atzīmēt, ka tā aptver visu, kas atrodas „šaipus" — uz ātrumjoslas, — nevis „viņpus" maģistrāles aizsarga žogam. Izvēršot metaforu, var piebilst, ka uz ātrumjoslas valda braukšanas likumi un stratēģija, ko nosaka tie, kas piedalās kustībā. Tas liek mainīties arī tādiem tradicionāliem spēlētājiem zināšanu nodrošināšanas un informācijas producēšanas jomā

---

69 *Platons.* Dialogs un vēstules. — Zinātne, 1999. — 191. lpp.

70 *Nansī Ž. L.* Dalītais laiks // Kentaurs, Nr. 17. — p. 124.

71 Sal., piem., ar Bēkona sacīto: „Lai gan visi ceļi, kas ved uz cilvēka varu un viņa zināšanām, ir visciešākā mērā saistīti un gandrīz vai vieni un tie paši..." *Bēkons F.* Jaunais organons. — Rīga : Zvaigzne, 1989. — 105. lpp.

72 *Foucault M.* Power/Knowledge, — pp. 71–72; cit. pēc: *Gieryn T.* Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line. — University of Chicago Press, 1999. — p. 20.

kā universitātes. Tāpēc mūsdienās tiek daudz diskutēts par to, kas īsti ir universitātes uzdevumi un vieta.[73]

Zināšanas un to transmisija tradicionāli ir saistīta ar īpašu vietu publiskajā telpā, kas kopš viduslaikiem Rietumos tiek saistīta ar universitātēm. Universitāte tradicionāli tiek definēta kā vieta, kur norisinās apmācība, pētniecība un kultūras vērtību tālāka transmisija, humānistiska kultūras un izglītības vērtību aizstāvība. Savukārt 1933. gada Heidegera inaugurācijas runa, stājoties rektora amatā, kurā viņš runāja par zināšanu un garīgo līderu nepieciešamību, joprojām tiek uztverta kā viena no visstrīdīgākajām modernās universitātes koncepcijām. Vadoties no nepieciešamības ievietot zināšanas kultūras kontekstā, Heidegers piedāvāja pakļaut tās nacionālās kopības kontrolei.

Modernajā sabiedrībā ierastā universitātes pozīcija, kuras avots bija apgaismības akceptētā „universitātes autonomijas" ideja, kas bija saistīta ar izvairīšanos no politikas, ir cietusi krahu. Universitāte nebija spējusi Heidegera personā — nedz praktiski, nedz idejiski — noturēt un saglabāt „kontemplācijas" ietvaru, tā bija ļāvusies provokācijai un kļuvusi performatīva. Jautājums par universitātes attiecībām ar valsti atgriezās ar jaunu spēku. Tās kļuva īpaši neskaidras globalizācijas kontekstā, kad arvien biežāk izskan runas par to, ka valsts un valsts institūcijas pašas ir zaudējušas kādreizējo lomu un ietekmi. Neiedziļinoties šajās izmaiņās, atzīmēsim to, ka atbildes uz jautājumiem, kas mēs esam, kad esam kopā ar mūsu galda, klēpja, plaukstdatoriem, kam īsti mēs kalpojam, nav skaidras un pārskatāmas. Šajā ziņā, kā tas ir izskanējis ne reizi vien 20. gadsimta gaitā, „cilvēks" ir nonācis līdz „cilvēcības" problēmai, jo autoritātes, pie kā ir bijis iespējams vērsties, vairs nenorāda uz drošām orientēšanās zīmēm. Taču arvien skaidrāk parādās atsevišķa cilvēka līdzdalības daļa, saglabājot dzīves dažādību, pieaug viņa iespējas ikdienišķi „solidarizēties" ar cilvēcību.

Aplūkosim šo jautājumu no tā skatu punkta, kā pieaugot darbības aktivitātei, tās intelektuālajai piesātinātībai, veicināt un domāt „nākotnes atvērtību", uzturēt un nodrošināt tās atšķirību telpu.

Zināmā mērā šīs izmaiņas ir saistītas ar tām transformācijām, kas atklājas izglītības telpā, ko A. Gramšī (*A. Gramsci*) aprakstīja kā pāreju no tradicionālā apzīmējuma „intelektuālis" uz „organiskais intelektuālis". Gramšī raksta: *„Tās sakāpinātās aktivitātes un daudzveidīgās reorganizācijas izglītības jomā plašā nozīmē sabiedrībās, kas izauga no viduslaiku pasaules, ir indekss tai lomai, ko modernajā pasaulē ieguva intelektuālās funkcijas un kategorijas. Paralēli mēģinājumiem padziļināt un paplašināt katra indivīda „intelektualitāti", pastāv arī centieni vairot un sašaurināt dažādas specializācijas. To varam redzēt attiecībā uz visu līmeņu izglītības iestādēm, ietverot arī organismus, kas pastāv, lai sekmētu tā saucamo „augsto kultūru" visās zinātnes un tehnoloģijas jomās. Skola ir tas instruments, ar kura palīdzību tiek sagatavoti dažāda veida intelektuāļi."*[74]

---

73 Deridā runā par „beznosacījumu universitāti" kā sabiedrības demokrātijas nepieciešamu nosacījumu, savukārt Delantijs uzsver, ka „zināšanu sabiedrībā" universitāte ir kosmopolītiskās un aktīvas pilsoniskās izglītības vieta.

74 *Gramsci A.*, 1971. — p. 10 Cit. pēc: *Delanty G.* Challenging Knowledge. The University in the Knowlede Society. — The Society for Research into Higher Education&Open University Press, 2001. — p. 77.

Tā saucamie organiskie intelektuāļi no tradicionālajiem intelektuāļiem atšķiras ar lielākām pretestības iespējām. Nākotnes atvērtība liek domāt ne tikai par tagadnes robežu uzturēšanu, bet arī par attiecību distances starp aprēķināmo un neaprēķināmo saglabāšanu, akcenta pārnešanu no substances uz pretestību (*resistance*). Tas atstāj iespaidu arī uz attiecībām starp „skolotāju" un „skolnieku"; tehnoloģijas ienākšana šajā jomā liek tās pārskatīt „sadarbības" un „partnerattiecību" kontekstā.

Atsakoties saprast tehnoloģiju ārpus jautājuma par cilvēka nolemtību, Heidegera doma pievēršas diviem savstarpēji konfliktējošiem impulsiem tehnoloģiskajā pasaules ainā: pirmkārt, tā ir tendence „ielogot", „ielikt ietvarā" *(Ge-stell, en-framing)*, pateicoties kurai mūsdienu tehnoloģijās valdošais impulss aplaupa cilvēka *sensorium* par labu globālajam hegemoniskajam tehniskajam aparātam; otrkārt, tā ir tendence uz *poiesis*, ar kuras starpniecību tehnoloģiskās prasmes, dažādi izteiktas valodā, poēzijā, vizuālajās mākslās, ātrrakstīšanā, digitālo atkritumu estētikā, jauno mediju mākslā var atvasināt no tehnoloģiskās pasaules ainas kā liktenīgu, atšķirīgu *technē* nākotni, nākotni, kurā tehnoloģijai ir atkal ko pasacīt, ko atsegt jautājumā par attiecībām starp tehnoloģiju un *alētheia* (patiesību).

Žans Liks Nansī ekotehnikas domāšanā sastopas un iziet ārpus tā pretstata, kura ietvaros strādāja Huserls un Heidegers, proti, ārpus sākotnējās fenomenoloģiskās pasaules un zinātnisko un tehnisko zināšanu sfēras pretstata. Nansī, turpinādams attīstīt Heidegera notikuma (*Ereignis*) un viņa „sākotnējās ētikas" tēzes, pievēršas simboliskās telpas un ar to saistītās jēgas skaidrojumam. Viņš raksta: *„Pasaule mūs aicina domāt parādību līmenī, lai gan to var saprast (kā pieplūdumu, parādīšanos, vizualizāciju, spožumu, atgadījumu, gadījumu), tā ir jādomā, sacīsim tā, kā dispozīcija (atstarpe, skārums, kontakts, krustojums)."*[75]

Heidegera filozofiskajā mantojumā abi elementi, kuri veido tehnoloģijas vienību tās klasiskajā izpratnē un kas līdz šim ir piedalījušies „zemes izpostīšanā", ir nošķirti un savstarpējā karā. Šie cieši saistītie elementi, ko varam identificēt kā provokāciju un poetizāciju, kalkulāciju un meditāciju, telpu un laiku, galu galā tiek apvienoti jaunā eksperimentālā veidojumā. Pēc Nansī domām, Heidegera metode līdz ar to atrisina mīklu, ko tā gribēja tikai atklāt un, to veicot, tā piedāvā „tehnoloģijas ētiku", kurai ir kas būtisks ko teikt attiecībā uz planetārā tehniskuma nākotni, jo Heidegera projekts ir tehnoloģija.

Atsakoties no stingri monistiskas esamības jautājuma noteiksmes, Heidegers vienmēr palicis metafizikas pozīcijās, jo pārvērtis esamību par enigmātisku zīmi — „vientuļu" „pasaules" un „zemes" nošķirtības telpā. Heidegeram pasaules un zemes pretstatu nesamērojamība ir tehnoloģijas sūtība un konfliktējošu impulsu, kas iezīmē tehnoloģijas likteni, galvenā būtība. Tehnikas un tehnoloģiju lomas pieaugums mūsu telpas un laika „aprēķināmībā" liek domāt par „piekļuvi" un „sadali" (*share*), par attiecībām starp pagātni un nākotni, par „notikumu" kā tādu. Tas atklāj, ka ir izmainījies „politikas" jēdziens, aptverot jomas, kas agrāk tika domātas kā ārpus politikas stāvošas.

---

75 *Nancy J. L.* Le Sens du Monde. — Paris : Galilee, 1993. — p. 34.

„Arhīvu arhivēšanas tehniskā struktūra.. nosaka attiecības ar nākotni. Arhivēšana producē tādā pat mērā, kādā tā iegrāmato notikumu," raksta Žaks Deridā. Viņš atzīmē: *„Protams, ja kāds definē valodu tādā veidā, ka tā tiek rezervēta tam, ko dēvējam par cilvēcisku, kas gan tur ir ko piebilst? Bet ja ierakstām valodu iespējamību tīklā, kas ne tikai to aptver, bet nereducējami to iezīmē no iekšpuses, viss izmainās. Es domāju par zīmi vispār, par pēdām, par atkārtojamību, par* ***différance****. Šīs iespējamības vai nepieciešamības, bez kurām valodas nebūtu, pašas par sevi nav tikai cilvēciskas... Šeit es runāju par ļoti „konkrēto" un ļoti „aktuālo": dzīves ētikas un politikas problēmām."*[76]

Uz zināšanām balstītā ekonomika būtiski maina mūsu ierastos priekšstatus par zināšanām vispār un visu to, kas ar tām ir saistīts. Tāpēc mūsdienu domātāju uzmanības centrā ir jautājumi, kas saistīti ne tikai ar zināšanu pasniegšanu un to apgūšanu, bet arī ar tā noskaidrošanu, ko apgūstam un kāpēc, kā vārdā tas notiek. Uz zināšanām balstīta ekonomika liek kardināli pārvērtēt to, kādā mērā zināšanu sniedzēji izpilda solījumus, ko tie devuši studentiem. Tā liek no jauna izvērtēt arī to, kas tiek uzskatīts par atbilstošu darbam un dzīvei, apstiprinot zināšanas informācijas aktualitātes griezumā. Līdz ar to universitāte mainās un, atbildot uz nepieciešamību būvēt tiltu pār bezdibeni, kas izveidojies starp universitāti, biznesa pasauli un sabiedrību kopumā, iegūst politiskas iezīmes, pildot viena no mezglu punktiem funkcijas zināšanu pārnesē. Šīs izmaiņas liek mainīties zināšanu un izglītības attiecībām. Tām seko izmaiņas universitātes un nacionālās valsts attiecībās. Valsts atbalsts studijām mazinās un zināšanu producēšanā iesaistās jauni spēlētāji. Priekšpānā izvirzās praktiskas, lietišķas zināšanas, tās nav vairs raksturojamas kā viendabīgas — hierahiskas un disciplināri klasificētas, bet ir refleksīvas un sociāli atbildīgas, heterogēnas un mainīgas. Zināšanas visdrīzāk ir kontekstuālas un uz problēmām orientētas. Pētniecība nošķiras no universitātes un attīsta savas laboratorijas kā patstāvīgas ražošanas vietas, tā kļūst fragmentāra un nepārskatāma, pārāk specializējusies un difūza. Zināšanām nav vienots raksturs. Tās nosaka nevis tradicionālās zināšanu nozares, bet gan zināšanu pielietojuma virzieni un to konteksts. Zināmā mērā katrs sabiedrības loceklis kļūst par intelektuālu funkciju nesēju un pildītāju. Šādu lomu pārdalījumu nosaka aizvien plašumā ejošā informācijas tehnoloģiju personalizācija, kā arī interaktivitātes pieaugums. Metaforiskais pārspīlējums, ka profesors mācās no studenta ne mazākā mērā, kā students no profesora, iegūst reālu un empīrisku pamatu jau ar to vien, ka orientācija uz informāciju mums liek pievērst uzmanību ne tik daudz uzkrātajām, cik vēl nenoformulētajām zināšanām, kas vēl tikai top kā noteikts pasūtījums, aktualitāte un notikums. Nākotne iegūst fetiša statusu un interese par pagātni maina savas formas: „nākotnes šoku" papildina mēģinājumi plānot, atpazīt un pieradināt nākotni.[77]

---

76 „Eating Well" or the Calculation of the Subject: An Interview with Jacques Derrida // Who Comes After the Subject? Ed. by *Cadava, Connor, & Nancy*. — New York: Routledge, 1991. — pp. 96–119.

77 Skat., piem., Internets: http://www.csudh.edu/global_options/IntroFS.HTML, 2006. gada decembris

To parāda dažāda veida „futoroloģiju",[78] nākotnes studiju,[79] laika ģeogrāfu, profesionālo futūristu[80] vairošanās un popularitāte.

Infotelpa / kiber(uni)versitāte

„Salikt kopā to, kas ir izjaukts. Un tieši tajā mēs esam laikabiedri, ja mēs vispār tādi spējam būt. Nolemti esamības notikumam, proti, tās trauslumam, tās jēgai, kas ierādāma šajā trauslumā."

(Žans Liks Nansī. *Dalītais laiks*[81])

„Bet tas, ko Hēgelis pirmām kārtām liek pārdomāt ir šis: jēga nekad nav tikusi dota gatava, nedz bijusi viegli pieejama, tā ir sevis atvēršana jēgai, un šīs pieejamības vārds ir brīvība."

(Žans Liks Nansī. *Nemierīgums*[82])

Kultūrvēstures jomā vērtību apgūšana vienmēr ir nozīmējusi nevis ātrumu, bet gan tā bremzēšanu, jo atmiņa prasa piesātinājumu, uzmanību un izvērsumu, tai nepieciešams apcerīgums un laiks, kas nepieciešams, lai apgūtu un strādātu ar informāciju. Kultūras atmiņa kā valodas resurss allaž ir darbojusies šādā pārdomu telpas atbalsta režīmā. Turpretim informācijas vērtība ir atkarīga no iespējamo procesu norises ātruma laikā un telpā, tās aktualitātes un atbilstības akūtajām vajadzībām. Informācijas vērtība nav neitrāla, tā aug, jo informācija, kas ir visiem nav informācija. Informācija „ierauj" zināšanas politikas un ekonomikas riņķa dancī, no jauna uzdodot jautājumu par zināšanu un varas attiecībām. Vai esam gatavi darboties un saglabāt atvērtas durvis kā uz pagātni, tā arī uz nākotni, ja darbojoties arvien vairāk nonākam „tā, kas ir", aktualitātes un „pašpietiekamas klātbūtības" (M. Heidegers) nosacītības varā? Kad atmiņa tiek ielikta ietvarā, kad tā darbojas saskarnes režīmā, kad portāli un digitālie arhīvi ir tikai serveru kapacitātes ierobežoti, mēs paliekam disciplināri noslēgtā telpā. Kas notiek ar mūsu dzīves un kultūras vērtībām, ja darbības ātrums un mobilitāte iegūst galvenās vērtības statusu, bet informācijas vērtība kļūst par daļu no tā, ko nodrošina „piekļuve"? Sabiedrības informatizācija kā tās tehnizācijas forma saasina divu dažādu dzīves spēku (autonomijas un heteronomijas) pretimstāvēšanu. Šādai pretimstāvēšanai ir daudz un dažādu izpausmju, bet ir jautājumi, no kuru risinājuma ir atkarīga kopīgā nākotne (to risinājumā viens pret otru bieži spiesti nostāties eksperti un „folkloras kopu" pārstāvji).[83]

---

78 Skat., piem., Internets: http://www.wfsf.org/, 2006. gada decembris

79 Skat., piem., Internets: http://en.wikipedia.org/wiki/Futures_studies, 2006. gada decembris

80 Skat., piem., Internets: http://www.future-studies.com/, 2006. gada decembris

81 *Nansī Ž. L.* Dalītais laiks // Kentaurs Nr. 17. — p. 128.

82 *Nancy J. L.* The Restlessness of the Negative. — University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2002. — p. 7.

83 Towards a Multiversity? Universities between Global Trends and National Tradions. *Georg Krücken, Anna Kosmützky, Marc Torka* (eds.) — Transcript Verlag, 2006. Vēsturiska rakstura piemērs ir kādreizējās Rīgas metro celtniecībai veltītās diskusijas, kurās iezīmējās divas pretējas pozīcijas, proti, inženierekspetīzes un varas pozīcija un kultūrvēsturiskās vērtības, ikdienas apziņas pozīcijas

Sociālā taisnīguma jautājums zināšanu sabiedrībā, kad kultūras politizācija ir viens no to raksturojošiem aspektiem, pēc N. Freizeres (*N. Fraser*) domām, vairs nav risināms tikai vienlīdzīgas sadales jautājumu politiskā risinājuma kontekstā, bet gan *„aptver arī pārstāvniecības, identitātes un atšķirību problēmas."*[84] Zināšanu sabiedrībā nereti pietrūkst tieši zināšanu un atbildes „atbildīguma", tādēļ ir būtiski vienlīdzīgas sadales stratēģijas papildināt ar „atzīšanas", „cieņas" stratēģijām.

Deridā ar atbildes „atbildīgumu" saista filozofijas aktuālos uzdevumus un tās nepieciešamību, tās atbildīgo pozīciju kopumā. Uzstājoties ar lekciju *UNESCO*, viņš uzsver: *„Kas ir filozofija? Tā ir ne vairāk, ne mazāk kā taisnīguma iedibināšana attiecībā pret beztiesiskajiem. Ne vairāk, ne mazāk kā tiesību uz filozofiju iedibināšana tur, kur tai šķiet nav nekādu tiesību, tās nav atļautas, ir aizliegtas, vai nav saskatāmas. Un vai tas, ko es tikko nosaucu par pārmērīgu, „neticamu, paradoksālu un nepraktisku" nav visvairāk izplatītā lieta pasaulē?"*[85]

Dažādās formās ir atzīts, ka mūsu laikmetam ir raksturīga pretstata saasināšanās starp mūsdienīgajām un senākajām (īpaši sengrieķu) humanitātes formām. Viens no pirmajiem uz to norādīja jau Fr. Šillers, kurš darbā *„Estētiskā audzināšana"* pretstatīja estētisko spēli neestētiskajām komerciālajām kultūras formām. Šāds pretstats lika domāt, ka līdz ar darba dalīšanas tālāku evolūciju senākā cilvēciskās personības integritāte zaudē savu veselumu. Šillers līdz ar to izvirzīja utopisku ideju, ka mākslu uzdevums mūsdienu sabiedrībā ir aktivizēt un aktualizēt spēles elementus, no jauna atgūstot tajā tehnisko aktivitāšu rezultātā sašķelto cilvēku. Šīs Šillera idejas tālāku izvērsumu pētnieki saskata arī tādu mūsdienu domātāju darbos, kuri lielā mērā ir ierobežojuši „utopisma" pieeju vai arī atteikušies no tās. Šis pretstats turpmāk izvērsās sašķeltībā starp laika un telpas nojēgumiem humanitārajās jeb cilvēkzinātnēs (*Sciences of Man*) un dabzinātņu izziņas modelī, kurā laika un telpas naratīvos aspektus nomaina mērāmība un kvantitāte.

Ilggadējs Laika izpētes asociācijas prezidents Dž. Freizers[86] laiku aplūko kā faktoru, kas tieši iesaistīts to principu atlasē, kas nosaka vērtības. Pievēršoties laika un vērtību attiecībai, Freizers ir parādījis, ka vērtībām piemīt izmaiņas veicinošs un revolucionārs raksturs. Pievēršoties papildinājuma un aizstāšanas attiecībām tiek meklēti un piedāvāti jauni laika un telpas modeļi. Līdzīgi kā laika, tā arī telpas raksturojumā tiek ienesti neierasti parametri. Piemēram, B. Masumi (*B. Massumi*)[87] portretē aktīvo telpu negatīvi — kā pretstatu tam, ko viņš saprot kā datortelpas karteziānisko versiju. Viņš runā par aktīvo telpu, kurā norisinās produktīva sadarbība un neparedzamas savstarpējas deformācijas. „Darbs", pateicoties programmēšanas mehānismam, tiek

---

84 *Fraser N.* Social Justice in the Knowledge Society: Redistribution, Recognition, and Participation. — Internets: www.Wissensgesselschaft.org, 2006. gada decembris

85 Derridā lekcija *Unesco* par „Humanitārajām zinātnēm un filozofisko disciplīnu". — Internets: http://www.hydra.umn.edu/derrida/human.html, 2006. gada decembris

86 *Fraser J. T.* Time, Conflict, and Human Values. — University of Illinois Press, 1999.

87 *Massumi B.* Interface And Active Space, Human—Machine Design. — Internets: http://everybodys.be-node-25, 2006. gada decembris

iem(n)ests laikā. Saskarnes ģenealoģiju[88] viņš skaidro kā komplicētu šurp—turp pāreju no attēla tehnoloģijām uz tehnoloģijām, kas nodrošina ierakstu telpā un laika pārveidošanu.

Šīs izmaiņas laika un telpas aprakstos pavada izmaiņas zinātņu nozaru (disciplīnu) izpratnē, kas mūsdienās tiek līdzīgi iezīmētas un izlocītas (modulētas). Tās vairs netiek tvertas to veselumā, bet gan aplūkotas kā „variāciju lauki". Zinātņu nozaru transformācijas vairs neliek domāt par disciplinārajiem ietvariem vai nemainīgajām formām, kurās tiek ievietoti un tad nomainīti mainīgie lielumi, bet gan par spēku pārvietošanas un intensitātes izziņu. Robežas starp tām ir kļuvušas „nepārskatāmas", drīzāk iespējams apgalvot, ka tām nav iekšpuses un ārpuses: pārmaiņas no ārpuses nav iespējamas, tās vienmēr ir iekšējas.

Nepieciešamība pārskatīt izziņas nosacījumus, pievēršoties jaunajām informācijas tehnoloģijām un tuvāka informācijas virtuālo un abstrakto aspektu analīze, izpaužas arī kā uzmanības pieaugums pret materiālo un ķermenisko.[89] Kontemplatīvo apcerīgumu, kas „iekopts" kopā ar estētiskās distances uzturēšanu nomaina „šoks" (Benjamina *Schock*), „trieciens" (Heidegera *Stoss*), nomaina saskarnē, sadurā „pieslēguma" (*connectivity*) estētika. Karteziānisko *res extensae* un *res intensae*, kurā balstījās straujā dabzinātņu attīstība ar tai raksturīgo akcentu uz tukšas telpas un telpiskota laika apgūšanu, pretstatu nomaina atturīgāka attieksme pret karteziānismu, interese par transcendentālās estētikas ģenealoģiju (Ž. Delēzs, M. Fuko), kā arī telpas un laika jēdzienu pārskatīšanu (M. Heidegera mācība par *Ereignis*).

Telpas un laika izpēte un pārdomas par norisēm zinātņu disciplīnu jomā atklāj „papildinājuma loģiku", kas liek kādreizējo tiekšanos pēc stingra disciplināra ietvara nomainīt vai vismaz papildināt ar sadarbību ar citām zinātņu nozarēm, tās piesaista mūsu uzmanību tai paaugstinātai aktivitātei, kas norisinās uz to robežām, jo tās nav principiāli noslēgtas un nav radikāli nepārejamas. Analogi tam kā mūsdienās tiek atvieglota politisko robežu šķērsošana, daudz ierastāka kļūst arī zinātņu robežu atcelšana.

Sadarbība zinātņu jomā ir likusi domāt un strādāt starpdisciplinārā, transdisciplinārā telpā, tas no jauna liek uzdot jautājumu par filozofijas un interdisciplinārās pieejas attiecībām. Interdisciplinārā pieeja no filozofijas atšķiras ar to, ka tā ir metodoloģiski pozitīva un tā neapšauba atsevišķo disciplīnu priekšmetiskās izpētes jomas. Lai saglabātu to, kas filozofiju atšķir no atsevišķajām zinātnēm, kā uzskata vairāki mūsdienu domātāji (Delēzs, Deridā u. c.), filozofijai ir jāpretojas vairāk nekā jebkurai citai disciplīnai tam, kas notiek starpdisciplinārajā telpā. Nevis kultūras tradīcijas un cilvēces civilizācijas mantojuma pretstatīšana tehniskās ekspertīzes, tehnoloģisko iespēju izvērsumam, bet ikreizējas (tūlītējas, tepatīgas) analītiski atbalstītas izvēles nodrošināšana ir saistāma ar „ieraksta telpā" un „laika atlikšanas" stratēģijām, kas ietilpinātas tajā, kas tiek apspriests un piedāvāts, diskutēts un izstrādāts kā dekonstrukcija. Šīs filo-

---

88 Skat. arī: *Hansen M. B. N.* Bodies in Code: Interfaces with Digital Media. — Routledge, 2006.

89 *Munster A.* Materializing New Media: Embodiment in Information Aesthetics (Interfaces: Studies in Visual Culture). — Darmoth College Press, 2006.

zofiskās programmas ietvaros tiek pārskatītas attiecības ar filozofijas tradīciju, uzdots jautājums par dzīves atšķirību uzturēšanu un nākotnes demokrātijas iespējamību, risināta problēma par zinātņu statusu un attiecībām ar humanitārajām zinātnēm. *„Šeit ir iespējams runāt par daudzām lietām: notikuma horizontu, zemi kā protēzi, mantojuma absolūto tulkojumu, par alternatīvu nākotņu azartspēli, atmiņas koordinātām, kas ievieto vai pārveido institūtus no to iekšpuses, allomorfiska arhīva hiperpolitikām, eksperimentālo hronogrāfiju — viss ir daļa no Deridā slēgtajām derībām. Tās saista [...] attiecības kā tādas starp humanitārajām zinātnēm un varbūtēji „cilvēcisko"*"[90], raksta T. Koens (*T. Cohen*).

Izmaiņām mūsdienu sabiedrībā ir komplekss raksturs, tās nav ierakstāmas tajā izpratnē par sistēmu, kurā sakņojas tradicionālā darba dalīšana. Deridā pievērš uzmanību tam, kā izmaiņu izmaiņas rezultātā parādās nākotnes un humanitāro zinātņu, humānisma un taisnīgas demokrātijas problēmas. Viņš raksta: *„Viena no mutācijām, kas ietekmē* ***travail*** *[darba — aut.] vietu un iedabu universitātē šodien ir noteikta komunikācijas, diskusijas, publikācijas, arhivizācijas delokalizējoša virtualizācija. Tā nav virtualizācija, kas ir absolūti jauna tās struktūrā, tā ir dekonstrukcijas ābece. Jaunais ir kvantitatīvi straujš ritma kāpums, šādas virtualitātes kapitalizācijas apjoms un pilnvaras. No šejienes parādās nepieciešamība pārdomāt no jauna iespējamā un neiespējamā jēdzienus. Šī jaunā virtualizācijas (datorizācijas, digitalizācijas, īstenībā tūlītējas lasāmības, pasauliskošanas tele-darba paplašinājums) tehniskā „stadija", destabilizē, kā mēs to labi zinām, universitātes dabisko vidi. Tā ienes sajukumu universitātes topoloģijā, izjauc visu, kas organizē tās definējošās vietas, proti, tās nozaru pētnieciskos laukus un disciplinārās robežas, tiklab arī diskusijas vietas, tās* ***Kampfplatz****, teorētisko kaujas lauku — un komunitāro „universitātes pilsētiņu" struktūru. Kur lai atrodam datora, tele–darba un globālā tīmekļa kibertelpas laikmetā kopienas vietu un „universitātes pilsētiņas" sociālo saikni? Kur ir vieta demokrātijas vingrinājumam, lai tā būtu universitātes vieta, tajā, ko mans kolēģis Marks Posters dēvē par „kiberdemokrātiju"? Ir skaidra apziņa, ka vēl radikālāka, kā tas, kas šādā veidā ir saārdīts, ir notikuma topoloģija, ievietošanās savatnīguma pieredze."*[91]

Citviet, risinot jautājumu, kuram viņš piešķīris provokatīvu un tēlainu formu „Marksa spoki", Deridā raksta: *„Laiks ir izgājis no sliedēm. Pasaule virzās uz galu. Tā ir novalkāta, bet tam vairāk nav nekādas nozīmes. Liels vecums vai jaunība — neviens vairs tādā veidā nerēķina. Pasaulei ir vairāk kā viens mūžs. Mums pietrūkst mēroga šim mērogam. Mēs vairs nekarojam, mēs vairs neņemam vērā laikmetu kā laikmetu vēstures progresa virzībā. Ne briedums, ne krīze, pat ne agonija. Kaut kas cits. Kas notiek, notiek ar laikmetu pašu, tas dod triecienu vēstures teleoloģiskajai kārtībai. Tas, kas nāk, kurā parādās nesavlaicīgais, ir laikam nozīmīgais, taču tas nenotiek laikā. Pretlaiks. Laiks ir izgājis no sliedēm."*[92]

---

90 Jacques Derrida and the Humanities. A Critical Reader. Ed. by *Tom Cohen*. — Cambridge University Press, 2001. — p. 2.

91 *Derrida J.* The Future of the Profession // Jacques Derrida and the Humanities. A Critical Reader. Ed. by *Tom Cohen*. — Cambridge University Press, 2001. — p. 31.

92 *Derrida J.* Specters of Marx. — New York, Routledge, 1994. — p. 77.

Kā nodrošināt mūsdienu zināšanu sabiedrībā demokrātiskas nākotnes iespējamību, mainoties laika un telpas vārdnīcai, zinātņu nozaru aprisēm, kad „vieta" pakļaujas „it kā" nosacījumiem, kļūstot virtuāla? Deridā uzskata: *„Šī kapitālistiskā situācija (tur, kur kapitāls spēlē būtisku lomu starp aktuālo un virtuālo) absolūtajos skaitļos ir traģiskāka nekā tā cilvēces vēsturē ir jebkad bijusi."*[93] Mums joprojām trūkst vārdu tur, kur šķiet slīkstam vārdu plūdos. Ja Rainers Marija Rilke ar nostaļģiju rakstīja par lietām, kas strauji izzuda, gribot saglabāt cilvēkam raksturīgo poētisko izpausmi: dot lietām vārdus, nosaukt lietas to vārdos, tad mūsdienās humānista uzdevums ir dot vārdu „neiespējamajam", ļaut runāt notikumam. Deridā raksta: *„Tomēr šis beznosacījuma princips atklāj sevi sākotnēji un pirmām kārtām humanitārajās zinātnēs. Tam ir sākotnēja un priviliģēta prezentācijas, izpausmes un uzraudzības vieta humanitārajās zinātnēs. Tur tam ir diskusijas, tiklab arī izstrādāšanas telpa. Viss šis norisinās tiklab pateicoties literatūrai un valodām (t.i., zinātnēm, kas tiek sauktas par cilvēka un kultūras zinātnēm), kā arī nediskursīvajām mākslām, pateicoties tiesībām un filozofijai, pateicoties kritikai, izjautāšanai, viņpus kritiskajai filozofijai, pateicoties dekonstrukcijai — tur, kur tas nav ne vairāk, ne mazāk kā cilvēka jēdziena, cilvēces figūras kopumā, un savatnīgi to, kas pieņemta tajā, ko mēs saucam, dažu pēdējo gadsimtu gaitā, universitātē, par humanitārajām zinātnēm."*[94]

Zināšanu sabiedrībā mainās universitātes kā centrālā moderno sabiedrību veidojošā un pārveidojošā (transformējošā) institūta loma un uzdevumi. Sākot ar 20. gadsimta 60-iem gadiem universitāte no zināšanu glabātājas, kultūras vērtību radītājas pārtop par sabiedrības, kultūras pārveidotāju. Rietumu universitātes tradīcija ir viens no tiem veidojumiem, kuriem mums ir jāpateicas par atvērtāku un dinamiskāku sabiedrību. Mišels de Serto (*M. de Certeau*) 1964. gadā publicētajā darbā *„Kultūra daudzskaitlī"* raksta: *„Kultūras attiecība pret sabiedrību ir pārveidojusies: kultūra vairs nav piesaistīta dotai vide; tā vairs nepieder noteiktām profesionālām specialitātēm (skolotāji vai brīvajām profesijām); nedz vairs tā ir noturīga būtība, ko definē universāli pārmantoti kodi."*[95] Savukārt 20. gadsimta 70-os gados tiek izteikta doma par to, ka universitāte var un tai vajag nodrošināt ne tikai orientāciju kultūras vērtībās, bet arī sniegt politisko vadību.

Universitātes politizācija ir nenovēršama, tā nomaina kādreizējo universitātes autonomiju un liek runāt par t. s. antreprenieru universitāti. Lai gan tehnoloģiju tehniskie panākumi cilvēces pastāvēšanai tiek atzīti kā ļoti nozīmīgi, tomēr cilvēciskie, humanitārie informācijas tehnoloģijas aspekti vēl nav pietiekami izvērtēti. Ir acīmredzams, ka informācijas tehnoloģijas izmaina ekonomikas, sabiedrības un kultūras pastāvēšanas nosacījumus, taču nebūt nav skaidrs, ko šīs izmaiņas galu galā nozīmē cilvēcei un atsevišķam cilvēkam, kādas iespējas tās paver vai aizver un galu galā, kā likt lietā

---

93 *Derrida J.* The Future of the Profession // Jacques Derrida and the Humanities. A Critical Reader. Ed. by *Tom Cohen.* — Cambridge University Press, 2001. — p. 47.

94 Turpat, 29. lpp.

95 *Certeau de M.* Culture in the plural. — Minneapolis : Minnesotta University Press, 1997. — p. 41.

informācijas tehnoloģiju piedāvājumus? Līdzīgi tam, kā savulaik pilsētas izmainīja telpas izpratni, piesātinot to ar jauniem nošķīrumiem un simboliskām nozīmēm, reizē padarot laika plūsmu relatīvi neatkarīgu no dienas un nakts, gaismas un tumsas ritma, tas ir, iztaisnojot laika ritumu, tā arī informācijas tehnoloģiju piedāvātās iespējas ievērojami attīsta telpas un laika nojēgumus. Kibertelpā, virtuālajā jeb *e*-telpā veiktās darbības nerimst ne mirkli; jebkurā laika zonā rakstītā vēstule sasniedz adresātu gandrīz momentāni, *e*-telpā pārskaitījumi un dažādas citādas finansiālas darbības neapsīkst ne uz mirkli neatkarīgi no striktā banku darba laika, arvien biežāk virtuālajā vidē tiek piedāvāts darbs, kuru var paveikt neizejot no mājas, nepieciešams tikai dators un internetpieslēgums. Informācijas tehnoloģijas, ienākot universitātē, liek ievērojami mainīties izglītības procesam. Tiešsaistē tiek organizētas un piedāvātas *e*-universitātes, kas piedāvā atsevišķus kursus un veselas mācību programmas. „Reālo" studentu papildina *e*-students, uzdodot jautājumu par mūsu kopienas un kultūras izpratni.

Lai uzturētu saistību starp pagājušo un nākošo, starp atsevišķo un vispārējo, universitātei, saglabājot uzdevumu, būt starpniekam starp zināšanām, kuru avots ir jau uzkrātās zināšanas un zināšanām, kuru avots ir neiespējamais, notikums, kas vēl tikai jāformulē, ir jāattīsta ideja par universitāti nevis kā vienprātības, bet gan kā domstarpības iespējamības telpu.

Zināšanu sabiedrība ir sabiedrība, kurā zināšanu producēšana, apmaiņa un patērniecība ir padarījusi tālumu principiāli pieejamu un tuvu, bet tuvo un intīmo vērsusi tālu un nereti atsvešinātu vai svešu. Priekšstatu par telpu pārskatīšana šo nosacījumu apjēgsmē ne tikai liek izvērtēt kādreizējās mūžības ideālā sakņotās vērtības, bet arī paplašināt un izstrādāt vārdnīcu, kura ir lietotājam draudzīga un atbalsta dinamikas, mobilitātes, pārnesuma, intensitātes, kāpinājuma variablās iespējas. Šāda pārskatīšana un paplašināšana nav saprotama kā kādas „labākas receptes" piedāvāšana, bet gan kā starpdisciplināra robežu pārlūkošanas aktualizācija, diskusijas veicināšana orientieru meklējumam kopīgas demokrātiskas nākotnes uzturēšanai un nodrošinājumam.

Mg.philos. **Velga Vēvere**,
LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Zināšanu sabiedrība un zināšanu kultūras

Pasaules politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras procesu dinamika mūsdienās likumsakarīgi raisa jautājumus par šo procesu iedabu, norises ātrumiem un vispārēja raksturojuma iespējamību vai neiespējamību. Citiem vārdiem sakot, te runa ir par to, vai termins „zināšanu sabiedrība", kura pamatā ir divdesmitā gadsimta modernitātes ideoloģija un tās dažādās izpausmes, ir pietiekami ietilpīgs un elastīgs, lai atspoguļotu mainīgo situāciju vai arī — ir nepieciešams to modificēt un precizēt. Šī raksta galvenais uzdevums ir aplūkot dažādus zināšanu sabiedrības redzējuma modeļus, lai izdarītu secinājumus par to iespējamo efektivitāti un dzīvotspēju. Tas nav tikai formas jautājums par precīzāka vai neprecīzāka termina izvēli konkrētā gadījumā vai vienkārši intelektuāls vingrinājums, bet gan drīzāk — jauno zināšanu izpratņu (daudzskaitlī) apjēguma mēģinājums intelektuālās domas, kuras saknes meklējamas klasiskā grieķu kultūras un Eiropas filozofijas racionalitātes idejās, kontekstā.

Kas ir zināšanu sabiedrība un kādi ir tās iespējamie raksturojumi, proti, tie, kas ļauj to identificēt kā zināšanu sabiedrību? Teorētiskajā literatūrā un praktiskajos pētījumos saskaramies ar dažādiem formulējumiem — gan ārkārtīgi plašiem, kas akcentē zināšanas kā pašvērtību un sociālā brieduma indikatoru, gan šauriem, kas tās reducē uz sabiedrības informētības un spējas rīkoties ar informāciju šauras specializācijas jeb profesionalizācijas apstākļos pakāpi. Būtībā viennozīmīga atbilde nav iespējama. Tomēr pirms vērtējuma un konkrētās situācijas analīzes (par zināšanu sabiedrības izpratni un attīstības perspektīvām Latvijā) būtu svarīgi noskaidrot dažus būtiskākos konceptuālos nošķīrumus un to teorētiskos un ideoloģiskos pamatojumus. Turklāt jāņem vērā tas, ka var rasties spriedze starp jauno un veco redzējumu, kura izpausme ir arī vienskaitļa un daudzskaitļa formu lietojums, proti — sabiedrība/sabiedrības, kultūra/kultūras un homogēnas zināšanas/heterogēnas zināšanas.

2005. gadā publicētajā *UNESCO* pasaules ziņojumā „*Ceļā uz zināšanu sabiedrībām*" (zīmīgi, ka te lietots nojēgums „sabiedrības")[1] zināšanu sabiedrība tiek raksturota šādi: „*Zināšanu sabiedrība ir sabiedrība, kuru uztur tās dažādība un tās iespējas.*"[2] Tātad te runa ir par jau esošo zināšanu formu savienošanu ar jaunajām zināšanu realizācijas formām, kuras veidojas informācijas tehnoloģiju straujas attīstības, zināšanu tirgus un jauno marketinga stratēģiju apstākļos. Taču rodas jautājums, vai šādā gadījumā zināšanas netiek izprastas tikai kā noteikts (izmērāms) informācijas daudzums, ar ko, ja vien mums ir pietiekamas iemaņas, var brīvi rīkoties — iegādāties, pārdot, aizņemties,

---

1 Towards Knowledge Societies. — Paris : UNESCO Publishing, 2005.

2 Turpat, 17. lpp.

mainīties utt., proti, savdabīgas prasmes jeb tehnoloģiskās kompetences. Tomēr, šķiet, ka svarīgākais te ir dažādo zināšanu izpratņu un formu savienošanas iespēju akcentēšana, tā kā zināšanu sabiedrība, atšķirībā no informācijas sabiedrības, aptver daudz plašākas sociālās, ētiskās un politiskās dimensijas.

Zināšanu sabiedrība un informācijas sabiedrība

Viens no fundamentālākajiem darbiem, kas raksturo informācijas sabiedrību kā jauno tehnoloģiju ietekmi uz sabiedrības sociālo struktūru, ekonomisko aktivitāti un kultūras vidi ir Manuela Kastela (*M. Castell*) triloģijas „*Informācijas laikmets. Ekonomika, sabiedrība un kultūra*" 1. sējums „*Tīkla sabiedrības rašanās*".[3] Autors runā par kumulatīvās loģikas principa darbību sabiedrībā, proti, par to, ka zināšanas nepieciešamas tādēļ, lai ar to palīdzību radītu jaunas zināšanas, tas iespējams, izmantojot informācijas ieguves, lietošanas un pielietošanas (kognitīvās un kritiskās) prasmes. Tā rezultātā notiek zināšanu un informācijas identificēšana, zināšanas it kā zaudē savu humāno, sociālo un kultūras nozīmi. Tomēr te jāatzīmē, ka Kastels runā par jēdzienisko nošķīrumu informācijas / informatīvā sabiedrība (*information / informational society*). Pirmais no šiem jēdzieniem ir plašāks un raksturo informācijas lomu katrā sabiedrībā jeb, citiem vārdiem sakot, laikmeta intelektuālo ietvaru (*framework*), kamēr otrais jēdziens attiecas uz specifiskām sociālās organizācijas formām — informācijas apmaiņas tehnoloģijām. „*Tas, kā es lietoju terminus „informatīvā sabiedrība" un „informatīvā ekonomika", ir mēģinājums precīzāk raksturot pašreizējās pārmaiņas ...Piemēram, viena no informatīvās sabiedrības būtiskākajām iezīmēm ir tās pamatstruktūru tīkla loģika (networking logics of its basic structures), kas ir pamatā jēdziena „tīkla sabiedrība" lietojumam...*"[4] Ko tas nozīmē? Vai šeit nav runa tikai par tehnisko saziņas līdzekļu izmantojumu? Tomēr, šķiet, ka Kastels piešķir nojēgumam „informatīvā sabiedrība" papildus jēgu, proti, viņš runā par īpašu loģikas veidu, īpašām sociālajām saitēm un struktūrām. „*Tīkli veido mūsu sabiedrību jauno sociālo morfoloģiju, un tīkla loģikas izplatīšanās būtiski maina ražošanas, pieredzes, varas un kultūras procesu norisi un rezultātus.*"[5] Kā panākumu kritērijs kļūst iekļaušanās (iekļaušana) vai neiekļaušanās (neiekļaušana) tīklā, caur kuru realizējas vara. Tādējādi kļūst skaidrs, ka tīkla sabiedrībā sociālā arhitektūra gūst pārsvaru pār sociālo darbību kā tādu. Lai gan, no vienas puses, tīkla sabiedrība ir atvērta (komunikācijas iespējas ir neierobežotas), tomēr patiesībā izrādās, ka saprašanos nodrošina noteikti komunikācijas kodi, kas ir nepieejami, ja vien cilvēks darbojas citas sistēmas ietvaros. Tādējādi šīs sabiedrības maksimāla atvērtība var būt tikai šķietama, drīzāk te ir runa par jaunu attiecību arhitektūru, kuru apzīmēšanai kalpo Kastela termins „informatīvā" sabiedrība

---

3 *Castell M.* The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol. 1. The Rise of the Network Society. — Malden, Mass.; Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

4 Turpat, 21. lpp.

5 Turpat, 500. lpp.

(termins „informatīvā" tiek lietots tādēļ, lai uzsvērtu to, ka sabiedrība ir ne tikai informācijas saņēmēja, kas paredz lielāku vai mazāku pasivitātes pakāpi, bet arī to, ka informācija / informētība / informēšana ir viens no sociālās organizācijas pamatprincipiem). *„Sociālās evolūcijas un informācijas tehnoloģiju konverģence ir radījusi jaunu materiālo bāzi darbībām, kuras realizējas caur sociālajām struktūrām. Šī materiālā bāze, kas iemiesojas tīklos, ietekmē dominējošos sociālos procesus un pašu sociālo struktūru."*[6]

Sociālās arhitektūras (struktūras, pārvaldības formu, komunikācijas iespēju) pārmaiņas jauno komunikācijas tehniku ietekmes rezultātā aplūko arī viens no visspilgtākajiem 20. gadsimta komunikācijas teorētiķiem M. Maklūens (*M. McLuhan*). Te var minēt tādus viņa darbus kā *„Saprotot mēdijus"*[7], *„Mēdijs ir masāža"*[8] un *„Gūtenberga galaktika. Drukājošā cilvēka tapšana"*.[9] Pēdējā no šiem darbiem Maklūens izvērš specifisku kultūras tipoloģiju (hronoloģiju). Pēc viņa domām, kultūra pārdzīvo šādas secīgas attīstības stadijas: pirmatnējā mutiskā kultūra, kurai raksturīgas kolektīvas dzīves un pasaules uztveres formas; rakstiskā — drukas kultūra, kuru raksturo individuālisma dzimšana un nacionālisma aizsākumi, kā arī pašu zināšanu demokratizācija, ko nodrošina grāmatu plaša izplatība; mūsdienu kultūra — dabiskās audio vizuālās uztveres atdzimšana un jaunu kolektīvisma formu rašanās, ko veicina masu (tajā skaitā elektroniskie) komunikācijas līdzekļi. *„Līdz ar to, ka mēs mācāmies dzīvot jaunajā elektroniskajā, organiskajā laikmetā, apgūstot tā raksturīgās aprises un spilgti izteiktos uzbūves principus, iepriekšējais mehāniskais laikmets kļūst aizvien saprotamāks. Šodien, kad konveijera līnija zaudē savu lomu, atkāpjoties jauno, elektriski sinhronizēto informācijas modeļu priekšā, masveida ražošanas brīnumi zaudē tos noslēpumainības auru, kas tos aptvēra agrāk. Tajā pašā laikā nav iespējams nepamanīt to, ka totālās automatizācijas jauninājumi, kas veicina tādu sabiedrību rašanos, kurās nebūs nedz darba, nedz īpašuma, mūs atkal no jauna iegremdē nenoteiktības situācijā."*[10] Jāatceras, ka Maklūens šīs rindas rakstīja jau 1962. gadā, paredzot globālās domāšanas pārmaiņu procesus, kuriem esam liecinieki šodien. Grāmatas noslēgumā viņš secina: *„Pierastās un zināmās norises negaidīti kļūst groteskas. Pazīstamie institūti un sociālās formas kļūst draudīgas un ļaunu vēstošas. Ir nepieciešami īpaši pētījumi, kas pievērstos to daudzo pārmaiņu, kuras ir dabiskas jauno komunikācijas līdzekļu izplatīšanās sa-*

---

6 Turpat, 502. lpp.

7 *McLuhan M.* Understanding Media: Extention of Man. — New York : Routledge, 2001.

8 *McLuhan M.* The Medium is the Massage: Inventory of Effects. — New York : Bantam Books, 1967. Šajā darbā viņš raksta par to, ka komunikācijā noteicošais ir nevis saturs, bet gan pati komunikācijas forma, caur kuru realizējas attiecīgā laikmeta domāšanas ievirzes un pasaules redzējums, sociālā organizācija. Zīmīgs ir grāmatas nosaukums, kas apspēlē viņa slaveno aforismu „mēdijs ir ziņa" (*the medium is the message*) — nomainot tikai vienu burtu, Maklūens akcentē to, kā mēdiji, tāpat kā masāža, maina cilvēka uztveri, kā arī to masveidīgo iedabu un cilvēka individualitātes zuduma draudus masu sabiedrībā.

9 *Маклюэн М.* Галактика Гуттенберга. Становление человека печатающего. — Москва : Академический проект, 2005.

10 Turpat, 471. lpp.

biedrībā sekas..."[11] Citiem vārdiem sakot, saskaņā ar Māršalu Maklūenu, jaunās informācijas apmaiņas tehnoloģijas destabilizē to zināšanu izpratni, kas valda Eiropā, sākot ar renesanses laikmetu (orientācija uz drukāto tekstu, vizuālo uztveri un individuālu kultūras fakta pārdzīvojumu); otrkārt, nojēgums informācijas sabiedrība nav identificējams ar nojēgumu zināšanu sabiedrība, bet gan drīzāk apraksta tās specifisku attīstības pakāpi.

Tomēr zināšanu sabiedrības kopumā izpratnē priekšplānā izvirzās nevis informācija vai specifiskas iemaņas (kas ir nepieciešamas), bet gan pats cilvēks, cilvēka situācija pasaulē, viņa intelektuālais komforts vai diskomforts, iespēja vai nespēja pašrealizēties tajā. Šajā ziņā zināšanu sabiedrības un zinoša cilvēka izpratne ir cieši saistīta ar apgaismības humānisma idejām, kas atspoguļojas Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā (19. pants par izpaušanās un uzskatu brīvību, 26. pants par tiesībām uz izglītību, 27. pants par tiesībām piedalīties kopienas kultūras dzīvē). Vissvarīgākais, šķiet, ir tas, ka šāda tipa humānisms paredz to, ka zināšanas nav reducējamas tikai un vienīgi uz informāciju un tās lietošanas prasmēm. Lai gan, neapšaubāmi, ir mainījies pats priekšstats par to, kas ir pašas zināšanas (universālisma vietā stājas relatīvisms, universālas patiesības vietā — konsenss jeb jēgas situatīvā izpratne), tās kļūst par mūsdienu kultūras centrālo elementu.[12]

Zināšanu publiskie forumi

Helga Novotnija (*H. Nowotny*), Pīters Skots (*P. Scott*) un Maikls Gibons (*M. Gibbons*) savā grāmatā „*Domājot par zinātni: zināšanas un publika nenoteiktības laikmetā*"[13] spriež par zinātnes aizvien publiskākajām izpausmēm šodien sabiedrībā, proti, to, ka zinātne no autonomas un elitārās nodarbes sfēras pārtop par publisku forumu, aizvien vairāk ekspertīzi (jeb informētu spriedumu) nomaina sabiedriskās domas izpausmes, sabiedriskās apspriešanas, ikdienas pieredzes formas. Bet vai var teikt, ka šobrīd notiek pilnīga intelektuālo cilvēka spēju realizācijas formu nomaiņa? Šķiet, ka gluži tā tas nenotiek, drīzāk var runāt par plaisas palielināšanos starp šauri specializētām un teorētiskām ievirzēm (un tas attiecas gan uz dabas, gan sociālajām zinātnēm) un populārajām formām (zinātnisko publicistiku). Tradicionāli zinātne „*ir ne tikai noteikusi tehniskos procesus un ekonomiskās sistēmas un sociālās struktūras, tā arī ietekmējusi mūsu pasaules ikdienas pieredzi, mūsu apzinātās domās un pat neapzinātās jūtas. Zinātne un modernitāte kļuvušas nešķiramas...*"[14] Taču, kā atzīst grāmatas autori, pēdējās desmitgadēs ir mainījušās zinātnes funkcijas, priekšplānā izvirzot produktivitātes kritēriju, kas savukārt aktualizē jautājumu par zinātniskās darbības sociālajām

---

11 Turpat, 476. lpp.

12 Skat. *Delanty G.* Ideologies of Knowledge Society and the Cultural Contradictions of Higher Education. — Policy Futures in Education, Vol. 1., No 1 (2003). — pp. 71–82

13 *Nowotny H., Scott P., Gibbons M.* Re-thinkinking science: knowledge and the publicē in an age of uncertainty. — Cambridge : Polity Press, 2001.

14 Turpat, 1. lpp.

sekām. Ko tas nozīmē? Tas nozīmē, ka nozīmīgu lēmumu pieņemšanā aizvien vairāk tiek iesaistīta publika un zinātne patiesi pārtop par publisku forumu. Tomēr vai tas nenozīmē to, ka nākotnē Nobela prēmija zinātnē tiks piešķirta ar visaptveroša publiska balsojuma palīdzību un cilvēkiem, kurus intervē uz ielām būs vislielākā teikšana par to, būt vai nebūt, piemēram, teorētiskās fizikas vai filosofiskās fenomenoloģijas pētījumiem un ja būt, tad kādā virzienā tiem attīstīties (pieņemot to, ka garāmgājēji vismaz saprot to, ko viņiem jautā)? Zināmu apstākļu sakritības, piemēram, politiskā populisma dominēšanas, gadījumā, tas, protams, vienmēr ir iespējams, taču zināšanu sabiedrības un uz zinātni orientētas sabiedrības nojēgums paredz nevis to, ka visi lēmumi tiks pieņemti ar vienkāršu vai kvalificētu balsu vairākumu vistautas nobalsošanā, bet gan drīzāk to, ka mainās pats zinātnes pārvaldības un lēmumu pieņemšanas modelis, un jauno modeli varētu nosacīti raksturot kā publisku forumu. *UNESCO* ziņojums „*Virzoties uz zināšanu sabiedrībām*" sniedz abu modeļu (tradicionālā un publiskā) salīdzinājumu.[15]

1. attēls

Tradicionālās un publiskās zinātnes pārvaldes modeļu salīdzinājums

Tradicionālais modelis (lineāra lēmumu pieņemšana)

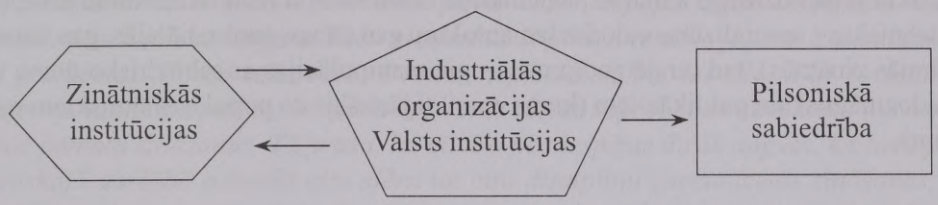

Publiskais modelis (kopīga lēmumu pieņemšana)

Avots: UNESCO ziņojums „Virzoties uz zināšanu sabiedrību"

15 Towards Knowledge Societies. — p. 121.

Šis attēls uzskatāmi demonstrē pārmaiņas, kas pēdējās desmitgadēs notikušas zinātnes pārvaldības sfērā, proti — aizvien lielāku lomu spēlē „publiskā pierādījuma" faktors jeb, citiem vārdiem, tas, ka priekšplānā izvirzās zinātnisko diskusiju publiskais raksturs. Zinātne un tehnoloģijas ierosina debates ne tikai šaurā zinātnieku lokā, bet tajās tiek iesaistīta aizvien plašāka sabiedrības daļa, it īpaši tas attiecas uz zinātniskās ētikas jautājumiem. Šī publiskā pierādījuma prasība paredz to, ka zinātnes atziņas ir nozīmīgas ne tikai šaurāi zinātniskā vidē, bet savā ziņā tām ir jāiziet ārpus laboratorijas vai zinātniskās institūcijas robežām. Vai tas nozīmē, ka teorētiskā zinātne zaudē savu fundamentālo nozīmi? Nē, drīzāk šeit runa ir par to, ka nepieciešama jauna deontoloģija jeb, citiem vārdiem sakot, jauna zinātniskās metodes izpratne un te parādās cits mūsdienu zināšanu sabiedrības aspekts — sabiedrības izglītošana. Citiem vārdiem sakot, situācijā, kad aizvien palielinās pilsoniskās sabiedrības loma ar zinātni saistīto lēmumu pieņemšanā, ir nepieciešama sabiedrības izglītošana un kompetences līmeņa paaugstināšana. *„Tādējādi zinātnes politikas lauks kļūst par mācīšanās vietu, kur būtu jāsniedz vismaz minimālas zināšanas par zinātniskiem jautājumiem."*[16] Šajā ziņā publiskā pierādījuma princips nozīmē tādas zinātniskās kultūras iedibināšanu, kur varētu līdzās pastāvēt gan šauri specializētas zinātniskās diskusijas, gan arī zināšanu publiskas izpausmes — zināšanu forumi. Tas, savukārt, izvirza priekšplānā jautājumu par tādām komunikācijas formām, kas ļautu izvairīties no intelektuālas augstprātības, no vienas puses, un — populisma, no otras puses. Jo, ja vienā gadījumā tas var novest pie tehnokrātiskuma un nozīmīgu lēmumu pieņemšanas šaurā lokā (ar tehnokrātiskumu te saprotot tehniskas / specializētas valodas izmantošanu gan dabas, gan sociālajās, gan humanitārajās zinātnēs), tad otrajā gadījumā — pie manipulācijas ar sabiedrisko domu un pseidozinātniskām publikācijām (kuras noteikti jānošķir no populārzinātniskiem rakstiem).

Zināšanu sabiedrība un zināšanu vadība

Zināšanu sabiedrības un zināšanu menedžmenta (zināšanu vadības) jautājumus savā grāmatā *„Postkapitālistiskā sabiedrība"* un rakstā *„Zināšanu darbs un zināšanu sabiedrība"* aplūko P. Drakers (*P. Drucker*) (teorētiskajā literatūrā viņš tiek uzskatīts par termina „zināšanu sabiedrība" radītāju). Viņš atzīst, ka galvenais ekonomiskais resurss mūsdienās ir nevis kapitāls, dabas dzīles vai darbaspēks, bet gan zināšanas. Līdz ar to priekšplānā izvirzās zināšanu pielietojamības, efektivitātes un produktivitātes kritēriji, komandas darbs, brīva informācijas apmaiņa un starpdisciplināras konsultācijas. Pēc viņa domām, zināšanas aizvien vairāk kļūst par instrumentu (instrumentiem), lai veiktu noteiktas funkcijas. Šo funkciju nodrošināšanai ir nepieciešama universitātes izglītības reorganizācija — tās pakārtošana pieprasījumam, proti, Drakers runā par zināšanu dinamiku un, protams, arī par tās profesionalizāciju, ne vairāku līmeņu profesionālās augstākās izglītības, bet drīzāk specializācijas nozīmē). Tas gan tūdaļ

[16] Turpat, 120. lpp.

rada jautājumus par akadēmiskās izglītības kvalitāti, kas būtiski paredz daudzpusīgu izglītību, jo situācijas pārmaiņu rezultātā, var rasties vajadzība pēc jaunām specializācijām; daudzpusīgumu nomaina adaptācijas spēju mainīgā tirgus situācijā attīšana. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka modernā zināšanu sabiedrība ir darbinieku un organizāciju sabiedrība, kurā *„vairums, ja ne visi, izglītoti cilvēki praktizēs savas zināšanas kā kādas organizācijas locekļi. Tādēļ izglītotam cilvēkam būs jābūt gatavam dzīvot un strādāt vienlaikus divās kultūrās: „intelektuāļa" kultūrā, kur darbība notiek ar vārdiem un idejām, kā arī „menedžera" kultūrā, kas fokusēta uz cilvēkiem un darbu."*[17]

Pēc Drakera domām, zināšanām jākļūst par instrumentiem noteiktu funkciju veikšanai (efektivitātes kritērijs), līdz ar to ir jāreorganizē arī universitāšu apmācības sistēma un zināšanu laukā jādarbojas saskaņā ar pieprasījuma un piedāvājuma (tirgus) prasībām. Tas nozīmē arī jaunu skatījumu uz to, ko savā būtībā nozīmē būt izglītotam cilvēkam. Tradicionāli rietumu kultūrā (vismaz pēdējos divos gadsimtos) izglītota persona bija cilvēks, kura rīcība bija noteikts formālu zināšanu krājums (*Allgemeine Bildung* vācu valodā, *Liberal arts* — angļu valodā). Taču pakāpeniski ar izglītību aizvien vairāk saprata spējas papildināt savas zināšana visa mūža garumā. Līdz ar to priekšplānā, kā uzskata Drakers, izvirzās specializētā izglītība jeb, faktiski, izglītības, pēc analoģijas viņš lieto vārdu „zināšanas" vienskaitlī (kas diemžēl latviski nav atvedināms) tradicionālā izglītotības modeļa apzīmēšanai un „zināšanas" daudzskaitlī modernās intelektuālās situācijas raksturojumam. *„Kā jau iepriekš tika teikts: pāreja no zināšanām vienskaitlī pie zināšanām daudzskaitlī indivīdam paver milzu iespējas. Kļūst iespējams veidot zināšanu strādnieka karjeru. Taču vienlaikus šī pāreja nozīmē jaunus izaicinājumus un problēmas. Pirmo reizi vēsturē rodas nepieciešamība, lai cilvēki ar zināšanām uzņemas atbildību par to, lai padarītu savas idejas saprotamas cilvēkiem, kuriem ir citas pamata zināšanas. Tā prasa, lai cilvēki pēc iespējas ātrāk apgūtu, kā savā personiskajā darbībā asimilēt citu sfēru un citu disciplīnu specializētās zināšanas."*[18] Iespējams, ka autora koncepcijas labākai izpratnei var izmantot viņa paša izvirzīto zināšanu sabiedrības kā džeza improvizācijas orķestra redzējumu. Kādēļ tieši šāda asociācija? Kādēļ džeza, bet ne simfoniskais vai kamerorķestris? Acīmredzot tādēļ, ka džeza improvizācija nozīmē kopdarbību un individuālo jaunradi vienlaikus (vadošā melodija un solo partijas), dažādu izteiksmes formu kontrastus un paradoksālu saskaņotību. Šādam izpildījumam ir nepieciešami ilgstoši treniņi jeb, citiem vārdiem sakot, specifiska apmācība un, atgriežoties pie zināšanu sabiedrības koncepta, tas nozīmētu gan speciālo zināšanu apgūšanu, gan adaptācijas un improvizācijas spēju attīstīšanu, kā arī prasmes izmantot citu nozaru metodes, terminoloģiju un skatpunktus. Piemēram, līdztekus tam, ka akadēmiskā filosofija nodarbojas ar klasiskajiem esamības, neesamības, dzīves jēgas un citiem jautājumiem, tā arī „partikularizējas", proti, pievēršas

---

17 *Drucker P.* Post-Capitalist Society. — New York : Harper Business, 1999. — p. 215.

18 *Drucker P.* Knowledge Work and Knowledge Society. The Social Transformations of this Century. — John Kennedy School of Government, Harvard University. — Internets: http://www.ksg.harvard.edu/ifactory/ksgpress/www/ksg_news/transcripts/drucklec.htm, 2007. gada janvāris

konkrētu sociālās realitātes aspektu (tajā skaitā ekonomisko) analīzei. Taču vai tas nozīmē, ka filosofija zaudē savu substanci? Protams, nē, tā kā saglabājas pamata (šajā gadījumā) filozofiskais skatījums, kā arī izteiksmes veids. Tomēr, šķiet, ka Drakers šos jautājumus aplūko vairāk tehniskā (zināšanu vadības) aspektā, ne tik daudz pievēršoties zināšanu statusa maiņai modernitātes / postmodernitātes domāšanas paradigmu saduras kontekstā. Viņš raksta: *„Zināšanas (daudzskaitlī) allaž ir tikušas uzlūkotas kā nofiksētas zvaigznes tajā ziņā, ka katra no tām atrodas savā nemainīgā vietā zināšanu visumā. Zināšanu sabiedrībā, zināšanas (daudzskaitlī) ir instrumenti un to nozīme un pozīcija ir atkarīga no veicamajiem uzdevumiem."*[19] Tomēr, par spīti šādam tehniskam skatījumam uz zināšanu sabiedrību, būtiski tas, ka Drakers akcentē: neviena no zināšanu formām (akadēmiskām, neakadēmiskām vai citām) neieņem vadošu vietu, tās visas var tikt uzlūkotas kā instrumenti vienotā orķestrī, kura labskanīgumu nodrošina tikai kopīga spēle (pretējā gadījumā iegūstam tikai troksni, polifonijas vietā — kakofoniju).

Universitātes loma zināšanu sabiedrībā

Neapšaubāmi, zināšanu statusa un zināšanu funkciju pārmaiņas nevar neietekmēt universitātes lomu un statusu mūsdienu sabiedrībā, kā arī universitāšu iekšienē noritošos procesus. Klasiskā universitātes redzējuma vietā, kādu ataino Imanuels Kants savā darbā *„Fakultāšu konflikts"*[20] priekšplānā izvirzās multifunkcionalitātes kritērijs. K. Kerrs (*C. Kerr*) šo procesu raksturo kā pāreju no „universitātes" un „multiversitāti" (universitāti informācijas sabiedrībā).[21] Tātad te novērojama zināšanu ass pārbīde (no universālā — pie atsevišķā). Savukārt, Ž. Delantijs (*G.Delanty*) savā grāmatā *„Izaicinot universitāti: universitāte zināšanu sabiedrībā"*[22] identificē pretrunas, kas raksturīgas universitātēm zināšanu sabiedrībā. Būtiski ir tas, ka šīs pretrunas viņš neuzlūko kā problēmu kopumu, kas būtu agrāk vai vēlāk jārisina, bet gan drīzāk kā pretstatus — specifiskas zināšanu zīmes un pazīmes, kuras jāņem vērā, pārdomājot nākotnes izglītības stratēģiskos modeļus. Delantijs apraksta šādus pretnostatījumus:

1) *Pasniegšanas un pētnieciskā darba pretstats:* klasiskais vācu / britu izglītības modelis paredz to, ka pasniegšana vispirmām kārtām ir akadēmiskās pētnieciskās darbības rezultātu komunicēšana, te tiek akcentēts inovatīvais jeb zināšanu producēšanas aspekts. Līdztekus tam būtisku lomu universitātēs spēlē arī jau eksistējošo zināšanu kopuma nodošana tālāk studentiem (reproducēšanas funkcija). Tādējādi šis pretstats ir paša universitātes mācību procesa organizācijas pamatā. Taču zināšanu sabiedrības situāciju raksturo vēl papildus faktori, tādi, kā, piemēram, augstākās

---

19 Turpat.

20 Pēc Kanta domām, filosofijas fakultāte, kura pievēršas prāta darbības likumsakarībām, ir universitāti vienojoša (proti, veido sava veida universitātes kodolu).

21 *Kerr C.* The Uses of the University. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1963.

22 *Delanty G.* Challenging University: the university in the knowledge society. — Buckingham : Open University Press, 2001.

izglītības un pētnieciskās darbības decentralizācija (privāto augstskolu un neatkarīgo pētniecisko institūtu attīstība), iespēja iegūt augstāko pirmās un otrās pakāpes profesionālo izglītību. Delantijs atzīmē arī, ka aizvien vairāk (vismaz ASV) tiek praktizēta īstermiņa darba līgumu noslēgšanas politika, jo tas ļauj augstskolām piesaistīt savas nozares vadošos speciālistus. Tā visa rezultātā vairs nepastāv tieša un viennozīmīga saistība starp pētniecisko un pasniegšanas darbību.

2) *Masveidīgums un demokratizācija:* jautājums par to, vai aizvien pieaugošās augstākās izglītības iespējas, citiem vārdiem sakot, masu augstākā izglītība neizbēgami noved pie augstākās izglītības demokratizēšanās. Tāpat tas ir jautājums, ko īsti saprast ar terminiem „masveidīgums" un „demokratizācija", vai tie jāuzlūko kā savstarpēji papildinoši vai izslēdzoši, secīgi (pēctecības nozīmē) vai noslēgti. Pēc Delantija domām, iekļaušanas ideoloģija (ko var uzlūkot kā izglītības masveidīguma realizēšanu praksē), kas paredz aizvien lielāka skaita cilvēku iesaistīšanos augstākās izglītības norisēs (piemēram, neierobežota skaita studentu uzņemšana augstākajās mācību iestādēs, papildus *bezgrāda* programmu piedāvāšana, vakara kursi utt.) nebūt nenozīmē vispārēja izglītības līmeņa paaugstināšanos, jo šis process tūdaļ aktualizē izglītības kvalitātes jautājumus. Otrkārt, izglītības masveidīgums automātiski nenoved pie vienlīdzīguma jeb, citiem vārdiem sakot, pie tā, ka visi augstāko izglītību ieguvušie atrodas vienādā starta pozīcija darba tirgū. Tātad varam secināt, ka, lai arī abi nojēgumi ir savstarpēji saistīti (nevis izslēdzoši, jo neapšaubāmi ir tas, ka par izglītības demokratizāciju var runāt tikai tad, ja cilvēku skaits, kuriem dota iespēja izglītoties, ir pietiekami nozīmīgs), tomēr tā nav kauzāla (cēloņu—seku) saistība.

3) *Efektivitāte un akadēmiskums:* aizvien lielāku lomu augstākās izglītības iestādēs, tajā skaitā universitātēs spēlē efektivitātes kritērijs. Tas nozīmē, ka tiek ņemti vērā tikai un vienīgi tie sasniegumi, kas izmērāmi, izmantojot kvantitatīvās metodes (publikāciju skaits starptautiski citējamos izdevumos utt.) Neapšaubāmi, ka šie rādītāji diezgan objektīvi atspoguļo pētnieciskā darba rezultātus, taču tajā pašā laikā tikpat nozīmīgas varētu būt arī tās pētnieciskās darbības, kas vērstas uz nākotni, tas ir, tās, kurām efektivitātes kritēriju varēs piemērot pēc kāda laika. Vai arī, gluži pretēji — tie ir pētījumi, kas attiecas uz vēstures un uz lokālās vēstures jautājumiem.

4) *Vadība un akadēmiskā vadība:* universitātes kā saimnieciska un finansiāli un juridiski patstāvīga organisma eksistēšana nereti nonāk pretrunā ar akadēmiskās dzīves un kvalitatīva mācību procesa organizēšanas jautājumiem, jo neizbēgami priekšplānā izvirzās peļņas un naudas ekonomēšanas un īpašumu pārvaldīšanas jautājumi. Tā rezultātā var ciest, piemēram, tādu universitātes zinātnisko rakstu un monogrāfiju izdošana, kas nav paredzētas plašam lasītāju lokam savas specifiskās terminoloģijas un tematiskā izvērsuma dēļ (it īpaši tas attiecas uz fundamentālajiem pētījumiem). Tomēr, tai pat laikā, kā atzīst Delantijs, universitātes vadība nepietiekami iesaistās sociālajā dzīve un sabiedriskās domas veidošanas procesos.

5) *Viedokļi un zināšanas:* šis pretstats iezīmē problēmu, kuram raksta autore pievērsīsies nākamajā sadaļā, proti, zināšanu statusa maiņas problēmu. Īsiem vārdiem sakot, tas nozīmē, ka zinātnē, tāpat kā sociālajā dzīvē, aizvien mazāku lomu spēlē patiesuma/nepatiesuma kritēriji to klasiskajā, uz rietumu racionalitāti balstītajā izpratnē,

taču, zūdot universālajām atskaites sistēmām, priekšplānā izvirzās zināšanu leģitimizācijas principu apjēgšana un izmantošana praksē.

6) *Zinātne un tehnoloģija:* tradicionāli universitāte ir balstījusies uz zinātnisko atziņu pielietošanu jaunu tehnoloģiju izstrādāšanā, taču mūsdienu situācijā šīs attiecības ir kļuvušas daudz komplicētākas — tehnoloģijas ir savā veidā absorbējušas zinātni, proti te ir runa par teorētisko un pielietojamo zināšanu sfēras saplūšanu, kas, protams, visskaidrāk ir novērojama informācijas tehnoloģiju jomā.

Tādējādi, kā secina Delantijs, zināšanu sabiedrības galvenie pretstati visspilgtāk izpaužas augstākās izglītības laukā — universitātes kļūst par īpašām kognitīvām zonām, sava veida sociālajiem modeļiem. Pateicoties tam, universitātes spēj un tām būtu jāspēj darboties publiskajā telpā kā sociālo pārmaiņu iniciatorēm.

Zināšanu statusa maiņa sabiedrībā

Ja iepriekšējās raksta sadaļās tika aplūkoti vairāki viens otru papildinoši mūsdienu zināšanu sabiedrības aprakstījuma modeļi (problēmu izvērsuma un terminoloģijas attīstības kontekstā), tad tagad būtu lietderīgi uzdot jautājumus, vai ir mainījusies un ja jā, tad kā mainījusies izpratne par to, kas ir zināšanas. Un ja mainās izpratne, vai nav tā, ka rodas idejiska pretruna starp terminu un parādību, ko šis termins apzīmē. Šiem jautājumiem filosofiskā un pasaules uzskata, tāpat arī izteiksmes formas līmenī pievēršas tādi autori kā Žans-Fransuā Liotārs un Mišels Fuko. Abi autori pievērš uzmanību tam, ka mūsdienu, proti, postmodernisma situācijā var runāt par savdabīgu apvērsumu priekšstatos par to, ko uzskatīt par zināšanām (līdz ar to arī — ko par zināšanu trūkumu), jo zudusi universālas leģitimizācijas iespējamība. Citiem vārdiem, zinātnisks vai nezinātnisks var būt jebkas atkarībā no konvencijas, tātad no diskursīvās prakses. Tas nozīmē, ka apgaismības (modernisma) ideoloģijā sakņotais zināšanu sabiedrības nojēgums vairs netver reālo situāciju, kurai raksturīgs fragmentārisms. Bet vai tas nozīmē, ka zūd zināšanu jēga vispār? Nē, drīzāk var runāt par dažādām zināšanu formām, kuru saskaņošanai nepieciešamas ikreiz jaunas vienošanās jauni naratīvi. Liotārs savā darbā „*Postmodernisma situācija*" izvirza hipotēzi par to, ka tagadnes situācijā zinātniskās zināšanas eksistē diskursa (teksta) formā. „*Senais princips, saskaņā ar kuru iegūtās zināšanas nav atdalāmas no saprāta un pat no pašas personības veidošanās, noveco un drīz izies no aprites*".[23] Citiem vārdiem, zināšanas pakāpeniski zaudē savu pašmērķīgumu un pašpietiekamību — tās kļūst par pirkšanas / pārdošanas objektu, proti, merkantilizējas. Šajā gadījumā, pēc Liotāra domām, svarīgi ir aptvert situāciju, nepiemērojot tai kādus iepriekš izstrādātus, sastingušus vērtējuma kritērijus. Tajā pašā laikā ir būtiski saskatīt, ka pastāv korelācija starp zināšanām un varu, jo, ja nav universāla kritērija, tad kāds (kādi) izlemj, ko varētu un ko nevarētu uzskatīt par zināšanām. „*Zināšanas un vara ir viena un tā paša jautājuma divas puses: kurš nolemj, kas ir*

---

[23] *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. — Москва : Институт экспериментальной социологии, 1998. — с. 18.

zināšanas un kurš zina, kādi jautājumi jārisina? Informācijas laikmetā jautājums par zināšanām vairāk kā jebkad ir saistīts ar jautājumu par vadīšanu."[24] Proti, tas ir jautājums par zināšanu pragmatiku. Var runāt par pieciem zinātnisko zināšanu raksturojumiem, kas pamato domu, ka nav iespējams viendabīgs un universāls skatījums uz zināšanu iedabu, tātad pats jēdziens „zināšanu sabiedrība", visai iespējams, ir kļuvis vai patlaban kļūst par arhaismu, kam piemīt vien vēsturiska jeb arhīva vērtība — zinātniskās zināšanas kļuvušas par šauri specifisku nodarbi kādas konkrētas valodu spēles ietvaros. Vai, precīzāk izsakoties, par dažādām spēlēm, kas tiek spēlētas saskaņā ar dažādiem noteikumiem. Šāda nostāja ir krasā pretrunā apgaismības zinātnes pretenzijām uz universālu (prāta) likumsakarību satvērumu un to atveidi valodā. Kā kontrastu zinātnisko zināšanu ierobežotajam lietojumam, Liotārs izvirza naratīvās zināšanas. Pēc viņa domām, būtiski atzīt to, ka zināšanas nav reducējams tikai un vienīgi uz zinātniskajām zināšanām, bet gan *„...ar terminu „zināšanas" ir jāsaprot ne tikai apzīmējošo izteikumu kopumu (tomēr arī to); šeit iekļaujas arī priekšstati par visdažādākajām prasmēm, tādām kā: ko nozīmē darīt, dzīvot, klausīties un tamlīdzīgi. Tādējādi te ir runa par kompetenci, kura iziet ārpus patiesības kā vienīgā kritērija noteikšanai un izmantošanai un kura tiek vērtēta arī saskaņā ar lietišķiem (tehniskās kvalifikācijas), taisnīguma un / vai labā (tikumiskās gudrības), izteiksmes skaistuma, tonalitātes (audio un vizuālā jūtīguma) un citiem kritērijiem."*[25] Kā vēl vienu naratīvo zināšanu raksturojumu Liotārs min to tuvību viedoklim jeb subjektīvajam, iepriekšējā pieredzē balstītam, jēdzienam. Tikpat svarīgi ir tas, ka naratīvā zināšanu forma, atšķirībā no disciplinētajām zinātniskajām zināšanām, pieļauj dažādu valodas spēļu vienlaicīgu pastāvēšanu (dažādas atsauces un asociācijas). Un visbeidzot — naratīvās zināšanas no zinātniskajām atšķir to iesaiste laikā (tās var būt aktuālas vai neaktuālas šajā brīdī), kā arī šo zināšanu iekšējais temporitms. Citiem vārdiem sakot, te neatrast tiekšanos pēc laika ritumam nepakļautām stabilām zināšanām.

Par zināšanu statusa maiņu sabiedrībā runā arī cits franču domātājs — Mišels Fuko, šķiet, ka viņa vērojums visprecīzāk atspoguļojas vārdsalikumā „zināšanu arheoloģija", kas paredz, pirmkārt, modernitātes skatījuma uz prāta universālajiem likumiem pārskatīšanu (apgaismības kritiku), kā arī realitātes tvēruma un valodas (visplašākā nozīmē) saistības atzīšanu. Tas fundamentāli maina priekšstatus par prāta kritisko darbību. M. Fuko raksta: *„...šādu kritiku vairs nevar praktizēt formālu un vispārnozīmīgu struktūru meklējumā, to var praktizēt drīzāk kā vēsturisku iedziļināšanos notikumos, kas mums likuši sevī konstituēties un sevi atzīt par savu darbu, domu un izteikumu subjektiem. Tādā nozīmē šī kritika nav transcendentāla un tās mērķis nav padarīt iespējamu metafiziku: pēc ieceres tā ir ģenealoģiska, un pēc metodes tā ir arheoloģiska. Arheoloģiska — nevis transcendentāla — tā ir tāpēc, ka tā netieksies identificēt visu izziņas vai visu morālo aktu universālās struktūras, toties centīsies iztirzāt tās diskursa instances, kuras artikulē mūsu domas, izteikumus un darbību tāpat kā daudzus citus vēsturiskus noteikumus. ... Tā vairs netiecas darīt iespējamu metafiziku, kam*

---

24 Turpat, 28. lpp.

25 Turpat, 52. lpp.

galarezultātā jākļūst par zinātni; tā tiecas dot jaunu sparu, cik vien lielu un plašu iespējams, nedefinējamam brīvības darbam."[26] Tātad universāla, visaptveroša skatījuma vietā Fuko piedāvā aplūkot konkrētu notikumu un to aptverošās diskursīvās prakses, atbrīvojoties no universālajām tēmām. Un kā vienu no šādām tēmām, protams, var minēt jautājumu par to, ko saprast ar zināšanām kā tādām. Atsakoties no šādas jautājuma nostādnes, kļūst iespējams runāt par cita veida, proti, performatīvajām zināšanām. Tas ir, par tādām zināšanām, kuras skar konkrētu realitātes faktu; tātad vienojošais ir tieši fakts jeb notikums, kas nosaka apraksta formu (vai formas) un filosofa uzdevums ir iezīmēt šos notikumus un tos aptverošos diskursus intelekta kartē, gan pieļaujot to, ka šāda karte drīz vien var zaudēt aktualitāti. *„Piedāvātajā analīzes modelī, tā vietā lai atgrieztos pie sintēzes vai subjekta vienojošās funkcijas, dažādās izteiksmes formas apliecina subjekta sašķelšanos, kas realizējas dažādos statusos, dažādos novietojumos, dažādos stāvokļos, ko viņš var ieņemt vai kas viņam var būt doti, veidojot diskursu."*[27]

Zināšanu sabiedrība un zināšanu kultūras

Zināšanu sabiedrība un zinātniskā kultūra. Lai gan, neapšaubāmi, informācijas iegūšanas un tās lietojuma veids eksaktajās un humanitārajās, kā arī sociālajās zinātnēs ir atšķirīgs, būtu jārunā par vispārējām zināšanu sabiedrības zinātniskās kultūras iezīmēm. Tas ir it īpaši svarīgi tādēļ, ka literatūrā bieži tiek izcelta tikai tehnisko zināšanu loma. Par to liecina arī tendence, ka augstskolās samazinās humanitāro priekšmetu īpatsvars. Zināšanu sabiedrības kontekstā ir ļoti svarīgi akcentēt arī zināšanu sociālās, ētiskās un kultūras dimensijas.[28]

Zināšanu sabiedrības un plurālisms. Zināšanu daudzveidīguma atzīšana ir viens no būtiskiem kopā eksistēšanas priekšnosacījumiem, tieši tādēļ arī tiek lietots termins „zināšanu sabiedrības". Mūsdienu globalizācijas un „eiropeizācijas" apstākļos aizvien pastāv unificēšanas un kādas vienas ideoloģijas vai valodas dominēšanas draudi. Tādēļ arī rodas nepieciešamība runāt ne tikai par zināšanām daudzskaitlī, bet arī par zinātnisko kultūru daudzveidību, kas izvirza priekšplānā savstarpējās tolerances ētiskos priekšnosacījumus.

Zināšanu kultūras un kultūru zināšanas. Iespējams, ka zināšanu sabiedrības filozofiskam raksturojumam varētu izmantot Entonija Gidensa (*A. Giddens*) piedāvāto terminu „zināšanu kultūras"[29] Šis termins iekļauj gan kultūru dažādību atzinumu, gan atspoguļo specifiski cilvēcisko zināšanu izpratni, sakņojoties modernitātes filozofiskajā tradīcijā, gan arī jauno sociāli ekonomisko situāciju pasaulē (tieši tādēļ arī to dēvē par trešā ceļa ideoloģiju). Gidenss izvirza priekšplānā refleksīvās zināšanas, proti, atzinumu,

---

26 *Fuko M.* Kas ir apgaismība? // Tagadnes izaicinājums. — Rīga : Intelekts, 1996. — 173. lpp.

27 *Foucault M.* The Archeology of Knowledge. — London : Tavistock, 1972. — p. 15.

28 Skat. *Nowotny H., Scott P., Gibbond M.* Re-thniking science: knowledge and the publice in an age of uncertainty. — Cambridge : Polity Press, 2001

29 *Giddens A.* The Third Way: the renewal of social democracy. — Cambridge : Polity, 1998.

ka cilvēki spēj izmantot zināšanas jaunu zināšanu iegūšanai un pašrealizēties atkarībā no šīm zināšanām. Savukārt sociālajā aspektā autors runā par to, ka mūsdienu sabiedrības spēj demokrātiski organizēties ap zināšanu kultūrām (būtiski tas, ka termins tiek lietots daudzskaitlī, jo akcentē daudzu zinātnisko kultūru iespējamību). Kā vienu no zinātnisko kultūru dialoga priekšnoteikumiem Gidenss izvirza dialoģiskas demokrātijas esamību: *„Dialogs ir jāsaprot kā spēja radīt aktīvu uzticēšanos caur cita (citādā) integritātes atzīšanu. Uzticēšanās ir līdzeklis sociālo attiecību sakārtošanai laikā un telpā. Tā nodrošina to „nepieciešamo klusumu", kas atļauj indivīdiem vai grupām dzīvot savas dzīves, vienlaikus atrodoties sociālā attiecībā ar citu vai citiem."*[30]

---

30 *Giddens A.* Beyond Left and Right, The Future of Radical Politics. — Cambridge : Polity Press, 1994. — p. 116.

Mg.philos. **Rinalds Zembahs**,
LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Filosofiskā zinātgriba un pienākums zināt / prast

Pievēršoties „zināšanu sabiedrības" jēdziena nozīmes noskaidrošanai no *filosofiskām* pozīcijām, vispirms neapšaubāmi jāatzīmē visdrīzāk jau ilgās filosofiskās tradīcijas noteiktais atturīgums pret šādu terminoloģisku salikumu, kas pēdējā laikā ir kļuvis par atslēgvārdu ekonomiski politisko norišu apzīmēšanai (ne tikai un ne tik daudz dažādās socioloģiskās un sociālfilosofiskās koncepcijās, cik visupirms — kas attiecībā pret specifiski teorētiskām izstrādnēm laiciski un loģiski visdrīzāk gan ir „visbeidzot" — jau Eiropas Savienības nākotnes virzību iezīmējošos programmātiskos dokumentos). Kad sabiedriskās dzīves centrā tiek izvirzītas (vai arī drīzāk izvirzās pirmajā acu uzmetienā it kā nejauši „pašas no sevis") zināšanas, tad filosofija, tāpat kā citas humanitārās disciplīnas (par eksaktajām zinātnēm var teikt, ka tās lielā mērā jau ir bijušas „iekšā" procesā kopš pašiem industriālās revolūcijas pirmsākumiem), sajūtas savā ziņā tiešā veidā „uzrunāta": pirmajā acu uzmetienā tā vien šķiet, ka sabiedriskie procesi beidzot būs skāruši pašu filosofijas „būtību" vai, izsakoties pieticīgāk, tai izsenis raksturīgo problēmu un uzdevumu loku, un filosofiem beidzot rodas cerība un domāšanas priekšā pat paveras skaidri saskatāma iespējamība, ka viņi tiks vaļā no sava „*autsaidera*" statusa, jo tagad sabiedrisko procesu un domāšanas pamatproblemātika šķiet sakrītam un savijamies vienā mezglā. Proti, filosofiem varētu rasties cerības, ka sabiedrisko procesu tā saucamais „kognitīvais pavērsiens" radīs tādu vispārēju atmosfēru, kas veicinās visdažādāko filosofisko pārdomu recepciju, kad, galu galā, „cilvēks cilvēkam būs filosofs", dalīsies un apmainīsies ar domām un zināšanām, utt.

Bet vai tiešām „zināšanu sabiedrības" politiskais, Eiropas Savienības vispārējo stratēģiju iezīmējošais diskurss liecina par *zinātgribas* (šeit es šo jēdzienu lietoju pēc iespējas plašā nozīmē, neaprobežojoties tikai ar Fuko izpratni vien) „eksploziju" mūsdienu sabiedrībās? Vai tiešām tagad visas sociālās mijiedarbības tiek tvertas un virzītas caur zināšanu prizmu? Citiem vārdiem runājot — vai „zināšanu sabiedrības" jēdzienā lielā mērā nesaplūst kopā aktuālais stāvoklis un vēlamais situācijas redzējums un nākotnes programma jeb, filosofiskāk izsakoties, esamība un jābūtība?

Manuprāt, ikviens diskurss kā plaša un daudzšķautņaina „runāšana" (ietverot arī iespējamā pielietojuma perspektīvu) par kādu tēmu apvieno esošā un vēlamā momentus bieži vien grūti atšķetināmā samezglojumā, kas katrā atsevišķajā problemātikā ir savijies pa savam un tādējādi prasa katrreiz atjauninātu skatījumu. Diez vai pastāv tādas lietas kā „tīra" patiesība un „nelabojama" ideoloģija, un tieši šāda vienkāršā dihotomijā neietērpjama nenoteiktība padara īpaši apgrūtinošu izšķiršanos par labu kādai teorētiskai pozīcijai. Nedomāju, ka „zināšanu sabiedrības" diskurss būtu izņēmums šādu teorētiski praktisku samezglojumu vidū, un šā iemesla dēļ šī raksta ietvaros

iespēšu izsekot tikai dažiem mūsu raibās „dzīvespasaules" (kā labpatīk izteikties fenomenologiem) pavedieniem, neiztiekot arī bez vēsturiski ģenealoģiskas atkāpes.

Uz minēto pirmo vispārīgo jautājumu fonu visupirms derētu veikt tādu kā „īssavienojumu" ar filosofiski iekrāsotajiem Rietumu kultūras pirmsākumiem. Jāatzīst gan, ka nepastāv īstas vienprātības, kādu periodu atzīt par Eiropas „sākumu", jo daudz kas atkarīgs no tā, vai Eiropas veidošanos mēs aplūkojam tīri *politiskā* griezumā kā topošā ģeogrāfiski ģeopolitiskā diskursa iezīmēto jauno „objektu", vai arī aplūkojam tīri *intelektuālā* griezumā, kas liek domāt par Rietumu kultūras ideju vēstures dominanti. Pēdējā gadījumā „intelektuālā" Eiropa (tieši kā Rietumi) neapšaubāmi ir daudz vecāka par „politisko" Eiropu (es te domāju politikas tīri diskursīvo vai pat „fantazējošo" līmeni, jo tīri „juridiskā" aspektā Eiropa politiski pastāv tikai 50 gadus). Filosofi neapšaubāmi sliecas Eiropas „intelektuālās" ģenealoģijas virzienā, kas ļauj kārtējo reizi no jauna pārdomāt visu filosofijai piesaistīto jebkāda rakstura domu un ideju attīstības un pārtrauktības vēstures garumgaro un līkumoto ceļu. Politiskā vēsture Eiropas pirmsākumus meklē gan Romas impērijas atzarojumos Karolingu un citās karaļvalstīs,[1] gan tagadējās ģeogrāfiskās Eiropas cīņiņos ar islāmu. Par islāma noteicošo lomu 17. gadsimtā (it īpaši par leģendārās kaujas Vīnes pievārtē noteicošo lomu), atsaucoties uz Edgaru Morēnu un Viljamu Džonstonu, savā grāmatā „*Eirodzīve*" runā Maija Kūle: „*Arābu iekarojumi, kas islāmam pievērsa Tuvos Austrumus un Ziemeļāfriku, lika kristietībai nostiprināties Eiropā uz ilgiem gadsimtiem. Ir pārdroši vēsturnieki, kas saka, ka tieši* ***islāms izveidoja Eiropu,*** *aptverot to no visām pusēm* ***un liekot saprast, kas tā ir. Būdama apdraudēta, Eiropa sāka pati veidot sevi****, norobežojoties no islāma un nostājoties pret to. (..) Islāms eiropeizēja kristietību, liekot tai saplūst ar Eiropas ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem. (..) Eiropa pārvirzījās tālāk uz ziemeļiem, ļaujot tajā ieslēgties Ziemeļeiropas reģioniem. No dzīves ap jūru (Vidusjūru) Eiropa pārslēdzās uz dzīvi zemes plašumos.*"[2]

Kaut gan vēsturnieki, daudz labāk pārzinot notikumu detaļas, hronoloģiju un līkločus, varētu par šādu skatījumu diskutēt (īpaši jau „kristietības eiropeizācijas" tēzes sakarā, jo pēc „loģikas" pretinieka reliģiski iekrāsotam uztvērumam, tieši otrādi, vajadzētu stiprināt pašmāju reliģisko noskaņojumu, kā tas vērojams, piemēram, mūsdienu ASV), šajā pasāžā svarīga, manuprāt, ir pavīdējusī doma par „identitātes" (jeb, šajā gadījumā, par politiskās telpas pirmo skaidri apjausto kontūru) *polemisku*, pat militāru izcelsmi. Tātad — *mobilizējoša pašatskārta pēc biedējošas sastapšanās ar ārpusējo.* Un te nemaz nav svarīgi tas, ar ko īsti šāda „sastapšanās" (kodolīga metafora milzīgam notikumu un norišu jūklim un samezglojumam) tiek piedzīvota. Galvenais ir ļaužu

---

1 Piemēram, „Svētas Romas impērija" kā pēc sava ideoloģiskā pamatojuma un pretenzijām kristietiska valsts — lai gan apveltīta ar visai niecīgu varu, tā tomēr saglabāja simbolisku pievilcību — agrīnajos viduslaikos cilvēku prātos uzturēja dzīvu ideju par kādas kopīgas telpas vai teritorijas iespējamību, kurā arvien lielāks skaits tālaika nākotnes „reģu" sāka sakopot apkārt dzīvojošās tautas. Turklāt jāņem vērā „pasaulīgo" imperatoru centieni izveidot pēc iespējas plašākus teritoriālus veselumus, kuru varbūtējais „eirocentriskums" vēl bija visai neskaidrs. Bet abos gadījumos tā ir visai „ironiska" „Dieva valstības uz zemes" metamorfoze.

2 *Kūle M.* Eirodzīve: Formas Principi Izjūtas. — Rīga: FSI, 2006. — 28.–29. lpp .

nežēlīga pretstāve, kas ikreiz izraisa jaunas sekas — šajā piemērā vēl tikai Eiropas idejas pirmos asnus (ja fokusējamies tikai uz mūs interesējošo tematiku). Taču nākas atzīt, ka šis M. Kūles un citu autoru minētais svarīgais visai nesenās vēstures notikums principā ir *vēstures atkārtošanās* — iespējams, ka savā vienreizībā neparedzama, taču tādā kā sagadīšanās struktūrā pie noteiktiem apstākļiem neizbēgama atkārtošanās. Lūk, blakus politiskās telpas ģenealoģijai nolikta intelektuālās struktūras ģenealoģija, kas, par spīti visam, neparedzētā kārtā ir noteikusi eiropeisko domāšanas veidu, — tā ir filosofijas „dzimšana" no Grieķijas sadursmes ar Āziju, kas lielā mērā ir arī pašas Grieķijas un tās īpašās politiskās sistēmas (atslēgvārds — „demokrātija") rašanās (kaut gan tā pēc savas visai drīzās bojāejas gadsimtiem ilgi ir pastāvējusi drīzāk „tikai" kā ideja). Tolaik islāma vietā bija persieši, kas iekarojuši Jonijas piekrastē (Turcijas pusē) izkaisītās mazās grieķu pilsētvalstis un dodas tālāk. Itāļu filosofs (un politiķis) Masimo Kačāri (*M. Cacciari*) šādi savā „ģeopolitiskajā" perspektīvā raksta par „izšķirošajiem gadiem" jeb *Achsenzeit* 6. gadsimtā pirms mūsu ēras, kad pasaules „bezveidība" šķiet sākam izzust: *„Līdz ar persiešu impērijas nostiprināšanos uz visiem laikiem tiek uzspiesta šķelšanās problēma. (..) Vienotība ir* ***iešķelta*** *uz visiem laikiem. Šie Divi, šī „nedzirdētā" daudzība* [t. i., Eiropa un Āzija — aut.] *tagad ir problēma, ko jādomā, jāizzina un jārisina. Bet, lai šo problēmu domātu, vispirms nepieciešams* ***izzināt pašam sevi****. Vēsturiskā, politiskā un filosofiskā kustība vēl ir saistīta kopā; tas ir īsts „pierādījums" domāšanas un* ***praxis*** *kopīgajam pamatam. Cita neaizmirstamā parādīšanās spiež atgriezties sevī. Bez savas identitātes zināšanas nebūs iespējams stāties pretim Citam. Ja nezināsim savu vārdu, tad Cita iznākšana priekšplānā (..) mūs pieveiks: persiešu impērija savā ceļā nesastaps* ***nevienu.*** *Nepieciešams* ***sevi definēt****: apjēgt savu raksturu, stiprināt tā „dievišķo" stingrību. (..) Bet uz Delfu frontona paliek uzrakstīta* ***mīkla.*** *Atgriežoties sevī pašā, lai „atcerētos" (..) un tādā veidā stātos pretim Dižā Valdnieka uzbrukumam, tirgotāju un ceļotāju pilsētas savās dvēselēs atradīs šo šķelšanos, ko tagad vajadzēs mācīties izzināt. Neizbēgamais ārējais pólemos [karš] atver acis* ***stásis****, iekšējā kara, saskatīšanai. Turklāt šī „harmonija" un saikne starp (..) ārējo karu un „iekšējo karu" arī* ***ir*** *polisa — veidojums un forma, ko Austrumi nekad neiepazīs. Visa grieķu „nācija" — un tādējādi pati Rietumu ideja — būs šo izšķirošo gadu produkts. (..) Nevienam vairs nav iespējams „atkāpties"; no šī brīža visi vai nu iesaistās* ***agón*** *[cīņā], vai arī no tās cieš, „vidusceļa nav" (Hērodots) — to pavada* ***hýbris*** *[lepnības, iedomības] risks, ko izraisa tieši* ***méson*** *[mēra, mērauklas] trūkums vai neizmantojamība."*[3]

Pasaule pēc šiem senajiem „izšķirošajiem gadiem" ir kļuvusi daudz sarežģītāka, tās telpu ir izvagojušas neskaitāmas reālas un virtuālas šķēluma līnijas, ap kurām drūzmējas visdažādākie spēki, intereses un idejas. Tagad vairs nepastāv kāda viena „vienkārša" dualitāte, kas samērā viegli ļautu atsevišķiem cilvēkiem vai kopienām īstenot „atgriešanos sevī" un nodarboties ar pašizziņu (ja vien tas līdzšinējās vēstures gaitā vispār ir izdevies kaut reizi un „pa īstam" līdz galam — ja vien aicinājums uz pašizziņu nesaglabājas tikai kā tradīcijas balss „pēdējo cilvēku" (Nīcše) neveiksmīgo

---

[3] *Cacciari M.* Geo-filosofia dell'Europa, 3. ed. — Milano: Adelphi, 1994. — pp. 16–17.

un drīzāk tukši pašslavinošo pūliņu ielenkumā). Mūsdienās šķiet, ka ir saradušās pārāk daudzas potenciāli un reāli draudīgas norises (Kačāri valodai paliekot pēc iespējas tuvāk — jauni „šķelšanās sliekšņi"), lai pietiktu laiks kaut uz brīdi novērst no tām skatienu, — *tiklīdz atkrītam sevī, tā strauji un skaudri atpaliekam no pasaules gaitas*. Tomēr ir tādi ļaudis, kas joprojām izmēģina šādu „atgriešanos sevī" un pārbauda „atkrišanas" no pasaules izraisītās sekas un sagādātos secinājumus. Bet, tā vien šķiet, ka pat viņiem itin naiva liktos Aristoteļa tēze, ar ko iesākas Rietumu filosofisko tradīciju ilgstoši ietekmējušais darbs „*Metafizika*": ***„Visi cilvēki pēc dabas tiecas pēc zināšanām [epistēmē]**, par ko liecina tieksme pēc jutekliskajiem uztvērumiem; jo neatkarīgi no uztvērumu noderības, tie tiek novērtēti paši par sevi, turklāt visaugstāk mēs vērtējam redzes uztvērumus, jo redzei mēs dodam priekšroku ne tikai tāpēc, lai rīkotos, bet arī [izmantojam to] tad, kad mēs netaisāmies kaut ko darīt."*[4]

Zināšanu un izziņas dabiskuma pieļāvums izskatās „naivs" Kačāri pieteiktās „šķelšanās loģikas" perspektīvā, kur izziņa drīzāk ir apstākļu uzspiesta piepūle (kaut gan tanī parādās arī iepriecinoša pašapliecinājuma un nošķirtības radīta miera motīvi). Kaut gan Aristoteļa gadījumā uztveres procesi izskatās pēc dabas pagādātiem „automātiskiem" (tātad etimoloģiski — „pašiem no sevis notiekošiem") mehānismiem, nav jau vienkārši tā, ka zināšanas uzrastos pašas no sevis it kā no nekurienes: vispirms cilvēks tomēr iziet cauri vajadzību diktētam un atmiņas sasaistošā spēka balstītam pieredzes [*empeirķa*] ceļam, uz kura viņš sastop atsevišķās lietas un iepazīst to īpašības. Savukārt pieredze ir prasmes / „tehnikas" (šeit saprastas kā paņēmiena, nevis instrumentu kopuma) jeb, kā parasti mēdz tulkot, mākslas [*téchne*][5] pamats: „***Téchne** parādās tad, kad uz pieredzes gaitā iegūto domu pamata izveidojas kopīgs skatījums uz līdzīgiem priekšmetiem*", tātad tā ir „zināšana par kopīgo / vispārīgo".[6] Tādējādi Aristotelis *téchne* pārzinātājus hierarhiski vērtē augstāk par pieredzes cilvēkiem jeb „empīriķiem"[7] un lielā mērā pielīdzina zinātājiem / gudrajiem [*sophoí*] un izprast spējīgajiem, jo tie zina lietu cēloņus.[8] Tātad „tehniskās" prasmes gudrība ir rodama jēdziena (pār)zinā-

---

4 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 1, 980 a (aut. izcēlums). Aristoteļa „*Nikomaha ētikā*" mēs atrodam šai tēzei komplementāru tēzi : „visi cilvēki pēc dabas tiecas kļūt laimīgi". Tātad cilvēka iekārtojums un kosmosa („kārtības") uzbūve pieļauj iespēju nonākt saskaņā ar sevi un izdibināt lietu cēloņus. Tas, kas šī tiecība norisinās „pēc dabas" jeb „saskaņā ar dabu" (*kata physin*), var nozīmēt arī to, ka pati daba savu mērķu vidū ir ierādījusi vietu šādai tiecībai kā kosmiskās kārtības piepildījumam — tāds ir prāta „harmoniskā" skatījuma pašmierinājums, kas vienīgais varbūt padara to nerimtīgi rosīgu kā „paškustīgu kustinātāju".

5 Šeit būtu pēdējais laiks bilst, ka šī jēdziena pārvērtības Rietumu kultūrā savā ziņā ir šajā rakstā izklāstīto pārdomu apslēptais centrs, ko šeit nebūs iespējams uzrādīt pietiekami skaidri. Vietumis atstāšu *téchne* terminu netulkotu tā problemātiskās tulkojamības dēļ.

6 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 1, 981a 5–6 un 981a 16.

7 Jau Platons pretstatīja *téchne* un pieredzi, pēdējo sliecoties apzīmēt ar *prâxis* [rīcības, darbības] jēdzienu un novērtējot visai nesaudzīgi: „Par *prâxis*, nevis par *téchne*, es dēvēju tādu rīcību, kas neprot saprātīgi izskaidrot nedz sava priekšmeta, nedz savu rīku iedabu, un, nespējot sniegt pamatojumu faktiem, ne mazākā mērā nejaudā sasaistīt faktus ar to cēloņiem" (*Platons*. Gorgijs. — 465a).

8 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 1, 981 a 25–28.

šanā[9] un cēloņu pazīšanā, bet, pats galvenais, tanī pazīmē, ka zinošais spēj uzzināto un apgūto iemācīt (*didáskein*) citiem: tāpēc arī *téchne* ir zināšana / zinātne.[10] Bet mēs vēl neesam nonākuši līdz zināšanām / zinātnei kā filosofijai jeb augstākajai gudrības formai. Un te mēs sastopamies ar *téchne* robežu, kas vienlaikus daļēji ir arī „iekšēja" robeža, jo par augstāko zinātni tiek atzīta matemātika kā prasme / māksla apieties ar skaitļiem, kas tomēr radikāli atšķiras no pārējām prasmēm un pietuvojas gudrībai kā augstākajai zinātnei „par visu", „par visu lietu kopumu".[11] Ārpus *téchne* paliek gudrība kā dzīves raižu neapgrūtināta nodarbe brīvā laikā, dīkā stāvoklī (*scholē*),[12] kad filosofs pamanās „*uzzināt pēc iespējas daudz, tomēr neiegūstot zināšanas par katru priekšmetu atsevišķi*".[13] Lūk, zināšanu augstākais ideāls, kas iemiesojas neieinteresēta pieredzes pasaules vērotāja un kosmiskās kārtības dedzīga domātāja figūrā. Galu galā jāteic, ka filosofijas pirmsākumos (kurus es šeit spēju ieskicēt tikai ļoti nepilnīgi un vispārīgi, neiedziļinoties iekšējo pretrunu analīzē) virsroku pār *téchne* dimensiju ņēma *kósmos* („pēc iespējas daudzā" sakārtota kopuma) prātnais (prātam tveramais) skaistums, proti, notika „antropoloģijas pakļaušana kosmoloģijai",[14] tādējādi, iespējams, dezorientējot

---

9 Jāatzīmē gan, ka drīzāk būtu jārunā par „būtības [*ousía*] izziņu", kura tiek meklēta „jutekliski uztveramā vidū" (*Aristotelis*. Metafizika. — Z, 3, 1029 33–34), nevis, kā tas ir Platonam, kādā „viņpusīgā" nošķirtu ideju valstībā. Tādējādi pieredzes un uztveres dimensiju nedrīkst vienkārši izslēgt no redzesloka, pārejot augstākā cilvēciskās darbības pakāpē; tāds skatījums apstiprinājās arī slavenajā viduslaikos valdījušā „aristotelisma" tēzē, ka „*prātā atrodas tikai tad, kas ir pabijis sajūtās*". Ēriks Aljēzs kodolīgi secina, ka jēdziens (kā „jutekliska būtība") uzrodas no „sajūtas" (kas nekad nav *sevis pašas sajūta*) un indukcijas (*épagogè*) loģikas, kas noteic, ka pastāv tikai materiāla eksistence, tikai fenomenoloģiska un dabiska acīmredzamība — tikai tāda būtība, kas nav atdalījusies (*chôris*) no jutekliskā, un tātad „vispārīgais nav būtība" (Metafizika. — Z, 16, 1041a 4)" (*Alliez E*. Les temps capitaux, Tôme II: La Capitale du temps, Vol.: L'État des choses. — Paris: Cerf, 1999. — Pp. 22–23). Tāpēc pat ontoloģijas (mācības par pasaules vispārīgo uzbūvi) līmenī Aristoteļa pozīcija pavisam nesenas interpretācijas terminos būtu izklāstāma tā, ka esamība ir „*virtuāli ietverta* elementārsajūtā kā uztvertās realitātes saprotamību veidojošs objektīvs aspekts un tā tiek aktuāli izteikta kā predikāts ikvienā spriedumā, ko prāts spēj formulēt savas dabiskās kustības gaitā" (*De Muralt A*. Genèse et structure de la metaphysique aristotelicienne // Revue de philosophie ancienne. — 1996. — Vol. XIV/1. — P. 22). Diez vai mūsdienu tehnoloģizētajā „virtuālās realitātes" pasaulē kas tāds būtu apgalvojams, kaut gan netrūkst tādu teoriju, kas pasauli iedomājas kā virtuālu struktūru tīklojumu vai „globālu prātu".

10 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 1, 981a 30– 981b 9.

11 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 2, 982a 20–23.

12 Šis dīkais, brīvais laiks, ko vergu īpašniekiem jeb t. s. „brīvajiem cilvēkiem" izbrīvē attiecīgā sabiedriskā iekārta, ir „skolas" jēdziena etimoloģiskais pamats. Nav nekāds noslēpums, ka mūsdienās notiekošā izglītības iestāžu sociāli ekonomiskā „integrācija" virzās tradīcijai pavisam pretējā virzienā: tā teikt, valsts vairs nevēlas maksāt par vienkāršu prāta aktivitātēm piesātinātu „brīvā laika pavadīšanu", kam ir pamaz sakara ar darbu un produktivitāti. Varētu pat teikt, ka mūsdienās skolās paradoksālā kārtā sēž tieši „vergu" bērni, kas tur nokļuvuši vēsturisko procesu traģikomiski ironisko līkloču ceļā. *Scholē* neiespējamību un savdabīgu „laika politikas" krahu arvien nepanesamāku dara institucionālā inerce.

13 *Aristotelis*. Metafizika. — A, 2, 982a 9–10.

14 *Blumenberg H*. Die Genesis der kopernikanischen Welt. 2. Aufl. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1981. — s. 216.

filosofijas nostādnes „pragmatiskajos" (lietas skarošajos) „tehnikas", tuvākās pasaules un cilvēku pārzināšanas un pārvaldīšanas jautājumos.[15]

Lielā mērā varam teikt, ka tiekšanās pēc zināšanām „dabiskums" kalpoja par filosofu „labās gribas"[16] pierādījumu, kā arī par netiešu „liecību" tam, ka domāšanas un izzināšanas specifiskā nodarbe nav nekas „pretdabisks", kosmisko vai vismaz planetāro kārtību graujošs. Taču diez vai kāds vēsturnieks uzdrošināsies apgalvot, ka „visi cilvēki visos laikos ir aizrāvušies ar zināšanu ieguvi": proti, ka tiekšanās pēc zināšanām jebkad ir bijusi tik „dabiska", ka tā būtu kļuvusi par visus sabiedrības locekļus vienojošu elementu, ka izziņa būtu bijusi vide, kurā cilvēki vispilnīgāk būtu apzinājušies papildinām un atbalstām viens otru. Tomēr tiecības pēc zināšanām virsvadība (tiesa gan, ciešā polemikā ar kristīgo *ticību*, kas filosofus ir ne tikai apgrūtinājusi, bet arī spiedusi domāt vēl jo sparīgāk kaut vai tādēļ, lai nopūlētos ar tās attaisnošanu) ir Rietumu kultūras intelektuālās ideju vēstures retrospektīvā interpretācija, kas ilgu laiku kopā ar „zinātgribas" dabiskumu postulēja arī filosofijas kā augstākā izziņas un zināšanu ieguves veida primaritāti. Tās augstākā un savā ziņā arī raksturīgākā izpausme bija Hēgeļa „absolūtās zināšanas" koncepcija,[17] kas ietvēra visu esamības un vēstures elementu pilnīgas izprašanas un pārzināšanas pretenziju. Šīs pretenzijas izteicējs ir „Gars" (kaut kas individuālajai apziņai pāri stāvošs, lai gan ne vienmēr no tās atdalīts), kas beidzot ir izveidojis savu valstību, kas ir pati „īstenība" un kurā tas līdz galam ir iepazinis sevi kā „objektu".[18]

Žans-Fransuā Liotārs (*J. F. Lyotard*) savā ietekmīgajā darbā „*Postmodernais stāvoklis: ziņojums par zināšanām*" Hēgeļa un vācu ideālisma kopumā koncepciju piesauc „zināšanu leģitimizācijas stāstu" sakarā, kuriem veltīta grāmatas devītā nodaļa. No Liotāra es aizņemšos koncentrētu apkopojumu tai filosofijas leģitimizējošās (tātad arī galvenās) lomas situācijai, ko vācu ideālisma pārstāvji panāca, 1807.–1810. gados strādājot pie Berlīnes universitātes koncepcijas izstrādes, kura, starp citu, kalpoja par

---

15 Pēdējā laikā latviešu valodā ir parādījušās šādas publikācijas par Aristoteli — *Muižniece L.* Aristoteļa patiesības teorija // Kentaurs XXI. — 2005. — Nr. 37. — 6.–22. lpp; *Muižniece L.* Aristoteļa zinātnes nosacījumi // Kentaurs XXI. — 2007. — Nr. 42. — 69.–82. lpp.

16 Jēdzienu „labā griba" es aizņemos no franču filosofa Žila Delēza, kas to iztirzāja domāšanas (kas mūsdienās vismaz t. s. „kontinentālajā filosofijā" lielā mērā šķiet esam aizstājusi zināšanu un izziņas jēdzienus) kontekstā, sasaistot to kopā ar „veselo saprātu" un „dabisko domāšanu", kam tātad piemīt dabiska nosliece domāt un turklāt vēl domāt „pareizi", atbilstoši patiesībai — vārdu sakot, atliek tikai izstrādāt metodi un ar (filosofisko) domāšanu viss būs kārtībā, tā bez gariem apkārtceļiem izpildīs savu uzdevumu: (sa)sniegt patiesību. Tiesa gan, Delēzs to kritizē kā „dogmatisku" skatījumu uz domāšanu, kas ignorē tos īpašos apstākļus, kas *spiež* domāt, nevis iekļauj domāšanu rāmā dabas ritumā, — domāšana atsaucas uz notikumiem, sadursmēm un nejaušu sastapšanos, kas „aizved neceļos", proti, nenodrošina pēc iespējas tiešāku, taisnāku ceļu līdz patiesībai (skat. — *Deleuze G.* Différence et répétition. — Paris : P.U.F., 1968. — pp. 170–171, 182).

17 Hēgeļa izmanotais vārds *Wissen* ir vienskaitlī, un ar to tiek apzīmēts kāds īpašs „gara" (*Geist*) stāvoklis (tam gan nav nekādas saistības ar latviešu valodā līdzīgi skanošo „garastāvokli"), kurā visas atsevišķās zināšanas un apziņas uzkrātās pieredzes veidojumi vēlreiz tiek papildus apjēgtas un noliktas savā „īstajā" vietā.

18 Skat. — *Hegel G. W. F.* Phénoménologie de l'esprit, I. Trad. et notes par G. Jarczyk et P.-J. Labarrière. — Paris : Gallimard, 1993. — p. 40.

modeli universitāšu izveidei citās valstīs, tanī skaitā arī ASV. Liotārs raksta: *„Universitāšu veicamā dižā funkcija ir „izklāstīt atziņu kopumu un uzrādīt visu zināšanu principus un pamatus"*",[19] jo *„radošas zinātniskās spējas nevar pastāvēt bez spekulatīvā gara"*. Spekulācija šeit ir apzīmējums diskursam par zinātniskā diskursa leģitimizāciju. Skolas ir funkcionālas, savukārt universitāte ir spekulatīva, proti, filosofiska.[20] Šai filosofijai ir jāatgūst atziņu vienotība, kuras atsevišķās zinātnes ir izkaisījušas pa laboratorijām un pirmsuniversitātes perioda apmācībā; filosofija var šādu uzdevumu veikt vien tādā valodas spēlē, kas atziņas sasaista kopā kā momentus gara tapšanas procesā, tātad racionālā stāstījumā vai drīzāk jau metastāstījumā. Hēgeļa „*Enciklopēdija*" (1817–1827)[21] centīsies izpatikt šim totalizācijas [vispārēja un vispārinoša aptvēruma — *aut.*] projektam, kas jau ir atrodams Fihtes un Šellinga filosofijās kā Sistēmas ideja."[22] *„Spekulatīvā dispozitīva ievērības cienīgs rezultāts ir tāds, ka visi izziņas diskursi par visiem iespējamajiem referentiem šeit tiek uzņemti nevis ar to nepastarpinātā patiesuma vērtību, bet ar to vērtību, ko šie diskursi iegūst no tā, ka tie ieņem noteiktu vietu Gara vai Dzīves gājumā vai, ja labpatīk, noteiktu pozīciju Enciklopēdijā, par ko stāsta spekulatīvais diskurss. (..) Šīs perspektīvas ietvaros patiesās zināšanas vienmēr ir netiešas zināšanas, kuras sastāv no pārstāstiem (enoncés rapportés), kas iekļauti to leģitimitāti nodrošinošā subjekta metastāstījumā. (..) Mūsdienu hermeneitiskais diskurss*[23] *ir cēlies no šī iepriekšpieņēmuma, kas galu galā apgalvo, ka pastāv jēga, kas jāizzina un kas tādējādi piešķir leģitimitāti vēsturei un it īpaši izziņas vēsturei."*[24]

Mūsdienās šī Berlīnes universitātes modeļa lēnajam sabrukumam (kas patiesībā aizsākās jau 19. gadsimta vidū un izpaudās pakāpeniskās universitārās institūcijas iekšējās izmaiņās, atsevišķo zinātņu arvien pilnīgākā teorētiskā emancipācijā un tehnisko mācību iestāžu prestiža pieaugumā) vismaz Eiropas Savienības ietvaros „pēdējo punktu" šķiet pielikusi tā dēvētā „*Boloņas deklarācija*", kurā vairs nav runa par filosofijas galvenās lomas anulēšanu, bet par visu tiešajām ražošanas vajadzībām nenoderīgo „zināšanu" apmācības laika un apmācības laika vispār ierobežošanu. Taču, neskatoties uz savu bēdīgo galu, Berlīnes universitātes modeļa ideoloģiskie momenti savā ziņā tomēr ir nospēlējuši pozitīvu lomu tajā ziņā, ka tā saukto „postfordisko" ekonomiku leģitimizējošajam un mobilizējošajam politiskajam diskursam nav bijis jāizgudro zināšanu jēdziens no jauna, — „zināšanu sabiedrības" diskurss itin labi

---

19 Šeit un tālāk Liotārs citē Frīdrihu Šleiermaheru, kura izstrādāto universitātes koncepciju vispārīgos vilcienos akceptēja valsts padomnieks Vilhelms fon Humbolts, tādējādi atmetot Johanna Gotlība Fihtes piedāvātās idejas.

20 Piezīmē Liotārs citē šādu Berlīnes universitātes koncepciju „vainagojošu" Šleiermahera izteikumu: „Filosofijas mācīšana tiek vispārēji atzīta par visu universitātes aktivitāšu pamatu".

21 Jāatzīmē, ka „Enciklopēdijas" sarakstīšanas laikā (un jau pirms tam) Hēgelis bija Berlīnes universitātes filosofijas profesors, tātad „galvenais filosofs" iestādē, kur filosofija (un tātad arī attiecīgā zināšanu izpratne) skaitījās „galvenā".

22 *Lyotard J. F.* La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir. — Paris : Minuit, 1979. — p. 57.

23 Liotārs atsaucas uz Polu Rikēru un Hansu-Georgu Gadameru.

24 *Lyotard J. F.* La Condition postmoderne. — Op. cit. — p. 59.

iekļaujas zināšanas augstu vērtējošajā tradīcijā, lai gan tagad novērtējuma kritēriji un pielietojuma motivācijas ir radikāli atšķirīgas. Tieši jauno motivāciju iedvesmotās virspusējam skatam itin nemanāmās *zināšanu jēdziena kategoriālās pārbīdes* padara šo jēdzienu tradicionālai filosofiskai izpratnei gandrīz neatpazīstamu un pārprotamu. Nevar noliegt, ka pēdējās desmitgadēs filosofija ir radikāli pārskatījusi zinātgribas paradigmu, taču jaunie atzinumi vēl nav kļuvuši par kanonu un pašsaprotamību avotu, kas ļautu skaidri saprast to, par ko tad īsti ir runa. Zināšanu jēdziena kategoriālās pārbīdes īpaši grūti šķiet atpazīstamas un — kas ir pats svarīgākais — *pieņemamas* tieši „kontinentālajai" filosofijai.

Jāteic, ka tā dēvētās „kontinentālās filosofijas" tradīcijas ietvaros zināšanu / zināšanas jēdziens[25] saglabā hēgelisku blakusnozīmi (kaut gan tā saknes meklējamas jau Kanta transcendentālismā kā mācībā par „pēdējo pamatojumu") vismaz tādā mērā, kādā filosofija joprojām neatlaidīgi un pa dažādiem aplinkus ceļiem cenšas stāvēt pāri citām disciplīnām kā to „iespējamības" un „leģitimitātes" pamatotāja. *Šīs pretenzijas* (proti, „zināt nozīmē zināt (gandrīz) visu par (pilnīgi) visu" — te nāk prātā arī Aristoteļa gudrais!) līdz pat nesenam laikam *ir bijušas domāšanas uzstājības noslēpums* — tikai nesen filosofi ir sākuši *mācīties* (un vispār „gribēt") domāt par spīti absolūtā skatupunkta zudumam. Bet pa šo laiku (pēdējos gadsimtos) zināšanas, turklāt tieši kā „zinātne" (*Wissenschaft* jeb „zināšanu kopums" — Hēgelim tas ir vienīgi filosofijai piemērots apzīmējums), ir atdalījušās no „tīrās domāšanas" un „gara dzīves" priekšmetiem, sākot iet no filosofijas neatkarīgus ceļus vai arī steidzoties tik ātri, ka filosofija tā īsti vairs nespēj izpildīt pašas izvirzīto uzdevumu („pamatot" vai pat tikai „vispārīgās līnijās apjēgt").

Tātad filosofa „naivā" pirmā tuvinājuma nostādne zināšanu jēdzienā visupirms projicēs savu pamatā *humanitāro* izpratni, kas principā balstās uz subjekta pašvērojumu (estētika), pašizziņu (epistemoloģija) un pašapliecināšanos (morāle un jurisprudence). Šeit zināšanas vēl ir kāds *īpašs cilvēka apziņas stāvoklis*, nevis eksperimentāli uzieto „lietu stāvokļu" apkopojums, turklāt tās pārtiek tieši no šāda pretnostatījuma. Cilvēks te tiecas izzināt, jo vēlas iegūt visaptverošu skatījumu, atrast pieredzes „vispārējas formas", pacelties pāri ikdienas pelēcībai („empīrijai"), kas šķiet noslēpjam „patieso" esamību, — domāšanas virzītājspēks tiešām ir uzdrīkstēšanās. Filosofi līdz šim sevi pārsvarā ir uztvēruši kā *indivīdus*, kuri katrs atrodas vienatnīgā „aci pret aci" sasaistē ar kādu savā ziņā vienreizēju pasauli. Tikai nelielā mērā šādu nostādni iespēja izmainīt Apgaismības laikmets, kurā parādījās vispārējās izglītības jeb „patiesības sabiedriskojuma" koncepcija, — runa joprojām bija par „frontālas" un vientulīgas, kaut arī objektīvās formās tvertas, pasaules patiesības „laišanu tautās". Sabiedriskā konteksta problēma vēl nebija iznākusi priekšplānā, *sabiedrība vēl nebija aizklājusi pasauli*, antīkā kosmosa mūsdienu variantu. „Zināšanu sabiedrības" jēdziens taču „patiesībā" norāda uz to, ka „sabiedriskais labums" (*public interest*) un sociāli ekonomiskās intereses — lai cik sagrozītā veidā ļaudis tās arī iedomātos — zināšanu izstrādātājiem

---

25 Tiesa gan, tas arvien biežāk pāriet savu „kompetenci" daudz vairāk problematizējošās *domāšanas* režīmā, kura drīzāk nodarbojas ar „esamību", nevis „patiesību".

un kopējiem ir pats galvenais, kaut arī nosaukums visdrīzāk gluži nevilšus it kā sliecas „socializēt" dabisko tiecību pēc zināšanām, paceļot to jaunā entuziastiskas komunikatīvās rosības pakāpē.

Filosofa acīm raugoties (un uzlūkojot sevi kā šādas tradīcijas „nevilšus" turpinājumu „par spīti visam"), „zināšanu sabiedrības" jēdziens un tā politiskais uzstādījums dara galu sakāpinātam intelektuālam un epistemoloģiskam individuālismam. Vārdu sakot — tradicionāli ievirzīts filosofs var justies maldināts un vīlies, jo neizskatās pat tā, ka runa varētu būt par vienkāršu Apgaismības projekta paplašināšanu, kurš iedzīvina domāšanas sociālo patosu zināšanu izplatīšanas veidolā.

Un patiesi, runa jau nav par „zināšanu" un „sabiedrības" mehānisku sastatīšanu. Drīzāk jau *jaunās domāšanas* (kā stratēģiskas rēķināšanas un apsvēršanas) *objekts ir kāds nosacīti „ārpus" tiem abiem norisošs process*. Eiropas Komisijas 1996. gadā publiskotais *Green Paper*, kas pievērsās informācijas sabiedrībai, atsaucās uz *„tehnoloģisko pārmaiņu vēsturisko periodu"*.[26] Šajā formulējumā ir jaušams zināms *fatālisms*, kas „vēstures periodu" aplūko kā kādu „dabas ciklu", kam atliek vienīgi pielāgoties, nevis saskata tanī atsevišķu cilvēcisko lēmumu, izvēļu un darbību sasummēšanos, kas itin labi varēja izvērsties citādāk un joprojām principā ir pieejama korekcijām.

Teodors Adorno (*Th. Adorno*) jau 60. gados „tehnoloģiskā fatālisma" ēnu samanīja „industriālās sabiedrības" jēdzienā (kā ideologēmā): *„Industriālās sabiedrības jēdziens ignorē* ***ražošanas sabiedriskās attiecības*** *ar atsauci uz tehniskajiem ražotājspēkiem, it kā vienīgi to stāvoklis tiešā veidā pieņemtu lēmumu par sabiedrības formu"*.[27] Tātad ideologēma ir vienpusīgs vispārinājums (Adorno to dēvē par „virsjēdzienu", *Oberbegriff*), kas attiecīgā fenomena vai fenomenu kopas izpratnē neņem vērā citus aspektus un to ikreiz savdabīgo konstelāciju. Ideoloģija savā ziņā ir mēģinājums *apvārdot pieredzi* ar mērķi ievirzīt norises vēlamā vai vismaz pēc attiecīgajiem kritērijiem optimālā virzienā, taču *„[p]ieredze liedz apziņas vienotībā nolīdzināt visu pretrunīgajā uzrodošos"*.[28] Tieši pieredzes kaut vai fragmentāra un izplūdusi klātbūtne liedz mums viennozīmīgi domāt „industriālās sabiedrības" un — mūsu tēmas sakarā — arī „zināšanu sabiedrības" „virsjēdzienus", jo varbūtējā viennozīmība nespēj sevī uzņemt visu pieredzēto realitāti, kas nav tikai subjektīva pārdzīvojuma pasaule, bet ko caurauž objektīvu, brīžiem pat neatsaucamu norišu plurivektoriāli uzspriegotais tīklojums. Mūsdienās tik izplatītā „tīkla" metafora patiesībā nepieļauj nevienu vienkāršotu notiekošo procesu virsapzīmējumu, pat tīkla jēdziens var izrādīties pārāk abstrakts un šajā ziņā vienkāršs, empīriski un intuitīvi nepiesātināts / neaizpildāms, — taču *realitātes pārbagātība bieži vien spiež atgriezties pie abstrakcijām* un darboties saskaņā ar šabloniem, vispārīgām shēmām.

---

26 Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First. — Internets: http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/docs/green_en.pdf. — p. 3.

27 *Adorno Th. W.* Gesammelte Schriften, Bd. 6: Negative Dialektik, 4. Aufl. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1990. — S. 155, Anm. (aut. izcēlums).

28 *Adorno*. — Op. cit. — s. 155.

Tātad, atgriežoties pie minētā *Green Paper* formulējuma, Eiropas Savienības stratēģiju leģitimizējošais politiskais diskurss gluži nevilšus nolaižas līdz tādam kā „vēsturiskam neodarvinismam", kas savos skaidrojumos ievieš ārējus spēkus.[29] Šeit par tādu ārēju spēku kļūst *tehnika* (t. s. „jaunās tehnoloģijas"), kas parādās uz kritiskās apjēgsmes robežas, uzpeldot apziņā kā tās privileģētais objekts, kam līdz šim pietrūka izteiktas politiskas diskursivitātes (par spīti tehnikas mūžsenajai — kopš „Prometeja laikiem" — līdzklātbūtnei cilvēku vēsturē un veselu gadsimtu ilgušajai tehniku dēmonizējošajai kultūrkritikai). Tehnika un to informatizējošās tehnoloģijas ir pārstājušas būt politiski indiferentas kvantitatīvā aspekta un samilzušo problēmu dēļ, kas spiež politiski ekonomisko lēmumu pieņēmējus veikt kvalitatīvu lēcienu procesu pārraudzības nodrošināšanā jeb „kontroles revolūciju".[30] Nav mazsvarīgs arī Eiropas Savienības mērķuzstādījums kļūt par *vispasaules ekonomisko lielvaru* — virskundzības fantāzija paradoksālā kārtā palielina vērīgumu pret sevi, saasina problēmu raksturu.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas „nenovēršama" procesa gaitā ir kļuvušas par visu sabiedrisko pārmaiņu horizontu un atskaites punktu — viss pārējais kļūst nosakāms tikai jauno sagaidāmo vai patlaban notiekošo tehnoloģisko transformāciju ietvaros. Tehniskā „evolūcija" ir sabiedriski ekonomisko procesu imperatīvs; *imperatīvs ir* institucionālajās praksēs un ražošanā jau *materializējusies norma*, savukārt norma vadās pēc izgatavošanas iespējamības. Tātad *viss, kas kļūst iespējams, līdz ar to top nepieciešams piespiedu kārtā*. Tāda varētu būt ikviena tehniskā medija (līdzekļa un vidutāja vienlaicīgi) parādīšanās paradoksālā „loģika", kas sniedzas ārpus cilvēciskās prakses optimizācijas ietvariem, viņpus ikviena iespējamā tiešā izdevīguma un efektivitātes. Brazīliešu ekonomists Selzu Furtadu (*C. Furtado*) runā par „*tehnoloģisko imperatīvu*", kura galējais horizonts ir pasaules tirgu globalizācijas nenovēršamība, kas, no vienas puses, padara jauno tehnoloģiju izstrādi un pielietošanu neizbēgamu, bet, no otras puses, jaunā kapitāla uzkrāšanas apļa (it īpaši investīciju eksporta) iespaidā pastiprina sociālo nevienlīdzību, sabiedrības grupu līdzdalības disproporciju nacionālā kopprodukta izveidē.[31] No viņa perspektīvas raugoties, globalizācija zem informātiski tehnoloģiskā imperatīva zīmes varētu izrādīties ne tas optimālākais un efektīvākais process, kas tiektos uz līdzsvaru sabiedrību iekšienē, bet gan, līdzīgi industriālo ainavu postažām, var radīt mentālā tuksneša ainavu informācijas radītājos, pārraidītājos un uztvērējos (ja izmantojam šo kibernētisko triādi). Šeit slēpjas kāds vārdos neizsakāmu

---

29 Liks Boltanskis un Eva Šapello šajā sakarā raksta šādi: *„(..) [G]lobālās pieejas bieži vien ir spiestas noteicošo lomu piedēvēt izskaidrojošiem faktoriem — kuri parasti ir tehnoloģiski, makroekonomiski vai demogrāfiski —, kuri tiek aplūkoti kā cilvēkiem un tautām ārēji spēki, kuriem cilvēki un tautas pakļaujas līdzīgi tam, kad viņi nonāk vētras varā. Šāda vēsturiska neodarvinisma skatījumā „mutācijas" mūsos iespiežas līdzīgi kā sugās: mums tām ir vai nu jāpielāgojas, vai arī jāmirst. Taču cilvēki rada vēsturi, nevis vienkārši tai ļaujas (..)"* (Skat. *Boltanski L., Chiapello È.* Le Nouvel esprit du capitalisme. — Paris: Gallimard, 1999. — p. 36).

30 Skat. — *Beniger J.* The Control Revolution. Technological and Economic Origins of the Information Society. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.

31 Skat. — *Furtado C.* L'impératif technologique et les inégalités sociales // Cahiers du Brésil Contemporain. — 1998. — Nr. 33–34. — pp. 167–169.

iespēju *apkārtceļš* (caur līdzekļiem uz mērķiem, ja vien, kā tas ir sistēmteorijā (N. Lūmans), līdzekļi paši nekļūst par mērķiem) — tas ved „apkārt" tieši tāpēc, ka mudina izmēģināt un eksperimentēt.

H. Šelskis (*H. Schelsky*) bija viens no pirmajiem,[32] kas tehnoloģiskā imperatīva iespaidu uz valsts politikas izstrādi aplūkoja sistēmteorētiskā jeb „imanentā" perspektīvā: *„Paša industriālās civilizācijas pastāvēšanas fakta dēļ vien valsts pati ir pakļauta [tehniskajiem līdzekļiem — aut.], proti, tieši līdzekļi noteic mērķus jeb drīzāk tehniskās iespējas uzspiež tehnikas pielietojuma veidu."*[33] Līdzīgas domas ir izteicis Itālijā populārs filosofs Emanuēle Severīno (*E. Severino*), kura argumentācijas izklāstu mērķu— līdzekļu antonomijas sakarā varētu sākt ar atzinumu par kapitālisma pārvēršanos *tehnokrātijā* (savveida demokrātijas pretstatā, kur viedokļu raibums apliecinātu tikai savu nepamatotību): *„Mūsdienās mēs atrodamies tādā situācijā, kad kapitālisma mērķis (peļņa)* ***nedrīkst likt šķēršļus*** *tā instrumenta efektivitātei, kura uzdevums ir šāda mērķa īstenošana, [tādējādi] nodrošinot tehnoloģiskās inovācijas, kuras mazina ekonomiskās ražošanas destruktivitāti. Nebūt šķērslim nozīmē pielāgoties, proti,* ***pakļauties*** *tā efektivitātei, kas, pakļaujot sev kapitālisma mērķi, tomēr kļūst par kapitālisma patieso pirmmērķi. Tātad iezīmējas situācija, kad kapitālisms ir spiests par galveno mērķi atzīt nevis vairs peļņu, bet tehnoloģiskās inovācijas, kuras tam ir uzdots nodrošināt. (..) [K]apitālisms ir tikai šķitums, bet īstenībā tas ir* ***tehnokrātija****, proti, darbība, kas kā mērķi piedāvā mērķu īstenošanas spējas nebeidzamu pieaugumu, tādējādi pārvarot „ideoloģisko" vēlmi īstenot kādu noteiktu pasauli citas pasaules vietā."*[34]

Kapitālisms Severīno skatījumā ir tādā mērā pārvērties tehnokrātijā, ka pasaules „sabiezēšana" (kristalizācija) līdz tehno-struktūrai pārvērš tehniskos līdzekļus par mērķiem, jo tie nu ir *pati esamība*[35] kā „otrā daba". Bet tieši te kapitālisms sastop savu „ekoloģisko" robežu, jo tas sāk apdraudēt eksistences nosacījumus. Līdzekļu autonomizācija līdz mērķa statusam (jeb „tehnogēnā teleoloģija") sasniedz gluži „apokalip-

---

32 Par sistēmteorijas iedibinātāju visdrīzāk ir uzskatāms amerikāņu sociologs Tolkots Pārsonss, kurš savā „dinamiskajā analīzē" balstās uz sistēmas kā veseluma iepriekšpieņēmumu, uz kuru jāatiecina ikviena pētāmā problēma, kas tātad ir funkcionāli atkarīga no visa pārējā kā savā procesualitātē tomēr stingra „ietvara". Tāpēc Pārsonss arī varēja formulēt šādu „aksiomu": *„Kāds process vai nosacījumu kopums vai nu „veicina" sistēmas saglabāšanos (vai attīstību), vai arī tas ir „disfunkcionāls" tajā ziņā, ka apdraud sistēmas veselumu un efektivitāti"* (*Parsons T.* Essays in Sociological Theory Pure and Applied. — Glencoe: Free Press, 1957. — P. 47). Pārliecīga veseluma idejas (jeb drīzāk realitātes) aizstāvēšana noved pie sakāpināti „katastrofiskas" kādas kontrastējošas sociālās dzīves parādību „detaļas" uztvēruma, kas attieksmi pret to principā padara vēl jo neiecietīgāku. Taču perfekta neaizkavētu darbību un norišu summa ir tikai tehnokrātiska utopija, kaut gan institūciju nevainojama funkcionēšana stresa pārkairinātam subjektam ir līdzsvarotas sabiedriskās dzīves ideāls.

33 *Schelsky, H.* Der Mensch in der wissenschaftlicher Zeitalter. — Köln, 1961. — s. 25.

34 *Severino E.* Il declino del capitalismo. — Milano: Rizzoli, 1993. — pp. 67–68.

35 Severīno savos ģenealoģiskajos pētījumos atklāj, ka Platona dialogos (ar īpašu uzsvaru uz dialogu *Sofists* 247 d–e, kur esamība tiek dēvēta par „jaudu" jeb „potenci" (*dýnamis*)) parādās doma par esamību kā *téchne*, jo to ieskauj rīcības, izgatavošanas un ienešanas klātbūtnē apvārsnis (*Severino E.* La terra e l'essenza dell'uomo (1968) / Essenza del nichilismo. — Milano : Adelphi, 1982. — pp. 196–197).

tiska" baisuma[36] apmērus, līdz beidzot kapitālisms (ja par tā definīciju pieņem maksimālas peļņas gūšanu) ir spiests vērsties pret savas funkcionēšanas pamatprincipu, reaģējot uz šādu dilemmu: *„Vai nu kapitālisms patiešām nonāk līdz sevis iznīcināšanai [t. i., iznīcinot sev apkārt esošo — aut.]* (..), ***vai arī*** *kapitālisms pārliecinās par savu destruktīvo raksturu un beigās par mērķi pieņem nevis vairs vienkāršu peļņu, bet peļņas un Zemes izglābšanas sintēzi — turklāt arī šajā gadījumā nonāk līdz sevis iznīcināšanai, jo pieņem tādu mērķi, kas atšķiras no tā mērķa, kas padara kapitālismu par kapitālismu. (..) Taču griba gūt virsroku ir nenovēršama, jo peļnaskāres pārsvars vājinātu Zemes pasargātību. Tātad nenovēršams ir tas, ka par kapitālisma pamatmērķi kļūst tehnikas nebeidzama jaudas pastiprināšana un ka peļņas un jaudas pastiprinājuma* ***sintēze*** *(kas vienlaikus ir tehnoloģisks jauninājums) pārvēršas* ***hierarhijā****, kur tehnoloģiskā darbība sev pakļauj kapitālistisko darbību.* ***Tehnika no līdzekļa pārvēršas par kapitālisma mērķi.*** *(..) Zemes glābiņš atrodas nevis cilvēktiesību aizstāvja rokās, bet nenovēršamā procesā, kura gaitā kapitālistiskā bagātību ražošana pie saviem mērķiem pieskaita Zemes glābšanu un tāpēc par pamatmērķi pieņem tehniku."*[37]

„Zināšanu sabiedrības" koncepts ir tehnoloģiskā progresa (un ar to saistīto jauno kapitāla uzkrāšanas — un nenoliedzami arī iztērēšanas — formu) *naturalizācijas spoguļattēls*, varbūt pat sava veida „pozitīvs negatīvs", kad „pozitīvie raksturojumi (..) veido negatīvo izmaiņu otru pusi".[38] Kad informācijas tehnoloģijas ielaužas sabiedrības ikdienas dzīvē, iespaidojot to kā veselumu, tad tām sevis turpmākai atražošanai un ekspansijai makro un mikro līmenī ir nepieciešami arvien vairāk cilvēku, kuri nav tikai „apkalpotāji", bet arī ir „lietotāji" (t. s. „patērētājsabiedrība") , tie, kuru dzīves šādi mēģina uzlabot, optimizēt un kontrolēt. „Zināšanas" ir tas atslēgvārds, zem kura

---

36 Blakus Severīno, Karls Jasperss (*Jaspers*), Ginters Anderss (*Anders*), Mišels Sers (*Serres*) un Antonio Negri ir redzamākie domātāji, kam *Hirosima* (un nebūtība un iznīcība kā tās kategoriāls atribūts) ir mūsdienu pieredzes galējā metafiziskā robeža, *radikāli „pārjuteklisks" ikdienības pārdzīvojumos inkrustēts „saturs"*. Tā ir arī zināšanu galējā robeža, kad tās atgūst vērtību viņpus efektivitātes un izdevīguma, kļūstot par pasaules līdzsvara atjaunošanas garantu un apsolījumu, katrā ziņā — par arvien reālāku iespējamību. *Kioto protokols* ir šāds zināšanu planetāri kosmoloģiskā potenciāla un sūtības apliecinājums, kad tās iziet ārpus sabiedriskās dzīves aprites un ietiecas dabā kā pašas sabiedrības kā „otras dabas" (vai „n-to dabu" konglomerāta) nosacījumā. *Savā galējā robežā „zināšanu sabiedrības" jēdzienam ir šāda ekoloģiski „eshatoloģiska" nozīme — planētas glābšana ar zināšanām* (patiesībā jāatzīst — tikai cilvēku dēļ). Bet — vai tādi jauni kvalitatīvi zināšanu lēcieni kā, piemēram, ģeo-inženierija (klimata iespaidošanas tehnoloģijas; skat. — Wolman D. Rebooting the Ecosystem // Wired. — 2006. — Nr. 12. — pp. 46–48) neaizsāk jaunu grūti kontrolējamu manipulāciju virkni?

37 *Severino E.* Il destino della tecnica. — Milano: Rizzoli, 1998. — pp. 64–69.

38 *Хардт М., Негри А.* Множество: война и демократия в эпоху империи. Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — Москва : Культурная Революция, 2006. — с. 90. Autori šādu atzinumu sniedz nemateriālā darba sakarā, kas ir iemantojis zināmu hegemoniju (kas nenozīmē statistisku pārsvaru) zināšanu sabiedrībā, kura šādi ir dēvējami tieši dēļ zināšanu noteicošās lomas izšķirošajos sabiedrības vēsturi virzošajos cilvēciskās darbības sfēru krustpunktos. Vārdu sakot, nemateriālais darbs ne tikai noved pie t. s. *„kognitariāta"* (tieša analoģija ar proletariātu) rašanās, kurš izrādās pievilts savās cerībās un solījumos, bet gan atsevišķas tā īpatnības sevī satur arī „milzīgu potenciālu par labu pozitīvām sociālām izmaiņām".

tiek iecerēta *„neprašu" integrēšana* jauno tehnoloģiju sistēmās, kuras nu jau tiek postulētas kā dabas procesiem paralēli un tikpat neatliekami „cikli", bez kurām cilvēkiem ir arvien mazāk izredžu ekonomiski izdzīvot. „Zināšanas" šeit ir kaut kas līdzīgs *„gudrām prasmēm"*, tās obligāti neietver tikai augsti specializētu teorētisko informāciju vien, bet ietver arī dažādām situācijām atbilstošas komunikācijas paradigmā iederīgas dažāda līmeņa „kompetences"[39] un „spējas". Proti, „zināšanas" ir arī zināšanas par zināšanu „subjektīvu" pielietojumu „objektīvā" kontekstā un par to efektivitātes un pavēstāmības veicināšanu. „Zināšanas" aizpilda robus tehniskajās sistēmās (tas arī izskaidro „zināšanu menedžmenta" disciplīnas parādīšanos, kura liek uzsvaru uz „cilvēcisko faktoru"), optimizē to funkcionēšanu un padara to izmantošanu *divkārt neatgriezenisku*, kad komplicētā tehnoloģiju sociālās integrācijas procesā pieprasījums apstiprina un pastiprina piedāvājumu. „Zināšanas" tiek iegūtas, apgūtas un izmantotas ne tikai mācību iestādēs, institūtos un pētnieciskajās laboratorijās, bet arī tās tiek ienestas visdažādākajās ražošanas un darba vidēs, kurās to iespaidā kardināli mainās darba apstākļi, samaksas kārtība, cilvēku attieksme pret darāmo un dzīvesveids kopumā. Tāpēc arī aizvien biežāk mēdz runāt par *nemateriālo darbu*, kurā tiek izmantots tieši specifiski cilvēciskais potenciāls un kura veikšanas gaitā cilvēkam nākas savas uztveres un domāšanas struktūras un pat saturu (nevis tikai fiziskos mehānismus, kā tas bija roku darbā) maksimāli pielāgot veicamajiem uzdevumiem.

Tās ir „intelektuālas" prasmes, kas tiek *prasītas* no lielākā cilvēku vairākuma, nevis vienkārši spontāni „izaug" no situācijas globālas apjausmas. Tādējādi, neskatoties uz visām jūsmīgajām runām par „cilvēciskā potenciāla" izpaušanu, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju laikmetā vairs nevar būt ne runas par „nesamaitātās", „dabiskās" zinātgribas kopšanu, kuras ietvaros subjekts dzītos pēc sevis un savas tuvākās apkārtnes izzinošas pilnveidošanas. Tās vietā nāk *pienākums zināt / prast*, ko katram

---

39 Zīmīgi, ka spāņu un itāļu valodās no latīņu valodas nākošais vārds *competencia* un *competenza* ietver plašu nozīmju spektru: „kompetence", „spriestspēja", „pilnvaras", „pienākumi", „sacensība" un, visbeidzot, „konkurence". Tāpēc nav nekāds brīnums, ka itāļu valodā (kurā *competenza* nesniedzas līdz „konkurences" specifiski ekonomiskajai nozīmei, tomēr ietver „sacensības", „sāncensības" vispārināto polemisko nozīmi) rakstošs autors (kuru man bija iespējams iepazīt spāņu tulkojumā) „kompetences" tematikai itin „dabiski" spēj piemeklēt „militāras" konotācijas, kas savukārt ņemtas no dzīves pieredzes: „Pēdējās desmitgadēs ikdienas dzīvē ir pieņēmies spēkā vispārinātas desolidarizācijas efekts. Kompetences / konkurences imperatīvs ir kļuvis valdošais gan darbā, gan saziņā, gan kultūrā, pateicoties citu cilvēku sistemātiskai pārvēršanai par sāncenšiem / konkurentiem un tātad par ienaidniekiem. Kara princips ir guvis virsroku katrā ikdienas dzīves acumirklī, katrā tās attiecību aspektā" (*Berardi (Bifo) F.* La Fábrica de la infelicidad : Nuevas formas de trabajo y movimiento global. Trad. de M. Aguilar Hendrickson, P. Amigot Leatxe. — Madrid : Traficantes de sueños, 2003. — p. 65). Tātad vismaz romāņu valodu areālā semantiskā līmenī ir tūlītēji iedomājama kompetences jēdziena daudznozīmīgā jēga, kas mums paliek apslēpta: tā ir gan individuāla spēja spriest par lietām, kas iegūta specifiskas apmācības un pieredzes ceļā, gan šīs spējas izmantošana sacensībā ar citiem, kuras gaitā kāds tiek atzīts par vairāk kompetentu un tādējādi gūst iespēju veikt noteikta rakstura darbus. Ja mēs kompetences jēdzienu domājam šādā polemiskā kontekstā, tad sabiedrību, protams, ir daudz grūtāk domāt kā „biedrošanos" un sadarbošanos, bet „zināšanu sabiedrību" — kā zināšanu netraucētu plūsmu, apriti un apmaiņu.

atsevišķajam cilvēkam uzspiež viņam pārsvarā svešais tehniskais progress un ekonomiskās sistēmas regulēšanas mēģinājumi (tie pēdējā laikā ir kļuvuši pazīstami ar gluži pretējas nozīmes vārdu „deregulācija", kas norāda uz vispārēju nedrošību darba tirgū, elastīgu veicamo funkciju nomaiņu un sociālo garantiju izzušanu — tas viss tikai tādēļ, lai maksimāli efektīvi reaģētu uz tirgus straujajām svārstībām). Nepieciešams atrast kādu leģitimējošu diskursu, kas palīdzētu atrast subjektīvu motivāciju kapitālisma formulēto tehnoloģiski ekonomisko nepieciešamību ievērošanā un izpildē, jo citādi ir vērojama tendence vienkārši *patērēt* informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Psihoanalīzes terminos runājot, „patikas / baudas" principam ir jāliek pretim kāds subjektus tomēr mobilizējošs „realitātes" princips, kas tikai *ārēji* atgādina tradicionālās subjekta „padziļināšanas" un „bagātināšanas" tehnikas. Jābūt taču kādai „psihiskai virsvērtībai" tanī apstāklī, ka cilvēkam tiek dotas arvien jaunas iespējas visa mūža garumā pilnveidot savas spējas, un tad mūs arī nevarētu mulsināt tas, ka pat visiem bezdarbniekiem ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums saglabāt un attīstīt jaunajai sabiedrībai nepieciešamās prasmes.[40] Jaunajiem „zināšanu sabiedrības" subjektiem būtu ko pamācīties no nīcšeāniskās *amor fati* („mīlestības pret likteni") mākslas, ja vien nemulsinātu tanī gluži vai „iekodētās" pretrunīgās tendences un saspringtība. Vajadzīga milzīga griba atteikties no savas gribas, savas personības „transcendentālās ilūzijas" vietā noliekot „cilvēciskā potenciāla" operacionālo saturu, kas ir darba devējam pārdotais prāts, sajūtas, izjūtas un jūtas. Tā nav tikai „piespiedu informatizācija",[41] kas vairāk attiecināma uz sabiedrības institucionālo līmeni, bet arī indivīdu operacionāla subjektivizācija, kad *subjektivitātes pilnveidošanās patoss paradoksālā kārtā sakrīt ar tās funkcijas komunikatīvo lietišķumu* (tāds kā „Hermeja sindroms"), kad zināšanas savu attaisnojumu rod tieši savā sabiedriskajā, publiskotajā lietojumā.

Jau pati vārdkopa „zināšanu sabiedrība" norāda uz to, ka zināšanām ir jācirkulē *sabiedrības* ietvaros, proti, ka ir jāatrod tādi mehānismi, kas ļautu apritei norisināties pēc iespējas efektīvāk. Neo-liberālais *efektivitātes* imperatīvs liek zināšanām kļūt maksimāli *operacionālām*, lai tās būtu maksimāli noderīgas un tūlīt izmantojamas. Efektivitāte prasa zināšanām kļūt par patēriņa preci ar visām no tā izrietošajām noplicināšanās un fragmentācijas briesmām.[42] Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas ir būtiskas gan datu ieguvē un apstrādē, gan vizualizācijā. Zināšanu pieejamību (ne tikai to iegūšanu) nodrošina speciālas ierīces (grāmatas vairs nav vienīgās šādas „ierīces"), kas arī patiesībā nodrošina „zināšanu sabiedrības" politiskā diskursa kā tuvākās nākotnes programmas iespējamību un īstenojamību. Rodas secinājums, ka „zināšanu sabiedrības" politiskais diskurss visdrīzāk ir saistīts ar jauno tehnoloģiju „nodarbinātības" problēmu, proti, ar to, ka to varbūt diktē ne tikai kapitāla atražošanas ekonomiskie spaidi vien, bet arī iepriekš minētā tehnoloģisko sistēmu iekšējā „loģika"

---

40 Skat. — Green Paper. § 76. — Op. cit. — p. 21.

41 *Хардт, Негри.* Множество. — Op. cit. — с. 141.

42 Skat. — *Lyotard.* La Condition postmoderne. — Op. cit. — pp. 15–17.

(skat. Severīno). Vārdu sakot — *kas ir kļuvis tehniski iespējams, tas arī tiek uzlikts par pienākumu.*[43]

Zinātnes pētnieki ir atzīmējuši šādu sakarību arī zinātniskās izziņas procesā: opto-elektronisko mērinstrumentu attīstība ir panākusi to, ka „tehniskā ierīce kalpo par zinātnisku pierādījumu",[44] un līdz ar to *tehnoloģiju progress nosaka zinātņu attīstību*. Līdzīga sakarība parādās bio-tehnoloģiju attīstības rezultātā: ja ir kļuvis iespējams veikt ģenētiskas manipulācijas, tad tās arī ir jāveic. Mišels Sers (*M. Serres)* pat nonāk līdz dramatizējošam apgalvojumam, ka medicīniskās zināšanas ir sasniegušas tādu pakāpi, ka padara indivīdus atbildīgus par savām saslimšanām, jo ir kļuvis iespējams izārstēties un, kas ir vēl svarīgāk, paredzēt attiecīgā dzīvesveida iespējamās sekas.[45] Analoģiskā veidā mēs varam teikt, ka informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstība it kā mums „pavēl" uzsākt jebkādas informācijas izplatīšanu: ja ir kļuvis daudz vieglāk saņemt zināšanas (turklāt ārpus studiju laika ietvariem), tad visiem ir „pienākums" tās apgūt visa mūža garumā. Manuprāt, ekonomiskie imperatīvi vien šādu situāciju nespēj radīt, drīzāk jau kapitāls pielāgojas jaunajām tehniskajām iespējām — kurām piemīt sava operacionalitātes „loģika" — ar nolūku nopelnīt. Bet rezultāts ir tāds, ka *tehnoloģiskā pastarpinājuma imperatīvs iedibina jaunu indivīdu subjektivizācijas formu*. Varētu teikt, ka zināšanu sabiedrība ir tāds pārvaldības modelis, kurā visi manipulatīvie mehānismi ietiecas indivīda visapslēptākajās dzīlēs, ar zināšanu pragmatiska pielietojuma palīdzību mainot ne tikai apkārtējo pasauli, bet arī piespiežot indivīdus uz jaunām, nebijušām pašrealizācijas formām, kuru ietvaros tieši „apslēpto" spēju realizācija un ekspluatācija rada atsvešinātības pārvarējuma ilūziju. *Zināšanu apguves blakusefekts ir tāds, lai, paklausot varām un imperatīviem, indivīds ar savu potenciāli bezgalībā ietiecošos prasmju kopumu justos izdarījis pakalpojumu pats sev un lepni dēvētu sevi par subjektu.*

Bet tas nebūt nav viss: tā drīzāk ir tāda kā individualizēto masu enerģijas mobilizācijas maksima tradicionālā filosofiskā subjekta skatījumā, kurā hermeneitiski un ģenealoģiski orientētās filosofijas paliek iestrēgušas. Ne jau nobažīšanās par savu neaizskaramā subjekta statusu drīkstētu būt filosofisko un jebkādu citu humanitāri teorētisko pārdomu galvenā tēma. Gavenais ir tieši subjektu aizskartība un aizskaramība, proti, dzīvās būtnes ievainojamība un trauslums, kas arī ir zināšanu avots, — vairāk vai mazāk dabiska vai mākslīga piepūle *palikt esamībā*, kas tiek likta pretim apdraudējumiem. Tas arī ir tas avots, no kura patreizējais zināšanu sabiedriskošanas process var kļūt vitāli interesants un pozitīvi rosinošs ikvienam. Paradoksālā kārtā tieši *ciešanu vēsture izbrīvē enerģiju zinātkārei*, tieši „negatīvais" izaug līdz „pozitīvajam", ko pārāk bieži noniecina kā pārāk „mehānistisku", „nedzīvu" un „priekšmetiskotu / priekšmetiskojošu". Tāda ir dzīvespasaulē līdz miesas dziļumiem ieaugušas filosofijas mācība,

---

43 Mišels Sers izsakās šādi: „Mēs sekojam zinātņu aklajai nolemtībai, kuru *tehnoloģijas izgudro iespējamo, kas tūlīt pat pārvēršas par obligāto*" (*Serres M.* Éclaircissements: Entretiens avec Bruno Latour. — Paris : F. Bourin, 1992. — p. 250; aut. izcēlums).

44 *Virilio P.* L'Espace critique. — Paris: Chr. Bourgois, 1984. — p. 50.

45 *Serres*. Éclaircissements. — Op. cit. — p. 254.

ko sniedz Mišels Sers: *„(..) **[Z]inināšanas un posts** (malheur) nav atdalāmi viens no otra, pie tam tie ir vienlīdz objektīvi un universāli. (..) Mūsu spējas rodas no mūsu vājuma un mūsu efektivitāte — no mūsu trausluma; mūsu zinātnes vienīgais balsts ir šis pastāvīgais sabrukums, iztrūkums un nebeidzama ieslīdēšana sāpju bezdibenī. **Ļaunuma problēma atrodas tā spēka pamatnē, kurš mums sniedz līdzekļus, ar kuriem ļaunumu pieveikt** (..).*" Tamdēļ arī filosofija uzstājas kā „universālā posta lieciniece absolūto zināšanu priekšā".[46]

Pārdomājot zināšanu sabiedrības problemātiku, filosofijai vajadzētu arvien atgādināt par to antropoloģisko pamatstāvokli, kas vispār ir iekustinājusi cilvēka evolūciju pretim zināšanu ieguvei, jo citādi zināšanu uzkrāšanas imperatīvs var kļūt par kārtējo nastu un apgrūtinājumu cilvēcei, nevis par dzīves atvieglināšanas vēstnesi. Bet var jau būt, ka tā ir kārtējā „utopiskā", lai gan mūsdienu hipermodernajiem apstākļiem atbilstoša, vīzija; var jau būt, ka cilvēks pārstātu būt „izzinošs dzīvnieks" bez likstu un problēmu radītā apgrūtinājuma, pat ja likstas piemeklē tieši dzīvi atvieglinošos līdzekļus, pat ja cilvēks vairs nespēj savaldīt savu savaldošo un pārvaldošo spēku.

---

46 *Serres.* Éclaircissements. — Op. cit. — pp. 263, 265.

Dr.oec. **Inna Dovladbekova**,
Dr.oec. **Ērika Šumilo**,
Mg.oec. **Ilona Baumane**,
LU Ekonomikas un vadības fakultāte

Sociālā kapitāla koncepcija, īpatnības un ietekme uz ekonomisko izaugsmi

Pēdējos gados sociālā kapitāla koncepcija ir ieguvusi īpašu ievērību dažādo disciplīnu zinātnieku (sākotnēji esot sociologu, antropologu un politologu pētāmais objekts, vēlāk ieņemot stabilu vietu ekonomistu pētījumos) un politiķu vidū. Tas, ka padziļināta interese par sociālo kapitālu ir radusies tieši tagad, nevis, piemēram, kādu gadsimtu agrāk (lai gan šīs koncepcijas izstrādes iedīgļi ir meklējami jau 19. gadsimtā[1]), nav vienkārša sakritība. Neskaitāmi pētnieki gan ārzemēs, gan arī Latvijā ir secinājuši, ka, līdz ar post–industriālās ēras sākšanos, sabiedrībā ir vērojamas vairākas pārmaiņas, kuru rezultātā vecās zinātnes paradigmas kļūst nederīgas. Divdesmitā gadsimta beigās ekonomikā notiekošās pārmaiņas, kas tiek dēvētas par post-fordismu,[2] ietekmē informācijas sabiedrības veidošanos, uzsverot tādas jaunas ražošanas formas, kas ir balstītas uz spējām ātri pielāgoties mainīgiem vides apstākļiem, ir orientētas uz procesu, nevis rezultātu, aktīvi izmanto un veido sadarbības tīklus.[3] Šo pārmaiņu rezultātā uzņēmumu īpašumā esošie materiālie, finansiālie un cilvēkresursi vairs nav pietiekami, lai nodrošinātu uzņēmumu konkurētspēju. Tādējādi, par salīdzinošās priekšrocības avotu ir kļuvis jauns kapitāla veids — sociālais kapitāls.

Pasaulē sociālā kapitāla koncepcijas tiek pētītas jau vairākus gadu desmitus un par šo tēmu ir radīts ievērojams, zinātnisko rakstu un grāmatu apjoms jāsaka, ar bieži vien pretrunīgu saturu. Neskatoties uz to, ka vēl joprojām nepastāv vienotas un vispārpieņemtas sociālā kapitāla teorijas, kas ļautu veikt viennozīmīgus un neapstrīdamus secinājumus par šī jaunā kapitāla esamību, apjomu un ietekmi sabiedrības un individuālajā līmenī, sociālā kapitāla nozīme valstu, reģionu, uzņēmumu un atsevišķu cilvēku attīstībā un labklājībā ir pamatota un pierādīta daudzajos pētījumos un zinātniskajos projektos. Turpretī Latvijā, ņemot vērā sociālā kapitāla rašanās un attīstības specifiku

---

1 Vēsturiskais sociālā kapitāla koncepcijas apskats ir atrodams *Woolcoock M.* Social Capital and Economic Developmet: Toward a Theoretical synthesis and Policy Framework // Theory and Society. — No. 27, 1998. — pp. 151–208.

2 *Amin A.* Post-Fordism: A reader. — Oxford : Blackwell Publishing, 1994; *Jessop B.* The Regulation Approach, Governance and Post-Fordism // Economy and Society. — No. 24(3), 1995. — pp. 307–333.

3 *Jessop B.* Towards a Schumpeterian Workfare State? // Studies in Political Economy. — No. 40, 1993. — pp. 21–34; *Castells M.* The Rise of the Network Society. The Information Age // Economy, Society and Culture. — Oxford : Blackwell *Publishing.* — Vol. 1, 1996. — pp.18–27.

pārejas ekonomikas apstākļos, šis jautājums līdz šim vēl nav ticis pienācīgi iztirzāts un apskatīts, nedz no teorētiskā, nedz arī no praktiskā viedokļa. Raksta mērķis ir sniegt padziļinātu un vispusīgu sociālā kapitāla teorētiskās bāzes apskatu, izveidojot vienotu pieeju šī jēdziena turpmākajai empīriskajai analīzei Latvijas sociāli-ekonomiskajos apstākļos. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pirmkārt, tiks apskatītas dažādas sociālā kapitāla definīcijas, pievēršot īpašu uzmanību analīzes līmenim, kurā tās ir iespējams izmantot; otrkārt, tiks iztirzātas sociālā kapitāla formas, veidi un dimensijas un to ietekmes pozitīvie un negatīvie aspekti, kā arī sociālā kapitāla veidošanās īpatnības pārejas ekonomikas apstākļos. Treškārt, sociālais kapitāls tiks salīdzināts ar citiem kapitāla veidiem, pamatojot tā ekonomisko pielietojumu; ceturtkārt, tiks izanalizēti svarīgākie pētījumi, kas atklāj sociālā kapitāla ietekmi uz ekonomiku un uzņēmējdarbību, apskatot šo pētījumu stiprās un vājās puses; un, visbeidzot, tiks iezīmēti problēmas pētīšanas virzienu ekonomiskie aspekti Latvijas kontekstā.

Sociālā kapitāla būtība un definīcijas

Sociālais kapitāls ir jēdziens, kas sastāv no vairākām sastāvdaļām, un gandrīz ikviens zinātnieks pētījumos ir definējis to nedaudz savādāk. S. Darlaufs (*S. N. Durlauf*) un M. Feshamps (*M. Fafchamps*)[4] norāda, ka sociālo kapitālu precīzi nav iespējams definēt, jo gan jēdziens „kapitāls" ir attiecināms uz dažādām lietām: finansēm, ražošanas iekārtām, infrastruktūru, gan arī cilvēkkapitāla jēdzienam ir vairākas nozīmes: izglītība, prasmes un iemaņas, veselība, zināšanas. Vairāki pētnieki uzskata, ka sociālā kapitāla koncepcija vēl joprojām ir attīstības fāzē un tā nozīme krasi atšķiras dažādu cilvēku skatījumā, kas bieži vien noved pie maldīgiem secinājumiem, kas, savukārt, tiek pārpilnībā attēloti arī zinātniskajā literatūrā.[5] Šī raksta ietvaros tiks klasificētas pasaulē atzītākās sociālā kapitāla definīcijas, pievēršot uzmanību tajās iezīmētajām pretrunām un izvēloties vienotu teorētisko koncepciju, kas būtu piemērojama turpmākajiem praktiskajiem pētījumiem par sociālā kapitāla attīstības īpatnībām Latvijā. Lai varētu labāk izprast sociālā kapitāla sarežģīto raksturu un saistību ar citiem resursu veidiem, nākamajā sadaļā tas tiks salīdzināts ar materiālo, finanšu un cilvēkkapitālu, identificējot līdzīgos un atšķirīgos aspektus, kas palīdzēs pamatot tā ekonomiskās novērtēšanas iespējas. Taču vispirms ir jāsāk ar nozīmīgāko sociālā kapitāla pētnieku sniegto definīciju apskatu.

---

4 *Durlauf S. N., Fafchamps M.* Social Capital. The Centre for the Study of African Economies Working Paper Series. Paper 214. — Internets: http://www.bepress.com/csae/paper214, 2006. gada decembris

5 *Hirsch P. M., Levin D. Z.* Umbrella advocates versus validity police: A life-cycle model // Organization Science, 1999. — No. 10. — pp. 199–212; *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24; *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

Visas sociālā kapitāla definīcijas ir iespējams iedalīt trīs lielās grupās:

1) tās, kas apskata šo jēdzienu kā sabiedrisko labumu (*public good*), apgalvojot, ka sociālais kapitāls ir resurss, kura esamība uzlabo sabiedrības labklājību, atvieglo biznesa darījumus un sekmē ekonomisko izaugsmi;
2) tās, kas uzskata sociālo kapitālu par privāto labumu (*private good*), formulējot šo parādību, kā individuālo ieguldījumu sabiedriskajās attiecībās, kas atvieglo indivīdu darījumus un spēj uzlabot to dzīves līmeni un kvalitāti, bet ne obligāti pozitīvi ietekmē sabiedrības attīstību kopumā;
3) tās, kas apvieno abas šīs pieejas, uzskatot, ka sociālais kapitāls ir gan sabiedriskais, gan, tanī pat laikā, personiskais labums.

Šī raksta autori piekrīt pēdējā sociālā kapitāla definīciju grupējuma nostādnēm, uzskatot, ka sociālais kapitāls ir personu spēja aktivizēt dažādu resursu lietojumu, veidojot sociālo kontaktu tīklus, kas var gan labvēlīgi, gan arī nelabvēlīgi ietekmēt ekonomisko attīstību konkrētajā sabiedrībā.

Pastāv zināma uzskatu vienprātība, ka sākotnēji lielāko ieguldījumu sociālā kapitāla koncepcijas izstrādē ir sniegušas trīs personības: P. Bordo (*P. Bourdieu*), Dž. Kolmans (*J. Coleman*) un R. Putnams (*R. Putnam*).[6]

P. Bordo, kas pēc vairāku vēlāku pētnieku domām ir izstrādājis vienu no izsmalcinātākajām un precīzākajām sociālā kapitāla teorijām (tā gan sākotnēji nav guvusi plašu atzinību angliski runājošā pasaulē[7]), definē sociālo kapitālu kā reālo un potenciālo resursu apkopojumu, kas ir saistīti ar ilgtspējīgo, vairāk vai mazāk institucionalizēto savstarpējo attiecību un atzīšanas sabiedrisko tīklu esamību.[8] Šī definīcija uzsver indivīda priekšrocības (izdevību sakopot un aktivizēt potenciālos resursus), kas balstās uz tā spējas piedalīties un veidot izdevīgus sociālos kontaktus. No šīs definīcijas izriet, ka sociālais kapitāls sastāv no diviem pamatelementiem: pirmkārt, no sociālajām attiecībām kā tādām, kas ļauj indivīdiem piekļūt resursiem, kas savādāk nebūtu tiem pieejami, un, otrkārt, no šo resursu daudzuma un kvalitātes.

Bordo nostāja pamato sociālā kapitāla vietu un nozīmi pārējo kapitāla veidu vidū. Tas atvieglo piekļuvi vairākiem resursu veidiem, kas nav pieejami, izmantojot

---

6 *Field J.* Social Capital. — London : Routledge, 2003; *Stone W.* Measuring social capital. Towards a theoretically informed measurment framework for researching social capital in family and comunity life. — Resarch Paper Nr. 24. — Australian Institute of Family Studies, 2001. — p. 38; *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992; *Šumilo Ē., Dovladbekova I.* Social Capital and Establishing Cooperation Networks: Conceptual and Economic Aspects // University of Latvia Journal Humanities and Social Sciences. Latvia — Vol. 1(45), 2005. — pp. 50–61.

7 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

8 *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, John G. Richardson redakcijā — Westport, CT: Greenwood Press, 1985. — pp. 241–258.

ekonomisko vai cilvēkkapitālu. Piemēram, sociālais kapitāls atvieglo pieeju izdevīgākiem aizņēmumiem, investīcijām, noslēgtiem tirgiem, labākām nodarbinātības pozīcijām un prestižām izglītības iespējām. No otras puses, lai iegūtu un uzturētu sociālo kapitālu, tajā ir nepieciešams pastāvīgi ieguldīt ekonomiskos un kultūras resursus. Lai gan Bordo uzskata, ka sociālā kapitāla īpašuma rezultāti ir reducējami uz ekonomisko kapitālu, to nevar teikt par procesiem, kuros šīs transakcijas notiek, jo, salīdzinot ar ekonomiskiem darījumiem, tiem piemīt mazāka caurskatāmība un lielāka nenoteiktība. Piemēram, sociālā kapitāla transakcijas raksturo juridiski nenosacītās saistības, nenoteikts atmaksas laika horizonts, kā arī iespējamība nesniegt pretī līdzvērtīgu pakalpojumu.[9]

Cits nozīmīgs sociālā kapitāla darbu autors, Dž. Kolmans, balstoties uz iepriekšējo pētnieku atzinumiem, skaidro sociālo kapitālu pēc tā funkcijām: *„...objektu daudzveidība ar diviem apvienojošiem elementiem: tie visi sastāv no kāda veida sociālajām struktūrām un atvieglo noteiktu spēlētāju darbību — vai nu personu, vai arī korporatīvo spēlētāju — šīs struktūras iekšienē."*[10]

Šī definīcija uzsver sociālo struktūru esamības nepieciešamību, pasvītrojot iespējamo sociālā kapitāla pozitīvo efektu tikai noteiktas struktūras iekšienē. Pētnieks izceļ tuvības un sapratnes nepieciešamību starp konkrētas sociālās sistēmas locekļiem, kas balstās uz kopējām normām un savstarpējo uzticēšanos. Kolmana atziņas kļuva par pamatu turpmākai teorijas pilnveidei, turklāt, viņa empīriskais pētījums par sociālā kapitāla saistību ar cilvēkkapitāla attīstību nenoliedzami ir viens no fundamentālākajiem ieguldījumiem šajā zinātnes sfērā. Neskatoties uz to, Kolmana izstrādātā koncepcija ir tālu no pilnības — viņu pamatoti kritizē par sajukuma radīšanu jēdziena analīzes līmeņu izpratnes jomā, neatšķirot individuālo un korporatīvo spēlētāju lomas sociālā kapitāla veidošanā un rezultātu saņemšanā.[11] Turklāt, vairāki citi autori ir apgāzuši viņa teoriju par tuvības nepieciešamību sociālās struktūras locekļu starpā kā obligātu priekšnosacījumu, lai aktivizētu sociālo kapitālu.[12]

Precīzāku sociālā kapitāla definīciju sniedz Putnams ar kolēģiem: *„Sociālais kapitāls attiecas uz sociālo organizāciju iezīmēm, tādām kā uzticēšanās, normas un*

---

9 *Bourdieu P.* The Logic of Practice. — Cambridge : Polity, 1990.

10 *Coleman J.* The Foundations of Social Theory. — Harvard : Harvard University Press, 1990. — p. 302.

11 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

12 *Granovetter M.* Getting a Job. — Chicago : University of Chicago Press, 1995; *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992; *Baker W.* Market networks and corpotrate behavior // American Journal of Sociology, 1990. — No. 96. — pp. 589–625; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51; *Marsden P. V., Jeanne S. H.* Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension. // Social Forces. — Vol. 66, No. 4, 1988. — pp. 1038–1059; *Flap H. D.* Social Capital in the Reproduction of Inequality // Comparative Sociology of Family, Health and Education. — No. 20, 1991. — pp. 6179–6202.

sadarbības tīkli, kas var uzlabot sabiedrības produktivitāti, atvieglojot saskaņotu darbību."[13]

Šeit nepārprotami tiek izcelts sociālā kapitāla pētīšanas objekts sabiedrības, nevis individuālajā līmenī. Definīcijas priekšplānā ir atziņa, ka sociālais kapitāls balstās uz cilvēku savstarpējām attiecībām, kas sakņojas pilsoniskās sabiedrības tīklos, sekmējot uzticību valsts pārstāvētajām institūcijām. No otras puses, var apgalvot, ka pastāvošais sociālais kapitāls sabiedrības līmenī veicina šo institūciju efektīvu darbību. Bez tam, Putnams uzsver atšķirību starp tā saucamajiem tikumīgajiem un netikumīgajiem apļiem („*virtuous circles*" un „*vicious circles*"): augstais sociālā kapitāla un uzticēšanās līmenis sabiedrībā tiecas uz pašatražošanu un reģenerāciju, un tas pats, tikai attiecīgi pretēji, ir attiecināms uz sabiedrībām ar zemu sociālā kapitāla līmeni. N. Līns savā zinātniskajā rakstā par sociālā kapitāla teorijas veidošanu,[14] brīdina par šīs pieejas tautoloģisko raksturu, kad parādības cēloņi netiek nošķirti no tās sekām. Izejot no augstāk minētās Putnama definīcijas, seko atzinums, ka pastāv sabiedrības, kurās nav sociālā kapitāla. Šī ideja sakņojas pieņēmumā, ka sociālais kapitāls ir sabiedrības labums, ko nav iespējams analizēt indivīdu līmenī. Tomēr, pēdējā laikā sociālā kapitāla pētnieku rindās parādās arvien lielāka vienprātība par to, ka šī parādība attiecas uz indivīdu spējām gūt labumu, pamatojoties uz savu iesaistīšanos īpašās sociālās struktūrās, kurās dominē savstarpējā uzticēšanās un vienotas normas un vērtības.[15] Šāda uztvere pamato sociālā kapitāla izpētes objektu individuālajā līmenī, un ļauj apgalvot, ka tas pastāv jebkurā sabiedrībā ar formāliem un neformāliem sadarbības tīkliem. Piedevām, sociālās struktūras, kurās sakņojas sociālā kapitāla resursi, var būt nelabvēlīgas un pat kaitīgas sabiedrības attīstībai kopumā. Literatūrā šādas nevēlamas sociālā kapitāla izpausmes tiek dēvētas par riskiem,[16] sociālā kapitāla tumšo pusi[17] vai arī par negatīvo sociālo kapitālu.[18] Turpmāk, runājot par sociālā kapitāla formām, veidiem un to ietekmi uz uzņēmējdarbību un ekonomiku, tiks pievērsta uzmanība arī sociālā kapitāla negatīvajiem aspektiem.

---

13 *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993. — p. 167.

14 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

15 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24.; *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992; *Tsai W., Ghoshal S.* Social Capital and Value Creation: the Role of Intrafirm Networks. // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 464–476; *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40; *Rose R.* Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia. — London : Dasgupta & Serageldin, 1999.

16 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

17 *Field J.* Social Capital. — London : Routledge, 2003.

18 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24; *Aberg M.* Putnam's Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L'viv // Europe—Asia Studies. — Vol. 52, No. 2, 2002. — pp. 295–317.

Galvenās atšķirības Bordo, Kolmana un Putnama koncepciju uztverē ir sekojošas: Bordo traktē sociālo kapitālu kā augstākās sabiedrības privilēģiju — to izmanto, lai saglabātu varu, tā ir saistīta ar nevienlīdzīgu resursu sadali sabiedrībā. Kolmans par pamatdomu sociālā kapitāla skaidrojumam izmanto racionālās izvēles teoriju, savukārt Putnams ir attīstījis biedrību un pilsoniskās aktivitātes idejas kā personu sociālās integrācijas un labklājības pamatu.[19]

Pēc šī pētījuma autoru domām, precīzāko un, tajā pat laikā, kodolīgāko sociālā kapitāla definīciju laika gaitā ir izstrādājis[20] N. Līns: *„...sociālajās struktūrās iestiprinātie resursi, kas tiek sasniegti un / vai mobilizēti mērķtiecīgā darbībā."*

N. Līna piedāvātā koncepcija paredz sociālā kapitāla analīzi individuālajā līmenī. Turklāt, zinātnieka priekšstats par šo jēdzienu satur trīs sastāvdaļas: resursus, kas sakņojas sociālajā struktūrā, šo sociālo resursu pieejamību indivīdiem un to izmantošanu vai mobilizēšanu indivīdu mērķtiecīgajā darbībā. Līna teorētiskais sociālā kapitāla modelis sastāv no trīs blokiem: pirmais norāda indivīda pozīciju un faktorus sociālajā struktūrā, kas veicina vai kavē sociālā kapitāla ieguldījumu, otrs bloks apskata sociālā kapitāla elementus, savukārt trešais — iespējamo atdevi no sociālā kapitāla.[21] Līns izvirza pieņēmumu, ka sociālais kapitāls var tikt mobilizēts divās kategorijās: instrumentālajā un ekspresīvajā rīcībā. Instrumentālās rīcības mērķis ir iegūt resursus, kas nav tieši vērsti uz indivīdu (piemēram, iegūt darbu, paaugstināt materiālo un sociālā stāvokli). Ekspresīvās rīcības mērķis ir uzturēt un nosargāt esošo un aizsargāties pret iespējamiem resursu zaudējumiem. Šādas rīcības rezultāts ir, piemēram, personīgā atbalsta saņemšana, viedokļu apmaiņa. Instrumentālai rīcībai ir ekonomiski (finansiālā labklājība), politiski (indivīda izmaiņas hierarhiskajā pozīcijā, varas paaugstināšana) un sociāli (statuss, reputācija, viedokļi par indivīdu sociālajā struktūru tīklā) ieguvumi.[22] Ekspresīvā rīcība var izpausties kā psihiskā un fiziskā veselība, kā apmierinātība ar dzīvi (ģimeni, darbu, kaimiņiem). Lai gan instrumentālajai un ekspresīvajai rīcībai sagaida atšķirīgus rezultātus, tie var arī viens otru ietekmēt, kā, piemēram, fiziskā veselība sniedz iespēju izturēt darba slodzi, lai sasniegtu politisko, ekonomisko un sociālo statusu. Šis modeļa shēma ir parādīta 1. attēlā.

Latvijā sociālā kapitāla jēdziens nav pienācīgi pētīts. Viens no retajiem latviski publicētajiem autoriem, kurš ir pievērsies sociālā kapitāla problēmai, ir Gundars Ķēniņš-Kings. Viņš uzsver sociālā kapitāla veidošanos un ietekmi visas sabiedrības līmenī. Ķēniņš-Kings, skaidrojot sociālā kapitāla būtību plašākai auditorijai savā grāmatā *„Roku*

---

19 *Field J.* Social Capital. — London : Routledge, 2003.

20 Sākotnēji šī definīcija izskanēja 1999. gada februārī XIX starptautiskajā konferencē *Sunbelt Social Network, Charleston, South Carolina*. Pēc diviem gadiem tā tika publicēta apjomīgajā grāmatā Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — p. 24.

21 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

22 *Lin N.* Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

rokā. Ātrāk, augstāk un stiprāk!" atsaucas uz Pasaules Bankas definīcijām: *„Šaurākā nozīmē tās ir horizontāla rakstura savstarpējās saites uzņēmumā vai attiecības sabiedriskā lokā, kas palīdz celt darba ražību un samazināt saimniecisko pasākumu izmaksas...Plašākā nozīmē sociālais kapitāls ir sociālā un politiskā vide, kur veidojas sociālās struktūras un uzvedības normas."*[23]

1. attēls

Sociālā kapitāla modelis

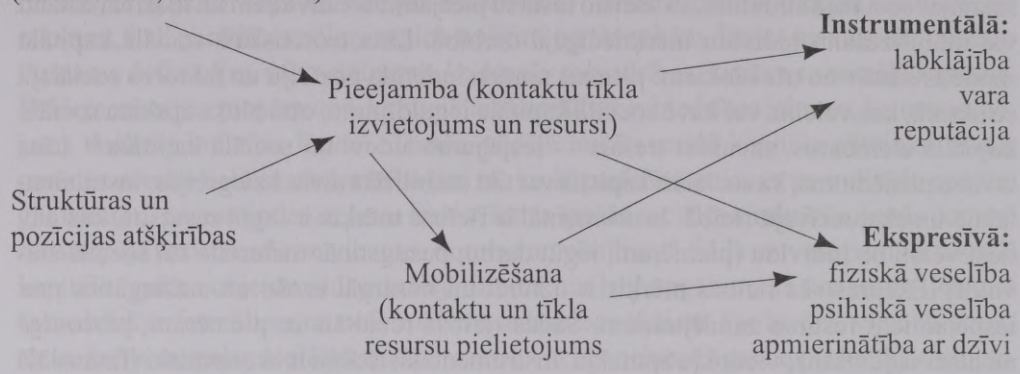

Avots: Lin N. Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — p. 41.

Īsāka sociālā kapitāla definīcija ir sniegta vienā no publikācijām *„Pārskats par tautas attīstību Latvijā*", nodaļā *„Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas faktors"*: *„Sociālais kapitāls (social capital) ir būtiskās priekšrocības, ko indivīdam, ģimenei vai grupai dod labāki kontakti."*[24]

Šī definīcija pamato sociālo kapitālu kā privilēģiju, kas var būt izmantota gan individuālajā, gan arī kolektīvajā (grupas) līmenī. Augstākminētais pārskats iztirzā vienu no sociālā kapitāla izpausmēm — sabiedriskos tīklus un to veidošanos Latvijas sabiedrībā, bet pilnībā sociālā kapitāla jēdziens nav apskatīts. Turklāt, lai ilustrētu sabiedrisko tīklu specifiku, tiek izmantotas atziņas no dažādām iedzīvotāju aptaujām, nevis veikts atsevišķs pētījums, lai detalizēti izpētītu sociālā kapitāla esamību Latvijā. Tomēr, šis pārskats ir viens no retajiem oficiālajiem, publiski pieejamajiem izdevumiem

---

23 *Ķēniņš-Kings G.* Vairāk uzticēties! // Roku rokā. Ātrāk, augstāk un stiprāk! Ķēniņa-Kinga, G. red. — Rīga: Biznesa Partneri, 2002. — 108.–121. lpp.

24 *Zīverte L., Austers I., Zilinska Dz.* Sabiedriskie tīkli kā drošumspējas faktors // LATVIJA. Pārskats par tautas attīstību. Cilvēkdrošība. — Rīga : UNDP, 2003. — 82–97. lpp.

latviešu valodā, kas skar sociālā kapitāla veidošanās problēmas Latvijā. Sociālais kapitāls tiek definēts arī nesenajā LR Ministru kabineta rīkojumā[25] *„Pilsoniskās sabiedrības stiprināšanas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam"*, kas apstiprina šī salīdzinoši jaunā kapitāla veida nozīmi Latvijas nākotnes politikas plānošanā. Arī piedāvātā definīcija izceļ sociālā kapitāla duālo raksturu — spēju nest augļus gan konkrētai personai, gan arī kalpot par publisko labumu: *„Sociālais kapitāls — sabiedrisko tīklu darbības rezultātā radies labums indivīdam un sabiedrībai kopumā."*

Izvēloties darba definīciju sociālā kapitāla turpmākai izpētei Latvijā, ieteicams pielietot jauktā analīzes līmeņa pieeju. Tā ļautu sniegt dziļāku ieskatu parādības veidošanās īpatnībās post-padomju apstākļos, un ir piemērotāka ekonomiskajiem pētniecības instrumentiem, jo pamato spēlētāju individuālo motivāciju ieguldīt sociālajās attiecībās, kas ietekmē visu sabiedrību kopumā. Šāda pieeja palīdzētu dziļāk un vispusīgāk analizēt sociālā kapitāla veidošanos Latvijā, pamatojot dažas no tā negatīvajām sekām sabiedrības līmenī. Tomēr, ir jāatzīmē, ka, abu sociālā kapitāla analīzes līmeņu apvienošana apgrūtina tā empīriskās izpētes iespējas un liek sevišķi rūpīgi apsvērt izmantošanas un datu kvantificēšanas iespējamību.

Izanalizējuši pasaulē pazīstamākos zinātniskos rakstos sastopamās sociālā kapitāla definīcijas, raksta autori piedāvā šādu sociālā kapitāla definīciju: **tas ir mērķtiecīgs ieguldījums sociālajās attiecībās, kas sniedz iesaistītajām personām iespēju izmantot un aktivizēt tos resursus, kas savādāk nebūtu pieejami vai prasītu lielākas laika un/vai materiālās izmaksas, un spēj pozitīvi vai negatīvi ietekmēt visas sabiedrības labklājību.**

Kopumā var secināt, ka visas sociālā kapitāla definīcijas var grupēt pēc analīzes līmeņa: pirmkārt, tās var attiekties uz visu sabiedrību kopumā (piemēram, apskatītās Kolmana un Putnama definīcijas); otrkārt, tās var uzsvērt individuālo spēlētāju lomu (augstāk minētā Līna pieeja); un, visbeidzot, tās var arī apvienot sabiedrības un individuālo analīzes līmeni (šo gadījumu ilustrē Bordo sociāla kapitāla redzējums). 1. tabulā ir sniegts dažu nozīmīgāko pētnieku sociālā kapitāla definīciju apkopojums, atbilstoši attiecīgajam analīzes līmenim.

Sociālā kapitāla klasifikācija: veidi un dimensijas

Tā kā vienota sociālā kapitāla koncepcija vēl nav izveidota, un tas ir redzams arī iepriekšējā nodaļā attēlotajās pretrunīgajās definīcijās, šī jēdziena klasifikācija ir pretrunīga. Šajā nodaļā vispusīgi apskatīts sociālā kapitāla iedalījumus pēc tā struktūras un sastāva. Šis iedalījums nav savstarpēji izslēdzošs, tomēr dažkārt tas ir samērā pretrunīgs, ņemot vērā autoru nostāju par sociālā kapitāla būtību un saturu.

---

25 Pilsoniskās sabiedrības stiprināšanas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam : Ministru Kabineta rīkojums [pieņemts 2005. gada 15. februārī]. — Nr. 98. — Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts.

1. tabula

Sociālā kapitāla definīciju grupējums pēc analīzes līmeņa

Analīzes līmenis	Autori	Sociālā kapitāla definīcija
Individuālais	V. Beikers (*W. Baker*)	Resurss, ko iegūst no specifiskām sociālām struktūrām un lieto spēlētāju interesēs; to rada spēlētāju savstarpējo attiecību izmaiņas[26]
	R. Barts (*R. Burt*)	Draugi, kolēģi un vispārīgāki kontakti, kas sniedz iespēju izmantot finanšu un cilvēkkapitālu[27]
	D. Nouks (*D. Knoke*)	Process, kurā sociālie spēlētāji rada un mobilizē savu sabiedrisko tīklu sakarus organizācijās un starp tām, lai piekļūtu citu sociālo spēlētāju resursiem[28]
	A. Portē (*A. Portes*)	Spēlētāju spēja nodrošināt sev labumu, piedaloties sabiedriskos tīklos un citās sociālās struktūrās[29]
	N. Līns (*N. Lin*)	Sociālās struktūrās iestiprinātie resursi, kas tiek sasniegti un/vai mobilizēti mērķtiecīgā darbībā[30]
Sabiedrības	Dž. Kolmans (*J. Coleman*)	Objektu daudzveidība ar diviem apvienojošiem elementiem: tie visi sastāv no kāda veida sociālām struktūrām un atvieglo noteiktu spēlēju — vai nu personu, vai arī korporatīvo spēlētāju — darbību šīs struktūras iekšienē[31]
	F. Fukujama (*F. Fukuyama*)	Cilvēku spēja strādāt kopā grupās un organizācijās, lai sasniegtu kopīgus mērķus[32]
	R. Ingleharts (*R. Inglehart*)	Uzticēšanās un tolerances kultūra, kurā rodas brīvprātīgo biedrību plašie tīkli[33]

26 *Baker W.* Market networks and corpotrate behavior. Izdots American Journal of Sociology. — No. 96, 1990. — pp. 589–625.

27 *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992. — p. 9.

28 *Knoke D.* Organizational networks and corporate social capital. — Gabbay red., Corporate Social Capital and Liability. — Boston : Kluwer, 1999. — pp. 17–42.

29 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24.

30 *Lin N.* Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — p. 24.

31 *Coleman J.* The Foundations of Social Theory. — Harvard : Harvard University Press, 1990. — p.302

32 *Fukuyama F.* Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. — New York : Free Press Paperbacks, 1995. — p. 10.

33 *Inglehart R.* Modernization and post-modernization: Cultural, economic and political change in 43 societies. — Princeton, NJ : Princeton University Press, 1997. — p. 188.

Analīzes līmenis	Autori	Sociālā kapitāla definīcija
Sabiedrības	R. Putnams (*R. Putnam*)	Sociālais kapitāls attiecas uz tādām sociālo organizāciju iezīmēm, kā uzticēšanās, normas un sadarbības tīkli, kas atvieglo saskaņotu darbību un uzlabo sabiedrības produktivitāti[34]
	C. Tomass (*C. Thomas*)	Brīvprātīgi līdzekļi un procesi, kas tiek attīstīti pilsoniskajā sabiedrībā un veicina kolektīva attīstību[35]
Apvieno individuālo un sabiedrības līmeņa pieeju	P. Bordo (*P. Bordo*)	Reālo un potenciālo resursu apkopojums, kas saistās ar vairāk vai mazāk institucionalizētu savstarpējās pazīšanās un atzīšanas ilgstošu sadarbības tīkla uzturēšanu[36]
	G. Lorijs (*G. Loury*)	Dabiski radušās sociālās starppersonu attiecības, kas veicina vai atvieglo darba tirgū pieprasīto prasmju un iemaņu iegūšanu[37]
	J. Nepīts, S. Gošals (*J. Naphaiet, S. Goshal*)	Reālo un potenciālo resursu summa, kas ir iestiprināti, pieejami un iegūstami indivīdu vai sociālo vienību attiecību sabiedriskos tīklos. Sociālais kapitāls tādējādi sastāv gan no sabiedriskiem tīkliem, gan no resursiem, ko var mobilizēt ar šo tīklu palīdzību[38]

Avots: Autoru veikts grupējums

Klasificējot sociālā kapitāla jēdzienu sabiedrības līmenī, pirmkārt, ir svarīgi pieminēt tā iedalījumu sasaistošā (*bonding*) un savienojošā (*bridging*). Sasaistošais sociālais kapitāls paredz lielu tuvību un vienprātību sociālajās attiecībās un tīklos, balstoties uz kopīgām normām, pieņēmumiem, redzējumu un savstarpējo uzticēšanos, kas nosaka resursu mobilizāciju tīkla ietvaros. Tas sakņojas un attīstās noteiktas sociāli viendabīgas struktūras iekšienē un netiek dalīts ar šim sociālajam tīklam nepiederošām personām.[39] Savukārt savienojošais sociālais kapitāls attiecas uz sakariem starp attālākām paziņām, kas savieno cilvēkus no dažādām sociālo attiecību grupām, veicinot

34 *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993. — p. 167.

35 *Thomas C. Y.* Capital markets, finansial markets and social capital // Social and Economic Studies. — No. 45, 1996. — pp. 1–23.

36 *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. *John G. Richardson.* — Westport, CT : Greenwood Press, 1985. — pp. 241–258.

37 *Loury G.* The economics of discrimination: Getting to the core of the problem // Harvard Journal for African American Public Policy. — No. 1, 1992. — pp. 91–110.

38 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review, 1998. — Vol. 23, No. 2. — pp. 242–266.

39 *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. / ed. *John G. Richardson.* — Westport, CT : Greenwood Press, 1985. — pp. 241–258; *Coleman J.* The Foundations of Social Theory. — Harvard : Harvard University Press, 1990; *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993.

informācijas un ietekmes plūsmas.[40] Nevar apgalvot, ka kāds no šiem sociālā kapitāla veidiem ir pārāks vai efektīvāks, jo gan sasaistošais, gan arī savienojošais sociālais kapitāls ir iedarbīgs attiecīgās situācijās. Atzīstot, ka sociālā kapitāla pastāvēšanas priekšnoteikums ir sadarbības tīkla dalībnieku savstarpējā tuvība un vienprātība, būtu jānoliedz attālāko kontaktu (kas tiek uzturēti ar cilvēkiem no atšķirīgām darbības jomām un bieži vien sekmē vispusīgākas informācijas ieguvi un ietekmes sfēras paplašināšanu) nozīmīgums. Saskaņā ar Līnu,[41] sasaistošais un savienojošais sociālā kapitāla veidi ir iedarbīgi dažādās situācijās. Proti, blīvo sadarbības tīklu (tie raksturo sasaistošo sociālo kapitālu) salīdzinošā priekšrocība ir esošo resursu saglabāšana. Šo sociālā kapitāla veidu labi ilustrē Kolmana[42] piemēri par dimantu tirgotāju tīklu Bruklinā, kurā valda absolūta daudzpusēja uzticēšanās, kas atvieglo, paātrina un samazina izmaksas to savstarpējos darījumos. Cits piemērs ir sešu bērnu māte, kas ir pārvākusies no Detroitas uz Jeruzalemi, jo jaunajā dzīves vietā valdošais sociālais kapitāls ļauj viņai būt mierīgākai par bērnu drošību — bērni pieskata viens otru, bez mātes uzraudzības.

Turpretī savienojošais sociālais kapitāls ir piemērotāks jaunu resursu meklējumiem un ieguvei, piemēram, darba meklējumos,[43] jaunas informācijas iemantošanai[44] un radošo ideju ģenerēšanai.[45] M. Hansens (*M. Hansen*)[46] ir pamatojis, ka savienojošais sociālais kapitāls atvieglo un paātrina informācijas ieguvi organizācijās un to apakšvienībās, taču var traucēt zināšanu nodošanu, sevišķi, ja šīs zināšanas nav kodificētas. Savukārt R. Barts[47] izskaidro sasaistošā sociālā kapitāla priekšrocības ar faktu, ka tas, salīdzinot ar blīvo sakaru tīklu (raksturo sasaistošo sociālo kapitālu), veicina informācijas diversifikāciju un pastāv mazākas laika izmaksas tā uzturēšanai. Tik tiešām,

---

40 *Granovetter M.* The Strength of Weak Ties // American Journal of Sociology, — Vol. 78, 1973. — pp. 1360–1380; *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992; *Marsden P. V., Jeanne S. H.* Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension // Social Forces, 1988. — Vol. 66, No. 4. — pp. 1038–1059; *Flap H. D.* Social Capital in the Reproduction of Inequality // Comparative Sociology of Family, Health and Education. — No. 20, 1991. — pp. 6179–6202.

41 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA, Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

42 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120.

43 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51; *Flap H. D.* Social Capital in the Reproduction of Inequality // Comparative Sociology of Family, Health and Education. — No. 20, 1991. — pp. 6179–6202; *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992.

44 *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992.

45 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266.

46 *Hansen M.* Using the wisdom of others: Searching for and transferring knowledge. — London : London Business Scholl Press, 1996.

47 *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992.

attiecību uzturēšana ar attālajām paziņām prasa mazākas pūles, vienlaicīgi sniedzot plašāku informācijas spektru pieejamu lielākam cilvēku skaitam.

Analizējot sociālo kapitālu attīstības valstīs, autori Darlaufs un Feshamps sasaista sociālā kapitāla esamību sabiedrībā galvenokārt ar uzticēšanos starp šīs sabiedrības locekļiem, un piedāvā koncepciju par divu veidu uzticēšanos: vispārināta uzticēšanās (*generalized trust*) un personificēta uzticēšanās (*personalized trust*)[48]. Zinātnieki uzskata, ka uzticēšanās kā tāda ir optimistiskas gaidas vai pārliecība par citas personas uzvedību. Savukārt uzticēšanās ģenēze var atšķirties: dažkārt tā rodas no atkārtotas starp-personu saskarsmes, citreiz tā sakņojas vispārinātās priekšzināšanās par sabiedrību vai tās locekļiem. Pirmā veida uzticēšanās tiek dēvēta par personificētu, bet otra ir vispārināta uzticēšanās. Galvenā atšķirība starp šīm abām formām ir tāda, ka personificētas uzticēšanās veidošana prasa ilgu laiku un piepūli, kamēr vispārināta uzticēšanās ir momentāna. Savstarpēja uzticēšanās ļauj veikt ekonomiskos darījumus efektīvāk, jo tiek samazinātas darījumu izmaksas (laika, materiālās un emocionālās). Vispārināta uzticēšanās visos gadījumos ir efektīvāka par personificēto uzticēšanos, jo tā tiek nodibināta ātrāk un lētāk. Vispārinātā uzticēšanās attiecas uz kolektīvo koncepcijas analīzes līmeni, bet personificētā — uz individuālo.

Čehijas Republikas Zinātņu akadēmijas pētnieki P. Metjū (*P. Matějů*) un A. Vitaskova (*A. Vitásková*)[49] ir pierādījuši izvirzītās hipotēzes, ka sociālā kapitāla analīzei post-padomju valstīs ir nepieciešams izmantot divas atšķirīgas jēdziena dimensijas, kurām attiecīgi ir arī atšķirīgi rādītāji. Saskaņā ar autoriem, kas faktiski ir attīstījuši augstāk minētās Darlaufa un Feshampa idejas, viena sociālā kapitāla dimensija ir saistīta ar vispārējo uzticēšanos nepazīstamiem spēlētājiem un arī oficiālajām institūcijām (nav balstīta uz savstarpējām attiecībām un sociālajiem tīkliem), savukārt, otra dimensija, kas ir raksturīga pārejas ekonomikas valstīm, ir personas iesaistīšanās tīklos, lai gūtu savstarpēju labumu (personificēta uzticēšanās). Bez tam, šie pētnieki ir arī pierādījuši pieņēmumu, ka vispārināta uzticēšanās nav saistīta ar tādiem sociālās stratifikācijas mainīgajiem kā izglītība, sociāli-ekonomiskais statuss, prestižs un sociālā klase: vispārīgā uzticēšanās ir vienmērīgi sadalīta starp visiem, dažādām sociālajām grupām piederošiem sabiedrības locekļiem. Turpretī personas iesaistīšanās tīklos, lai gūtu savstarpēju labumu, ir atkarīga no augstākminētiem rādītājiem (piemēram, cilvēki ar augstāku izglītību un lielākiem ienākumiem biežāk iesaistās dažādās formālās un neformālās organizācijās).

---

48 *Durlauf S. N., Fafchamps M.* Social Capital. The Centre for the Study of African Economies Working Paper Series. Paper 214. — Internets: http://www.bepress.com/csae/paper214, 2006. gada decembris

49 *Matějů P., Vitásková A.* Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Two Distinct Dimensions of Social Capital in Post-Communist Societies. — Prezentēts Starptautiskās sociologu asociācijas Pētniecības komitejā par Sociālo stratifikāciju un mobilitāti. (Research Committee on Social Stratification and Mobility of the International Sociological Association) — Los Angeles, August 18–21, 2005. — Internets: http://www.ccpr.ucla.edu/isarc28/Final%20Papers/Trust%20and%20Mutally_Mateju.pdf, 2006. gada decembris

Savukārt Pasaules Bankas sociālā kapitāla iniciatīvas pētījumos C. Grūterta (*C. Grootaert*) un T. Bestīlera (*T. Bastelaer*)[50] izvirzīja divas dimensijas — sociālā kapitāla tvērumu — makro vai mikro līmenī, un tā formas — kognitīvās vai strukturālās (2. tabula).

2. tabula

Sociālā kapitāla dimensijas un formas

	Makro		
	Valsts likumi	Vadība	
Strukturālais			Kognitīvais
	Vietējās institūcijas, sociālie kontaktu tīkli	Uzticēšanās, vietējās normas un vērtības	
	Mikro		

Avots: Grootaert C., Bastelaer T., citēts pēc: Policy Research Initiative „Social capital Workshop: Concepts, Measurements and Policy Implications". — Canada, 2003. — p. 9.

Uzņēmumu līmenī, ir iespējams nodalīt ārējo un iekšējo sociālo kapitālu. Iekšējais sociālais kapitāls ir savstarpējo attiecību tīkli, kas veidojas starp uzņēmuma darbiniekiem, pamatojoties uz kopējām normām, vienotu attieksmi un tradīcijām. Savukārt ārējais sociālais kapitāls ir visi uzņēmuma un tā darbinieku kontakti ar citiem uzņēmumiem, piegādātājiem, uzņēmuma produktu lietotājiem un ārējo vidi. Saskaņā ar H. Vestlundu (*H. Westlund*),[51] uzņēmuma iekšējo sociālo kapitālu raksturo organizācijas gars, kooperēšanās klimats organizācijā, zināšanu kodificēšana, produktu attīstības un konfliktu risināšanas metodes. Turpretī uzņēmuma ārējais sociālais kapitāls saistās ar ražošanu (sakari un attiecības ar piegādātājiem, produkta lietotājiem, sadarbības un attīstības partneriem); ar vidi (sakari un attiecības ar vietējo un/vai reģionālo apkārtējo vidi, politisko lēmumu pieņēmējiem, u. c.); un ar tirgu (preču zīmes un citas vispārējas attiecības ar klientiem). Uzņēmuma ārējā un iekšējā sociālā kapitāla iedalījums ir attēlots 3. tabulā.

---

50 *Grootaert C. Bastelaer T.* citēts pēc: Policy Research Initiative „Social capital Workshop: Concepts, Measurements and Policy Implications". — Canada, 2003. — p. 39.

51 *Westlund H.* Time Cannot be Saved: Social Capital — an element of the capital theory of the knowledge-based, digital economy? // Uddevalla Symposium 2002: Innovation, Entrepreneurship, Regional Development and Public Policy in the Emerging Digital Economy. Research Reports 03:01. — University of Trollhattan/Uddevalla, 2003. — pp. 477–493.

3. tabula

Uzņēmuma sociālā kapitāla sastāvdaļas: iedalījums iekšējā un ārējā sociālajā kapitālā

Uzņēmuma iekšējais sociālais kapitāls	Uzņēmuma ārējais sociālais kapitāls		
	Ražošana	Ārējā vide	Tirgus
Sakari un attiecības veidojas, balstoties uz vienotu attieksmi, normām un tradīcijām: – organizācijas vai uzņēmuma gars; – sadarbības klimats; – zināšanu kodificēšana, produktu attīstība, konfliktu risināšana, u. tml.	Sakari un attiecības ar piegādātājiem, uzņēmuma produktu lietotājiem, sadarbības un attīstības partneriem	Sakari un attiecības ar vietējo/reģionālo vidi, ar politisko lēmumu pieņēmējiem (piem., lobēšana) utt.	Preču zīmes un citas vispārējas attiecības ar klientiem

Avots: Westlund H. Time Cannot be Saved: Social Capital — an element of the capital theory of the knowledge-based, digital economy? // Uddevalla Symposium 2002: Innovation, Entrepreneurship, Regional Development and Public Policy in the Emerging Digital Economy. Research Reports 03:01. — University of Trollhattan/Uddevalla, 2003. — p. 4.

Daži autori uzsver, ka precīzi nodalīt uzņēmuma iekšējo sociālo kapitālu no ārējā nav iespējams, jo daudzas to sastāvdaļas ir savstarpēji papildinošas.[52] Piemēram, uzņēmuma produktu attīstības metodes ir atkarīgas no sadarbības partneriem, klientu vēlmēm un apkārtējās vides kopumā.

Sociālā kapitāla iedalījums dimensijās, kas detalizētā veidā apskatīts zemāk, izceļot arī šo dimensiju pozitīvo un negatīvo ietekmi uz uzņēmējdarbības procesiem, var tikt attiecināts gan uz sociālā kapitāla analīzi sabiedrības, gan arī uzņēmumu līmenī. Lai gan dažkārt tās tiek definētas nedaudz savādāk, pēc būtības vairāki autori izdala tieši turpmāk analizētās trīs sociālā kapitāla formas vai dimensijas[53]. Jāpiemin, ka sociālais kapitāls ietver visas trīs formas vienlaicīgi, un ir kļūdaini apskatīt vai analizēt tās šķirti vienu no otras, jo tādā gadījumā tiek ignorēts jēdziena veselums un var tikt

---

52 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

53 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120; *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993; *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social capital, intelectual capital and the creation of value in firms // Academy of Management Best Paper Proceedings, 1997. — pp. 35–39; *Tsai W., Ghoshal S.* Social Capital and Value Creation: the Role of Intrafirm Networks // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 464–476.

izkropļotas sociālā kapitāla pamatīpašības. Piemēram, K. Ņūtons (*K. Newton*)[54] un V. Stouns (*W. Stone*)[55] apgalvo, ka empīriskie pētījumi, kas apskata atsevišķas sociālā kapitāla formas, ievieš neskaidrību pētāmajā objektā, jo ir nepieciešams rast izpratni par parādību kopumā, nevis pievērsties tās atsevišķām sastāvdaļām. Lai arī šādi sociālā kapitāla formas ir bīstami lietot, tās ir parocīgas un lietderīgas pilnvērtīgam koncepcijas iztirzājumam. Visbiežāk tās tiek izmantotas ASV zinātniskajā literatūrā, analizējot sociālā kapitāla ietekmi uz uzņēmumu attīstību, nekodificēto zināšanu nodošanu, intelektuālā kapitāla un salīdzinošās priekšrocības radīšanu.[56] Pēc autoru domām, šīs sociālā kapitāla formas būtu ērts un perspektīvs palīginstruments arī parādības ietekmes analīzei Latvijas uzņēmumos, tāpēc tās ir apskatītas sīkāk.

Strukturālais sociālais kapitāls — ietver sociālos kontaktus, sadarbību tīklus, kas rada noteiktas iespējas šo kontaktu uzturētājam vai sadarbības tīkla dalībniekam. Šī dimensija attiecas uz starppersonisko saikņu konfigurāciju starp cilvēkiem vai departamentiem. Svarīgākais šajā dimensijā ir sadarbības tīkli starp dažādiem spēlētājiem,[57] sadarbības tīkla struktūra (kas dažos citos avotos tiek saukta arī par morfoloģiju[58]), kas raksturo sociālo kontaktu šablonus pēc to blīvuma, saskarsmes biežuma un hierarhijas.

Svarīgākā dimensijas priekšrocība ir informācijas ieguve: plašie sociālie kontakti veicina ātrāku informācijas apriti. Šī īpašība, kas piemīt strukturālam sociālam kapitālam, ir sevišķi svarīga jaunās ekonomikas laikmetā, kad informācija un intelektuālais kapitāls kļūst par svarīgākiem resursiem sīvajā konkurences cīņā. Saskaņā ar Kolmanu, informācija ir svarīga bāze jebkurai pareizai rīcībai, bet tās iegūšana var prasīt gan materiālos, gan laika resursus, sadārdzinot pareiza lēmuma izmaksas.[59] Savukārt sociālās attiecības (bieži vien nodibinātas citu iemeslu dēļ, nevis konkrētas informācijas iegūšanai) veido vērtīgus informācijas kanālus, saīsina laiku un citas iespējamās investīcijas, kas savādāk būtu nepieciešamas tās pašas informācijas ieguvei. Turklāt,

---

54 *Newton K.* Social Capital and Democracy // American Bahavioural Scientist. — Vol. 40, 1997. — pp. 575–586.

55 *Stone W.* Measuring social capital. Towards a theoretically informed measurment framework for researching social capital in family and comunity life. — Resarch Paper No. 24. — Australian Institute of Family Studies, 2001.

56 *Granovetter M.* Getting a Job. — Chicago : University of Chicago Press, 1995; *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social capital, intelectual capital and the creation of value in firms // Academy of Management Best Paper Proceedings, 1997. — pp. 35–39; *Tsai W., Ghoshal S.* Social Capital and Value Creation: the Role of Intrafirm Networks // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 464–476; *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

57 *Scott J.* Social network analysis: A handbook. — London : Stage, 1991; *Wasserman S., Faust K.* Social network analysis: Methods and Applications. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994.

58 *Tichy D.* Social network analysis for organizations // Academy of Management Review. — No. 4, 1979. — pp. 507–519.

59 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120.

nedrīkst aizmirst, ka dažkārt noteiktas zināšanas vai informāciju iespējams iegūt tikai caur neformālajiem attiecību kanāliem. Citējot J. Nepītu un S. Gošalu[60] *„...tas, ko jūs zināt, ir atkarīgs no tiem, kurus jūs pazīstat"*. Strukturālā sociālā kapitāla ietekme ne tikai uz informācijas ieguvi kā tādu, bet arī uz tās aprites ātrumu, ir pamatota jau agrīnajā M. Grenovetera (*M. Granovetter*) rakstā *„Vājo saišu stiprums"* (*The strength of weak ties*), kurā zinātnieks ir izpētījis sociālo kontaktu ietekmi uz darba meklēšanas procesu.[61] Personālie sakari paātrina stratēģiski svarīgas informācijas ieguvi, nostāda cilvēkus ar plašu paziņu loku labākā sākuma stāvoklī darba tirgū, salīdzinot ar tiem, kuriem šādu kontaktu ir mazāk. Ātra piekļuve informācijai var būt sevišķi svarīga komerciāli orientētajās jauno tehnoloģiju nozarēs, kurās tirgus situācija strauji mainās, padarot lēmumu pieņemšanas ātrumu par vienu no svarīgākajiem veiksmi noteicošajiem faktoriem.[62]

Ja par sociālā kapitāla un tā dimensiju sniegtajām priekšrocībām ir atrodami neskaitāmi zinātniskie darbi un pētījumi, tad negatīvā puse ir apskatīta daudz retāk. Tomēr, sociālam kapitālam, tāpat kā jebkurai citai sociāli-ekonomiskai parādībai ir arī savas ēnas puses, jeb nelabvēlīgie blakus produkti. Šie sociālā kapitāla mīnusi tiks iztirzāti katras apskatītās dimensijas kontekstā.

Uz strukturālo sociālā kapitāla dimensiju, kuras lielākā priekšrocība ir informācijas ieguve, var, pirmkārt, attiecināt faktu, ka sabiedrisko attiecību tīklu uzturēšana bieži vien prasa lielas laika (un dažkārt arī naudas) izmaksas, kas ne vienmēr ir samērojamas ar lietderīgās informācijas daudzumu, kuru iespējams iegūt, pamatojoties uz šīm attiecībām. Piemēram, pētījums par sociālā kapitāla priekšrocībām informācijas ieguvē[63] pierādīja, ka projektu komandas, kurām bija ciešas savstarpējās saites ar citām uzņēmuma nodaļām, ir patērēja ilgāku laiku uzdevumu izpildē, salīdzinot ar komandām, kurām šīs saites bija vājākas. Tātad, sadarbības tīklu uzturēšana var būt nesamērojami dārga maksa par informācijas ieguvi. Tomēr, nedrīkst aizmirst, ka cilvēki reti veido savstarpējās attiecības ar primāru nolūku — iegūt informāciju. Parasti tās tiek veidotas uz savstarpējo simpātiju un līdzīgo interešu pamata. Tāpēc ir grūti novērtēt, kad attiecību tīkls prasa pārāk lielus ieguldījumus, jo nav iespējams novērtēt pilnu atdevi (bieži vien pamatā emocionālu), ko saņem katrs konkrēta tīkla dalībnieks.

Cits sociālā kapitāla strukturālās dimensijas negatīvais aspekts ir konkrētajam attiecību tīklam nepiederošo personu izslēgšana.[64] Turklāt, tie, kas kādu iemeslu pēc atrodas ārpus sabiedrisko attiecību tīkla, var tikt būtiski ierobežoti un/vai nelabvēlīgi

---

60 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266.

61 *Granovetter M.* The Strength of Weak Ties // American Journal of Sociology. — Vol. 78, 1973. — pp. 1360–1380.

62 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266.

63 *Hansen M.* Using the wisdom of others: Searching for and transferring knowledge. — London: London Business Scholl Press, 1996.

64 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — Vol. 22, No. 22, 1998. — pp. 1–24.

ietekmēti. Saskaņā ar R. Veldingeru (*R. Waldinger*):[65] *„...tās pašas sociālās attiecības, kas stiprina un atvieglo ekonomisko darījumu produktivitāti sabiedrības locekļu starpā, var netiešā veidā ierobežot šai sabiedrībai nepiederošās personas."*

Attiecību sociālais kapitāls — pie šīs formas pieder tādas cilvēciskās vērtības kā uzticēšanās un paļaušanās, cieņa un pat savstarpējā draudzība, bez kurām nav iespējama arī strukturālās sociālā kapitāla dimensijas pastāvēšana. Šīs ikdienišķās personīgās attiecības ļauj cilvēkiem piepildīt psiholoģisko vajadzību pēc socializēšanās, atzinības un prestiža. Nepīts un Gošals min piemēru par diviem vienlīdzīgiem darbiniekiem, kas atrodas līdzvērtīgās organizācijas attiecību tīklu pozīcijās, bet atšķiras savā personīgajā un emocionālajā attieksmē pret pārējiem kolektīva biedriem. Šajā gadījumā pastāv liela varbūtība, ka viņu darbība organizācijā būtiski atšķirsies: darbinieks, kurš izjūt spēcīgas personiskās saites ar saviem kolēģiem (kuriem ir augsts attiecību sociālā kapitāla līmenis), veltīs vairāk laika un pūļu savu uzdevumu izpildei, kā arī būs motivēts palikt darba vietā pat tad, ja kaut kur citur būs iespējams nopelnīt vairāk.[66]

Svarīgākie aspekti šajā sociālā kapitāla dimensijā ir uzticēšanās un vienotas normas. Daudzi pētījumi ir pierādījuši, ka sociālajās attiecībās, kas balstās uz savstarpējo uzticēšanos, cilvēki labprātāk un ražīgāk sadarbojas viens ar otru.[67] Bez tam, B. Mistāls (*B. Misztal*) ir novērojis, ka savstarpējā uzticēšanās var atvieglot intelektuālā kapitāla apmaiņu.[68] Turklāt, vairākas empīriskās analīzes apliecina, ka augsts savstarpējās uzticēšanās līmenis veicina cilvēku vēlmi uzņemties risku un atbildību.[69] Savukārt N. Lumans (*N. Luhmann*) ir parādījis, ka uzticēšanās palielina sistēmas spējas risināt kompleksus un diversificētus uzdevumus.[70] Kolektīvā valdošām vienotām normām, kas saista tā dalībniekus un vienlaicīgi vairo uzticēšanos, arī ir liela loma informācijas un zināšanu apmaiņā, palielinot motivāciju iesaistīties savstarpējās attiecībās. Piemēram, V. Starbuks (*W. H. Starbuck*) piemin atvērtības un komandas gara sociālo normu nozīmi zināšanu-intensīvajās organizācijās; autors izceļ sadarbības nozīmi pretstatā sacensības garam, kā arī organizācijas lojalitātes veicināšanu.[71]

Tomēr, arī šī sociālā kapitāla dimensija ietver dažas negatīvas sekas. Piemēram, savstarpējās uzticēšanās un valdošās vienotās normas sociālā attiecību tīkla iekšienē

---

65 *Waldinger R.* The „Other Side" of embeddedness: a case study of the interplay between economy and ethnicity // Ethnical and Racial Studies. — Vol. 18, 1995. — pp. 555–580.

66 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266.

67 *Fukuyama F.* Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. — New York: Free Press Paperbacks, 1995; *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993.

68 *Misztal B.* Trust in modern societies. — Cambridge : Polity Press, 1996.

69 *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266.

70 *Luhmann N.* Turst and power. — Chichester : Wiley, 1979.

71 *Starbuck W. H.* Learning by knowledge intensive firms // Journal of Management Studies. — Vol. 29, 1992. — pp. 713–740.

var ierobežot indivīda brīvību. A. Portē min piemēru par mazpilsētām vai lauku ciematiņiem, kurās visi kaimiņi pazīst viens otru, brīvi izsniedz preces uz kredīta pēc mutiskas vienošanās, un bērni var brīvi un droši spēlēties uz ielām. Šādā vidē, kurā ir izteikta attiecību sociālā kapitāla dimensija, valda spēcīga sociālā kontrole, kas, vienlaicīgi ar visiem pozitīvajiem no tās izrietošajiem faktoriem, nepārprotami ierobežo personas brīvību. Tas parasti ir iemesls tam, ka jaunieši un neatkarīgākie prāti pārceļas uz lielākām pilsētām.[72]

Kognitīvais sociālais kapitāls ir vienotā uztvere vai paradigma, kas veicina kopīgu kolektīvo mērķu izpratni un vēlamos darbības virzienus kādā konkrētā sociālā sistēmā. Šī dimensija tiek retāk pieminēta klasiskajā sociālā kapitāla literatūrā, tomēr vairāki pētnieki uzskata to par neatņemamu apskatāmās parādības sastāvdaļu.[73] Principā, kognitīvā sociālā kapitāla ietekmē veidojošās priekšrocības ir salīdzināmas ar attiecību sociālā kapitāla dimensiju. Tomēr šī raksta autori uzskata kognitīvā sociālā kapitāla formu par svarīgu sastāvdaļu, kas ir nepieciešama, lai pilnībā attēlotu sociālā kapitāla būtību. Vienota uztvere un vērtības veicina tādu nozīmīgu sociālā kapitāla priekšrocību kā solidaritāti. Savstarpējā solidaritāte samazina kontroles nepieciešamību un paaugstina sadarbības motivāciju. Kognitīvais sociālais kapitāls un tā produkts — solidaritāte, var pastāvēt gan sasaistošo, gan arī savienojošo attiecību rezultātā. Ciešas attiecības sekmē vienotu uztveri un kolektīvo mērķu izpratni. Piemēram, Nelsona pētījums par dažādu grupējumu saitēm organizācijā ir pierādījis, ka blīvas savstarpējās attiecības, ko raksturo bieži kontakti un komunikācija, veicina ātrāku konfliktu atrisināšanu.[74] Savukārt, Granovetters (*M.S. Granovetter*) ir pamatojis, ka arī savienojošais sociālais kapitāls, kuru raksturo vājas saites sociālo attiecību tīkla iekšienē, sekmē locekļu integrāciju vienotajā kolektīvā.[75]

Šo sociālā kapitāla dimensijas būtiskas negatīvās sekas, pirmkārt, ir — spēcīga solidaritāte ar grupas locekļiem var bremzēt jauno ideju pieņemšanu un informācijas nodošanu „ārpasaulei".[76] Piemēram, H. Kerns (*H. Kern*) izsaka līdzīgu argumentu par Vācijas industriju: autors apgalvo, ka šajā valstī uzņēmēju starpā valda tik liela uzticēšanās un solidaritāte, ka organizāciju lojalitāte pret saviem piegādātājiem bremzē

---

72 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — Vol. 22, No. 22, 1998. — pp. 1–24.

73 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40; *Nahapiet J., Ghoshal S.* Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage // Academy of Management Review. — Vol. 23, No. 2, 1998. — pp. 242–266; *Tsai W., Ghoshal S.* Social Capital and Value Creation: the Role of Intrafirm Networks // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 464–476.

74 *Nelson R. E.* The strengh of strong ties: Social networks and intergroup conflicts in organizations // Academy of Management Journal. — No. 32, 1989. — pp. 377–400.

75 *Granovetter M. S.* The strenght of weak ties: A network theory revisited // Social structure and network analysis / eds. *Marsden, P. V., Lin N.* — Beverly Hills, CA : Sage, 1982. — pp. 105–130.

76 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

jaunu ideju ģenerēšanu un nākotnes izaugsmi.[77] Otrkārt, izteikta solidaritāte sociālā tīkla ietvaros var mazināt vispārpieņemtās morāles normas, nostādot sevi opozīcijā pret vairākuma standartiem.[78]

Sociālā kapitāla salīdzinājums ar citiem kapitāla veidiem

Lai apzinātu sociālā kapitāla ietekmi uz ekonomiku un uzņēmējdarbību, nepieciešams salīdzināt to ar citiem, klasiskākiem un ierastākiem kapitāla veidiem. Salīdzinošā analīze ļaus izdarīt secinājumus par sociālā kapitāla novērtēšanas iespējām nacionālajā un organizāciju līmenī. Ir svarīgi noskaidrot, vai ieguldījumu sociālajās attiecībās vispār var dēvēt par kapitālu. Šajā nodaļā tiks apskatītas sociālā kapitāla iezīmes, kas vieno šo parādību ar materiālo, finanšu un cilvēkkapitālu, un iezīmētas svarīgākās atšķirības.

Pirmkārt, sociālais kapitāls tāpat kā citi kapitāla veidi, ir ilgtermiņa ieguldījums, kurā var investēt resursus, lai gūtu labumus nākotnē.[79] Tomēr, kā minēts iepriekšējā sadaļā, salīdzinot ar materiālo vai finanšu kapitālu, ieguldījums sociālajā kapitālā ir riskantāks un to raksturo nenoteikts atmaksas termiņš, jo uz savstarpējām attiecībām balstītās saistības netiek sargātas ar likumdošanu un pastāv iespēja, ka tās var pārkāpt.[80]

Svarīgākās „dividendes", ko var iegūt gan individuālie, gan kolektīvie spēlētāji, ieguldot sociālā kapitālā, ir informācija, ietekme un emocionālā apmierinātība.[81] Informācijas nozīme mūsdienās un saistība ar sociālā kapitāla strukturālo dimensiju jau pieminēta iepriekšējā sadaļā. Saskaņā ar Līnu, informācijas plūsma (kas ir viens no nozīmīgākajiem ienākumiem, ko dod ieguldījumi sociālā kapitālā) ir atkarīga no sociālo kontaktu struktūras: stratēģiski svarīgie sakari var nodrošināt indivīdu ar vērtīgu informāciju par izvēles iespējām, kas savādāk nebūtu tam pieejama. Bez tam, šie paši sakari (vai sakaru sakari) var brīdināt organizāciju par iespējamām izmaiņām tirgū, radušos interesi vai vajadzību pēc noteikta produkta vai pakalpojuma, vai pieejamiem

---

77 *Kern H.* Lack of trust, sufeit of trust: Some causes of the innovation crisis in German industry / eds. Lane, C., Bachmann, R. Trust within and between organizations. — New York : Oxford University Press, 1998. — pp. 203–213.

78 *Portes A.* Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology // Annual Review of Sociology. — No. 22, 1998. — pp. 1–24.

79 *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. *John G. Richardson.* — Westport, CT : Greenwood Press, 1985. — pp. 241–258; *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120; *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51; *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

80 *Bourdieu P.* Cultural Reproduction and Social Reproduction // Power and Ideology in Education. — Oxford : Oxford University Press, 1977. — pp. 487–511.

81 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51; *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

resursiem. Šādas informācijas pieejamība samazina organizācijas izmaksas personāla atlasē, kā arī atvieglo indivīdu pūliņus darba meklējumos.[82]

Ne mazāk svarīga sociāla kapitāla „dividende", ko iespējams baudīt, ieguldot sociālās attiecībās, ir ietekmes palielināšana sociālā tīkla iekšienē. Šeit var minēt klasisko Kolemana piemēru par Senatoru Klubu, kur daži senatori ir ietekmīgāki par citiem, jo viņiem ir „augststāvošo" paziņu loks, kuru tie izmanto savas politiskās varas nostiprināšanai.[83] Atgriežoties pie iepriekšējā sadaļā apskatītās sociālā kapitāla klasifikācijas savienojošā un sasaistošajā, piemērs par Senatoru Klubu attiecas uz sasaistošo sociālā kapitāla veidu, jo politisko spēlētāju tīkls ir blīvs un ekskluzīvs (citus izslēdzošs). Tomēr, ietekmes palielināšana ir iespējama arī savienojošā sociālā kapitāla ietvaros. Piemēram, Burts[84] apgalvo, ka vadītāji, kuriem ir liels paziņu loks un lietderīgi sakari ārpus savas tiešās darbības sfēras, ir ietekmīgāki par saviem kolēģiem, kuriem šādu sakaru nav vai ir mazāk, jo viņi spēj kontrolēt un vadīt projektus, kas prasa pieejamību dažādai informācijai un resursiem.

Savukārt emocionālā apmierinātība,[85] kas arī ir svarīgs sociālā kapitāla iznākums, kuru tāpat kā iepriekš apskatītos informācijas un ietekmes efektus var pielīdzināt kapitālprocentiem no investīcijām attiecībās, nav pienācīgi apskatīta un kvantitatīvi novērtēta zinātniskajā literatūrā. Pirmkārt, šīs parādības subjektīvais raksturs apgrūtina novērtēšanu. Otrkārt, pat ja būtu iespējams noteikt emocionālās apmierinātības kā sociālo attiecību iznākuma salīdzinošo apjomu individuāliem vai kolektīviem spēlētājiem, pamatot tās atdevi uz indivīda darba spējām un profesionālajiem panākumiem vai arī uz organizācijas attīstības rādītājiem būtu ļoti grūti. Tomēr iespējams, ka nākotnē, līdz ar pētniecības metožu attīstību, varēs veikt pārliecinošus pētījumus arī šī sociālā kapitāla iznākuma laukā.

Sociālā kapitāla īpašība, kas pielīdzina to citām kapitāla formām, ir pārveidojamība jeb konvertējamība citos resursos[86] un multifunkcionalitāte.[87] Piemēram, sociālo attiecību tīklā iegūtas priekšrocības var izmantot ekonomiskos nolūkos. Protams, salīdzinot ar finanšu kapitālu, sociālais kapitāls ir mazāk likvīds.[88] Tomēr var apgalvot, ka sociālais kapitāls konvertējamības ziņā ir tikai nedaudz „smagnējāks" par cilvēkkapitālu. Multifunkcionalitātes ziņā sociālais kapitāls ir pielīdzināms fiziskajam un finanšu

---

82 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

83 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital. // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120.

84 *Burt R. S.* The cognitive value of social capital // Administrative Science Quarterly. — No. 42, 1997. — pp. 339–365.

85 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

86 *Bourdieu P.* The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / *ed. John G. Richardson.* — Westport, CT : Greenwood Press, 1985. — pp. 241–258.

87 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120.

88 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

kapitālam. To var pielietot dažādos veidos: piemēram, draudzību var izmantot gan informācijas ieguvei, gan ietekmes palielināšanai, gan arī emocionālā gandarījuma ieguvei. Sociālā kapitāla salīdzinājums ar citiem kapitāla veidiem ir attēlots 4. tabulā.

4. tabula

Sociālā kapitāla funkcionālais salīdzinājums ar fizisko, finanšu un cilvēkkapitālu

	Fiziskais	Finanšu	Cilvēkkapitāls	Sociālais kapitāls
Ieguldījumi, lai gūtu kādu labumu	X	X	X	X
Iespējamās atdeves prognoze	nekavējoties/ prognozējami	nekavējoties/ prognozējami	pēc noteikta laika/ prognozējami	pēc noteikta laika/ neprognozējami
Iespēja konvertēt citos resursos	samērā viegli	visvieglāk	grūtāk	visgrūtāk
Daudzfunkcionalitāte (iespēja pielietot netiešā veidā)	X	X	X	X
Iespēja aizvietot citus resursus	samērā viegli	visvieglāk	grūtāk	grūtāk
Iespēja papildināt citus resursus	X	X	X	X
Nepieciešamība pēc apkopes vai regulāras atjaunošanas	X		X	X
Iespēja noteikt nolietojuma koeficientu	X	X		
Vērtības palielināšanās, regulāri lietojot[89]			X	X
Piederība konkrētai personai	X	X	X	
Ieguldījumi ir kvantificējami	X	X	X	

Avots: Autora salikums

[89] Šeit domāta fiziska izlietošana, nevis ieguldījums ar mērķi gūt augļus. Tā, piemēram, var apgalvot, ka arī finanšu kapitāla mērķtiecīga lietošana (ieguldījumu veidā) spēj palielināt šī kapitāla veida vērtību. Tomēr, atšķirībā no finanšu kapitāla, sociālais un cilvēkkapitāls tiek vairoti tiešajā un regulārajā šo resursu izlietojumā. Piemēram, aktīvi kontaktējoties ar draugiem un paziņām (iespējams, arī bez konkrēta mērķa izmantot šos sociālos tīklus kādam noteiktam nolūkam) sociālais kapitāls pieaug, nevis samazinās. Turpretī, patērējot finanšu kapitālu, nevis veicot saprātīgus ieguldījumus, šis kapitāla veids iztērēts.

Treškārt, tāpat kā pārējās kapitāla formas, sociālais kapitāls var aizvietot vai papildināt citus resursu veidus.[90] Piemēram, finanšu vai cilvēkkapitāla trūkumu var dažkārt aizvietot ar „izdevīgiem sakariem". Tomēr vēl biežāk sociālais kapitāls papildina citas kapitāla formas. Piemēram, sociālais kapitāls var palielināt fiziskā un finanšu kapitāla efektivitāti, samazinot darījuma cenas.

Ceturtkārt, ne tikai fiziskajam kapitālam ir nepieciešama apkope, bet arī cilvēkkapitāls prasa regulārus pūliņus un ieguldījumus tā atjaunošanai. Sakari ir pastāvīgi jāuztur un jāatjauno. Šī īpašība atšķir fizisko, sociālo un cilvēkkapitālu no finanšu kapitāla.

Piektkārt, sociālais kapitāls būtiski atšķiras gan no fiziskā, gan no finanšu kapitāla, bet līdzinās cilvēkkapitālam ar to, ka nav iespējams noteikt tā nolietojuma koeficientu. Turklāt, var apgalvot, ka sociālā un cilvēkkapitāla lietošana nevis samazina tā vērtību, bet gan tikai atjauno un palielina tā izmantošanas iespējas. Faktiski, sociālais un cilvēkkapitāls, tāpat kā zināšanas, var izzust, ja ar to attiecīgi nerīkojas, un tiek vairots un atjaunots ikdienas pielietojumā.[91]

Sestkārt, atšķirībā no visiem citiem kapitāla veidiem, sociālais kapitāls pastāv nevis pašos iesaistītajos spēlētājos, bet gan viņu attiecībās ar citām personām[92]. Saskaņā ar R. Burtu, šī sociālā kapitāla īpašība nosaka sekojošu faktu: *„..nevienam no spēlētājiem nav ekskluzīvo īpašumtiesību uz sociālo kapitālu. Ja tu vai kāds no taviem partneriem izstājas no attiecībām, saistība izjūk, un līdz ar to arī viss sociālais kapitāls, ko tā ir saturējusi."*[93] Tātad, sociālā kapitāla veidošana paredz abpusējus pūliņus un sadarbību, bet viena partnera izstāšanās to iznīcina.[94]

Un, visbeidzot, sociālais kapitāls ir unikāls un atšķirīgs no visiem pārējiem kapitāla veidiem, jo ieguldījumus tā attīstībai nevar precīzi izmērīt ar kvantitatīvajām metodēm.[95] Lai gan sociālā kapitāla pozitīvo ietekmi var mērīt un tā ir mērīta, pūliņus, kas nepieciešami tā veidošanai un uzturēšanai, izteikt skaitliskajos rādītājos praktiski nav iespējams.[96] Neskatoties uz to, pastāvīgi tiek veikti zinātniskie pētījumi un publicēti raksti, kuros apgalvo, ka ir izmērīts precīzs ieguldījums sociālā kapitāla radīšanā. Piemēram, R. Fernandezs (*R. M. Fernandez*) ir publicējis apjomīgu pētījumu par sociālā kapitāla atdevi zvanu centrā, kur personāla atlasē izmantoja tikai esošo darbinieku draugus; autors apgalvo, ka ir izmērīts arī uzņēmuma finansiālais ieguldījums sociālā

---

90 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

91 Turpat, 17.–40. lpp.

92 *Coleman J.* Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. — Vol. 94, 1988. — pp. 95–120.

93 *Burt R. S.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 1992. — p. 58.

94 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

95 *Solow R. M.* Tell me again what we are talking about // Stern Business Magazine. — Vol. 4, No. 1, 1997. — pp. 18–26.

96 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

kapitāla veidošanā.[97] Tomēr, pēc P. Ādlera un S. Kvona (*P. S. Adler, S. W. Kwon*) domām, šis pētījums identificē tikai organizācijas izmaksātās prēmijas darbiniekiem, kuri ir iesaistījuši uzņēmumā savus paziņas, neatspoguļojot darbinieku faktisko ieguldījumu attiecību uzturēšanā. Ir grūti iedomāties, kā šo ieguldījumu varētu jebkad precīzi izmērīt.[98]

Sociālā kapitāla ietekme uz uzņēmējdarbību un ekonomiku, tās novērtēšanas iespējas

Šajā nodaļā apskatīti vairāki pētījumi, kuros pamatota sociālā kapitāla ietekme uz ekonomiku un uzņēmējdarbību, tiks raksturota šo pētījumu metodoloģija un izpētes līmenis, kā arī iezīmētas pētījumu stiprās un vājās puses. Turklāt, īpaša uzmanība pievērsta sociālā kapitāla īpatnībām pārejas ekonomikas apstākļos. Bez tam, sadaļas beigās, balstoties uz iztirzātajos pētījumos izmantoto metodoloģiju priekšrocībām un trūkumiem, piedāvāta iespējamā shēma sociālā kapitāla pētniecībai Latvijas vidē.

Tā kā sociālā kapitāla koncepciju izstrāde vēl joprojām atrodas sākuma fāzē, nepastāv vienota metodoloģija, kas ļautu izdarīt neapstrīdamus secinājumus par sociālā kapitāla veidošanās priekšnosacījumiem, tā uzturēšanai nepieciešamajiem ieguldījumu apmēriem un ietekmi uz valstu un organizāciju attīstības rādītājiem. Lielas grūtības sagādā gan analīzes līmeņa noteikšana, gan šīs kompleksās un visaptverošās parādības izmantošana, gan sociālā kapitāla sastāvdaļu subjektīvais raksturs, gan arī nespēja precīzi un pamatoti nošķirt sociālā kapitāla ietekmi no citu faktoru ietekmes. Šajā nodaļā autori nepievērsīsies visu sociālā kapitāla izpētes „zemūdens akmeņu" detalizētai analīzei, bet gan virspusēji apskatīs dažus no tiem.

Apskatot empīriskos pētījumus par sociālā kapitāla ietekmi, pirmkārt, ir skaidri jānodala līmenis, kurā parādība analizēta. Iepriekšējā sadaļā īsumā iezīmēts individuālais, sabiedrības un jauktais analīzes līmeņi, kas izriet no jēdziena definīcijām. Kopumā var apgalvot, ka sociālā kapitāla pētnieku nometne dalās divās daļās: vieni uzskata, ka tas ir tikai un vienīgi sabiedrisks labums, kura veidošanos, ietekmi un rezultātus ir iespējams analizēt tikai sabiedrības līmenī; savukārt citi par izpētes objektu pieņem sociālā kapitāla pielietojumu individuālajā plaknē, atzīstot, ka personisko rezultātu apkopojums ietekmē arī sabiedrību kopumā. Analizējot sociālo kapitālu kolektīvajā, jeb makro līmenī, pirmkārt, tiek diskutēts par to, kā noteiktas grupas attīsta un uztur sociālo kapitālu un, otrkārt, kā šāda kolektīva vērtība uzlabo grupas locekļu dzīves līmeni. Lai gan arī šī pieeja atzīst indivīdu savstarpējo sakaru un tīklošanās nozīmi sociālā kapitāla veidošanās procesā, galvenais uzsvars tiek likts uz to elementu un procesu izpēti, kas saglabā parādības kolektīvo vērtību. Piemēram, saskaņā ar iepriekš

---

97 *Fernandez R. M.* Social capital at work: Networks and employment at a phone center // American Journal of Sociology. — No. 105, 2000. — pp. 1288–1356.

98 *Adler P. S., Kwon S. W.* Social Capital: Prospects for a new Concept // Academy of Management Review. — Vol. 27, No. 1, 2002. — pp. 17–40.

iztirzātajām Putnama un Kolmana atziņām, cieši tīkli, kas paredz vienotas normas un lielu savstarpējo uzticēšanos (sasaistošais sociālais kapitāls) veicina sociālā kapitāla veidošanos un saglabāšanos grupas līmenī.

Turpretī, koncentrējoties uz sociālā kapitāla lietojumu indivīdu attiecību līmenī, tiek pētīts, kā cilvēki veido tīklus un izmanto tīklošanās priekšrocības personiskajam labumam. Tādā veidā sociālais kapitāls var tikt pielīdzināts cilvēkkapitālam ar nozīmi, ka personas investē ar nolūku gūt zināmu labumu nākotnē. Šajā gadījumā analīze koncentrējas uz indivīdu ieguldījumiem sociālajās attiecībās, kā arī uz sociālo tīklu rezultātā iegūtajiem resursiem un to izmantojuma.

Citas sociālā kapitāla empīriskās analīzes grūtības slēpjas faktā, ka dažkārt tas tiek identificēts tikai tad, kad ir iespējams noteikt tā sekas un ir grūti nošķirt cēloni no sekām. Saskaņā ar Līna sniegto piemēru, nevar apgalvot, ka personas X attiecību tīkli ir sociālais kapitāls, jo ar to palīdzību atrasta laba darba vieta, bet personas Y sakaru tīkli, kas nav palīdzējuši darba meklējumos, nav uzskatāmi par sociālo kapitālu. Sociālā kapitāla atdeve var izpausties daudzos veidos, turklāt, tā var būt izkliedēta ilgākā laika periodā, kas krietni apgrūtina tās kvantitatīvo izpēti.[99]

Paturot prātā ierobežojumus sociālā kapitāla analīzē, autori apskatīs dažus no pētījumiem, kas apskata parādības nozīmi un veidošanās nosacījumus gan sabiedrības, gan individuālajā līmenī, un ir pierādījuši sociālā kapitāla ietekmi uz valsts ekonomisko izaugsmi, jaunievedumu attīstību un uzņēmējdarbības izaugsmi.

Viens no zinātniskajā literatūrā visbiežāk citētiem pētījumiem, kas analizē sociālo kapitālu sabiedrības līmenī un sociālā kapitāla rādītājus vairākās valstīs, ir S. Neka (*S. Knack*) un P. Kifera (*P. Keefer*) darbs „*Vai sociālajam kapitālam piemīt ekonomiska ietekme? Starpvalstu pētījums*" (*Does social capital have an economic impact? A cross-country investigation*). Pētnieki, izmantojot *Pasaules Vērtību Pārskata* (*World Values Survey*) datubāzi par 29 valstīm, ir pamatojuši uzticēšanās ietekmi uz valstu ekonomisko izaugsmi. Šo valstu iedzīvotāji atbildēja uz jautājumu: „Vai Jūs uzskatāt, ka cilvēkiem, kopumā, var uzticēties, vai sadarbībā un saskarsmē ar citiem cilvēkiem tomēr vajadzētu būt piesardzīgiem?" Neks un Kifers ir salīdzinājuši iedzīvotāju daļu katrā valstī, kuri uzskata, ka cilvēkiem var uzticēties, ar šo valstu ekonomisko izaugsmi (par rādītāju ņemot ikgadējo iedzīvotāju ienākumu izaugsmi laika posmā no 1980. līdz 1992. gadam). Rezultāti parādīja, ka uzticēšanās cilvēkiem pozitīvi korelē ar valstu ekonomisko izaugsmi.[100]

Šajā darbā autori ir noteikuši starpvalstu izaugsmes regresiju, izmantojot šādus rādītājus: neto ekonomiskā izaugsme uz vienu iedzīvotāju, pilsoniskās sadarbības līmeņa indekss (kas mērīts, apkopojot vidējās atbildes uz jautājumiem „Vai ir attaisnojami izvairīties no nodokļu maksāšanas, ja Jums pastāv tāda iespēja?" un tamlīdzīgiem), kā arī respondentu skaits dažādās valstīs, kas, jautāti par uzticēšanos citiem cilvēkiem,

---

99 *Lin N.* Building a Network Theory of Social Capital // Connections INSNA. — Vol. 22, No. 1, 1999. — pp. 28–51.

100 *Knack S., Keefer P.* Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation // The Quarterly Journal of Economics. — Nov. 1997. — pp. 1251–1288.

atbildēja, ka „vairākumam cilvēku var uzticēties". Bez tam, Neka un Kifera modelī izmantoti valstu specifisko kontroles mainīgo vektori no vispārpieņemtajām ekonomiskās izaugsmes teorijām (tai skaitā Solova izaugsmes modeļa vektors).

Apjomīgā pētījuma trūkums ir tas, ka autori izdara secinājumus par sociālo kapitālu vai tā trūkumu, balstoties tikai uz respondentu tendencēm uzticēties vai neuzticēties citiem cilvēkiem un viņu pašu godīgumu, pildot savus pilsoniskos pienākumus. Svarīgas sociālā kapitāla sastāvdaļas, piemēram, piedalīšanās neformālajos sadarbības tīklos, attiecības ar radiem un draugiem, kā arī personificētā uzticēšanās, kas izskatīta iepriekšējās sadaļās, šajā pētījumā nav ņemtas vērā. Tā kā sociālā kapitāla jēdziens ir sarežģīts un neaprobežojas ar uzticēšanos un pilsonisko sadarbību, nevar apgalvot, ka pētījums ir pāriecinoši pierādījis sociālā kapitāla saistību ar valstu ekonomisko attīstību.

Citu fundamentālu pētījumu, kas kļuvis par sociālā kapitāla teorijas klasiku, ir veikuši R. Putnams, R. Leonardi (*R. Leonardi*) un R. Nanetti (*R. Nanetti*), un tas ir publicēts grāmatā „*Iedarbinot demokrātiju. Pilsoniskās tradīcijas modernajā Itālijā*" (*Making Democracy work. Civic traditions in modern Italy*). Pētījums skaidro Itālijas ziemeļu un dienvidu reģionu kliedzošās atšķirības ekonomiskajā attīstībā. Pētījuma rezultāti liecina, ka valdības reformas, ieviestas visos Itālijas apgabalos, daudz veiksmīgākas izrādījās Itālijas ziemeļos, kur pastāv pilsonisko kustību, savstarpējās sadarbības un sociālo tīklu tradīcijas, kuras balstās uz savstarpējo uzticēšanos, bet neveiksmīgas — Itālijas dienvidos, kur ir savādāka sociālā struktūra. Salīdzinot Itālijas reģionus, autori nonāca pie secinājuma, ka atšķirību iemesls ir ziemeļos valdošā horizontālā sociālā struktūra, salīdzinot ar dienvidu vertikālo, kuras pamatā ir attiecīgi sociālais kapitāls vai tā trūkums. Pētījumā sociālais kapitāls ir vairāku rādītāju summa. Piemēram, ar tā saucamiem uzticēšanās un neuzticēšanās rādiusiem. Uzticēšanās rādiuss izsaka cilvēku attieksmi pret savas grupas locekļiem. Lielai daļai grupu uzticēšanās rādiuss ietver visu grupu, piemēram, kā tas ir ģimenēs. Šajos gadījumos rādītājs ir viens. Ir gadījumi, kad uzticēšanās rādiuss ir lielāks par vienu. Tas ir tādās grupās, kur uzticēšanās tiek prasīta ne tikai attiecībā pret grupas locekļiem, bet arī pret citiem cilvēkiem. Turpretī neuzticēšanās rādiuss atspoguļo grupas locekļu attieksmi pret cilvēkiem, kas neietilpst grupā, tā sauktajiem „svešajiem" (biežāk tā ir negatīva). Jo lielāks ir šis rādītājs, jo lielāka iespēja, ka grupa pārstāvēs apkārtējo sabiedrību. Bez tam, Putnams sociālā kapitāla aprēķinos lieto arī speciālu koeficientu vienotības noteikšanai. Noteiktas novērtēšanas metožu grupas iekšējās saliedētības noteikšanai nepastāv, tāpēc katrs koeficients ir jānosaka subjektīvi. To dara novērotājs no malas, kurš fiksē grupas darbības, sadarbības grūtības, saliedētību stresa situācijās un citus faktorus.[101]

Galvenie sociālā kapitāla analīzes kritēriji šajā pieejā ir uzticēšanās un piedalīšanās sabiedriskajās organizācijās. Izpētot autora lietoto formulu, var secināt, ka precīzi izmērīt sociālo kapitālu sabiedrībā ir gandrīz neiespējami, jo formulas atsevišķi rādītāji ir skaitļi, kurus ir grūti vai pat neiespējami noteikt. Turklāt, savā nākamajā izvērstajā darbā „*Spēlējot boulingu vienatnē*" (*Bowling alone*), autors pievēršas ASV pieredzes

---

[101] *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993.

analīzei kopš 1950. gada līdz pat mūsdienām, un pierāda, ka amerikāņu līdzdalība sabiedriskajās organizācijās ir krietni mazinājusies, un tas nav ietekmējis šīs valsts ekonomiskos rādītājus. Turklāt, kopš 1990. gada, ASV iezīmējas būtiska ekonomiska izaugsme un, tajā pat laikā, krass sociālā kapitāla rādītāju kritums sabiedrībā.[102]

Šo šķietamo pretrunu varētu izskaidrot ar iepriekšējā sadaļā (kurā tika izskatīta sociālā kapitāla klasifikācija) pieminēto Darlaufa un Fešampa koncepciju par vispārinātu un personificētu uzticēšanos. Saskaņā ar Putnamu, sociālais kapitāls ietver abus uzticēšanās veidus. Turklāt, personificētā uzticēšanās sekmē vispārināto: savstarpējā uzticēšanās un iesaistīšanās sabiedriskajās organizācijās vairo sociālo kapitālu sabiedrības līmenī un sekmē uzticību valsts varas institūcijām, tas savukārt atvieglo un optimizē valsts pārvaldi. No otras puses, ja valsts nespēj nodrošināt iedzīvotājiem visus sabiedriskos labumus, kas tiem pienākas, pastāv iespēja, ka pilsoņi apvienosies neformālās apvienībās un veidos sabiedriskos tīklus, kas var aizvietot dažas no valsts pārvaldes funkcijām. Dažos gadījumos šie sabiedriskie tīkli var pat bremzēt ekonomikas attīstību, jo to galvenais mērķis ir palīdzēt sasniegt indivīdu kāroto rezultātu. Savukārt, ja valsts ir pietiekami attīstīta, lai nodrošinātu iedzīvotājus, nepieciešamība pēc daudzām neformālām apvienībām atkrīt un personificēto uzticēšanos aizstāj vispārināta uzticēšanās, kas, kā minēts iepriekš, ir efektīvāka un izaugsmi veicinošāka uzticēšanās forma. Balstoties uz iepriekš minēto, Putnama rezultātus izskaidro fakts, ka apskatāmajā laika periodā ASV uzlabojās vispārinātā uzticēšanās, un līdz ar to nepieciešamība pēc dalības sabiedriskajās organizācijās atkrita. Savukārt Itālijas pieredze, iespējams, attiecas uz agrāku periodu, kurā vispārināta uzticēšanās nebija pietiekami attīstīta un dažāda veida klubi un nevalstiskās organizācijas palīdzēja paplašināt personificētās uzticēšanās darbības sfēru. Tādējādi tiek pieļauta iespēja, ka, tiklīdz sabiedrībā ir sasniegts pietiekams vispārinātas uzticēšanās līmenis, vajadzība pēc klubiem un sabiedriskiem tīkliem atkrīt.

Šī ideja ir attīstīta vairākos pētījumus, kas pēta sociālā kapitāla problēmas postpadomju valstīs. Tā piemēram, M. Eberga (*M. Aberg*) pētījumā par sociālā kapitāla teorijas pielietojumu Ukrainā, apgalvo, ka starppersonu uzticēšanās un neformālie sadarbības tīkli, kas ir ļoti izplatīti pārejas ekonomikas valstīs, reprezentē to sociālo kapitālu un atvieglo ekonomiskos un personiskos darījumus šo tīklu ietvaros, nepāraug uzticībā valsts pārvaldes institūcijām.[103] Turklāt, sociālais kapitāls post-komunistiskajās valstī kalpo tam pat nolūkam kā attīstītajās valstīs, proti, darījumu izmaksu samazināšanai un resursu aktivizēšanai. Tomēr, tā izpausmes atšķiras no Rietumos pierastajām sociālā kapitāla izpausmēm: šeit ietekme sabiedrības mērogā visbiežāk ir negatīva un kopējo ekonomisko attīstību bremzējoša. Citējot Eiropas Rekonstrukcijas un Attīstības Bankas darba dokumentu:[104] *„...pārejas ekonomikas valstīs indivīdi var iegūt lielu*

---

102 *Putnam R.* Bowling Alone: The collapse and revival of American community — New York : Simon and Schuster, 2000.

103 *Aberg M.* Putnam's Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L'viv // Europe—Asia Studies. — Vol. 52, No. 2, 2002. — pp. 295–317.

104 *Raiser M., Haerpfer Ch., Nowotny T., Wallace C.* Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence. — Pasaules Attīstības un Rekonstrukcijas Bankas darba dokuments Nr. 62, sagatavots 2001. gada februārī. — p. 6.

atdevi no sava neformālā sociālā kapitāla. Tomēr, sociālā atdeve no šī kapitāla veida ir negatīva, kas ir saistīts ar efektīvo un atlīdzinošo valstisko institūciju neesamību."

Šī teorija ir pretrunā ar Putnama atziņu, ka sociālais kapitāls no individuālā līmeņa automātiski pārvietojas uz sabiedrības līmeni kopumā, stiprinot paļaušanos formālajām organizācijām.[105] Post-padomju valstīs sociālais kapitāls ir veidojies īpašos apstākļos, kad valsts pārvalde nenodrošināja iedzīvotāju labklājību, tādēļ sabiedrībā veidojās plaši neformālie tīkli, kas atviegloja vai radīja tādas resursu ieguves iespējas, ko nepiedāvāja oficiālās institūcijas. Turklāt, paļaušanās uz neformālo attiecību tīklu ne tikai neveicina uzticību valsts pārvaldes institūcijām, bet, gluži pretēji, to mazina paļāvību sabiedrības līmenī.[106]

Nākamajos šajā nodaļā apskatītos pētījumos analizēts uzņēmumu iekšējais sociālais kapitāls, projicējot to uz organizācijas nodaļu savstarpējiem kontaktiem. Pēc raksta autoru domām, šī pieeja būtu vispiemērotākā arī sociālā kapitāla veidošanās un ietekmes analīzei Latvijas uzņēmumos.

V. Tsai (*W. Tsai*) un S. Gošals (*S. Ghoshal*) ir veikuši padziļinātu iekšējā sociālā kapitāla dimensiju analīzi starptautiskā elektronikas uzņēmumā.[107] Pētījuma hipotēžu modelī sasaistītas sociālā kapitāla dimensijas (strukturālā, attiecību un kognitīvā) un resursu apmaiņas un kombinēšanas procesi uzņēmumā, kas pēc autoru domām ir vistiešāk saistīti ar produktu inovācijas procesiem (2. attēls). Dati iegūti, aptaujājot uzņēmuma nodaļu direktorus un vietniekus, kas ir galvenās atbildīgās personas lēmumu pieņemšanā. Aptaujas jautājumi sadalīti vairākos blokos: sociālā saskarsme, uzticēšanās un paļaušanās, kopīga vīzija, resursu apmaiņa, produktu inovācijas. Par kontroles mainīgo izvēlēts nodaļas lielums. Šī pētījuma rezultāti apstiprināja apgalvojumu, ka sociālais kapitāls veicina uzņēmuma vērtības pieaugumu. Visām trīs pētījumā apskatītajām dimensijām ir tieša vai netieša ietekme uz resursu apmaiņu uzņēmumā, kas, savukārt, veicina inovāciju procesu. Turpmāk detalizētāk apskatīta pētījumā izmantotā metodoloģija.

Sociālās saskarsmes līmenis starp uzņēmuma nodaļām noteikts, izmantojot tā saucamās „sociomatricas", kurās apkopti dati par piecpadsmit uzņēmuma nodaļu mijiedarbību, balstoties uz diviem jautājumiem:

1) „Ar kuru nodaļu darbiniekiem Jūs pavadiet visvairāk laika kopā?"
2) „Lūdzu, norādiet nodaļas, kurām ir ciešas attiecības ar Jūsu nodaļu."

---

105 *Putnam R., Leonardi R., Nanetti R.* Making Democracy work: Civic Traditions in Modern Italy. — Princeton : Princeton University Press, 1993.

106 *Aberg M.* Putnam's Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L'viv // Europe—Asia Studies. — Vol. 52, No. 2, 2002. — pp. 295–317; *Rose R.* Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia. — Dasgupta un Serageldin, 1999. — pp. 147–171.

107 *Tsai W., Ghoshal S.* Social Capital and Value Creation: the Role of Intrafirm Networks. // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 464–476.

2. attēls

Sociālā kapitāla un vērtības radīšanas modelis

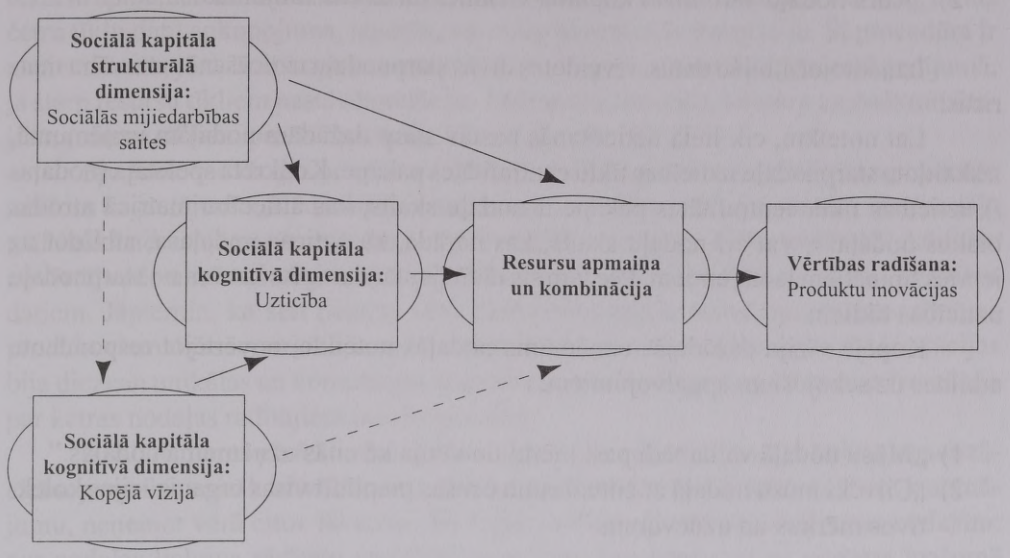

Avots: Tsai W., Ghoshal S. Social Capital and Value Creation: The Role of Intrafirm Networks // Academy of Management Journal. — Vol. 41, 1998. — pp. 466

Šo jautājumu formulēšanā galvenais mērķis ir gūt respondenta atbildi par viņa sociālajiem, nevis lietišķajiem kontaktiem. Pēc datu iekodēšanas divās sociomatricās, izskaitļots savstarpējamības (*betweenness*) indekss katrai uzņēmuma nodaļai katrā sociomatricā. Savstarpējamības indekss tika standartizēts pēc S. Vasermana (*S. Wasserman*) un K. Fausta (*K. Faust*)[108] formulas:

$$\text{Standartizēts savstarpējamības indekss} = 2 \sum g_{jk}(n_i) / g_{jk}(g-1)(g-2)$$

kur

g_{jk} ir saikņu skaits starp diviem spēlētājiem (uzņēmuma nodaļām) *j* un *k* ;
$g_{jk}(n_i)$ ir saikņu skaits starp diviem spēlētājiem, kas satur spēlētāju *i* ;
g ir 15 (spēlētāju skaits tīklā).

108 *Wasserman S., Faust K.* Social network analysis: Methods and Applications. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — p. 190.

Lai noteiktu uzticības līmeni starp uzņēmuma nodaļām, uzdoti šādi jautājumi:

1) „Lūdzu, norādiet nodaļas, kurām Jūs varat uzticēties bez jebkādām šaubām pat, ja tās var ļaunprātīgi izmantot Jūs vai Jūsu nodaļu";
2) „Kuru nodaļu darbinieki kopumā vienmēr tur savus solījumus?".

Izmantojot atbilžu datus, izveidotas divas starpnodaļu uzticēšanās attiecību matricas.

Lai noteiktu, cik liela uzticēšanās pastāv starp dažādām nodaļām uzņēmumā, izskaitļota starpnodaļu uzticības tīklu centralitātes pakāpe. Konkrēta spēlētāja (nodaļas *i*) uzticības tīkla centralitātes pakāpe ir nodaļu skaits, kas attiecību matricā atrodas blakus nodaļai *i*, vai arī nodaļu skaits, kas norāda, ka uzticas nodaļai *i*, atbildot uz iepriekšminētiem jautājumiem. Pēc tam šis rādītājs standartizēts katram no starpnodaļu uzticības tīkliem.

Kopēja vīzija dažādajās uzņēmuma nodaļās noteikta, novērtējot respondentu atbildes uz sekojošiem apgalvojumiem:

1) „Mūsu nodaļā valda tādi paši mērķi un vīzija kā citās uzņēmuma nodaļās."
2) „Cilvēki mūsu nodaļā ar entuziasmu cenšas piepildīt visas organizācijas kolektīvos mērķus un uzdevumus."

Šie apgalvojumi respondentiem bija jānovērtē pēc Likerta skalas (1 — pilnīgi nepiekrītu, 7 — pilnīgi piekrītu). Vidējais rādītājs no respondentu atbildēm ļāva iegūt datus par nodaļu.

Resursu apmaiņu un kombināciju autori noteica, izmantojot datus par informācijas, produkcijas, personāla un atbalsta plūsmām starp uzņēmuma nodaļām. Šim nolūkam uzdoti četri jautājumi:

1) „Ar kurām nodaļām Jūsu nodaļa regulāri apmainās ar nozīmīgu informāciju (tādu kā tirgus tendences, piegādes avoti, vai arī idejas par produktu attīstību)?";
2) „Vai Jūsu nodaļa piedāvā kādu produkciju vai pakalpojumus citām nodaļām? Ja atbilde ir pozitīva, lūdzu, norādiet, kuras nodaļas saņem Jūsu produktus vai pakalpojumus";
3) „Vai Jūsu nodaļas darbinieki ir sūtīti strādāt uz citām nodaļām? Ja atbilde ir pozitīva, lūdzu, norādiet, uz kurām nodaļām tie tika nosūtīti";
4) „Attiecībā pret kurām nodaļām Jūsu nodaļa izjūt īpašu pienākumu izpalīdzēt grūtās situācijās: kurām nodaļām Jūsu nodaļa sniegtu atbalstu sarežģītā situācijā?".

Šie jautājumi attiecas gan uz resursu apmaiņu, gan arī uz resursu kombināciju, jo, pēc autoru domām, abi procesi uzņēmumā noris vienlaicīgi un tos nav iespējams pētīt šķirti vienu no otra. Lai gan aptaujā apzināti četri dažādi savstarpējo attiecību tīklu resursi (informācija, produkti, personāls un atbalsts), katra atsevišķa resursa apmaiņas un kombinācijas noteikšanai nav izmantots savs mainīgais, jo tas ārkārtīgi

sarežģītu kopējo modeli. Tāpēc izveidots viens mainīgais, kas rāda visu resursu apmaiņas procesus. Tas panākts, apvienojot visu četru resursu tīklus jaunā matricā un izskaitļojot šīs matricas centralitātes pakāpi. Jaunais rādītājs noteica katras nodaļas resursu apmaiņas un kombinācijas pakāpi ar citām uzņēmuma nodaļām. Bez tam, pirms četru tīklu datu apkopojuma, izpētīts, vai starp tiem pastāv korelācija. Šī procedūra ir nepieciešama, jo datu apkopošana no vairākiem tīkliem ir pamatota tikai tajā gadījumā, ja starp resursu tīkliem pastāv korelācija. Pētījumā konstatēts, ka starp augstākminētajiem resursu tīkliem pastāv nozīmīga korelācija ($\alpha = 0,87$).

Produktu inovācijas procesus dažādajās nodaļās noteica, novērtējot respondentu atbildes uz jautājumu „Kāds vidējais daudzums inovatīvu produktu attīstīti Jūsu nodaļā gada laikā nesenajā pagātnē (laika periodā no 1993. gada līdz 1996. gadam)?" Atbildes novērtēja pēc uzņēmuma galvenās pārvaldes vadītāju apstiprinātiem aptaujā iegūtiem datiem. Jāpiemin, ka šeit ņemtas vērā tikai nozīmīgākās inovācijas (maznozīmīgas produktu izmaiņas un uzlabojumi nav iekļauti). Līdz ar to, visas pieminētās inovācijas bija diezgan unikālas un kompānijas augstākajai vadībai bija visaptveroša informācija par katras nodaļas radītajiem jauninājumiem.

Analīzē ņemts vērā kontroles mainīgais — nodaļas lielums, jo lielām organizācijām parasti ir vairāk brīvo resursu, kas ļauj tām attīstīt vairāk tehnoloģisko jauninājumu, neņemot vērā citus faktorus. Šo loģiku attiecināja arī uz uzņēmuma nodaļām: par nodaļas lieluma rādītāju izvēlējās logaritmu, kas izteica visus nodaļas īpašumā esošos līdzekļus, un kuru izmantoja par empīriskās analīzes kontroles mainīgo.

Kopumā pētījuma rezultāti apstiprināja autoru izvirzīto hipotēzi, ka uzņēmuma sociālais kapitāls veicina vērtības radīšanu. Visas trīs sociālā kapitāla dimensijas (strukturālais, attiecību un kognitīvais) tieši vai netieši ietekmē resursu apmaiņu un kombināciju. Savukārt resursu apmaiņa un kombinācija ir tieši saistīta ar inovāciju radīšanu. Uz šīs aptaujas analīzes pamata autori secina, ka investējot sociālā kapitāla veidošanā uzņēmumā, tiek radīta uzņēmuma vērtība. Neformālās sociālās attiecības un pasākumi veicina produktīvo resursu apmaiņu un kombināciju, un tādejādi tiek virzīta inovāciju attīstība. Pētījuma gaitā izanalizētas arī savstarpējās sakarības starp trim sociālā kapitāla dimensijām uzņēmumā. Rezultāti parādīja, ka attiecību dimensija ir saistīta ar abām pārējām sociālā kapitāla dimensijām, savukārt starp strukturālo un kognitīvo dimensijām sakarību neatklāja. Tas nozīmē, ka sociālie kontakti uzņēmumā neietekmē kopējas vīzijas rašanos; dažādās nodalās var būt vieni un tie paši organizatoriskie mērķi un vērtības pat tad, ja starp šīm nodaļām nepastāv cieša mijiedarbība.

T. Kostova (*T. Kostova*) un K. Rots (*K. Roth*) pētījumā par multinacionālas korporācijas darbību internacionalizāciju filiālēs desmit dažādās valstīs (pētījums veikts institucionālās teorijas kontekstā) atrada un pamatoja saistību starp uzticēšanās līmeni organizācijā un tās internacionalizācijas pakāpi.[109] Šis apjomīgais pētījums veikts, lai atbildētu uz jautājumiem:

---

[109] *Kostova T., Roth K.* Adoption of an Organizational Practice by Subsidiaries of Multinational Corporations: Institutional and Relational Effects // Academy of Management Journal. — Vol. 45, 2002. — pp. 215–233.

1) „Kā filiāles reaģē uz mātes uzņēmuma prasību pārņemt tās procedūras vai tehnoloģijas?"
2) „Kādi īpašie faktori ietekmē to adaptācijas procesus filiālēs?"

Adaptācijas procesu autori konceptualizēja divās dimensijās: implementācijā (ieviešanā) un internacionalizācijā. Implementācija ir konkrētā un objektīvā uzvedība un darbība, kas ir nepieciešama, lai īstenotu noteiktu praksi. Savukārt internacionalizācijas pamatā ir filiāles darbinieku uzskats par noteiktu mātes uzņēmuma procedūru vai tehnoloģiju vērtību savā nodaļā un gatavība pielikt pūles tās ieviešanai. Pozitīvs vērtējums par procedūras vai tehnoloģijas nozīmi un vērtību ir svarīgs, jo tas sekmē ne tikai mātes uzņēmuma prakses sākotnēju pārņemšanu un adoptāciju (pieņemšanu), bet arī tās saglabāšanu un stabilitāti laika gaitā. Tādējādi, pēc autoru domām, internacionalizācija un implementācija atspoguļo kopējo mātes uzņēmuma prakses pārņemšanu ārzemju filiālē. Pētījumā ir izveidots komplekss teorētiskais modelis, kas aptver vairākus augstākminēto procesu ietekmējošus faktorus. Šī raksta autori sīkāk apskatīs tikai to pētījuma daļu, kas attiecas uz filiāles uzticēšanos mātes uzņēmumam, jo tas izsaka uzņēmuma iekšējā sociālā kapitāla attiecību dimensiju.

Pētījumā organizācijas iekšējā uzticēšanās (ārzemju filiāles uzticēšanās mātes organizācijai) tika definēta kā filiālē valdošs uzskats par mātes uzņēmumu:

1) tas veiks labās gribas centienus uzvesties saskaņā ar rakstītajām un nerakstītajām saistībām;
2) tas ir godīgs nosakot šīs saistības;
3) tas neizmantos filiāli ļaunprātīgi pat tad, ja rastos tāda iespēja.

Filiāles uzticēšanās līmeni noteica, novērtējot respondentu sniegtās atbildes (pēc Likerta skalas) uz sekojošiem apgalvojumiem:

1) mēs uzticamies organizācijai;
2) mēs uzskatām, ka cilvēki no organizācijas galvenās pārvaldes saka taisnību, kad viņi sadarbojas ar mūsu filiāli;
3) mēs uzskatām, ka organizācijas galvenā pārvalde pilda savas saistības attiecībā uz mūsu filiāli;
4) mēs jūtam, ka organizācijas augstākā vadība ir godīga darba jautājumu apspriedē ar mums;
5) mēs jūtam, ka organizācija tur savus solījumus;
6) mēs jūtam, ka galvenā pārvalde necenšas mūs maldināt;
7) mēs jūtam, ka organizācijas galvenā pārvalde godīgi apspriež ar mums kopīgos plānus;
8) mēs varam mierīgi sniegt visa veida informāciju organizācijas galvenajai pārvaldei, jo zinām, ka tā netiks ļaunprātīgi izmantota pret mūsu interesēm.

Šis pētījums ir veikts, aptaujājot 534 vadītājus un 3238 ierindas darbiniekus uzņēmuma 104 filiālēs. Internacionalizēšanas pakāpes noteikšanai uzticēšanās kontekstā apkopotas vecāko vadītāju atbildes katrā uzņēmuma filiālē. Pētījuma rezultātā, veicot regresiju analīzi, pierādījās zinātnieku izvirzītās hipotēzes, ka organizatorisko procedūru veiksmīga internacionalizēšana meitas uzņēmumā pozitīvi korelē ar filiāles darbinieku uzticēšanās pakāpi mātes uzņēmumam.

Secinājumi

Sociālā kapitāla definīciju un koncepcijas izpratnē pastāv vairākas pretrunas. Tās ir saistītas ar dažādo autoru atšķirīgo skatījumu uz sociālā kapitāla sastāvdaļām, veidošanas faktoriem un pieņemamo analīzes līmeni. Veiksmīgākās sociālā kapitāla definīcijas ļauj analizēt sociālo kapitālu gan sabiedrības, gan individuālajā līmenī. Atkarībā no šiem līmeņiem, izdala vairākas sociālā kapitāla formas un veidus, kas ir ļoti labs palīginstruments sociāla kapitāla veidošanas un ekonomiskās ietekmes izpētē. Analizējot sociālā kapitāla ietekmi uz ekonomisko izaugsmi, nedrīkst aprobežoties ar pozitīvajiem efektiem, jo sociālajam kapitālam piemīt arī virkne nelabvēlīgo efektu, kas var bremzēt uzņēmējdarbību un ekonomiku. Līdz šim pasaules zinātniskajā literatūrā lielāks uzsvars likts uz sociālo kapitālu kā pozitīvu parādību, kas sekmē gan individuālo, gan arī sabiedrības labklājību. Tomēr pēdējā laikā aizvien lielāks autoru skaits pievēršas sociālā kapitāla negatīvās ietekmes izpētei, tā saucamajai sociālā kapitāla ēnas pusei, pierādot, ka sabiedriskums var iedarboties arī nelabvēlīgi.

Sociālo kapitālu ir iespējams salīdzināt ar fizisko, finanšu un cilvēkkapitālu: dažas no šo kapitālu īpašībām un funkcijām ir līdzīgas, savukārt citas krasi atšķiras. Salīdzinoši ar citiem kapitāla veidiem, ieguldījumu sociālā kapitāla veidošanā ir ļoti grūti precīzi kvantificēt (pēc atsevišķu autoru domām pat neiespējami), kas rada lielus sarežģījumus tā problēmu analīzē.

Sociālā kapitāla veidošanās un ietekme uz ekonomiku post-padomju valstīs krasi atšķiras no analoģijas attīstītās rietumu valstīs ar stabilām demokrātijas tradīcijām. Kopumā, var apgalvot, ka individuālais sociālais kapitāls pārejas ekonomikas valstīs, kas izpaužas personisko sakaru un sadarbības tīklu konstruēšanā, nepāraug par uzticības veidošanos valsts oficiālajās institūcijās, kā tas notiek attīstītās valstīs. Turklāt, sociālais kapitāls post-padomju valstīs ļoti bieži bremzē, nevis veicina valsts ekonomisko attīstību. Pētnieki piedāvā sociālā kapitāla novērtēšanai pārejas ekonomikas valstīs izmantot atšķirīgas pieejas, kas skaidri nodalītu sociālā kapitāla veidus pēc divām dažādām uzticēšanās formām — personificētās un vispārinātās.

Veicot sociālā kapitāla izpēti Latvijas apstākļos, nepieciešams gan apskatīt tā veidošanos nosacījums un ietekmi uzņēmumu līmenī, gan novērtēt sabiedrības sociālo kapitālu un tā ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību. Turpmākie pētījumi ir jāsaista ar Latvijas sociālā kapitāla rādītāju formulējumu, jo noteikti jāņem vērā tās divas dimensijas, kas, saistībā ar uzticēšanās līmeni, ir atšķirīgas post-padomju valstīm. Tādejādi, analizējot sociālā kapitāla veidošanos un līmeni Latvijas apstākļos, nedrīkst aizmirst

par pārejas ekonomikas valstu īpatnībām, kas neļauj pētīt šo parādību pēc rietumu izveidotā šablona. Piemēram, *Pasaules Vērtību Pārskata* (*World Values Survey*) lietotā metodoloģija attiecas uz vispārināto uzticēšanos un neatspoguļo sociālā kapitāla pilnu apmēru post-padomju valstīs. Turklāt, lai izvairītos no iepriekšējo pētījumu pieļautām kļūdām, sociālā kapitāla analīzē ir jāiekļauj strukturālā, attiecību un kognitīvā parādības formas. Analizējot sociālo kapitālu uzņēmumu līmenī, nepieciešams ņemt vērā iedalījumu iekšējā un ārējā sociālā kapitālā, izstrādājot pamatotu pētījuma struktūru, kas ļautu izmantot piemērotu metodoloģiju. Tā kā ieguldījumu sociālā kapitāla veidošanā praktiski nav iespējams noteikt ar ierastajām kvantitatīvajām metodēm, pētījuma shēmā jā integrē dažas kvalitatīvo pētījumu metodes, kas ļautu izdarīt padziļinātus secinājumus par sociālā kapitāla veidošanās procesiem sabiedrībā un organizācijās.

KAS IR ZINĀŠANU SABIEDRĪBA?

Sadarbības projekta Nr.06.0041. „Latvija Eiropas Savienībā: ekonomikas un kultūras mijiedarbība zināšanu sabiedrības veidošanā" rezultāti

Rīga, 2007

Apgāds: SIA „Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts"
Akadēmijas laukums 1, LV–1050 Rīga, Latvija
Reģ.Nr. 000332434

Iespiests: SIA „P&K"
Noliktavas iela 3, LV–1010 Rīga, Latvija

Latviešu valodā

CONCEPT OF KNOWLEDGE SOCIETY

Results of cooperation project No.06.0041 „Latvia in the European Union: interaction of economy and culture in creation of knowledge society"

Riga, 2007

Publishers: Institute of Economics, Latvian Academy of Sciences, Ltd.
Address: Akademijas laukums 1, LV–1050 Riga, Latvia
Reg.Nr. 000332434

Printed by „P&K" Ltd.
Address: Noliktavas iela 3, LV–1010 Riga, Latvia

In Latvian

4.50

ISBN 998477406-6
9 789984 774060